

รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

พระมหาเจริญ กตปญฺโญ (กระพิลา)

ดุษฎีนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2567

รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

พระมหาเจริญ กตปญฺโญ (กระพิลา)

ดุษฎีนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2567

MODEL OF EDUCATIONAL MANAGEMENT OF DHAMMAYUTTIKA NIKAYA IN LANNA

PHRAMAHACHAROEN KATAPHUNYO (KRAPILA)

A DISSERTATION SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DOCTOR DEGREE OF PHILOSOPHY
PROGRAM IN BUDDHISM AND PHILOSOPHY
GRADUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
2024

บทคัดย่อ

หัวข้อดุษฎีนิพนธ์ : **รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา**
ชื่อนักศึกษา : **พระมหาเจริญ กตปญฺโญ (กระพิลา)**
ชื่อปริญญา : **ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต**
สาขาวิชา : **พุทธศาสนาและปรัชญา**
ปีพุทธศักราช : **2567**
อาจารย์ที่ปรึกษา : **ผู้ช่วยศาตราจารย์ ดร.โผน นามณี**

ดุษฎีนิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาประวัติและแนวคิดการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย 2) เพื่อศึกษาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา 3) เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา 4) เพื่อนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเน้นวิธีการสำรวจเอกสาร จากงานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา และใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 20 รูป/คน ซึ่งในงานวิจัยนี้เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา และนำเสนอข้อมูลเชิงพรรณนาแบบวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า:

แนวคิดการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย เน้นการศึกษาพระปริยัติธรรมทุกแผนก สำคัญต่อการพัฒนาความรู้ด้านพระพุทธศาสนาของพระภิกษุสามเณร แต่ในขณะเดียวกัน การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยก็ควรพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการจัดการศึกษาแบบสมัยใหม่ เช่น การศึกษาปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาและระดับอุดมศึกษา เพื่อให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้ที่หลากหลาย

การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การศึกษาของคณะสงฆ์ในล้านนาสมัยโบราณ เป็นการผสมผสานระหว่างการเรียนรู้ที่มีลักษณะเฉพาะตามวิถีชีวิตและความต้องการของสังคมสมัยนั้น ต่อเมื่อคณะสงฆ์ในล้านนาได้อิทธิพลการศึกษาอย่างรัฐไทย จากการเข้ามาของกลุ่มพระสงฆ์ในนามคณะธรรมยุติกนิกาย จึงส่งผลให้การศึกษาของคณะสงฆ์ในล้านนาเริ่มเปลี่ยนแปลงไป รูปแบบการศึกษาของรัฐไทยก็เริ่มเข้ามาครอบงำ จึงทำให้ลักษณะเฉพาะหลายอย่าง ถูกปรับเปลี่ยนให้เข้ากับรูปแบบการจัดการศึกษาสมัยใหม่ ซึ่งเป็นการลดทอนอัตลักษณ์การศึกษาแบบล้านนาเดิม

รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา มุ่งเน้นนโยบายและการจัดการศึกษาเป็นระบบ มีการปรับตัวตามยุคสมัย และตอบสนองต่อความต้องการของผู้เรียนผ่านการบริหารจัดการและการพัฒนาหลักสูตรอย่างต่อเนื่อง

ทั้งนี้ องค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา สามารถสรุปได้ดังนี้ คือ TCM ได้แก่ T = Teacher หมายถึง ครู C = Course หมายถึง หลักสูตร และ M = Morality หมายถึง คุณธรรม

คำสำคัญ : รูปแบบ, การจัดการศึกษา, คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย, ล้านนา

หัวข้อดุษฎีนิพนธ์	:	**รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา**
ชื่อนักศึกษา	:	**พระมหาเจริญ กตปญฺโญ (กระพิลา)**
ชื่อปริญญา	:	**ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต**
สาขาวิชา	:	**พุทธศาสนาและปรัชญา**
ปีพุทธศักราช	:	**2567**
อาจารย์ที่ปรึกษา	:	**ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.โผน นามณี**

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับดุษฎีนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย .....
(พระสุทธิสารเมธี, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.)

คณะกรรมการสอบดุษฎีนิพนธ์ :
ประธานกรรมการ .....
(รองศาสตราจารย์ ดร.อำพล บุดดาสาร)

กรรมการ (อาจารย์ที่ปรึกษา) .....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.โผน นามณี)

กรรมการ .....
(พระสุทธิสารเมธี, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.)

กรรมการ .....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทรงศักดิ์ พรมดี)

กรรมการ .....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อุเทน ลาพิงค์)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Dissertation Topic	:	Model of Educational Management of Dhammayuttika Nikaya in Lanna
Student's Name	:	Phramaha Charoen Kataphunyo (Krapila)
Degree Sought	:	Doctor of Philosophy
Program	:	Buddhism and Philosophy
Anno Domini	:	2024
Advisor	:	Asst.Prof.Dr.Phon Namanee

Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University in Partial Fulfillment of Requirements for the Doctor Degree of Philosophy (Buddhism and Philosophy)

Dean of Graduate School .....
(Phrasutthisanmethi, Asst.Prof.Dr.)

Dissertation Committee :
Chairman .....
(Assoc.Prof.Dr.Amphon Buddasarn)

Member (Advisor) .....
(Asst.Prof.Dr.Phon Namanee.)

Member .....
(Phrasutthisanmethi, Asst.Prof.Dr.)

Member .....
(Asst.Prof.Dr.Songsakdi Promdee)

Member .....
(Asst.Prof.Dr.Uten Larping)

Copyright of the Graduate School, Mahamakut Buddhist University

ABSTRACT

Dissertation Topic : **Model of Educational management of Dhammayuttika Nikaya in Lanna**
Student's Name : **Phramaha Charoen Kataphunyo (Krapila)**
Degree Sought : **Doctor of Philosophy**
Program : **Buddhism and Philosophy**
Anno Domini : **2024**
Advisor : **Asst.Prof.Dr.Phon Namanee**

The objectives of this dissertation are as follows; 1) to study Educational history and concept of educational management of Thai Buddhist order, 2) to study educational management of Dhammayut Nikaya in Lanna, 3) to develop model of educational management of Dhammayut Nikaya in Lanna, and 4) to present new knowledge on model of educational development of Dhammayut Nikaya in Lanna. It is a qualitative research that emphasizes document survey methods from research and documents related to educational management of Dhammayuttika Nikaya in Lanna by means of in-depth interviews with a group of 20 key people. The research contents are analyzed and its data are presented in descriptive manner.

The results of research were found that:

The concept of educational management of Thai Buddhist order emphasized all fields of Buddhist study which were important for improving knowledge in Buddhism of monks and novices. At the same time, the education of Thai Buddhist order should be continuously developed, especially with modern educational management such as the general section of Buddhist education and the higher education so that monks and novices can acquire diverse knowledge.

The education of the Dhammayuttika Nikaya in Lanna especially the Buddhist education in ancient Lanna was a blend of knowledge specific to their way of life and the needs of society at the time. When the Lanna Buddhist order was influenced by Thai state education through the arrival of monks under the Dhammayuttika Nikaya, the education system of the Lanna Buddhist order began to change. The Domination of Thai state educational model led the modification of certain Lanna characteristics to a modern educational model that gradually diminished identity of traditional Lanna education.

The educational model of Dhammayuttika Nikaya in Lanna focused on policy and systematic education management. It adapted to all the times and responded to the needs of learners through continuous curriculum development and management.

In this case, the body of knowledge regarding the educational management of Dhammayuttika Nikaya in Lanna could be summarized as TCM: T = Teacher, referring to the instructor, C = course, referring to the curriculum, and M = Moral, referring to ethical conduct.

Keywords : Model, Educational management, Dhammayuttika Nikaya, Lanna

กิตติกรรมประกาศ

ดุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาจากกัลยาณมิตรหลายฝ่าย ในการให้คำแนะนำแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ด้วยดีเสมอมา ผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ที่ให้โอกาสในการศึกษารวบรวมความรู้ค้นคว้าข้อมูลและอีกทั้งประสบการณ์ต่าง ๆ ตลอดระยะเวลาที่ได้ศึกษาด้านพุทธศาสนาและปรัชญา ระดับปริญญาเอกในมหาวิทยาลัยแห่งนี้

ขอกราบขอบพระคุณคณบดีคณะบัณฑิตวิทยาลัย พระสุทธิสารเมธี, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ที่ได้อำนวยความสะดวกในการศึกษาตลอดหลักสูตร ขอเจริญพรขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. อำพล บุดดาสาร ประธานกรรม และคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่าน ที่ได้ให้คำแนะนำต่อดุษฎีนิพนธ์นี้ด้วยดี รวมถึงผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. โผน นามณี ผู้เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา ตลอดจนเหล่าคณาจารย์สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา อีกทั้งเจ้าหน้ามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ทุกท่าน ที่ช่วยเหลือตรวจทานรูปเล่ม และขอเจริญพรขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประทีป พืชทองหลาง ผู้ให้คำแนะนำและเป็นแรงบันดาลใจในการจัดระบบความคิดระเบียบวิธีวิจัยและการเขียนงานวิชาการด้วยดีเสมอมา

ขอกราบขอบพระคุณพระครูจันทปัญญาคุณ (หลวงปู่คำมี จนฺทปญฺโญ) หลวงพ่อประสิทธิ์ ปุญฺญมากโร พระพุทธพจนวราภรณ์ (หลวงปู่จันทร์ กุสโล) ผู้เป็นบูรพาจารย์ในร่มกาสาวพัสตร์ของผู้วิจัย และขอกราบขอบพระคุณบูรพาจารย์ของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายทุกรูปทั้งที่ล่วงลับไปแล้วและยังมีชีวิตอยู่ ที่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องในการขับเคลื่อนการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ส่งมอบจนถึงกลุ่มพระสงฆ์ที่ดำเนินการอยู่ ณ ปัจจุบันนี้ ตลอดถึงขอบคุณกัลยาณมิตรที่เป็นบรรพชิต และเจริญพรขอบคุณกัลยาณมิตรที่เป็นฆราวาสอีกหลายท่านที่ไม่ได้เอ่ยนามถึง ซึ่งเป็นผู้ช่วยเหลือและให้กำลังใจในการเขียนดุษฎีนิพนธ์นี้เสมอมา

อนึ่ง ดุษฎีนิพนธ์เล่มนี้สำเร็จได้ก็ด้วยการสนับจากโยมบิดา รวมถึงพี่สาวน้องสาว ตลอดจนญาติสายโลหิตและญาติธรรมทั้งหลาย ที่ช่วยให้กำลังใจเป็นแรงผลักดันสำคัญ คุณงามความดีและประโยชน์อันเกิดจากดุษฎีนิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอใช้เป็นเครื่องบูชาคุณพระรัตนตรัย ครูบาอาจารย์ที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้ด้านวิชาการทางพระพุทธศาสนา และหากมีข้อผิดพลาดประการใด ผู้วิจัย ก็ยินดีน้อมรับไว้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าดุษฎีนิพนธ์เล่มนี้ จะเป็นประโยชน์ต่อวงการคณะสงฆ์ไทยด้านการจัดการศึกษาทุกแผนก

พระมหาเจริญ กตปญฺโญ (กระพิลา)

สารบัญคำย่อ

ตำราที่ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าหลักคำสอนในงานวิจัยเรื่อง “การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา” เป็นข้อมูลอ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พิมพ์เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี พ.ศ. 2525 โดยมีคำย่อและคำเต็มที่อ้างถึง ดังนี้

พระสุตตันตปิฎก

คำย่อ		**คำเต็ม**
ที.สี.	=	ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค
ที.มหา.	=	ทีฆนิกาย มหาวรรค
ที.ปา.	=	ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค
สํ.นิ.	=	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค
สํ.ข.	=	สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค
สํ.สฬา.	=	สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค
สํ.มหา.	=	สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย..... จ
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ..... ฉ
กิตติกรรมประกาศ..... ซ
สารบัญคำย่อ..... ฌ
สารบัญ..... ญ
สารบัญตาราง..... ฏ
สารบัญแผนภูมิ..... ฐ
บทที่ 1 บทนำ..... 1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา..... 1
1.2 คำถามวิจัย..... 4
1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย..... 4
1.4 ขอบเขตของการวิจัย..... 4
1.5 วิธีดำเนินการวิจัย..... 5
1.6 เอกสารและงานวิจัยที่..... 6
1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ..... 12
1.8 นิยามศัพท์เฉพาะ..... 13
1.9 กรอบแนวคิดในการวิจัย..... 14
บทที่ 2 ประวัติและแนวคิดการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย..... 15
2.1 การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในแต่ละยุค..... 15
2.2 แนวคิดและทฤษฎีการจัดการศึกษา..... 36
2.3 แนวคิดการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย..... 64
2.4 สรุป..... 95
บทที่ 3 การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา..... 97
3.1 การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในล้านนา..... 97
3.2 การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา..... 110
3.3 วิเคราะห์การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา..... 130
3.4 สรุป..... 162
บทที่ 4 รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา..... 163
4.1 รูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม..... 163
4.2 รูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี..... 169
4.3 รูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา..... 175
4.4 รูปแบบการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษา..... 181

4.5 สรุป..... 185
บทที่ 5บทสรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ..... 187
5.1 บทสรุปผลการวิจัย..... 187
5.2 อภิปรายผลการวิจัย..... 189
5.3 องค์ความรู้..... 196
5.2 ข้อเสนอแนะ..... 196
บรรณานุกรม..... 198
บุคลานุกรม..... 208
ภาคผนวก..... 212
ภาคผนวก ก แบบสัมภาษณ์..... 213
ภาคผนวก ข หนังสือขอความอนุเคราะห์ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย..... 219
ภาคผนวก ค สรุปการประเมินผลค่า CVI ของแบบสัมภาษณ์..... 222
ภาคผนวก ง เอกสารรับรองผลการพิจารณาจริยธรรมในคน..... 225
ภาคผนวก จ หนังสือขอความอนุเคราะห์ให้สัมภาษณ์..... 227
ประวัติผู้วิจัย.....248

สารบัญตาราง

ตารางที่ **หน้า**

ตารางที่ 2.1 หลักสูตรนักธรรมชั้นตรี..... 71
ตารางที่ 2.2 หลักสูตรนักธรรมชั้นโท..... 71
ตารางที่ 2.3 หลักสูตรนักธรรมชั้นเอก..... 71
ตารางที่ 2.4 การเทียบชั้นเปรียญธรรม..... 83
ตารางที่ 2.5 แบ่งเขตการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา..... 89
ตารางที่ 3.1 หลักสูตรมหามกุฏราชวิทยาลัยเดิม..... 114
ตารางที่ 3.2 หลักสูตรนักธรรมที่ใช้ในปัจจุบัน..... 133
ตารางที่ 3.3 โครงสร้างหลักสูตรภาษาบาลีที่ใช้ในปัจจุบัน..... 140
ตารางที่ 3.4 หลักสูตรระดับปริญญาตรี..... 159
ตารางที่ 3.5 หลักสูตรระดับปริญญาโท..... 160
ตารางที่ 3.5 หลักสูตรระดับปริญญาเอก..... 160

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่ **หน้า**

แผนภูมิที่ 1.1 สรุปกรอบแนวคิดในการวิจัย..... 14
แผนภูมิที่ 5.1 องค์ความรู้..... 196

บทที่ 1
บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การศึกษาของคณะสงฆ์ไทย เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยสังคมไทยให้การยอมรับในพระพุทธศาสนา โดยเริ่มต้นที่สมัยสุโขทัยซึ่งนับเป็นราชธานีแห่งแรกของไทย พระสงฆ์คือกลุ่มคนที่เชื่อว่ามีความรู้ของสังคม หากมีเวลาว่างจะให้การอบรมสั่งสอนวิชาความรู้ตามความชำนาญของตน ซึ่งจะทำหน้าที่เป็นครูสอนประชาชนทั้งทางโลกและทางธรรม ด้านนโยบายการจัดการศึกษาในสมัยนี้ เป็นการจัดการศึกษาแบบความรู้คู่คุณธรรมเพื่อการดำเนินชีวิต ตัวอย่างเช่น พ่อขุนรามคำแหงทรงเอาศาสนานำหน้าการเมือง นอกจากนี้ วัดและวังยังเป็นสถานที่จัดการศึกษา โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้จัดการศึกษาให้กับพระบรมวงศานุวงศ์ ต่อจากนั้นกษัตริย์จึงเป็นผู้ให้การสนับสนุนและช่วยจัดการศึกษาให้แก่ประชาชน การศึกษาจึงเริ่มจากวัดสู่วังและบ้าน หรือจากวังสู่บ้านอีกทางหนึ่ง หลักสูตรการศึกษาในสมัยนี้ยึดคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นหลักและใช้คัมภีร์อื่น ๆ ประกอบ เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค และไตรภูมิพระร่วง เป็นต้น นอกจากการศึกษาคัมภีร์ทางศาสนาแล้ว ยังมีการศึกษาวิชาการทางโลกอื่น ๆ ด้วย

ถึงสมัยอยุธยา การศึกษาของคณะสงฆ์ก็ไม่ต่างจากสมัยกรุงสุโขทัยมากนัก ยังคงยึดหลักปรัชญาทางพระพุทธศาสนา คือเน้นความรู้คู่คุณธรรม หลักสูตรในสมัยนี้ นอกจากใช้พระไตรปิฎกเป็นตำราเรียนแล้ว ยังนิยมศึกษาวรรณกรรมบาลีที่แต่งในสมัยอยุธยาตอนต้น เช่น มหาชาติคำหลวง เป็นต้น ส่วนที่แตกต่างกันคือ นโยบายการจัดการศึกษาที่เน้นคันถธุระมากขึ้น มีการจัดการศึกษาที่เป็นระบบชัดเจน มีการสอบวัดผลเพื่อคัดพระภิกษุสามเณรที่มีความรู้ในด้านวิชาการมากขึ้น มีการมอบถวายสมณศักดิ์เพื่อเป็นแรงจูงใจในการศึกษาและดำรงสมณเพศสืบทอดพระศาสนา นอกจากนี้ ยังมีกฎหมายฉบับหนึ่งบ่งถึงศักดินาของผู้ศึกษาพระปริยัติธรรม ซึ่งเป็นการส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมอย่างเป็นรูปธรรม

ถึงสมัยกรุงธนบุรี การศึกษาของพระภิกษุสามเณรในสมัยนี้ มีลักษณะเดียวกันกับสมัยอยุธยา คือ มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศาสนูปถัมภ์ และทรงดูแลการศึกษาของพระภิกษุสามเณรอย่างใกล้ชิด ทรงพยายามเอาพระทัยใส่ทำนุบำรุงกิจการพระศาสนาเท่าที่มีโอกาส ทรงเน้นให้วัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาของคนในชาติ และมีพระเป็นผู้ให้การศึกษาเหมือนในสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่เนื่องจากกรุงธนบุรีมีประวัติศาสตร์อันสั้น การศึกษาทางพระพุทธศาสนาจึงดำเนินไปได้ไม่เต็มที่ ส่วนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีการเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาของชาติอย่างมากมาย โดยเฉพาะสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีนโยบายการจัดการศึกษาของชาติ โดยกำหนดเป้าหมายเพื่อพัฒนาคนไทยให้มีความรู้อย่างชาวตะวันตก อีกส่วนหนึ่งก็เพื่อพัฒนาคนเข้ารับราชการ และเพื่อลดการดูแคลนคนไทยและประเทศไทยจากชาวตะวันตก พร้อมทั้งยังสะดวกในการติดต่อสื่อสารกับชาวตะวันตกได้ รูปแบบการศึกษาของสังคมไทยจึงถูกปรับเปลี่ยน เพื่อการพัฒนาให้เหมาะสมกับยุคสมัย

ดังนั้น การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จะเป็นการเน้นการศึกษาพระปริยัติธรรมด้านนักธรรมบาลีเป็นหลัก มีลักษณะที่สำคัญคือไม่มีระบบแบบแผนที่แน่นอน ในด้านการเรียนการสอนจะเน้นการจำเป็นสำคัญ เป็นการสอนให้แปลภาษาบาลีในพระไตรปิฎกแบบคำต่อคำ ซึ่งเรียกว่า การบอกพระปริยัติธรรม และในการสอบวัดความรู้พระปริยัติธรรมก็มีระเบียบปฏิบัติที่เคร่งครัด เข้มงวด ยุ่งยากหลายประการ จนเป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา โดยไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงมากนัก อย่างไรก็ตาม การศึกษาที่ดำเนินการสอนโดยพระสงฆ์นี้ก็ยังคงดำรงความสำคัญ วัดยังคงเป็นช่องทางเดียวที่กุลบุตรสามารถเข้าศึกษาเล่าเรียน เพื่อเลื่อนสถานภาพทางสังคม และเป็นแหล่งฝึกคนเข้ารับราชการ ต่อเมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงมีนโยบายปฏิรูปการศึกษาของประเทศให้เป็นแบบตะวันตก และมีการขยายการศึกษาให้แก่ประชาชนอย่างทั่วถึง โดยเฉพาะประชาชนในหัวเมือง แต่พระองค์ก็ไม่ทรงละทิ้งแหล่งภูมิปัญญาที่สำคัญของชาติ คือ พระพุทธศาสนา ทรงมุ่งที่จะนำเอาพระพุทธศาสนามาเป็นแกนนำในการศึกษา ส่งเสริมการศึกษาทั้งของรัฐและของคณะสงฆ์ควบคู่กันไป โดยไม่ให้แยกการศึกษาทั้งสองฝ่ายออกจากกัน รูปแบบการศึกษาของชาติไทยจึงได้รับอิทธิพลอย่างชาติตะวันตกและพระพุทธศาสนามาจนถึงทุกวันนี้

ส่วนการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในดินแดนล้านนา ก่อนจะมีการปฏิรูปการศึกษาอย่างไทยภาคกลาง ได้มีแบบแผนการศึกษาคณะสงฆ์ที่สืบทอดวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่เรียกว่า การศึกษาผ่านจารีต ทั้งในด้านอักขระภาษาและการศึกษาด้านพระพุทธศาสนาที่เป็นภาษาบาลี รวมทั้งการศึกษาวิชาทางโลกหรือวิชาชีพต่าง ๆ ที่ถ่ายทอดตามภูมิความรู้ ความถนัด และความสนใจของแต่ละบุคคล รูปแบบการจัดการศึกษาด้านอักขระภาษา จะมีการถ่ายทอดความรู้สำหรับเป็นหลักการเรียนรู้วิชาด้านอักษรศาสตร์แขนงต่าง ๆ เช่น การศึกษาภาษาบาลีของพระสงฆ์เป็นต้น ซึ่งเป็นการศึกษาเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาและความรู้ที่ถูกจดบันทึกด้วยอักขระภาษาแบบล้านนา กลุ่มคนที่มีโอกาสเข้ารับการศึกษาส่วนมากจะเป็นเด็กผู้ชาย โดยการนำไปฝากตัวให้เป็นศิษย์วัดแล้วจึงบรรพชาเป็นสามเณร ในขณะบวชอยู่จะได้รับการฝึกอ่านและฝึกเขียนผ่านคัมภีร์ใบลานทางพระพุทธศาสนา การศึกษาที่สำคัญอีกประการหนึ่งเรียกว่า การศึกษาผ่านประเพณี หรือที่เรียกกันว่า การบวชเรียน จะเป็นการศึกษาพระธรรมวินัยและภาษาบาลี เพื่อสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาและเป็นการศึกษาชั้นสูง จึงจัดเป็นการศึกษาสำหรับเป็นพระสงฆ์โดยเฉพาะ ในสมัยของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ. 2399 - 2412) การศึกษาของคณะสงฆ์ในล้านนาได้เริ่มปรากฏมีสำนักเรียนขึ้น แต่ในระยะนั้นการจัดการศึกษายังมีอยู่กระจัดกระจาย ไม่มีสำนักเรียนที่แน่นอนว่าเกิดขึ้นที่ใดบ้าง และเป็นการจัดขึ้นตามกำลังความสามารถของพระสงฆ์ในวัดนั้น ๆ เอง นอกจากการศึกษาดังกล่าวมาแล้ว การเรียนอีกอย่างหนึ่งที่ได้รับความนิยมในหมู่พระสงฆ์พื้นเมือง คือ การศึกษาเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัดที่ตั้งอยู่ในเขตอรัญวาสี คือมีบริเวณอาณาเขตอยู่ในหุบเขาและตามป่า ทำให้เหมาะแก่การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน คณะสงฆ์ในล้านนาจึงให้ความสำคัญกับการศึกษาวิปัสสนาดังกล่าว เพราะถือเป็นการเรียนรู้พระธรรมวินัยและปฏิบัติควบคู่กันไป

นอกจากการศึกษาในด้านอักขระภาษาและการศึกษาด้านภาษาบาลี ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแล้ว การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์พื้นเมืองที่ปรากฏว่ามีการถ่ายทอดกันภายในวัด เช่น สถาปัตยกรรม จิตรกรรม หัตถกรรม หรืองานช่างด้านอื่น ๆ ซึ่งการศึกษาในลักษณะนี้จะเป็นการถ่ายทอดตามความถนัด และความสนใจของแต่ละบุคคล อีกทั้งต้องคำนึงถึงประโยชน์การใช้งานภายในวัดเป็นหลัก หรือการสร้างประดิษฐกรรมเพื่อใช้ในงานเทศกาลประเพณี เช่น การประดิษฐ์กลอง การทำโคมลอย การทำประสาทศพ หรือการประดิษฐ์ฉัตร ตุง เป็นต้น การถ่ายทอดวิชาความรู้ทางโลกโดยเฉพาะงานช่างในวัด ยังเป็นวิธีหนึ่งในการสร้างกลุ่มช่างที่มีความรู้ เพราะโดยมากช่างมักเคยผ่านการบวชเป็น น้อย หนาน ซึ่งกลายเป็นครูช่างฝีมือจนเป็นที่ต้องการของมูลนาย ก็จะได้รับการจ้างวานให้ช่วยงานในคุ้ม ฉะนั้น วิถีชีวิตของคนล้านนาพื้นเมืองที่ผูกพันกับวัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิมและอิทธิพลของพระพุทธศาสนาอย่างผสมผสานกัน ทำให้วัดกลายเป็นแหล่งการศึกษาในลักษณะที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมความเป็นอยู่ โดยเฉพาะการถ่ายทอดองค์ความรู้ในรูปแบบที่สะท้อนสถานภาพ บทบาท ของพระสงฆ์ ในฐานะผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและให้บริการต่อคนในชุมชนด้านต่าง ๆ เช่น การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมความเชื่อในสังคม การศึกษาวิชาไสยศาสตร์ การแพทย์ โหราศาสตร์ เป็นต้น นอกจากการศึกษาวิชาทางโลกที่ถ่ายทอดในวัดดังกล่าวมาแล้ว วัดยังเป็นสถานศึกษาที่มีบทบาทสำคัญในการผลิตปัญญาชนให้กับราชสำนัก ดังจะพบว่ากวีชาวล้านนาที่มีชื่อเสียงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ล้วนแต่เคยผ่านการบวชเรียนเป็นน้อยหรือหนานมาแล้วทั้งสิ้น แต่การจัดการศึกษาในลักษณะดังกล่าวมา ยังขาดรูปแบบจัดการศึกษาที่มีกระบวนการอย่างชัดเจน เป็นเพียงการศึกษาโดยอาศัยการถ่ายทอดแบบสืบต่อกันมา

แต่ต่อมาหลังจากที่รัชกาลที่ 5 ทรงปฏิรูปการศึกษาของชาติใหม่ โดยมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นผู้สนองพระราโชบายด้านการศึกษา ทรงให้มีการปฏิรูปการจัดการศึกษาตามหัวเมืองเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งในขณะนั้น อาณาจักรล้านนาได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐบาลไทยเป็นที่เรียบร้อยแล้ว รูปแบบการศึกษาของล้านนาเดิมจึงค่อย ๆ ถูกเปลี่ยนแปลงให้มีการจัดการเรียนรู้อย่างรัฐบาลไทย โดยในระยะแรกได้มีการชักชวนนำพระสงฆ์ในล้านนาลงไปศึกษายังกรุงเทพมหานคร เพื่อจะได้เรียนรู้อักขระภาษาอย่างไทยภาคกลาง และเรียนรู้รูปแบบการจัดการศึกษาไปในตัว พร้อมกับมีการบวชญัตติใหม่ให้เป็นพระสงฆ์สังกัดคณะธรรมยุติกนิกาย เมื่อสำเร็จการศึกษาในระดับหนึ่งจึงส่งตัวกลับมายังล้านนา พร้อมกับแต่งตั้งให้มีสมณศักดิ์เพื่อเป็นสัญญาณให้รู้ว่า เป็นพระสงฆ์ที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลไทย สำหรับพระสงฆ์ที่มีบทบาทในการวางรากฐานด้านการศึกษาอย่างที่รัฐบาลไทยต้องการในขณะนั้น คือ พระมหาคำปิง คนฺธสาโร ซึ่งได้เริ่มจัดการศึกษาอย่างรัฐบาลไทยขึ้นที่เมืองเชียงใหม่ โดยใช้คณะหอธรรมวัดเจดีย์หลวงเป็นสถานที่จัดการศึกษา จากนั้นท่านได้ส่งพระภิกษุสามเณรลงไปศึกษาเล่าเรียนที่กรุงเทพฯอีกหลายรูป ด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ในเมืองเชียงใหม่ ตั้งแต่ปี พ.ศ 2444 เป็นต้นมา พระมหาคำปิงเริ่มดำเนินการจัดการเรียนการสอนตามแบบของคณะสงฆ์ไทย และได้ส่งสามเณรจากคณะหอธรรมวัดเจดีย์หลวงเข้าสอบพระธรรมวินัยในสนามสอบของมณฑลพายัพ ซึ่งมีสามเณรที่สามารถสอบผ่านได้เป็น

สามเณรรู้ธรรม (นักธรรม) สืบต่อมาอีกหลายรูป จึงเป็นผลให้คณะสงฆ์ในล้านนาเดิมได้รับผลกระทบทั้งด้านการปกครองและด้านการจัดการศึกษา และเป็นผลให้คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายสามารถดำเนินงานจัดการศึกษาที่เป็นส่วนเฉพาะของตนเองได้ จนทำให้สำเร็จเป็นรูปธรรมและส่งผลตราบเท่าทุกวันนี้

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมา ผู้วิจัยเห็นว่าการกลับมาของพระมหาคำปิงทำให้คณะสงฆ์แบบธรรมยุติกนิกายถูกแผ่ขยายเข้ามายังดินแดนล้านนา คณะสงฆ์เดิมในล้านนาจึงต้องรับอิทธิพลด้านการปกครองและการจัดการศึกษาอย่างคณะสงฆ์ไทย ภายใต้การดำเนินงานของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ส่งผลให้คณะสงฆ์ในล้านนาต้องปฏิรูปทั้งด้านการจัดการศึกษาและการปกครองตามแบบของคณะสงฆ์ไทย จึงมีประเด็นที่ควรศึกษาต่อไปว่า การเข้ามาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนาส่งผลต่อการจัดการศึกษาของพระสงฆ์ในล้านนาอย่างไร และการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีลักษณะเป็นอย่างไร ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้ทำวิจัยเรื่องนี้ เพื่อศึกษาแนวคิดการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย เพื่อศึกษาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในประเทศไทย เพื่อศึกษารูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา และเพื่อเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

1.2 คำถามวิจัย

1.2.1 ประวัติและแนวคิดการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยเป็นอย่างไร

1.2.2 การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนาเป็นอย่างไร

1.2.3 รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนาเป็นอย่างไร

1.2.4 องค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนาเป็นอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.3.1 เพื่อศึกษาประวัติและแนวคิดการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย

1.3.2 เพื่อศึกษาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

1.3.3 เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

1.3.4 เพื่อเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์ เรื่องรูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ผู้วิจัยมีขอบเขตที่จะศึกษาดังต่อไปนี้

1.4.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

1) ประวัติและแนวคิดการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย

2) การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

3) รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

1.4.2 ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้กลุ่มตัวอย่างด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยใช้วิธีการเก็บข้อมูลภาคสนามแบบเจาะจง การศึกษาครั้งนี้ใช้กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 20 รูป/คน โดยแบ่งกลุ่มประชากรที่จะศึกษาออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

1) กลุ่มผู้บริหารการศึกษาระดับนโยบาย จำนวน 7 รูป/คน

2) กลุ่มนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา จำนวน 7 รูป/คน

3) กลุ่มผู้จัดการศึกษาของคณะสงฆ์ภาคปฏิบัติ จำนวน 6 รูป/คน

1.5 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้การวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Documentary Research) เป็นหลัก เพื่อศึกษาถึงรูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา และเพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความถูกต้องแม่นยำ ผู้วิจัยจึงได้ใช้การเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Study) โดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จากบุคคลที่จะสามารถให้ข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา เพื่อทำการจดบันทึกและนำข้อมูลมาทำการวิเคราะห์ ซึ่งกระบวนการและขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัย มีดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การเก็บรวบรวมข้อมูล

(1) การศึกษาเอกสาร ขั้นตอนนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์และสังเคราะห์เอกสารเกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎี ผลการวิจัย ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย และการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา เพื่อกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย และนำสาระไปใช้ในการร่างรูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ซึ่งการดำเนินการในขั้นตอนนี้ มีดังนี้

1) สำรวจข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ คือคัมภีร์พระไตรปิฎก พร้อมทั้งข้อมูลจากเอกสารทุติยภูมิ คือ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ เอกสารงานที่เกี่ยวข้อง

2) นำข้อมูลที่ได้มาจัดประเภท วิเคราะห์ อธิบายความ ตีความ แล้วนำมาสังเคราะห์เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย

3) ขอคำแนะนำปรึกษา และความเห็นจากคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และจากท่านผู้รู้ที่มีความชำนาญการและแตกฉานเกี่ยวกับหัวข้อเรื่องที่ทำการวิจัย

(2) การสัมภาษณ์ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่น่าเชื่อถือมากขึ้น ผู้วิจัยจึงได้ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกแบบไม่มีโครงสร้างเป็นส่วนประกอบ โดยกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้กลุ่มเป้าหมายสัมภาษณ์จำนวน 20 รูป/คน โดยแบ่งกลุ่มประชากรที่จะศึกษาออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

1) กลุ่มผู้บริหารการศึกษาระดับนโยบาย จำนวน 7 รูป/คน

2) กลุ่มนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา จำนวน 7 รูป/คน

3) กลุ่มผู้จัดการศึกษาของคณะสงฆ์ภาคปฏิบัติ จำนวน 6 รูป/คน

ในการสัมภาษณ์นั้น ผู้วิจัยได้มีหนังสือขออนุญาตสัมภาษณ์จากทางบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เพื่อติดต่อขออนุญาตสัมภาษณ์และไปสัมภาษณ์ตามวันเวลาที่

ท่านเหล่านั้นสะดวกในการให้สัมภาษณ์ ผู้วิจัยสัมภาษณ์เชิงลึก โดยการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง พร้อมทั้งบันทึกเทปการให้สัมภาษณ์ หลังจากการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยจะนำบทสัมภาษณ์มาถอดเทป เพื่อเตรียมวิเคราะห์ข้อมูลโดยภาพรวมในประเด็นที่ต้องการต่อไป

ขั้นตอนที่ 2 การวิเคราะห์ข้อมูล หลังจากการเก็บข้อมูลแล้ว ผู้วิจัยจะนำข้อมูลที่ได้ศึกษาค้นคว้าจากเอกสารและการสัมภาษณ์ มาตรวจสอบข้อมูลด้านความถูกต้อง ความเพียงพอ และความน่าเชื่อถือของข้อมูล นำข้อมูลมาจัดระเบียบโดยแบ่งออกเป็นส่วนๆ หรือเป็นประเภทให้อยู่ในหมวดเดียวกัน ซึ่งจำแนกเป็นข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยและตามลักษณะของข้อมูล หลังจากนั้นก็จะนำข้อมูลมาวิเคราะห์และแปรความหมาย ผู้วิจัยได้สังเคราะห์จากการสำรวจเอกสารและดำเนินการวิเคราะห์ความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ และนำสาระสำคัญมาวิเคราะห์และนำเสนอถึงรูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

ขั้นตอนที่ 3 ตรวจสอบความเป็นไปได้ ผู้วิจัยมีการตรวจความแม่นตรง (Validity) และความน่าเชื่อถือ (Reliability) ของข้อคำถามภาคสนามทุกครั้งที่เก็บข้อมูล ด้วยการดูว่าข้อคำถามได้สื่อความหมายตรงตามที่ต้องการหรือไม่ ทดสอบกับสภาพแวดล้อมและข้อมูลอื่นที่มีอยู่เดิมจากแหล่งอื่น ๆ ตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อจะได้ข้อมูลมีความแม่นยำและมีความเชื่อถือได้มากที่สุดจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักและผู้ที่ให้ข้อมูลทั่วไป (ทรงคุณ จันทร, 2549 หน้า 78)

ขั้นตอนที่ 4 การวิเคราะห์ข้อมูลและการนำเสนอข้อมูล ผู้วิจัยจะได้นำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึก แล้วจดบันทึกไว้ในลักษณะของการบรรยาย (Descriptive) เพื่อที่จะได้นำข้อมูลมาวิเคราะห์ให้เห็นภาพเกี่ยวกับรูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนาที่พบ และสะท้อนให้เห็นถึงสภาพปัญหาเพื่อนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ใหม่เพื่อใช้เป็นต้นแบบในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ในการวิเคราะห์ผลการศึกษานี้ จะใช้รูปแบบการวิเคราะห์ตามหลักทฤษฎีการวิจัยเชิงคุณภาพ และในการนำเสนอข้อมูล ผู้วิจัยจะนำเสนอข้อมูลภาคสนามด้วยการพรรณนาวิเคราะห์ตามประเด็นต่างๆ ที่ได้ศึกษา คือ แนวคิดการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในประเทศไทย และรูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

1.6 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สายทิพย์ จิตตมาศ (2527) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในสังคมไทย 2489 – 2526” ผลการวิจัยพบว่า บทบาทของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในสังคมไทยระหว่าง พ.ศ. 2489 - 2526 ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง 2 แห่ง ได้มีการจัดการศึกษาในรูปแบบของมหาวิทยาลัยสงฆ์อย่างแท้จริง ทำให้ทราบว่า มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง 2 แห่ง ได้มีบทบาทต่อสังคมไทยหลายประการ คือ มีบทบาทในการจัดการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณรให้มีความรู้ทั้งในทางศาสนาและวิชาการสมัยใหม่ เช่น ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ภาษาไทย กฎหมาย จิตวิทยา ปรัชญา ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ศิลปะ และบรรณารักษศาสตร์ เป็นต้น พร้อมกันนี้ มหาวิทยาลัยสงฆ์ยังได้จัดหลักสูตรให้พระภิกษุได้ออกไปฏิบัติศาสนกิจในการพัฒนาชนบท โดยการพัฒนาวัด พัฒนาหมู่บ้าน พัฒนาจิตใจ

และพัฒนาสติปัญญา รวมทั้งการศึกษา ตลอดจนให้การบริการและการสงเคราะห์ในด้านต่าง ๆ แก่ประชาชน

ปรากฏว่าในปีหนึ่ง ๆ มีพระภิกษุที่จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยสงฆ์เป็นจำนวนมาก ซึ่งส่วนใหญ่กลับไปพัฒนาท้องถิ่นเดิมของตน มีจำนวนหนึ่งไปศึกษาต่อในต่างประเทศ แล้วกลับมาเป็นอาจารย์สอนในมหาวิทยาลัยสงฆ์ หรือทำงานด้านธุรการต่างๆ ของมหาวิทยาลัย อีกจำนวนหนึ่งลาสิกขาไปประกอบอาชีพแบบฆราวาส เป็นต้นว่า ครู อาจารย์ และอนุศาสนาจารย์ หรือหากมีโอกาสไปศึกษาต่อในต่างประเทศและลาสิกขาก็กลับมารับราชการในกระทรวงทบวงกรมต่างๆ นอกจากนี้มหาวิทยาลัยสงฆ์ยังได้ส่งพระภิกษุที่สำเร็จการศึกษาจำนวนหนึ่ง ออกไปบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมตามโครงการต่างๆ ของมหาวิทยาลัย เช่น โครงการพระธรรมทูตและพระธรรมจาริก แม้ว่า มหาวิทยาลัยสงฆ์จะมีบทบาทต่อสังคมดังกล่าวแล้ว แต่ก็ยังมีข้อโต้แย้งในประเด็นที่ว่ามหาวิทยาลัยสงฆ์ ควรได้รับการรับรองวิทยฐานะจากรัฐบาลหรือไม่ ข้อโต้แย้งนี้ได้ยืดเยื้อมาเป็นเวลามากกว่า 20 ปี

จุไรรัตน์ แสนใจรักษ์ (2531) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “พัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทษระหว่างปี พ.ศ.2489-2527” ซึ่งเป็นระยะเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไข และมีการวางรากฐานหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยให้มีแบบแผนที่ทันสมัย จนเป็นรากฐานของระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ในปัจจุบัน จากการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในปี พ.ศ. 2489 และ 2490 นั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในวงการศึกษาของคณะสงฆ์ และการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เป็นผลสืบเนื่องมาจากความพยายามในการเคลื่อนไหว เพื่อการปรับปรุงบทบาทและฟื้นฟูฐานะของพระภิกษุสงฆ์ในสังคมไทย ในช่วงระยะเวลาที่สังคมไทยได้เริ่มพัฒนาไปสู่รูปแบบสมัยใหม่ ตามความก้าวหน้าของวิทยาการตะวันตก พระภิกษุสงฆ์ในฐานะผู้นำด้านศาสนา จึงจำเป็นต้องปรับปรุงการศึกษาและบทบาทของตนเอง ให้ทันสมัยสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสังคม เพื่อประโยชน์ในการสืบต่ออายุพระศาสนาให้สามารถดำรงอยู่ได้ในสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป นอกจากจุดมุ่งหมายหลักในการสร้างศาสนทายาทที่ที่มีความรู้ความสามารถ ที่จะสืบต่อพระศาสนาและสื่อสารกับคนรุ่นใหม่แล้ว จากการศึกษายังพบว่า สถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ยังทำหน้าที่เป็นทางเลือกด้านการศึกษาของประชาชนที่ด้อยโอกาส และผลิตคนสู่ระบบสังคมอีกด้านหนึ่งด้วยการเรียนการสอนอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน และการพัฒนาการดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อแนวคิดด้านการศึกษาและระบบการศึกษาของคณะสงฆ์โดยส่วนรวม เป็นเหตุให้มีการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาในระดับต่างๆ และขยายโอกาสทางการศึกษาของพระสงฆ์ให้กว้างขึ้น จากการศึกษาเพียงพระธรรมวินัย สู่การศึกษาวิชาการต่างๆ ที่เป็นแบบอย่างสมัยใหม่ในเวลาต่อมา

ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์ (2549) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาพระธรรมวินัยในพุทธศาสนา: วิวัฒน์หรือวิบัติ” กล่าวว่า การศึกษาพระธรรมวินัยในพุทธศาสนาดำเนินมาราว 2,548 ปี การศึกษาในสมัยพุทธกาลเน้นการศึกษาในไตรสิกขา หรือ ศีล สมาธิ และปัญญา อย่างไรก็ดีการศึกษาในพระพุทธศาสนาเริ่มมีการพัฒนามาตามยุคสมัย จึงทำให้มีการเรียนศาสตร์ในด้านอื่น ๆ เพิ่มเติมมากขึ้นกว่าหลักธรรมวินัยดั้งเดิม การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีต้นเค้ามาจากประเทศอินเดียและศรีลังกา ซึ่งทั้งสองประเทศมีอิทธิพลต่อการศึกษาพระธรรมวินัยในประเทศไทยด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัย

อาณาจักรสุโขทัยและอยุธยา และหลังจากสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นต้นมา การศึกษาพระธรรมวินัยในประเทศไทยก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาของพระสงฆ์ในมหาวิทยาลัยสงฆ์ ซึ่งมีการปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัย โดยมีการเรียนวิชาการทางโลกมากขึ้น ความเปลี่ยนแปลงนี้จะเป็นไปเพื่อการพัฒนาพระพุทธศาสนา หรือจะทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมลง จึงเป็นสิ่งที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ อันถือเป็นสถาบันการศึกษาชั้นนำด้านพระพุทธศาสนาควรที่จะตระหนักถึงอย่างรอบคอบต่อไป

พระมหาญาณวัฒน์ ฐิตวฑฺฒโน และปฐมพงศ์ ศุภเลิศ (2557) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์ปรัชญาแนวคิดทางการศึกษาตาม พรบ.การศึกษาแห่งชาติ 2542 กับแนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)” ผลการวิจัยพบว่า พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เป็นปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาที่สามารถเสนอแนวทางปรับปรุงการจัดการศึกษาอย่างยั่งยืนตามแนวพุทธธรรมได้อย่างเป็นองค์รวม ทั้งในเรื่องความหมายของการศึกษา จุดมุ่งหมายของการศึกษา ตลอดจนการเรียนการสอน และกระบวนการจัดกิจกรรม จนเป็นที่ประจักษ์ชัดเจนว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษาโดยแท้ เพราะการศึกษาที่ถูกต้องกับพระพุทธศาสนามีความสอดคล้องและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน การวิเคราะห์ปรัชญาแนวคิดทางการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 กับปรัชญาแนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) โดยวิเคราะห์แนวคิดทางการศึกษาที่สำคัญใน 4 ประเด็น คือ 1) ความหมายของการศึกษา 2) ความมุ่งหมายของการศึกษา 3) หลักการของการศึกษา และ 4) กระบวนการจัดการศึกษา พบว่า มีแนวคิดทางการศึกษาที่สอดคล้องกันและแตกต่างกัน

อินถา ศิริวรรณ และนิเวศน์ วงศ์สุวรรณ (2558) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาแนวทางพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์” ผลการวิจัยพบว่า คณะสงฆ์ควรปรับปรุงเปลี่ยนแปลง หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลีให้เป็นไปตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายการศึกษาที่ให้สิทธิสถาบันพระพุทธศาสนาจัดการศึกษาได้ รูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีที่เหมาะสม ซึ่งควรจะนำมาใช้ได้แก่ รูปแบบเปิดโอกาสให้พระภิกษุสามเณรได้เรียนวิชา นักธรรม–บาลี และวิชาสามัญควบคู่กันไป ตั้งแต่มัธยมศึกษาปีที่ 1 ถึงระดับปริญญาเอก วิชาที่พระภิกษุสามเณรควรได้รับการศึกษาในหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ได้แก่ วิชา ภาษาต่างประเทศ ภาษาไทย สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม คณิตศาสตร์ ศิลปะ วิทยาศาสตร์ สุขศึกษาและพลศึกษา การงานอาชีพและเทคโนโลยี ซึ่งเป็นวิชาพื้นฐานการศึกษาที่เรียนและสอนในสถานศึกษาโดยทั่วไป ดังนั้น คณะสงฆ์หรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ควรจะถือโอกาสที่พัฒนาปรับปรุงการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ให้เหมาะสมกับกาลสมัย หลักสูตรพระปริยัติธรรมก็จะตอบสนองความสนใจและความต้องการของผู้เรียนได้มากขึ้นและจะทาให้นักเรียนที่เรียนจบ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 หันมาสนใจบวชเรียนในพระพุทธศาสนามากขึ้น นอกจากนั้น รูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและแผนกบาลี นี้อาจจะเป็นที่นิยมแพร่หลายและถูกนำไปประยุกต์ใช้ระบบโรงเรียนโดยทั่วไป ในที่สุด พระพุทธศาสนาจะเจริญก้าวหน้าและดารงมั่น เพื่อความสงบสุขของปวงประชาชนชาวไทย และชาวโลกตลอดไป

พระครูอุทัยพัฒนโกศล (ฉลอง กุสโล) (2559) ได้ศึกษาเรื่อง “บทบาทคณะสงฆ์กับการศึกษา” กล่าวว่า พระสงฆ์เป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทสำคัญทางด้านการศึกษานับมาแต่โบราณกาล โดยเฉพาะในส่วนของการพัฒนาการศึกษาด้านธรรม และต่อมายังมีส่วนสำคัญในการพัฒนาการศึกษา

ครอบคลุมไปจนถึงการศึกษาในระดับโรงเรียนที่ขยายโอกาสให้กับชุมชนโดยรอบที่เรียกว่า บวร คือ บ้าน วัด และโรงเรียน จึงเห็นได้ว่า บ้านมีความเชื่อมโยงกับวัด และโรงเรียน โดยที่วัดเป็นจุดศูนย์กลางของการศึกษา จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนามีความสำคัญต่อการมีอยู่ของชุมชนในสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นชุมชนในเชิงเครือญาติ และชุมชนแห่งการศึกษาเรียนรู้ ซึ่งพระสังฆาธิการถือได้ว่าเป็นผู้นำในการเรียนรู้สำหรับชุมชนเป็นเวลานาน

พระมหาประจักษ์ กิตฺติเมธี (2560) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาเทคนิคและวิธีการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี” ผลการวิจัยพบว่า 1. สภาพและปัญหาการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีระดับชั้นประโยค 1-2 ในกรุงเทพมหานคร พบสภาพและปัญหาในการพัฒนา มี 8 ด้าน คือ ด้านบุคคล ด้านอุปกรณ์ ด้านการจัดการเรียนการสอน ด้านสถานการณ์ ด้านหลักสูตร ด้านเนื้อหา ด้านองค์ความรู้ และด้านหลักธรรม 2. การพัฒนาเทคนิคและวิธีการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีระดับชั้นประโยค 1-2 ในกรุงเทพมหานคร ต้องพัฒนาเทคนิค 4 คือ 1) พัฒนาเทคนิคการสอนจากง่ายไปหายาก 2) พัฒนาเทคนิคการสอนให้เกิดศรัทธาในผู้สอน 3) พัฒนาเทคนิคการสอนให้เกิดความกระตือรือร้น 4) พัฒนาเทคนิคการสอนให้สนุกสนาน และพัฒนาวิธีการสอน 4 คือ 1) พัฒนาวิธีการสอนให้เห็นความสำคัญ 2) พัฒนาวิธีการสอนให้เชื่อมั่นว่าทำได้ 3) พัฒนาวิธีการซักถามให้เกิดความเข้าใจ 4) พัฒนาวิธีการตั้งกติกาให้น่าสนใจ

วัฒนา มีชูเสพ (2560) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “แนวโน้มการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ภายในสองทศวรรษหน้า” ผลการวิจัยพบว่า แนวโน้มในการจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ด้านแนวคิด จะยึดพุทธธรรมเป็นพื้นฐานโดยใช้หลักไตรสิกขา เพื่อมุ่งพัฒนาคุณภาพของพระสงฆ์ในฐานะเป็นศาสนทายาทและสงเคราะห์ผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษา ด้วยการส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ ด้านจุดมุ่งหมายทางการศึกษา จะมุ่งสนองความต้องการของพระศาสนา สังคมและบุคคล จะให้รัฐบาลรับรองสถานภาพของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งและจัดตั้งหน่วยงานเพื่อรับผิดชอบการศึกษาสำหรับพระสงฆ์โดยเฉพาะด้านการจัดและการบริหารการศึกษาพบว่า หลักสูตรจะยังคงมีหลายลักษณะทั้งสำหรับผู้บวชระยะสั้นและระยะยาว การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีจะเน้นภาษาบาลีและนำพระไตรปิฎกมาเรียนควบคู่อรรถกถา การศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์จะมุ่งสนองพระศาสนาในการผลิตศาสนทายาทเช่น จัดหลักสูตรบาลีศึกษา จัดหลักสูตรสนองความต้องการของผู้เรียน ในด้านผู้เรียนจะยังเป็นผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษาและจะมีผู้บวชระยะสั้นมากขึ้น ด้านผู้สอนจะมีความชำนาญทั้งทางโลกและทางธรรม จะใช้เทคนิคการเรียนการสอนหลากหลาย ส่วนการวัดและประเมินผลมีแนวโน้มไม่เปลี่ยนแปลง ฆราวาสจะเข้ามาช่วยบริหารการจัดการศึกษาสงฆ์มากขึ้น จะมีการตั้งกองทุนพระพุทธศาสนา เพื่อสนับสนุนการบริหารการศึกษามากขึ้น บุคลากรในการจัดการศึกษาจะได้รับค่าตอบแทนและสวัสดิการมากขึ้น

ธวัชชัย จันจุฬา และอุทุมพร เกตุสุนทร (2561) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “โครงการรูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาที่ตอบสนองต่อชุมชนและสืบทอดบุคลากรทางพุทธศาสนา” มีผลการวิจัยดังนี้

1) รูปแบบการเรียนการสอน พบว่า มีการจัดการเรียนการสอนโดยยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง บูรณา การหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการร่วมกับหลักสูตรทางพุทธศาสนา โดยให้นักเรียนมี

กระบวนการ ปฏิบัติการจริงในชุมชน ใช้สื่อท้องถิ่นในการเรียนรู้ สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชนทั้งส่วนที่เป็นภูมิปัญญาและเป็นฐานระดมทรัพยากร

2) เป้าหมายของการจัดการศึกษา พบว่าโรงเรียนปริยัติธรรมทั้ง 4 แห่งมีเป้าหมายเพื่อให้นักเรียนเป็นคนดี อยู่ในศีลคุณธรรมมากกว่าการแข่งขันทางวิชาการ เพราะนักเรียนที่เข้าบวชเรียนส่วนใหญ่มีฐานะยากจน มีปัญหาทางครอบครัว บางรูปไม่สามารถอ่านออกเขียนได้ จึงทำให้มีการจัดการศึกษาตามลักษณะของเด็ก เน้นการสาช่วยตนเองและอยู่ในสังคมตามหลักพุทธศาสนาได้

3) การระดมทุนและทรัพยากรเพื่อจัดการศึกษา พบว่าโรงเรียนแต่ละแห่งต่างมีแนวทางการระดมทุนจากข้างนอกในลักษณะของการบริจาค จัดโครงการหรือกิจกรรมตามวันสำคัญทางพุทธศาสนา เช่น จัดโครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน จัดผ้าป่าสามัคคีจากศิษย์เก่า นอกจากนี้ยังพบว่า ชุมชนที่อยู่รอบบริเวณวัดยังมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนทุนและทรัพยากรทางการศึกษา เช่น สนับสนุนข้าวปลา อาหาร ครูสอน เป็นต้น

4) ปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อประสิทธิภาพของการจัดการศึกษาในโรงเรียนปริยัติธรรมแผนก สามัญ พบว่ามี 4 ประการ กล่าวคือ (1) วิสัยทัศน์ของผู้บริหารต่อการจัดการศึกษา (2) งบประมาณ สนับสนุนการจัดการศึกษา ซึ่งนับได้ว่ายังไม่เพียงพอต่อการพัฒนาคุณภาพการศึกษา (3) สภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการจัดการศึกษา (4) ครูและบุคคลลากรที่ทำหน้าที่ในการจัดการเรียนรู้ให้กับนักเรียน ปัจจัยทั้ง 4 ประการที่กล่าวนั้น ถือว่ามีส่วนสำคัญทำให้การจัดการศึกษาบรรลุวัตถุประสงค์

พระมหาวรพล วรพโล และคณะ (2562) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “แนวโน้มการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในประเทศไทย” ผลการวิจัยพบว่า (1) ด้านหลักสูตร ศึกษาแต่อรรถกถาและฎีกา ไม่ได้ศึกษาจากต้นฉบับคือพระไตรปิฎกโดยตรง จึงทำให้ไม่สามารถเข้าถึงองค์ความรู้บางส่วนได้อย่างสมบูรณ์ครบถ้วน และควรเสริมบทเรียนไวยากรณ์ชั้นสูงในชั้นเปรียญเอก รวมไปถึงการผสมผสานศาสตร์ความรู้ด้านอื่นที่ทันสมัยเข้ามาประยุกต์ เพื่อเป็นแรงกระตุ้นให้ผู้เรียนหันมาสนใจมากขึ้น (2) ด้านการจัดการศึกษา การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จัดเป็นการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย แต่ไม่มีพระราชบัญญัติการศึกษาที่ระบุถึงการศึกษาประเภทนี้ไว้โดยเฉพาะ ฝ่ายศาสนจักรคือคณะสงฆ์จัดทำการศึกษาดังกล่าวเพียงลำพัง โดยปราศจากความร่วมมือจากฝ่าย อาณาจักร (3) ด้านการเรียนการสอน มุ่งเน้นที่วิธีการหรือกระบวนการเพื่อสอบให้ผ่านเพียงเดียว ขาดการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ (4) ด้านผู้สอน ขาดหลักจิตวิทยาในการสอน ผู้สอนขาดประสบการณ์ (5) ด้านผู้เรียน ความนิยมลดลงเมื่อเทียบกับสมัยอดีต ศึกษาเพื่อต้องการนำไปเทียบวุฒิการศึกษาประเภทอื่น (6) ด้านการวัดผลและการประเมินผล ไม่ครอบคลุม ควรมีข้อสอบประเภทปรนัยเพื่อให้ครอบคลุมองค์ความรู้ทั้งหมด

พระมหาสุธรรม สุรตโน และอำนวย เดชชัยศรี (2562) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบการบริหารสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี สู่ความเป็นเลิศตามหลักพุทธธรรม” ผลการวิจัยพบว่า สภาพการบริหารภายในสำนักเรียน ผู้บริหารขาดแคลนครูผู้สอนที่มีความรู้ความสามารถ ควรจัดทำการฝึกอบรมพัฒนาบุคลากร และสภาพการบริหารภายนอกสำนักเรียน การศึกษาของคณะสงฆ์นั้นแยกส่วนออกจากระบบการบริหารงานของชาติ ทำให้เกิดปัญหาความไม่สอดคล้องกัน

พระครูจารุสารธรรม (2563) ได้ศึกษาเรื่อง“หลักสูตรนักธรรม-บาลี ในปัจจุบัน : กลไกส่งเสริมศาสนทายาท” กล่าวว่า การศึกษาเป็นหัวใจสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติ พระพุทธศาสนาถือว่ายิ่งเป็นสิ่งสำคัญต่อการศึกษา การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม และแผนกบาลี เป็นระบบการศึกษาหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญ เพื่อพัฒนาประชาชนในชาติให้มีความรู้ความสามารถ มีคุณธรรมจริยธรรม จนมีความสามารถดำเนินชีวิต ประกอบอาชีพ อย่างสงบสุขได้ ตลอดจนจัดหาวิธีการเพื่อเป็นกลไกลสนับสนุนส่งเสริมให้ชาวพุทธผู้ศึกษาได้เป็นศาสนทายาทที่ดีสืบต่อไป

พระชัษษพณชิ์ จันวงค์เดือน และคณะ (2563) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาการศึกษานักธรรม” ผลการวิจัยพบว่า การศึกษานักธรรมเป็นงานการศึกษาที่มีความสำคัญต่อคณะสงฆ์ไทยเพื่อให้พระภิกษุ สามเณรรู้และเข้าใจในหลักธรรมคำสั่งสอน เป็นศาสนทายาทที่มีคุณภาพ ย่อมส่งผลให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ได้นาน ผู้วิจัยได้ทำวิจัยเรื่อง การปฏิรูปการศึกษานักธรรมและได้ข้อค้นพบส่วนหนึ่งจากงานวิจัยนี้เกี่ยวกับสภาพปัจจุบันและปัญหาที่ได้สัมภาษณ์เจ้าอาวาส ผู้สอนและนักเรียนที่เป็นพระภิกษุและสามเณรที่แสดงให้เห็นว่า การศึกษานักธรรมในปัจจุบันมีหลักสูตร การเรียนเพื่อมุ่งให้รู้และเข้าใจคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนา มีหน่วยงานรับผิดชอบหลัก คือ แม่กองธรรมสนามหลวง การทำงานร่วมกันหลายฝ่ายตามโยบายและระเบียบปฏิบัติ กิจกรรมการเรียนการสอนจัดที่สำนัก บริหารจัดการตามบทริบทของแต่ละสำนัก และวัดผล โดยการสอบธรรมสนามหลวง ส่วนปัญหานั้น หลักสูตรนักธรรมขาดการกำหนดองค์ประกอบของหลักสูตรที่ชัดเจน คู่มือ และหนังสือเรียนไม่เป็นมาตรฐาน สำนักไม่ได้จัดทำเอกสารการสอน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องขาดการนิเทศ กำกับ ติดตาม สนับสนุน กิจกรรมการเรียนการสอนไม่ชัดเจนเน้นบรรยาย สื่อไม่ทันสมัย ห้องเรียนใช้ตามสภาพ งบประมาณไม่เพียงพอ คณะกรรมการคุมสอบไม่เข้มงวด คุณสมบัติผู้เข้าสอบยังไม่ชัดเจน เน้นปริมาณ ข้อสอบไม่ครอบคลุม เกณฑ์การตรวจคลุมเครือ ผลการสอบไม่นำมาใช้ และการบริหารจัดการหลักสูตรในสำนักขาดความเป็นระบบชัดเจน

พระมหาวุฑฒ์ สุวุฑฒิโก และคณะ (2563) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาการจัดการเรียนรู้พระปริยัติธรรมแผนกบาลีของพระสงฆ์ไทย” มีผลการวิจัยดังนี้

1. ผลการศึกษาสภาพการจัดการเรียนรู้พระปริยัติธรรมแผนกบาลีของพระสงฆ์ไทย พบว่า 1) ผู้บริหารขาดแคลนครูผู้สอนที่มีความรู้ความสามารถในการจัดการเรียนการสอน 2) ใช้ระบบพี่สอนน้อง 3) อุปสรรคสำคัญในการจัดการการศึกษาพระบาลี 4) การจัดการเรียนการสอน 5) การสร้างบรรยากาศในห้องเรียนและนอกห้องเรียน

2. ผลศึกษาการจัดการเรียนรู้พระปริยัติธรรมแผนกบาลีของพระสงฆ์ไทย ประกอบด้วย 1. ส่วนนำ คือ 1) หลักการสร้างศาสนทายาท 2) วัตถุประสงค์การสร้างศาสนทายาท 3) บริบทความพร้อมของสำนักเรียน 2. กระบวนการจัดการเรียนรู้ศาสนทายาท ประกอบด้วย 1) วิธีการจัดการเรียนรู้ศาสนทายาท 2) การดำเนินงานการจัดการเรียนรู้ศาสนทายาท 3) กิจกรรมส่งเสริมการจัดการเรียนรู้ศาสนทายาท 4) หลักธรรมเพื่อการพัฒนามนุษย์และคุณลักษณะที่บังเกิดขึ้น 3. การนำกระบวนการไปปฏิบัติการจริง ประกอบด้วย 1) ขั้นการเตรียมการดำเนินงาน 2) ขั้นการดำเนินงาน 3) ขั้นการประเมินผลการดำเนินงาน

อำนวย มีราคา (2563) ได้ศึกษาเรื่อง “บทบาทครูโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ในศตวรรษที่ 21” กล่าวว่า ยุคปัจจุบันครูจะต้องมีบทบาทในการเรียนการสอนเพื่อเกิดการ

พัฒนาต่อผู้เรียนทุกด้าน โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา เป็นระบบการศึกษาประเภทหนึ่ง ซึ่งเปิดโอกาสให้พระภิกษุสามเณรผู้ขาดโอกาสทางการศึกษา ได้เรียนรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม บทบาทของครูโรงเรียนพระปริยัติธรรมในศตวรรษที่ 21 จำเป็นจะต้องมีการพัฒนาศักยภาพตนเอง ศักยภาพของงาน และศักยภาพของผู้เรียน เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจ มีความพร้อม มีสมรรถนะและศักยภาพ มีขวัญกำลังใจในการปฏิบัติงาน สามารถจัดการศึกษาและดำเนินการปฏิรูปการเรียนรู้ในสถานศึกษาได้อย่างมีประสิทธิภาพและสามารถพัฒนาโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาไปสู่ระดับโลกได้ เพราะบทบาทครูต้องดูการศึกษาโดยรวมเพื่อนำไปสู่การพัฒนาด้วยความคิดสร้างสรรค์และสร้างนวัตกรรมใหม่ รวมทั้งเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการเรียนรู้ของผู้เรียนให้รู้จักคิดสร้างสรรค์ ร่วมกันวางแผน รู้จักแยกแยะ รู้จักประยุกต์ ส่วนบทบาทสำคัญของครูโรงเรียนพระปริยัติธรรมในศตวรรษที่ 21 คือการวิจัย การค้นคว้า และสร้างผลงาน

สรุป การศึกษาพระปริยัติธรรมทุกแผนก มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาพระภิกษุสามเณรเพื่อให้มีความรู้ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มีการจัดการเรียนการสอนที่เป็นระบบ มีการวัดผลและประเมินผลอย่างเข้มงวด แต่ยังพบว่าการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยยังมีปัญหาในหลายด้าน เช่น หลักสูตรที่ขาดความชัดเจน การขาดแคลนสื่อการเรียนการสอน และการบริหารจัดการที่ยังไม่เป็นระบบ นอกจากนี้ ยังมีการวิจัยที่เสนอแนวทางการพัฒนาการศึกษา เช่น การปรับปรุงหลักสูตร การพัฒนาครูผู้สอน การเพิ่มงบประมาณ และการใช้เทคโนโลยีในการจัดการเรียนการสอน รวมถึงการสร้างระบบการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืน การศึกษาของคณะสงฆ์จึงไม่เพียงแต่เป็นการศึกษาเพื่อความรู้ทางธรรมเท่านั้น แต่ยังเป็นการพัฒนาศาสนทายาทที่มีคุณภาพ เพื่อให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่และเผยแผ่ต่อไปในสังคมอย่างยั่งยืน

1.7 ประโยชน์ที่ได้รับ

1.7.1 ทำให้ทราบประวัติและแนวคิดการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการศึกษารูปแบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เห็นโครงสร้างรูปแบบการศึกษาของคณะสงฆ์ภายใต้กรอบของกฎหมาย รวมถึงจะเห็นวิสัยทัศน์การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยทั้งในอดีตและปัจจุบัน

1.7.2 ทำให้ทราบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา เพื่อประโยชน์ให้ทราบถึงวิธีการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย และทราบถึงการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย จนส่งผลทำให้ทราบถึงการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในดินแดนล้านนา

1.7.3 ทำให้ทราบรูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา เพื่อประโยชน์แก่การสังเคราะห์รูปแบบการจัดการศึกษา สำหรับกำหนดกรอบแนวคิด และนำไปสู่การปรับปรุงพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนาต่อไป

1.8 นิยามศัพท์เฉพาะ

การศึกษาสงฆ์ไทย หมายถึง การศึกษาที่คณะสงฆ์ไทยจัดขึ้น และหน่วยงานอื่นที่จัดให้คณะสงฆ์ได้รับการศึกษา ซึ่งแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ 1) การศึกษาที่เป็นระบบของคณะสงฆ์โดยเฉพาะ คือ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี 2) การศึกษาที่เป็นกึ่งระบบของรัฐ หรือจัดให้สอดคล้องกับระบบการศึกษาของรัฐ คือ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา

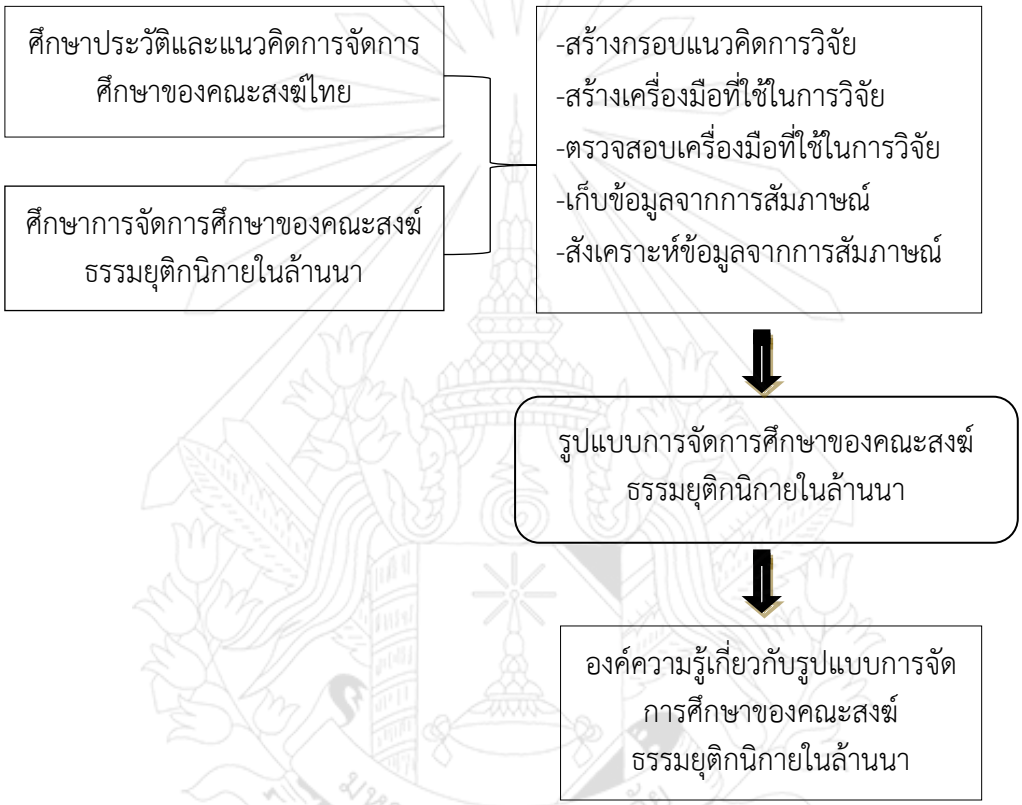
ธรรมยุติกนิกายในล้านนา หมายถึง นิกายที่มีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นวงศ์เมื่อครั้งทรงผนวช โดยมีจุดมุ่งหมายในการแสวงหาข้อวัตรปฏิบัติที่ถูกต้องตามพระธรรมวินัย และเป็นนิกายที่เข้าสู่ดินแดนล้านนาในภายหลัง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีดินแดนอยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทย ประกอบไปด้วย 8 จังหวัดภาคตอนบน

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ หมายถึง กฎระเบียบที่มีการกำหนดเพิ่มเติมนอกเหนือจากพระธรรมวินัย โดยมหาเถรสมาคมเกี่ยวกับระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ทุกฉบับ ที่ผ่านการประกาศในราชกิจจานุเบกษา เพื่อจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ให้มีความสงบเรียบร้อย และสร้างการปกครองที่สอดคล้องกับกฎหมายของบ้านเมือง

รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา หมายถึง รูปแบบการศึกษาสำหรับพระภิกษุสามเณรเป็นหลัก ภายใต้การบริหารงานของพระภิกษุในสังกัดคณะธรรมยุติกนิกาย ที่อาศัยหรือมีความสัมพันธ์กับพื้นที่ของดินแดนล้านนา และมีการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบที่สอดคล้องกับการจัดการศึกษาของชาติ ส่วนในงานวิจัยนี้ต้องการศึกษาเฉพาะการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายภายในวัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่เท่านั้น เนื่องจากเป็นวัดหลักที่คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายใช้เป็นจุดศูนย์กลางด้านการจัดการศึกษาและด้านการปกครอง

1.9 กรอบแนวคิดในการวิจัย

งานวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยมี 1 ชนิด คือ แบบสัมภาษณ์ โดยการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลนั้น การวิจัยเชิงคุณภาพได้ข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร และการสัมภาษณ์ นำมาวิเคราะห์ข้อคำถามปลายเปิดด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) หลังจากนั้นทำการสังเคราะห์ สรุปจากการสัมภาษณ์ แล้วเขียนบรรยายเชิงพรรณนา

แผนภูมิที่ 1.1 สรุปกรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 2
ประวัติและแนวคิดการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย

ในบทนี้ จะเป็นการศึกษาถึงประวัติความเป็นมาเรื่องการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย โดยจะนับย้อนไปตั้งแต่มีอาณาจักรไทยแรกคือสุโขทัย เพื่อแสดงให้เห็นถึงรูปแบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยตั้งแต่ดั่งเดิม ซึ่งคณะสงฆ์ไทยมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการศึกษาและคุณธรรมในสังคมไทยผ่านการศึกษาในวัด ซึ่งเป็นสถานที่สำคัญทางศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศ เนื่องจากคณะสงฆ์มีบทบาทที่สำคัญในการสอนและสร้างสรรค์ในชุมชน ดังนั้น การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยมีลักษณะที่เฉพาะเจาะจงและมีเป้าหมายในการสร้างชุมชนหรือสังคมให้มีความรู้คู่คุณธรรม การสอนจึงมักเน้นการศึกษาทางพระพุทธศาสนาสอนให้ผู้เรียนเข้าใจและปฏิบัติตามหลักการและคุณค่าของหลักธรรม รวมถึงการสอนแบบฝึกฝนให้เกิดการพัฒนาด้านจิตใจและจิตสำนึกที่ดีในชีวิตประจำวัน มุ่งเน้นการเรียนรู้ทักษะที่เป็นประโยชน์และนำไปใช้ในการดำเนินชีวิต นอกจากนี้ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยยังมุ่งเน้นการสร้างสังคมให้มีความเข้าใจและเคารพต่อวัฒนธรรม โดยส่งเสริมการเรียนรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของประเทศไทย เพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจและรับรู้ถึงความหลากหลายทางวัฒนธรรมของชุมชนและสังคมที่ตนเองอยู่ในแต่ละช่วงเวลา ดังนั้น เนื้อหางานวิจัยในบทที่ 2 นี้ จะเป็นการศึกษาถึงบริบทการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในภาคประวัติศาสตร์ เพื่อให้เห็นกระบวนการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในแต่ละยุค และจะเห็นถึงพัฒนาการการจัดการศึกษาโดยมีวัดและพระสงฆ์เป็นผู้จัดการศึกษาของสังคมไทย ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดหัวข้อที่จะศึกษาไว้ ดังนี้

2.1 การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในแต่ละยุค

2.2 แนวคิดและทฤษฎีการจัดการศึกษา

2.3 แนวคิดการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย

2.1 การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในแต่ละยุค

พระพุทธศาสนาได้ประดิษฐานมั่นคงบนพื้นแผนดินไทยมาตั้งแต่อดีตกาล ตามประวัติศาสตร์เมื่อมีการสังคายนาครั้งที่ 3 พระเจ้าอโศกทรงส่งพระสาวกออกไปประกาศพระศาสนาถึง 9 สาย รวมทั้งส่งพระโสณะและพระอุตตระมายังดินแดนที่เรียกกันว่าสุวรรณภูมิ หรือบริเวณเมืองไทยในปัจจุบัน ซึ่งสมัยนั้นคือพวกมอญและละว้าอาศัยอยู่ในฐานะเป็นเจ้าถิ่น นักประวัติศาสตร์บางคนเชื่อว่าคนไทยยังอยู่ในเมืองจีนและอพยพมาเมืองไทยเมื่อประมาณปีพุทธศักราช 539 พร้อมกับนำเอาพระพุทธศาสนามหายานมาด้วย แต่พระพุทธศาสนาในเมืองไทยเวลานั้น ต้องต่อสู้กับแนวความคิดและความเชื่อถือลัทธิพราหมณ์และลัทธิบูชาผี ซึ่งก็มีพื้นฐานความเชื่อไม่ต่างกับแนวความคิดเรื่องอัตตาของฮินดูในสมัยพุทธกาลเท่าใดนัก ซึ่งกว่าที่พระพุทธศาสนาจะประดิษฐานมั่นคงในประเทศไทยได้ จึงต้องอาศัยวิวัฒนาการมาอย่างยาวนาน ประกอบกับที่พระพุทธศาสนามีปรัชญาคำสอนที่ดี จึงทำ

ให้คนไทยยอมรับนับถือ และสามารถประดิษฐานเป็นศาสนาประจำชาติของคนไทยมาแต่อดีตกาลจนถึงบัดนี้ เป้าหมายในการศึกษาถึงสภาพการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในตอนนี้ เพื่อต้องการแสดงให้เห็นสภาพ ความเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านสภาพการจัดการศึกษา การเรียนการสอนของแต่ละยุคสมัยว่ามีความเปลี่ยนแปลงไปมากน้อยเพียงใด และเพื่อต้องการสืบค้นถึงแนวปรัชญาที่อยู่เบื้องหลังนโยบายการจัดการศึกษาของแต่ละยุคว่า ได้จัดการศึกษาอย่างสอดคล้องกับหลักปรัชญาการศึกษาของพระพุทธศาสนา และบริบทของสังคมในแต่ละยุคสมัยมากน้อยเพียงใด เพื่อจะได้นำไปเป็นพื้นฐานของการวิเคราะห์ถึงสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบันได้ จึงจะได้ศึกษาถึงสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในแต่ละยุคสมัย ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นที่จะศึกษาในแต่ละยุค ดังนี้

2.1.1 การศึกษาคณะสงฆ์ในสมัยสุโขทัย

เมื่อสืบค้นการศึกษาสมัยเก่าเริ่มตั้งแต่สมัยประวัติศาสตร์ของไทยคือสมัยกรุงสุโขทัย ซึ่งเป็นสมัยที่ คนไทยนับถือพระพุทธศาสนาแล้วและพระพุทธศาสนาได้หยั่งรากฝังลึกในหัวใจของคนไทยตั้งแต่นั้นมา ถ้าพิจารณาตามหลักประวัติศาสตร์จะเห็นว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทที่คนไทยนับถือปัจจุบันนี้เริ่มพัฒนาและค่อย ๆ มั่นคงในสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และต่อมาก็สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช จากหลักฐานพอสรุปได้ว่า สมัยสุโขทัยพระพุทธศาสนาในเมืองไทยได้แบบอย่างมาจากศรีลังกาเรียกว่า “ลังกาวงศ์” พระลังการูปแรกที่นำมาคือพระมหาสวามีเถระ โดยผ่านมาทางเมืองนครศรีธรรมราช เมืองไทยอยู่ในช่วงการก่อร่างสร้างตัวและเนื่องจากพระพุทธศาสนามีปรัชญาคำสอนที่ดี คนไทยจึงสนับสนุนและหันมาทำการศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ทันที ยิ่งได้หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาจากศรีลังกาช่วยสนับสนุนเพิ่มเติมในสมัยพ่อขุนรามคำแหง ก็ยิ่งทำให้การศึกษาทางพระพุทธศาสนาเจริญมากขึ้น พระพุทธศาสนาจึงเปรียบเหมือนมหาวิทยาลัยทางการศึกษาเรื่อยมา

ในสมัยสุโขทัยนี้พระสงฆ์เป็นกลุ่มชนที่มีความรู้ของสังคม เป็นบุคคลมาจากหลากหลายอาชีพมีความชำนาญในด้านต่าง ๆ มากมาย เมื่อมาบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์แล้วไม่สามารถประกอบอาชีพเดิมได้ เมื่อมีเวลาว่างจึงได้อบรมสั่งสอนวิชาความรู้ต่าง ๆ ตามความชำนาญของแต่ละรูป สามารถรับบทบาทและหน้าที่ในด้านการศึกษาเล่าเรียนของประชาชนทั่วไป โดยจะเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ทั้งในด้านความรู้ทั่วไป เรื่องทางศาสนา เรื่องการปกครอง พระสงฆ์จึงทำหน้าที่เป็นครูสอนประชาชนทั้งทางโลกและทางธรรม ชาวบ้านต่างก็ให้ความเคารพนับถือเชื่อฟังพระสงฆ์มากกว่าการเป็นนักบวชแต่เพียงอย่างเดียว (ชูศักดิ์ แซ่เอี้ย และคณะ, 2532 หน้า 2)

นโยบายการจัดการศึกษาในสมัยสุโขทัย เป็นการจัดการศึกษาแบบความรู้ชูคุณธรรมเป็นเครื่องนำชีวิต พ่อขุนรามคำแหงทรงเอาศาสนานำหน้าการเมืองเหมือนพระเจ้าอโศก ในสมัยสุโขทัยวังและวัดจัดการศึกษาร่วมกันคือ พระภิกษุสามเณรเป็นผู้จัดการศึกษาให้กับพระบรมวงศานุวงศ์ ต่อจากนั้นกษัตริย์เป็นผู้ให้การสนับสนุนและช่วยจัดการศึกษาให้แก่ประชาชน การศึกษาเริ่มจากวัดสู่วังและบ้าน และจากวังสู่บ้าน หรือประชาชนอีกทางหนึ่ง วัดและวังจึงเป็นแหล่งจัดการศึกษาที่สำคัญ บางครั้งพ่อขุนรามคำแหงก็ทรงช่วยเหลือในการสอนธรรม โดยพระองค์ทรงสร้างพระแท่นมนังคศิลา

อาสน์กลางดงตาล เพื่อโปรดให้พระมหาเถระแสดงพระธรรมเทศนาสั่งสอน ในบางครั้งจะทรงแสดงธรรมด้วยพระองค์เอง ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกหลักที่ 1 ว่า

“...1214 ศกปีมะโรง พ่อขุนรามคำแหง...ปลูกไม้ตาลได้สิบสี่เข้า จึงให้ช่างฟันขะดารหิน ตั้งระหว่างกลางไม้ตาลนี้ เดือนออกแปดวัน วันเดือนเต็มบ้างแปดวัน ฝูงปู่ครู เถร มหาเถร ขึ้นนั่งเหนือขะดารนี้ สวดธรรมแก่อุบาสก ฝูงท่วยจำศีล ผิใช่วันสวดธรรม พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย ขุ้นนั่งเหนือขะดารหิน ให้ฝูงท่วยลูกเจ้า ลูกขุน ฝูงท่วยถือบ้านถือเมืองกัน...” (ดวงพร สุขศิริวัฒน์, 2536 หน้า 13)

ดังนั้น ดวงพร สุขศิริวัฒน์ (2536 หน้า 43) กล่าวถึงสภาพการจัดการศึกษาในยุคนี้จึงเป็นไปอย่างกว้างขวาง เริ่มตั้งแต่การศึกษาขององค์พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางน้อยใหญ่ ดังคำว่ากล่าวว่า

“...คนสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุน รามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาว แม่ ชาวเจ้า ท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชาย ผู้หญิง ฝูง ท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีล เมื่อพรรษาทุกคน...”

ในสมัยนี้ พระภิกษุสามเณรยังศึกษาวิชาการทางโลกและสอนวิชาการทางโลกให้กับประชาชนด้วย ดังหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ระบุไว้ชัดว่า

“...ครั้งนั้นมีพระโองการ สั่งให้มุขอำมาตย์สร้างพระราชคฤเหมปราสาทนพสูรย์ และพระราชมณเฑียรสถานพระพิมาณจัตรมุข แล้วไปด้วยศิลาและอิฐปูนให้เป็นที่แก่นสารถาวร...พระสงฆ์ทำภัตกิจเสร็จแล้วทรงอภิเษกสมณพราหมณาจารย์ตปคียติ สงฆ์ทั้งหลายเผดียงให้มาเล่าเรียนพระไตรปิฎกธรรม และศึกษาซึ่งศิลปศาสตร์ วิชาการต่าง ๆ ในบริเวณมหาปราสาทนั้น...” (จุไรรัตน์ แสนใจรักษ์, 2531 หน้า 19)

ดังนั้น จึงเป็นที่เชื่อถือได้ว่า การศึกษาของพระภิกษุสามเณรในสมัยสุโขทัยดำเนินตามหลักไตรสิกขา และดำเนินไปตามขั้นตอนพระสัทธรรมที่เรียกว่าปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ซึ่งเป็นหลักปรัชญาการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างแน่นอน ดังหลักฐานปรากฏว่า

“...มีพระหลานพ่อขุนผาเมืองผู้หนึ่งชื่อ สมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณี มักจำศีลภาวนาอยู่กลางป่ากลางดง...” (สุมาลี สุวรรณแสง, 2517 หน้า 93)

หลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมในสมัยสุโขทัย ยึดหลักพระไตรปิฎก และคัมภีร์อื่น ๆ เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรคซึ่งรจนาโดยพระพุทธโฆษาจารย์แห่งลังกา ไตรภูมิพระร่วง เป็นต้น นอกจากการศึกษาคัมภีร์ทางศาสนาแล้ว ยังมีการศึกษาวิชาการทางโลกอื่น ๆ ด้วย ดังปรากฏหลักฐานในหลักศิลาจารึกในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทว่า

“...สงฆ์ทั้งหลาย เผดียงให้มาเล่าเรียนพระไตรปิฎกธรรม และศึกษาศิลปะศาสตร์วิชาการต่าง ๆ ในบริเวณมหาปราสาทนั้น...” (จุไรรัตน์ แสนใจรักษ์, 2531 หน้า 19)

พระมหามณเฑียร ธีรานนโท (2538 หน้า 15-16) กล่าวว่า สถานที่ศึกษาได้แก่พระราชมณเฑียรตามวังและวัดต่าง ๆ โดยมีพระภิกษุสามเณรเป็นผู้จัดการศึกษาให้ร่วมกับพระบรมวงศานุ

วงศ์และให้กับประชาชน ต่อจากนั้นกษัตริย์เป็นผู้ให้การสนับสนุนและช่วยจัดการศึกษาให้แก่ประชาชน การศึกษาเริ่มจากวัดสู่วังและบ้าน และจากวังสู่บ้านหรือประชาชนอีกทางหนึ่ง วัดและวังจึงเป็นแหล่งจัดการศึกษาที่สำคัญ นอกจากนั้นยังมีป่าซึ่งใช้เป็น สถานที่ปฏิบัติธรรม ในสมัยนี้ มีระบบการศึกษาทั้ง 2 แผนก คือ แผนกคันถธุระ คือการศึกษาพระพุทธวจนะในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่าง ๆ โดยอาศัยผู้เรียนต้องมีความรู้ทางภาษามคธเป็นพื้นฐาน และแผนกวิปัสสนาธุระ เป็นการศึกษาของพระฝ่ายอรัญญวาสี มีหน้าที่อบรมสั่งสอนศิษยานุศิษย์ในทางสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน พระภิกษุสามเณรยังศึกษาวิชาการทางโลกและสอนวิชาการทางโลกให้กับประชาชนด้วย ส่วนในด้านภาษาศาสตร์สนิท ศรีสำแดง (2534 หน้า 174) กล่าวว่า ตำราที่ใช้มี 1. ไทยหยวน 2. ไทยสุโขทัย และ 3. ไทยขอม นอกจากอักษรศาสตร์ก็มีวิชาแพทย์ ก่อสร้าง ดาราศาสตร์ ศิลปะต่าง ๆ เช่น ช่างฝีมือหญิง การทหาร คณิตศาสตร์ และจริยศาสตร์ เป็นต้น

โดยสรุป สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยสุโขทัย มีปรัชญาการศึกษาและนโยบายการจัดการศึกษาเป็นระบบชัดเจน โดยรัฐและคณะสงฆ์ร่วมมือกัน หลักสูตรและตำราเป็นปฐมภูมิ การจัดการศึกษาอยู่ในความอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ ทั้งในด้านครูอาจารย์ผู้สอนและสถานศึกษา เป็นการจัดการศึกษาแบบบูรณาการทั้งทางโลกและทางธรรม

2.1.2 การศึกษาคณะสงฆ์ในสมัยอยุธยา

ในสมัยอยุธยาผู้ที่มีการศึกษาดีที่สุด คือพระภิกษุสงฆ์ เพราะต้องแสดงธรรมสั่งสอนประชาชนพลเมือง และไม่ต้องไปพะวงกับการประกอบอาชีพเหมือนบุคคลจำพวกอื่น จึงได้รับการยอมรับนับถือทั้งฐานะผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ และในฐานะผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาให้ถาวร วันชัย ปักษีเลิศ (2546 หน้า 16) กล่าวว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยา แบ่งออกเป็น 4 ยุค คือ อยุธยายุคแรก (พ.ศ. 1891-2031) ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระองค์ทรงผนวชที่วัดจุฬามณีเป็น เวลา 8 เดือน อยุธยายุคที่สอง (พ.ศ.2034-2173) คือในสมัยรัชกาลพระเจ้าทรงธรรมทรงเชี่ยวชาญพระไตรปิฎก และเสด็จออกบอกหนังสือแด่พระภิกษุสามเณรประจำที่พระที่นั่งจอมทอง ทรงโปรดให้สร้างพระไตรปิฎกและสร้างวัดว่าให้เป็นสมบัติของพระศาสนา อยุธยายุคที่สาม (พ.ศ. 2173-2275) คือในรัชกาล สมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีการติดต่อค้าขายกับทางยุโรปมาก พระองค์ทรงมีศรัทธาแก่กล้าในพระพุทธศาสนา แต่ก็ทรงให้เสรีภาพในการนับถือศาสนาอื่นได้ อยุธยายุคที่สี่ (พ.ศ.2275-2310) ในรัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ การบวชเรียนกลายเป็นประเพณี ถึงกับว่าผู้ที่จะเป็นขุนนางมียศถาบรรดาศักดิ์ต้องเป็นผู้ได้บวชเรียนมาแล้ว (กรมการศาสนา, 2527 หน้า 48-49)

การศึกษาในสมัยนี้มีลักษณะคล้ายกับการศึกษาในสมัยสุโขทัย คือยึดหลักพุทธปรัชญาการศึกษาคือ ไตรสิกขาหรือความรู้คู่คุณธรรม เรื่องหลักสูตรในสมัยนี้นอกจากใช้พระไตรปิฎกเป็นตำราแล้วยังนิยมศึกษา วรรณกรรมบาลีที่แต่งในสมัยอยุธยาตอนต้น เช่น มหาชาติคำหลวง เป็นต้น (ดวงพร สุขศิริวัฒน์, 2536 หน้า 14) ส่วนที่แตกต่างจากสมัยสุโขทัย คือ เรื่องการประเมินผล ในสมัยนี้เริ่มมีการนำเอาเกณฑ์การวัดผลและการประเมินผลขึ้นมาใช้เพื่อเป็นการคัดพระภิกษุสามเณรที่มีความรู้จริง ๆ ส่วนที่ไม่มีความรู้เพียงพอก็อาจจะให้ลาสิกขาไป เนื่องจากในสมัยนี้มีการเกณฑ์แรงงาน

ซึ่งคณะสงฆ์ได้รับสิทธิพิเศษในการยกเว้นการเกณฑ์แรงงานให้กับทางการ จึงเป็นเหตุให้มีผู้หนีมาบวชเป็นพระมากมาย ดังนั้น จึงได้มีการกำหนดให้พระสงฆ์ต้องสอบพระปริยัติธรรมเป็นครั้งคราว โดยกำหนดแน่นอนลงไปว่าพระสงฆ์ที่บวชพรรษาจะต้องมีความรู้ในพระพระไตรปิฎกและภาษาบาลีขั้นใด แต่การสอบนี้เน้นเฉพาะคันถธุระ โดยใช้วิธีปากเปล่า ผู้สอบจะจับฉลากตามที่กรรมการกำหนดให้ ถ้าจับได้ผูกใด ก็แปลผูกนั้น โดยจะต้องอ่านคัมภีร์ภาษาบาลี แล้วแปลเป็นภาษาไทยให้ถูกต้องทั้งไวยากรณ์และความหมาย ซึ่งกรรมการจะให้โอกาสแก่ผู้สอบแปลแก้ตัว 3 ครั้ง ถ้าผู้แปลยังแก้ไขให้ถูกต้องไม่ได้นับว่าเป็นตก โดยมีเกณฑ์การประเมินผล ดังนี้ (สิทธิพล เวียงธรรม, 2547 หน้า 11)

-บาเรียนตรี ต้องแปลพระสุตตันตปิฎกผ่าน

-บาเรียนโท ต้องแปลพระสุตตันตปิฎกและพระวินัยปิฎกผ่าน

-บาเรียนเอก ต้องแปลพระสุตตันตปิฎก พระวินัยปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกผ่าน

สุมาลี สุวรรณแสง (2517 หน้า 22) กล่าวว่า พระสงฆ์ที่สอบความรู้ไม่ได้ตามเกณฑ์ต้องลาออกจากสมณเพศ และจะถูกสักเลกให้สังกัดมูลนายต่อไป ด้านดวงพร สุขศิริวัฒน์ (2536 หน้า 93) กล่าวว่า เหตุที่ทำให้มีพระภิกษุสามเณรบวชเข้ามากันมาก เพราะในสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หรือในช่วงอยุธยาตอนแรก ได้มีกฎหมายฉบับหนึ่งบ่งถึงศักดินาของผู้ศึกษาพระปริยัติธรรม อันเป็นการส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมคือ “สามเณรรู้ธรรมเสมอนา 300 มิได้รู้ธรรมเสมอนา 200 พระภิกษุรู้ธรรมเสมอนา 600 มิได้รู้ธรรมเสมอนา 400 พระครูรู้ธรรมเสมอนา 2500 มิได้รู้ธรรมเสมอนา 1000

นอกจากศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแล้ว พระภิกษุสามเณรยังได้ศึกษาวิชาการทางโลกอื่น ๆ อีก เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการเข้าใจพระพุทธศาสนา และประยุกต์ใช้ในการเผยแพร่พระสัทธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ดังข้อความที่ปรากฏในจดหมายเหตุบาลูแบร์ว่า “พระสงฆ์อันเป็นอาจารย์ในวัด สอนเป็นต้นว่าให้อ่าน ให้เขียนหนังสือ หัดคิดเลข และทำบัญชี...” (พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยานราธิปประพันธ์พงศ์, 2505 หน้า 189) ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า พระภิกษุสามเณรจะต้องมีความรู้ในวิชาการทางโลกที่สอนประชาชนด้วยอย่างแน่นอน สถานที่สอนใช้พระที่นั่งในพระราชวังเป็นหลัก และมีจัดสอนในวัดต่าง ๆ เป็นส่วนย่อย พระมหาสุข สุวีโร (2539 หน้า 18) กล่าวว่า ผู้ที่ทำหน้าที่สอนพระปริยัติธรรมในยุคนั้น ได้แก่พระมหากษัตริย์และราชบัณฑิต ไม่มีระเบียบวิธีเฉพาะ นอกจากการท่องและแปลปากเปล่าให้ผู้ฟังตามที่ผู้สอนกำหนด และเป็นที่สังเกตว่าช่วงนี้เป็นช่วงที่นักสอนศาสนาของคริสตศาสนาเริ่มเข้ามาติดต่อสัมพันธ์กับประเทศไทยหรือกรุงศรีอยุธยาในเวลานั้น ดังข้อความในประโยคนี้ที่กล่าวมาข้างต้นว่า “เมื่อเพลาพวกเหล่าทูตานุทูตมาถึงกรุงสยาม พระพุทธเจ้าอยู่หัวเพิ่งได้ลดจำนวนพระสงฆ์ สึกออกเป็นคฤหัสถ์เสียหลายพันรูป ด้วยได้ความชัดว่าไม่มีความรู้พอ” ส่วนวีรชาติ นิ่มอนงค์ (2545 หน้า 83) กล่าวว่า บาทหลวงเริ่มเรียนรู้บทบาทของพระภิกษุในการให้การศึกษาแก่พุทธศาสนิกชน ในสมัยนั้นจึงได้จัดตั้งโรงเรียนสามเณรขึ้น

โดยสรุป การศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยนี้ไม่ต่างจากสมัยกรุงสุโขทัยมากนัก ที่แตกต่างกันคือนโยบายการจัดการศึกษาเน้นปริยัติศึกษาหรือคันถธุระมากขึ้น มีการจัดการศึกษาแบบเป็นระบบ

มีการสอบวัดผลเพื่อคัดพระภิกษุสามเณรที่มีความรู้ในด้านวิชาการมากขึ้น ไม่เน้นการศึกษาว่าด้วยการปฏิบัติมากนัก มีการมอบถวายสมณศักดิ์เพื่อเป็นแรงจูงใจในการศึกษาและดำรงสมณเพศสืบทอดพระศาสนา ในสมัยอยุธยามีการทำศึกสงครามกับพม่าหลายครั้ง อีกทั้งศาสนาคริสต์และศาสนาพราหมณ์เริ่มมีบทบาทในสังคมมากขึ้น พระภิกษุสามเณรต้องศึกษาและตีความหลักธรรมให้เข้ากับสถานการณ์

2.1.3 การศึกษาคณะสงฆ์ในสมัยกรุงธนบุรี

การศึกษาของพระภิกษุสามเณรในสมัยนี้ มีลักษณะเดียวกันกับสมัยอยุธยา คือ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นศาสนูปถัมภ์ และทรงควบคุมการศึกษาของพระภิกษุสามเณรอย่างใกล้ชิด พระมหากษัตริย์ทรงพยายามเอาพระทัยใส่ทำนุบำรุงกิจการพระศาสนาเท่าที่มีโอกาส ในรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรีเมื่อทรงสร้างกรุงใหม่แล้ว ก็โปรดฯ ให้อาราธนาพระสงฆ์ที่มีศีลาจารวัตรมาพำนักในเมืองใหม่ โดยทรงสร้างวัดเพิ่มเติมเช่น วัดบางยี่เรือ หรือวัดราชคฤห์ ทรงปฏิสังขรณ์วัดเก่าอีกหลายวัด ทรงเน้นวัดในฐานะเป็นศูนย์กล่างการศึกษา และพระเป็นผู้ให้การศึกษาเหมือนในสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะพระองค์ทรงเน้นหลักการปฏิบัติกรรมฐาน โดยพระองค์ทรงเชื่อว่า พระพุทธศาสนากับการปฏิบัติวิปัสสนาต้องดำเนินไปด้วยกัน และทรงใส่พระทัยศึกษาปฏิบัติกรรมฐานด้วยพระองค์เอง ดังนั้น การศึกษาพระพุทธศาสนาในสมัยกรุงธนบุรีจึงเป็นแบบอย่างที่ดีของการศึกษา พระพุทธศาสนาของคนไทยในสมัยต่าง ๆ ได้ แต่เนื่องจากกรุงธนบุรีมีประวัติศาสตร์อันสั้น การศึกษาทางพระพุทธศาสนาจึงดำเนินไปไม่ได้เต็มที่และเป็นเวลาที่บ้านเมืองยังไม่สงบเรียบร้อย เนื่องจากกรุงศรีอยุธยาเสียให้แก่พม่าเมื่อ พ.ศ. 2310

สมัยกรุงธนบุรี พระเจ้าตากสินมหาราชทรงรับสั่งให้คัดลอกคัมภีร์ต่าง ๆ ที่สูญหายจาก การสงครามตามหัวเมืองต่าง ๆ นำมารวมไว้ที่เมืองหลวง และทรงมีรับสั่งให้จัดพิมพ์หลักคำสอน เกี่ยวกับเรื่องไตรสิกขาแจกจ่ายแก่พระสงฆ์ซึ่งอันที่จริงบทบาทนี้ควรเป็นหน้าที่ของคณะสงฆ์ที่จะต้องอบรมสั่งสอนประชาชน (พระมหาภักดี ขันทะวัต, 2551 หน้า 229)

2.1.4 การศึกษาคณะสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ 1-4

สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ การศึกษาของคณะสงฆ์ในยุครัตนโกสินทร์สามารถแบ่งออกได้ตามรัชสมัยในแต่ละยุค ดังนี้

1) การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยสมัยรัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงมีความสนพระทัยในการศึกษาด้านพระพุทธศาสนามาก นอกจากจะได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลตามปกติแล้ว พระองค์ยังได้ทรงวิสาสะกับพระเถระผู้ทรงความรู้เป็นเนืองนิตย์ กล่าวคือ เวลาค่ำหลังจากเสวยพระกระยาหารค่ำแล้ว ก็เสด็จออกท้องพระโรง ทรงสดับพระธรรมเทศนากัณฑ์หนึ่งเป็นประจำ พระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชคือ “ตั้งใจจะอุปถัมภก ยอยกพระพุทธศาสนา ป้องกันขอบขันธสีมา รักษาประชาชนและมนตรี” (บุญสม เจนใจ, 2527 หน้า 95) หลังจากทรงจัดให้มีการชำระพระไตรปิฎกแล้ว ทรงอาราธนาให้พระพนรัตน์จัดการศึกษาสืบต่อ โดยเอาแบบอย่างมาจากกรุงศรีอยุธยา สถานศึกษาได้แก่หอพระมนเทียรธรรมในวัด

พระศรีรัตนศาสดาราม และทรงแนะนำให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการส่งเสริมด้วย จึงได้มีการจ้างอาจารย์ไปบอกหนังสือพระ ณ ท้องพระโรงบ้าง วังบ้าง สร้างศาลาเป็นที่เรียนต่างหากบ้าง และตามวัดต่าง ๆ บางแห่ง สำหรับหลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอน และการวัดผลนั้น ในยุคแรกยังคงเป็นแบบคล้าย ๆ กับการศึกษาในสมัยอยุธยาตอนปลาย คือผู้เรียนพระไตรปิฎกเฉพาะพระสุตตันตปิฎกครบ 3 ปีแล้ว จึงมีการสอบ เรียกว่า 3 ปี ต่อการสอบครั้งหนึ่ง การแบ่งการศึกษานั้นได้แบ่งเป็น 3 ชั้น คือ

(1) บาเรียนตรี ใช้พระสูตรเป็นหลักสูตรในการเรียนและสอบ ซึ่งในการสอบนั้นคณะกรรมการจะกำหนดให้ผู้สอบแปลตามความเหมาะสม เมื่อแปลได้ก็เป็นบาเรียนตรี

(2) บาเรียนโท ใช้พระสูตรกับพระวินัยเป็นหลักสูตร เมื่อแปลได้แล้วก็ให้เป็นบาเรียนโท

(3) บาเรียนเอก ใช้พระสูตร พระวินัย และพระปรมัตถ์ เป็นหลักสูตรตามแต่คณะกรรมการจะเลือกให้แปล เมื่อแปลได้จะเป็นบาเรียนเอก

วิธีเรียนคือการท่องจำบาลีพระสูตรต่าง ๆ และเรียนแปลข้อความในภาษาบาลีนั้นออกเป็นภาษาไทย แล้วนำเอาข้อความนั้น ๆ ออกแสดงให้ทั้งสงฆ์และประชาชนประพฤติปฏิบัติสั่งสอนกันสืบมา

2) การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยสมัยรัชกาลที่ 2 ในสมัยนี้พระมหากษัตริย์ทรงจัดการเปลี่ยนแปลงแก้ไขระเบียบและหลักสูตรการศึกษา ตามคำแนะนำของสมเด็จพระสังฆราชมี วัดมหาธาตุฯ ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก ในระหว่างปี พ.ศ. 2359-2363 ถวายพระพรให้ทรงแก้ไขวิธีการเรียนการสอบไล่พระปริยัติธรรมเสียใหม่ ด้วยความมุ่งหมายจะกวดขันให้บรรดาพระภิกษุสามเณรได้เล่าเรียนพระปริยัติธรรมมากขึ้น และมีความรู้ยิ่งขึ้นกว่าบาเรียนแต่ก่อน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นประธานจัดการปฏิรูปการเรียนการสอบเสียใหม่ ซึ่งโปรดกำหนดวิธีการเรียนการสอบขั้น “บาเรียน” ให้เป็นประโยค โดยกำหนดให้มี 9 ประโยคหรือ 9 ชั้น ตั้งแต่ประโยค 1 - 9 ดังนี้ สอบได้ประโยค 1 - 2 ไม่จัดว่าเป็นเปรียญ สอบได้ประโยค ป.ธ. 3 - 9 จัดว่าเป็นเปรียญ โดยกำหนดชั้นเปรียญดังนี้

(1) สอบได้ ป.ธ. 3 เป็นเปรียญตรี

(2) สอบได้ ป.ธ.4 - 5 - 6 เป็นเปรียญโท

(3) สอบได้ ป.ธ. 7 - 8 - 9 เป็นเปรียญเอก

เหตุที่ถือเอาเพียง 9 ประโยคนั้น มีหลัก 2 ประการ คือ 1. คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าประกอบด้วยองค์ 9 คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรม และเวทัลละ 2. พระธรรมคำสอนนั้น มีผลที่จะพึงได้รับ 9 ประการ คือ มรรค 4 ผล 4 นิพพาน 1 ได้เปลี่ยนแปลงคัมภีร์ที่ใช้เป็นหลักสูตรการสอบ จากการแปลพระไตรปิฎกมาเป็นคัมภีร์อรรถกถาแทน โดยมีการกำหนดหลักสูตรและระดับการสอบ โดยได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ขั้น คือ บาเรียนตรีใช้พระสูตรเป็นหลักสูตร บาเรียนโทใช้พระสูตรและพระวินัยเป็นหลักสูตร และบาเรียนเอกใช้พระสูตร พระวินัยและพระอภิธรรมเป็นหลักสูตร (กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, 2527 หน้า 29) มีรายละเอียดของแต่ละระดับดังต่อไปนี้

ประโยค 1 ประโยค 2 ประโยค 3 สอบคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ต้องสอบให้ได้ 3 ประโยคในคราวเดียวกัน จึงเป็นบาเรียน 3 ประโยค จัดเป็นบาเรียนจัตวา หรือ บาเรียนสามัญ ภายหลังเรียกว่า บาเรียนตรี

ประโยค 4 สอบคัมภีร์มงคลัตถทีปนีชั้นต้น ชั้นนี้ เดิมเป็นบาเรียนตรี แต่ต่อมาถือเป็นบาเรียนโทชั้นต้น

ประโยค 5 สอบคัมภีร์บาลีมุตตกวินัยวินิจฉัย เรียกย่อว่า บาลีมุต ต่อมาเปลี่ยนเป็นสอบคัมภีร์สารัตถสังคหะ ชั้นนี้เป็นบาเรียนโท

ประโยค 6 สอบคัมภีร์มังคลัตถทีปนีชั้นปลาย สอบได้คงนับว่าเป็นบาเรียนโทอยู่ เหมือนบาเรียน 5 ประโยค เพราะฉะนั้น ชั้นนี้จึงเรียกว่า ประโยคบูชาพระ

ประโยค 7 สอบคัมภีร์ปฐมสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย เป็นบาเรียนเอกสามัญ เรียกย่อว่า บาเรียนเอก ส.

ประโยค 8 สอบคัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นบาเรียนเอกมัชฌิมา หรือ บาเรียนเอกมัธยม เรียกย่อว่า บาเรียนเอก ม.

ประโยค 9 สอบคัมภีร์สารัตถทีปนี ฎีกาพระวินัย ภายหลังเปลี่ยนเป็นคัมภีร์อภิธรรมมัตถภาวินี ฎีกาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ เป็นบาเรียนเอกอุดม เรียกย่อว่า บาเรียนเอก อุ. (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2525 หน้า 51)

ข้อสังเกตเกี่ยวกับคำว่าประโยค คำว่าประโยคนี้ น่าจะมาจากการแปลบาลีนั้นเอง คือผู้แปลต้องรู้จักประโยคกัตตุวาจก กรรมวาจก ประโยคนาม ประโยคอาขยาตเป็นต้น การแปลครั้งหนึ่ง ๆ จะใช้กี่ประโยคก็แล้วแต่กรรมการจะกำหนด แต่เดิมนั้นประโยค 3 ต้องแปล 30 บรรทัด คือ 3 ใบลาน (ใบละ 10 บรรทัด) ต่อมาก็ลดลงเหลือ 2 ใบบ้าง เป็นต้น (กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, 2527 หน้า 31) ดังนั้น ผู้แปลได้ผ่าน 3 ใบ จึงกำหนดให้เป็นบาเรียน 3 ประโยค แต่ผู้ที่สอบได้ 9 ประโยค ก็มิใช่ว่าจะให้แปล 9 ใบ บางครั้งก็แปลใบเดียว เมื่อผ่านได้ก็ถือว่าเป็นบาเรียน 9 ประโยค อนึ่ง มีเรื่องน่าสนใจอยู่อย่างคือ ในครั้งนั้นพระมอญที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยก็อนุญาตให้สอบบาเรียนด้วย แต่หลักสูตรใช้พระวินัยอย่างเดียว กำหนดไว้ 3 ประโยค ผู้ที่ผ่านประโยค 2 แล้ว จึงจะได้เป็นบาเรียน ภายหลังเพิ่มเป็น 4 ประโยค ผู้ผ่านประโยค 2 เรียกว่าบาเรียนจัตวา ผู้ผ่านประโยค 3 เรียกว่าบาเรียนตรี ผู้ผ่านประโยค 4 เรียกว่าบาเรียนโท และหลักสูตรบาเรียนโทนี้ก็เทียบเท่าประโยค 5 ของไทยนั้นเอง ต่อมาเมื่อการสอบปากเปล่าสิ้นสุดลง หันมาใช้การสอบเขียนแทน หลักสูตรของมอญก็ยกเลิก ให้มาสอบหลักสูตรเดียวกับพระไทยคือ 3 ถึง 9 ประโยคดังทุกวันนี้

ในด้านสถานศึกษานั้น รัชกาลที่ 2 โปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตบอกหนังสือ ณ พระที่นั่งหอมณเฑียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และทรงแนะนำให้ข้าราชการ พระบรมวงศานุวงศ์ส่งเสริมด้วย จึงได้มีการจ้างอาจารย์ไปบอกหนังสือพระในท้องพระโรง วังเจ้านาย สร้างศาลาเรียนต่างหากบ้าง และตามบ้านขุนนางผู้ใหญ่บ้าง ส่วนข้าราชการชั้นผู้น้อยลงมา หากมีศรัทธาก็จ้างอาจารย์ไปสอนตามวัดต่าง ๆ ตามกำลังศรัทธา

มานพ พลไพรินทร์ (2533 หน้า 26) กล่าวว่า การสอบในสมัยนั้นพระเจ้าอยู่หัวทรงอำนวยการสอบด้วยพระองค์เอง สนามสอบคือวัดสลัก (วัดมหาธาตุ) ยุคนี้ยังเป็นยุคสอบด้วยปากเปล่า การสอบด้วยข้อเขียนเพิ่งมีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ในการวัดผลการศึกษานั้น สมัยนี้เริ่มมีกฎเกณฑ์ขึ้น ขณะเดียวกันก็มีปัญหามาก เพราะการสอบในสมัยรัชกาลที่ 2 นี้ ใช้วิธีสอบปากเปล่า โดยในแต่ละวันจะสามารถสอบผู้เข้าแปลได้เพียงวันละ 4 รูป การสอบในแต่ละครั้งจึงต้องใช้เวลามาก ประมาณ 2 - 3 เดือนจึงจะแล้วเสร็จ ใช้เทียนไขเป็นสัญญาณ กำหนดเวลาในการสอบ ถ้าเทียนไขสัญญาณที่จุดไว้ดับลงก็เลิกสอบในวันนั้น เป็นผลให้ผู้ที่ยังสอบค้างและผู้ที่ยังไม่ได้สอบในวันนั้นสอบตกทั้งหมด และต้องรอการสอบครั้งต่อไปเป็นระยะเวลาไม่น้อยกว่า 3 ปี

นอกจากนี้ในการสอบพระปริยัติธรรมแต่ละครั้ง ผู้สอบประโยค 1-3 ต้องสอบให้ได้ทั้งประโยคในคราวเดียวกัน ถ้าสอบได้ประโยค 1-2 แต่ไปตกประโยค 3 ก็ถือว่าตกหมด จะต้องเข้าสอบประโยค 1 ใหม่อีกในการสอบคราวต่อไป อันเป็นเหตุให้ผู้สอบหมดกำลังใจในการศึกษา อย่างไรก็ตามปัญหาดังกล่าวนี้ ได้รับการแก้ไขให้ดีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์บ้านเมืองในขณะนั้น

3) การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยสมัยรัชกาลที่ 3 สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสมัยนี้ พระราชวังได้กลายเป็นโรงเรียน พระปริยัติธรรมมีการสอนและการสอบไปด้วย ทรงโปรดเกล้าให้สร้างเก๋งที่ริมหอพระปริตรในบริเวณพระที่ นั่งอมรินทรวินิจฉัย โปรดเลี้ยงพระเพลและให้รางวัลด้วย ครั้นถึง พ.ศ. 2383 เก๋งไม่พอจำนวนพระ จึง โปรดเกล้าให้บอกหนังสือในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มีอาจารย์บอกที่มุขทั้ง 4 มุข ๆ ละคน ครั้นเมื่อ สวรรคตต้องใช้ปราสาทเป็นที่ประดิษฐานพระบรมศพ จึงย้ายไปเรียนที่ระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ชั่วคราว (กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, 2527 หน้า 31) การสอบในยุคนี้ก็เป็นการสอบปากเปล่ายังไม่มีการเขียน พระองค์ทรงเปลี่ยนแปลงการสอบเสีย ใหม่ คือ ให้ผู้เข้าสอบจับฉลากหนังสือผูกใบลานที่จะเข้าสอบก่อน แล้ว นำหนังสือที่จับฉลากได้นั้นเข้าแปลโดย ผ่านคณะกรรมการ 3 กอง หากภิกษุสามเณรรูปใดเก่งจะสอบในปีเดียว ตั้งแต่ ป.ธ. 1 - 4 รวดเดียวก็ได้ วิธีตัดสินของคณะกรรมการ คือ หากทักท้วงถึง 3 ครั้งยังแปลไม่ถูก ถือว่าสอบไม่ผ่าน พระวชิรญาณ (เจ้า ฟ้ามงกุฎ รัชกาลที่ 4 เมื่อทรงผนวชอยู่ก็ได้ศึกษาพระปริยัติธรรม และสอบได้ในปีเดียวถึง 5 ประโยค) ใครแปลผ่านประโยค 3 แล้ว ก็นับว่าเป็นเปรียญชั้นสามัญ (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2525 หน้า 237-238)

4) การศึกษาของคณะสงฆ์สมัยรัชกาลที่ 4 สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงศึกษาภาษาอังกฤษและความรู้ในวิทยาการตะวันตกมาตั้งแต่เมื่อทรงผนวชอยู่ก่อนขึ้นครองราชย์ โดยศึกษาจากพวกมิชชันนารีอเมริกัน (ชัย เรื่องศิลป์, 2520 หน้า 93) ในสมัยนี้ โปรดให้สร้างเก๋ง 4 หลัง หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดารามสำหรับราชบัณฑิตสอนหนังสือพระภิกษุสามเณร ในรัชกาลนี้การศึกษาไม่มีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตร ผู้สอนส่วนใหญ่ได้แก่ราชบัณฑิต พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการที่มีความรู้ การสอบทำขึ้นโดยการให้แปลหนังสือผูกใบลานที่จับสลากได้ ถ้าแปล

ไม่ถูกให้แก้ตัวได้ 3 ครั้ง ถ้าไม่ได้นับว่าตก (สำนักนายกรัฐมนตรี สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ กองแผนงาน, 2526 หน้า 3)

สรุปสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในกรุงรัตนโกสินทร์ในยุคแรก จากการศึกษาสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 พอที่จะสรุปเป็นประเด็นได้ ดังนี้

(1) การศึกษาพระปริยัติธรรม การศึกษาพระปริยัติธรรมในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ คงดำเนินตามแบบกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย คือผู้เรียนพระไตรปิฎกเฉพาะพระสุตตันตปิฎกครบ 3 ปีแล้ว จึงมีการสอบ เรียกว่า 3 ปี ต่อการสอบ 1 ครั้ง เน้นการศึกษาเป็นภาษาบาลี คือ การแปลภาษาบาลี การสอบไล่ครั้งหนึ่ง ๆ นั้น จะต้องมีการประชุมพระสงฆ์ผู้ทรงคันถธุระ และโปรดให้สอบในวัดที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช และบางครั้งก็โปรดให้มีการสอบภายในพระบรมมหาราชวัง ในสมัยรัชกาลที่ 3 โปรดให้มีการสอบไล่ปริยัติธรรม ณ วัดระฆังโฆสิตาราม เพราะสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ประทับอยู่ที่นั่น เมื่อสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) สิ้นพระชนม์ สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) วัดมหาธาตุเป็นสังฆราช ต่อมาก็โปรดให้มีการสอบไล่พระปริยัติธรรม ณ วัดมหาธาตุฯ แต่เดิมเป็นการสอบปากเปล่า ในรัชกาลที่ 3 โปรดให้พระภิกษุสามเณรผู้จะเข้าแปลพระปริยัติธรรมมาจับประโยค ส่วนข้อสอบสมเด็จพระสังฆราชจะกำหนดประโยคเอง หรือให้พระราชาคณะช่วยออกข้อสอบแล้วใส่ไว้ในซอง เมื่อนักเรียนคนใดจะเข้าสอบก็ไปจับสลากเอาเอง ถูกซองไหนก็แปลซองนั้น แต่ก่อนแปลกรรมการจะให้เวลาเล็กน้อยตรวจดูข้อสอบก่อน เมื่อหายตื่นเต้นแล้วจึงจะเรียกเข้าไปแปลต่อหน้ากรรมการ การแปลต้องแปลครั้งเดียวให้ผ่านถึง 3 ประโยค จึงจะเป็นบาเรียน ถ้าผ่านแค่ 2 ประโยค ก็ยังไม่ได้เป็นบาเรียนถือว่าตกหมด แต่ต่อมา ถ้าสอบได้ 2 ประโยคก็จะได้เป็นบาเรียนวังหน้า

ตกลงว่า ผู้สอบแต่ละคนจะไม่ได้สอบข้อสอบเดียวกันเลย การสอบแต่ละคราว สมเด็จพระสังฆราชจะทรงเป็นประธานเอง เว้นแต่มีเหตุสุดวิสัยจึงทรงมอบให้พระเถระอาวุโสแทน กรรมการจะมีประมาณ 25-30 รูป ถ้านักเรียนคนใดเก่งก็จะสอบถึงประโยค 9 ในวันเดียวกันนั้น การดำเนินการสอบนั้นจะจัดขึ้นโดยพระราชาคณะผู้อำนวยการรูปหนึ่งเป็นผู้ดำเนินการก็ได้ แต่จะเป็นตำแหน่งใดไม่ปรากฏ ต่อมาในปลายรัชกาลที่ 4 และต้นรัชกาลที่ 5 ตำแหน่งผู้อำนวยการสอบเป็นหน้าที่ของสมเด็จพระสังฆราช วัดราชประดิษฐ์ ซึ่งท่านได้ดำเนินการมาตั้งแต่ท่านยังเป็นพระสาสนโสภณ เป็นผู้กะประโยคสอบพระปริยัติธรรม ในคัมภีร์หนึ่งจะเอาความตอนไหนเป็นประโยคสอบบ้าง ท่านเลือกแล้วให้เขียนในสลากบอกคัมภีร์นั้น วัตถุนั้น ขึ้นตรงนั้นจบ ประโยคตรงนั้น แล้วพับใส่ซองผนึกไว้ จัดสลากเหล่านี้ไว้เป็นประโยค ๆ เช่น สลากคัมภีร์พระธรรมบทจัดเป็นประโยคส่วนหนึ่ง ประโยคสองส่วนหนึ่ง ประโยคสามส่วนหนึ่ง วันไหนถึงกำหนดพระภิกษุสามเณรรูปใด จะแปลประโยคใด เวลาเช้าวันนั้นก็ไปจับสลากประโยค จับสลากได้ประโยคแล้ว ก็ถือสลากของตนเข้ามายังสถานที่แปลพระปริยัติธรรม ในสถานที่สอบนั้นมีเจ้าคณะสงฆ์ผู้เป็นนายด้านกับพนักงานกรมสังฆการีสำหรับกำกับและราชบัณฑิตอยู่พร้อม สังฆการีกับราชบัณฑิตพร้อมกันเปิดผนึกสลากดูประโยคที่จะแปลจดลงบัญชี เสร็จแล้วก็เอาหนังสือฉบับหลวงในหอพระมณเฑียรธรรมมามอบให้นักเรียน สำหรับที่

จะแปล แล้วเจ้าคณะนายด้านกับสังฆการีก็ควบคุมนักเรียนตั้งแต่เวลานั้นเป็นต้นไป จนกว่าจะสอบเสร็จ โดยมิให้ผู้ใดผู้หนึ่งลอบเข้ามาบอกให้หรือให้เลสนัยอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้นักเรียนดูหนังสือเตรียมแปลแต่โดยลำพัง ครั้นถึงเวลาเพลมีสำรับของหลวงเลี้ยงทั้งนายด้านและผู้แปลด้วยกัน

จำนวนพระภิกษุสามเณรเข้าแปลพระปริยัติธรรมแต่เดิมมา กำหนดวันละ 5 รูป ดังปรากฏในหมายรับสั่งครั้งรัชกาลที่ 4 มาลดลงวันละ 4 รูป เมื่อสมัยรัชกาลที่ 5 จัดลำดับให้เข้ามาสอบเป็นคณะ ๆ ไป ตั้งต้นสอบคณะกลางกับคณะธรรมยุต ถัดจากนั้นก็สอบคณะเหนือกับคณะใต้ สังฆการีเป็นผู้วางฎีกา กำหนดให้รูปใดเข้าแปลวันใดบ้าง พระภิกษุเข้าแปลก่อนแล้วถึงสามเณร จนหมดในคณะหนึ่ง แล้วก็วางฎีกาคณะอื่นต่อไป (กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, 2527 หน้า 34) ในชั้นแรกให้พระภิกษุสามเณรที่ยังไม่ได้เป็นเปรียญ เข้าแปลคัมภีร์พระธรรมบทก่อน กำหนดแปลวันละประโยค รูปใดแปลได้ประโยค 1 วันแรก รุ่งขึ้นให้เข้าแปลประโยค 2 ถ้าได้ประโยค 2 ก็แปลประโยค 3 ใน วันต่อไป เมื่อแปลได้ครบ 3 ประโยค นับว่าเป็นเปรียญชั้นสามัญแล้วให้พักเสียคราวหนึ่ง เพื่อรูปใดจะเข้าสอบประโยค 4 ต่อไป ก็จะได้มีเวลาฝึกซ้อมประโยค 4

เมื่อสอบพวกแปลคัมภีร์พระธรรมบทแล้ว ก็ถึงเวลาสอบเปรียญชั้นสูง ตั้งแต่ประโยค 4 เป็นต้นไป เปรียญที่มีประโยคแล้วมีจำนวนน้อย ไม่มากเหมือนนักเรียนที่แปลใหม่ จึงวางฎีกาคละกันทุกคณะ เป็นแต่กำหนดลำดับตามประโยค คือให้เปรียญเก่าชั้น 3 ประโยคที่สอบได้ในคราวก่อน ๆ เข้าสอบประโยค 4 ก่อน เมื่อเปรียญเก่าสอบประโยค 4 หมดแล้ว ถ้ามีนักเรียนซึ่งสอบได้ 3 ประโยคในคราวเดียวกัน สมัครจะเข้าสอบประโยค 4 ก็ให้เข้าสอบต่อไปจนหมดจำนวน แล้วตั้งต้นสอบประโยค 5 ให้เปรียญเก่าเข้าสอบเปรียญใหม่ เป็นทำนองเดียวกันทุกประโยคไป เมื่อสอบเปรียญไทยหมดแล้วจึงถึงเวลาสอบเปรียญมอญ ก็จัดโดยทำนองเดียวกันกับที่กล่าวมาแล้ว

(2) เวลาสอบพระปริยัติธรรม การสอบพระปริยัติธรรมนั้นจะเริ่มสอบประมาณ 15.00 น. ทุกวัน เว้นวันพระวันโกน ไม่มีกำหนดเวลาให้ทำ ทั้งนี้แล้วแต่ผู้แปลจะแปลได้เร็วหรือช้า แต่โดยปกติแล้วให้เลิกสอบเวลาประมาณ 19.00 น. หรือ 20.00 น. การสอบพระปริยัติธรรมในครั้งหนึ่ง ๆ เริ่มต้นสอบจนเสร็จก็ใช้เวลาประมาณ 2 เดือนเศษ พระราชาคณะที่มาประชุมสอบพระปริยัติธรรม กำหนดเฉพาะพระราชาคณะผู้ใหญ่และพระราชาคณะที่ชำนาญพระไตรปิฎก โดยมีหมายรับสั่งกำหนดนามผู้เป็นประธานและรายนามพระราชาคณะที่ให้นิมนต์มาประชุมทุกคราว การสอบครั้งหนึ่ง ๆ มีพระราชาคณะเป็นกรรมการประมาณ 25-30 รูป ผู้เป็นประธานมีหน้าที่สำหรับตัดสินปัญหา และข้อขัดข้องที่จะเกิดขึ้น ส่วนพระราชาคณะองค์อื่นที่เป็นผู้สอบไล่เฉพาะแต่ท่านผู้ใหญ่ 3-4 องค์ นอกจากนั้นเป็นแต่เพียงผู้นั่งฟัง กล่าวกันว่า การที่ให้พระราชาคณะมาประชุมในการสอบพระปริยัติธรรมมากนั้น เพื่อประสงค์จะให้มาฟังเพื่อประโยชน์ในทางความรู้ของพระราชาคณะนั้น ๆ เอง จะได้นำไปฝึกสอนศิษย์ของตนต่อไป หาใช่มาเป็นผู้สอบไล่ทั้งหมดไม่ เพราะฉะนั้น การสอบแต่ละคราวจะลงมือสอบ ต่อเมื่อพระราชาคณะผู้ใหญ่ซึ่งเป็นผู้สอบไล่มาถึงแล้ว

(3) วิธีสอบพระปริยัติธรรม วิธีสอบพระปริยัติธรรมนั้นให้นักเรียนเข้าไปแปลในที่ประชุมพระราชาคณะที่ละรูป ชั้นนักเรียนแปลคัมภีร์พระธรรมบท แต่เดิมกำหนดให้แปลหนังสือ 3 ลาน คือ

30 บรรทัด ภายหลังเห็นว่ายากไป ถ้าสอบอย่างกวดขัน นักเรียนไม่สามารถที่จะแปลให้จบประโยคได้ทัน กำหนดเวลาในรัชกาลที่ 5 จึงลดลง 10 บรรทัด คงให้เหลือแปล 20 บรรทัด เป็นจบประโยค แปลคัมภีร์อื่น ๆ ตั้งแต่ประโยค 4 ขึ้นไป คงให้แปล 20 บรรทัด และประโยค 9 แปล 10 บรรทัดตามเดิม การแปลนั้นนักเรียนบางรูปเข้าไปแปลพักเดียวจบประโยคก็มี แต่บางรูปเข้าไปแปลไปติดศัพท์แปลไม่ถูกบ้าง เรียงความเข้าประโยคไม่ถูกบ้าง แก้ไขไม่ไหวเห็นเหลือกำลังของตนไม่แปลต่อไปเช่นนี้ เรียกว่า “หนี” ก็มี บางรูปพยายามแก้ไขอยู่จนหมดเวลา กำหนดก็ไม่จบประโยค เช่นนี้เรียกว่า “ตก” ก็มี ทั้ง 2 พวกนี้ แปลไม่สำเร็จ แต่ท่านผู้ควบคุมการสอบไล่มักสังเคราะห์นักเรียนเป็นต้นว่า ถ้าเห็นนักเรียนติดศัพท์แปลไม่ถูก ท่านมักวิเคราะห์คือบอกนัยให้เป็นภาษาบาลีว่าศัพท์นั้นคือกิริยาอาการอย่างนั้น ๆ หรือเป็นชื่อของอย่างนั้น ๆ ถ้านักเรียนรู้ภาษาบาลีก็อาจจะแปลศัพท์นั้นถูกได้ แต่ถ้าความรู้ไม่พอจะเข้าใจคำอธิบายในภาษาบาลีก็ตกไป ถ้ารูปใดติดทางประโยคแปลไม่ถูก ความเห็นจะแก้ไขให้ตลอดไปในขณะนั้นไม่ได้ ท่านก็ยอมให้กลับออกมาพักเพื่อคิดพิจารณาเสียคราวหนึ่ง แม้รูปที่ท่านให้วิเคราะห์แปลศัพท์ ถ้าเห็นสงบนิ่งอยู่ก็ยอมให้ออกมาพัก เพื่อพิจารณาวิเคราะห์เสียคราวหนึ่งเหมือนกัน ในระหว่างนั้นก็จะให้นักเรียนรูปอื่นที่เป็นเวรแปลวันเดียวกันเข้าแปลได้ ถ้านักเรียนรูปนั้นแปลจบหรือเข้าไปติด ต้องกลับออกมาแก้ เรียกนักเรียนอื่นเข้าไปแปลจนบรรจบถึงวาระของนักเรียนที่ออกมาแก้ที่แรกต้องกลับเข้าไปแปลอีก นี้เป็นทางที่ท่านผู้ควบคุมการสอบไล่ผ่อนผันให้นักเรียนมีเวลาพักเพื่อคิดตริตรองได้บ้าง

เวลาซึ่งกำหนดให้นักเรียนแปลหนังสือนั้น ประเพณีเดิมไม่ได้กำหนดด้วยนาฬิกา ใช้เทียนเป็นสัญญากำหนด กล่าวคือลงมือแปลประมาณ 15.00 น. ไปจนมืดค่ำ ก็จุดเทียนสัญญาณตั้งไว้ในสนาม พอเทียนหมดก็เป็นอันเลิกการสอบในวันนั้น ถ้ายังมีพระภิกษุสามเณรแปลค้างอยู่กี่รูป ก็เป็นอันตกหมด วิธีใช้เทียนสัญญาณดังกล่าวนี้ มักจะก่อให้เกิดความยากลำบากแก่ผู้เข้าสอบ นั้นก็คือ ในวันที่มีพระภิกษุสามเณรแปลค้างอยู่จนค่ำหลายรูปด้วยกัน บางรูปแปลจวนจะจบประโยค แต่บางรูปแปลหนังสือไปได้น้อย รูปที่ยังแปลได้น้อยก็ตั้งหน้าพยายามจะแปลให้จบประโยคก่อนเทียนหมด ฝ่ายรูปที่แปลได้มากก็ไม่มีโอกาสจะเข้าแปลจนเทียนหมดก็ พากันตกหมด ปรากฏการณ์อย่างนี้มักมีอยู่เนือง ๆ ผู้แปลต้องผ่อนผันกันเอง บางครั้งถ้าเกิดเหลือที่จะต้องเข้าแปลหลายรูป นักเรียนที่มีใจอารีต้องยอมหนีเสียให้เพื่อน ๆ มีโอกาสแปลได้จนจบประโยค แต่บางครั้งก็ลำบาก เช่นวันใดนักเรียนที่เข้าแปลแปลจนจบไปเสียบ้าง หนีไปเสียบ้าง ก็จะเหลืออยู่เฉพาะแต่นักเรียนแปลไม่ค่อยได้รูปเดียว จะแปลให้จบก็ติดแปลไม่ได้ จะออกมาแก้ไขตริตรองก็ไม่ได้ด้วยเพราะไม่มีตัวเปลี่ยน ถ้าผู้แปลไม่หนีผู้ควบคุมการสอบไล่ก็เลิกไม่ได้ด้วยเทียนยังไม่หมด บางทีในวันนั้นต้องเสียเวลาเปล่า ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2425 จึงได้เลิกวิธีใช้เทียนสัญญาณเปลี่ยนมาเป็นการใช้นาฬิกาแทน (กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, 2527 หน้า 36) กำหนดเวลาให้นักเรียนแปลพระธรรมบทรูปละ 60 นาที ถ้าแปลประโยคสูงขึ้นไปให้รูปละ 90 นาที ถ้ารูปใดถูกประโยคยาก บางครั้งท่านผู้ควบคุมการสอบไล่ยอมเพิ่มเวลาให้อีก 30 นาทีก็มี เวลาที่กำหนดนี้นับเฉพาะแต่เวลาที่เข้าแปล ถ้า ออกมาพักแก้ไม่นับเวลา ทำให้นักเรียนมีโอกาสเท่ากันทุกรูป ไม่ต้องนั่งรอกันเหมือนแต่ก่อน วิธีสอบพระปริยัติธรรมดังกล่าวนี้สอบเหมือนกันทุก

ประโยค แต่ประโยคสูงชั้นเปรียญเอก ยอมให้ดูหนังสือ สำหรับแก้ความในคัมภีร์ที่สอบได้ กล่าวคือถ้าแปลคัมภีร์ปฐมสมันตปาสาทิกา ประโยค 7 ยอมให้ดูหนังสือคัมภีร์โยชนาและคัมภีร์ชั้นฎีกาปฐมสมันตปาสาทิกาอีก 2 คัมภีร์ ถ้าแปลคัมภีร์วิสุทธิมรรคคันถีร์ด้วยอีก 3 คัมภีร์ ถ้าแปลคัมภีร์อภิธรรมมัตถ-สังคหะประโยค 9 ยอมให้ดูฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะได้

วิธีสอบเปรียญมอญนั้นผิดกันกับการสอบเปรียญไทย เหตุด้วยพระราชาคณะไทยไม่รู้ภาษามอญ แต่ฟังสำเนียงมอญอ่านภาษาบาลีเข้าใจ เพราะฉะนั้น วิธีสอบนั้นเมื่อพระมอญแปลบาลีเป็นภาษามอญ พระราชาคณะมอญผู้ควบคุมการสอบไล่แล้ว ผู้เข้าสอบต้องบอกสัมพันธ์ทางไวยากรณ์ภาษาบาลี สำหรับให้พระราชาคณะไทยสอบความรู้อีกชั้นหนึ่ง ได้ทั้ง 2 อย่าง จึงนับว่าเป็นสำเร็จ (นับว่าสอบผ่านประโยคนั้น ๆ ได้)

ตามที่กล่าวมาข้างต้นนี้ เกี่ยวกับหลักสูตรและวิธีการสอบไล่พระปริยัติธรรมแผนกบาลีมาแต่สมัยโบราณ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก ส่วนใหญ่ยังคงรูปเดิมอยู่ทั้งทางด้านหลักสูตร การวัดผล และวิธีการสอบไล่ จนกระทั่งถึงสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ในสมัยรัชกาลที่ 6) พระองค์ได้ทรงเปลี่ยนระบบต่าง ๆ เกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์ จากระบบเดิมซึ่งยากต่อการศึกษาเล่าเรียนต้องใช้เวลามาก มาเป็นการศึกษาเล่าเรียนแบบใหม่ ซึ่งทำให้ง่ายต่อการศึกษาเล่าเรียนได้ผลรวดเร็วขึ้น

ดังนั้น เมื่อพิจารณาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแล้ว จะพบว่าเน้นการศึกษาด้านคันถธุระหรือการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบนักธรรมบาลีเป็นหลัก การจัดการศึกษาของพระสงฆ์ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้มีลักษณะที่สำคัญคือ ไม่มีระบบแบบแผนที่แน่นอน ในด้านการเรียนการสอนจะเน้นการจำเป็นสำคัญ เป็นการสอนให้แปลภาษาบาลีในพระไตรปิฎกแบบคำต่อคำ ซึ่งเรียกว่า การบอกพระปริยัติธรรม และในการสอบวัดความรู้พระปริยัติธรรมก็มีระเบียบปฏิบัติที่เคร่งครัด เข้มงวด ยุ่งยากหลายประการ อันเป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา โดยไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงมากนัก อย่างไรก็ตาม การศึกษาที่ดำเนินการสอนโดยพระสงฆ์นี้ก็ยังคงดำรงความสำคัญ วัดยังคงเป็นช่องทางผ่านเดียวที่กุลบุตรสามารถเข้าศึกษาเล่าเรียน เพื่อเลื่อนสถานภาพทางสังคม และเป็นแหล่งฝึกคนเข้ารับราชการ ดังประวัติศาสตร์ยืนยันว่า “ถึงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา การศึกษาของคณะสงฆ์เจริญมาก กลายเป็นประเพณีประจำชาติว่า เป็นชายต้องบวช ไม่บวชเป็นคนดิบไม่มีใครยอมแต่งงานด้วย และตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเป็นต้นมา ผู้ที่จะเป็นขุนนางมียศบรรดาศักดิ์ ต้องเป็นผู้ได้บวชแล้วจึงทรงแต่งตั้ง การศึกษาของสงฆ์จึงเป็นการศึกษาของชาติโดยปริยาย” (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 หน้า 25)

2.1.5 การศึกษาคณะสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ 5-8

สมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา ได้มีการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาของชาติอย่างมากมาย จากนโยบายการจัดการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาคนไทยให้มีความรู้แบบคนตะวันตก ส่วนหนึ่งก็เพื่อพัฒนาคนเข้ารับราชการ และยังเป็นการไม่ให้ชาวตะวันตกดูแคลนคนไทยและประเทศไทย พร้อมทั้งยังสะดวกในการ

ติดต่อสื่อสารกับชาวตะวันตกได้ รูปแบบการศึกษาของสังคมไทยจึงถูกปรับเปลี่ยน เพื่อการพัฒนาให้เหมาะสมกับยุคสมัยดังปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้

5) การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ. 2411 พระองค์ทรงพิจารณาว่า การศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาประเทศ ดังนั้นพระองค์จึงทรงสนับสนุนให้มีการศึกษาทางโลกทั่วไป และการศึกษาฝ่ายสงฆ์ด้วย สำหรับการศึกษาของพระสงฆ์ พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะบำรุงการศึกษาที่สืบทอดมาแต่เดิม และทรงประสงค์จะให้พระสงฆ์ได้ศึกษาเล่าเรียนทั้งทางปริยัติธรรมและวิชาการทางโลกควบคู่กันไป ดังนัยพระราชปรารภในการก่อตั้งราชวิทยาลัยสำหรับพระสงฆ์ว่า เพื่อเป็นที่เล่าเรียนพระปริยัติธรรมและวิชาการชั้นสูง คือให้เล่าเรียนพระไตรปิฎกและวิชาการสมัยใหม่ควบคู่กันไป ในปี พ.ศ. 2445 ทรงมีพระบรมราชโองการประกาศพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองสงฆ์ และมีบทบัญญัติให้พระสงฆ์ผู้เป็นเจ้าอาวาส มีหน้าที่ในการให้การศึกษาแก่กุลบุตร ซึ่งทำให้วัดกับบ้านมีความสัมพันธ์เป็นอันดี แม้ในโครงการศึกษา พ.ศ. 2441 ก็ทรงรวมสถาบันการศึกษาของสงฆ์เข้าไว้ในโครงการศึกษาของชาติ

ด้านสถานที่ศึกษาหรือศาสนสถานศึกษานั้น พระองค์ทรงใช้วิหารคดรอบพระอุโบสถศาลาวัดเป็นที่ศึกษาเล่าเรียน และทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีอาจารย์สอนหนังสือไทยและสอนเลขทุก ๆ อาราม สำหรับการศึกษาชั้นสูงของพระสงฆ์นั้น ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเพิ่มเติมขึ้น 2 แห่ง คือ มหามกุฏ-ราชวิทยาลัย และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย นอกจากนี้ยังทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรขึ้นที่วัดมหรรณพารามเป็นแห่งแรกอีกด้วย

ในด้านแบบเรียนนั้น พระองค์ทรงคำนึงถึงความจำเป็นที่พระสงฆ์ไทยจะต้องมีตำราศึกษาอย่างเพียงพอ ดังนั้น จึงโปรดให้พิมพ์พระไตรปิฎกฉบับอักษรไทยขึ้นเป็นครั้งแรก เพราะเดิมพระไตรปิฎกจารึกไว้ด้วยอักษรขอมมาโดยตลอด และได้ตีพิมพ์ทั้งหมด 39 เล่ม ๆ ละ 1,000 จบ เสร็จและฉลองในปี พ.ศ. 2463 อันเป็นปีรัชดาภิเษกของพระองค์พอดี นอกจากนี้ยังทรงพระราชนิพนธ์ตำราเกี่ยวกับทางด้านศาสนาอีกเป็นอันมาก และได้ทรงสนับสนุนให้พระมหาเถระในสมัยนั้นได้รจนาขึ้นก็มี เช่น นวโกวาท และมีการตีพิมพ์อรรถกถา และแปลนิทานชาดกอีกด้วย แม้แบบเรียนที่ใช้อยู่ในปัจจุบันตั้งแต่บาลีพระไตรปิฎก และแบบเรียนนักธรรม ล้วนแล้วแต่เป็นผลงานของพระมหาเถระในยุคสมัยนี้เป็นส่วนใหญ่ ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการจัดการศึกษาบาลีของสงฆ์ใหม่ โดยทำการปรับปรุงหลักสูตร วิธีการเรียน และการวัดผลการศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นอย่างมาก ภายใต้การนำของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส โดยเปลี่ยนแปลงหลักสูตรให้ต่างจากสมัยรัชกาลที่ 2 ดังนี้

(1) ในด้านการเรียน เริ่มด้วยการเรียนบาลีไวยากรณ์ซึ่งเป็นอย่างเดียวกับบทมาลาที่อาจารย์ผู้สอนคัมภีร์มูลกัจจายน์แต่งใหม่

(2) ในด้านการสอบ นักเรียนชั้นที่ 3 ใช้บาลีไวยากรณ์ ชั้นที่ 2 ใช้อรรถกถาธรรมบทเฉพาะท้องนิทาน ชั้นที่ 1 ใช้อรรถกถาธรรมบทเฉพาะแก้คาถาบั้นปลาย ชั้นเปรียญ 3 ใช้อรรถกถาธรรมบท

ชั้นต้น ชั้นเปรียญใช้บาลีวินัยมหาวิภังค์ และภิกขุนีวิภังค์บางเล่ม ชั้นเปรียญ 1 ใช้บาลีวินัยมหาวรรค และจุลวรรค กับบาลีอภิธรรมเล่มใดเล่มหนึ่ง

(3) นอกจากนี้ยังได้มีการปรับปรุงชำระพระไตรปิฎกครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่ง และจัดพิมพ์เป็นภาษาไทยขึ้นเป็นครั้งแรก ซึ่งเดิมเป็นอักษรขอมและจารอยู่ในใบลาน แล้วได้พระราชทานไปยังพระอารามหลวงทั่วประเทศแห่งละ 1 จบหรือชุด เพื่อใช้เป็นตำราในการศึกษาพระปริยัติธรรม

พระองค์โปรดให้ย้ายการสอนพระปริยัติธรรมที่เก่ง 4 หลังหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มาจัดตั้งเป็นบาลีวิทยาลัยขึ้นที่วัดมหาธาตุ เรียกว่า “มหาธาตุวิทยาลัย” ใน พ.ศ. 2472 มีการจ่ายเงินเดือนแก่ผู้สอน และมีค่าใช้สอยสำหรับวิทยาลัยทุกประการ นับเป็นวิทยาลัยแห่งแรกในประเทศไทย” และเป็นการจัดการศึกษาของสงฆ์ในรูปสถาบันเหมือนอย่างประเทศตะวันตก ทั้งนี้เพราะพระองค์ได้รับอิทธิพลการจัดการศึกษามาจากประเทศตะวันตก โดยเฉพาะจากพวกมิชชันนารีที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาและนำวิทยาการใหม่ ๆ เข้ามาเผยแพร่ด้วย

พระมหาวงศ์ไทย ศรีลารักษ์ (2542 หน้า 16) กล่าวว่า ถึงแม้พระองค์จะมีนโยบายการปฏิรูปการศึกษาของประเทศให้เป็นแบบตะวันตก และมีการขยายการศึกษาให้แก่ประชาชนอย่างทั่วถึง โดยเฉพาะประชาชนในหัวเมือง แต่พระองค์ก็มิได้ทรงละทิ้งแหล่งภูมิปัญญาที่สำคัญของชาติ คือ พระพุทธศาสนา ทรงมีพระราชดำริว่า

“...การเล่าเรียนที่จะจัดไปทางอื่นไม่ให้เกี่ยวแก่วัดด้วยนั้น ไม่ได้ เพราะใช่แต่จะสั่งสอนแต่อักขรวิธี ต้องสั่งสอนถึงการศาสนาด้วย ข้อนี้เป็นความปรารถนาอันยิ่งใหญ่...”

ความหมายแห่งพระราชดำรัสก็คือการจัดการศึกษาวิชาการสมัยใหม่ต้องควบคู่ไปกับคุณธรรม พระองค์มีพระราชดำริว่า

“เด็กชั้นหลังจะห่างเหินจากศาสนา จนกลายเป็นคนไม่มีธรรมในใจมากขึ้น คนที่ไม่มีธรรมเป็นเครื่องดำเนินตาม คงจะหันไปหาทางทุจริตโดยมาก ถ้ารู้น้อยก็โกงไม่ใคร่คล่อง ฤๅโกงไม่สนิท ถ้ารู้มากก็โกงคล่องขึ้น การที่หัดให้รู้อ่านอักขรวิธี ไม่เป็นเครื่องฝึกหัดให้คนดีแลคนเลว เป็นแต่ได้วิธีที่สำหรับจะเรียนความดีความชั่วได้คล่องขึ้น” (อุษา ชัยโชณิชย์, 2526 หน้า 73)

เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่า การศึกษาสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ มุ่งที่จะนำเอาพระพุทธศาสนามาเป็นแกนนำในการศึกษา โดยส่งเสริมการศึกษาทั้งของรัฐและของคณะสงฆ์ควบคู่กันไป ไม่ให้แยกการศึกษาทั้งสองฝ่ายออกจากกัน วิทย์ วิศทเวทย์ (2531 หน้า 3) กล่าวว่า

“สังคมไทยเหมือนสังคมตะวันตกในแง่ที่ว่า เดิมทีรัฐไม่ได้เป็นผู้จัดการศึกษาของประชาชนทั่วไป แต่เพิ่งมาจัดภายหลัง ในสมัยโบราณวิชาชีพเรียนกันในครอบครัว หรือไม่ก็เป็นลูกมือของผู้ชำนาญงานแต่ละสาขา คนทั่วไปไม่จำเป็นต้องเรียนรู้หนังสือ ผู้ที่ต้องเรียนรู้คือพวกข้าราชการ ซึ่งเริ่มต้นกันที่วังหรือที่บ้าน แบบแผนธรรมเนียมของสังคมเรียนกันที่บ้าน วัดเป็นสถานศึกษานอกบ้านที่ผู้มาเรียนนั้น ต้องการมารับการฝึกอบรมเพื่อเป็นชาวพุทธที่ดี และสำหรับผู้สนใจก็อาจฝึกฝนระดับสูงขึ้นไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งเข้าถึงปรมัตถธรรมของศาสนาก็ได้”

ต่อมาพระองค์ได้ทรงสถาปนามหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้นใน พ.ศ. 2436 แล้วจัดหลักสูตรการเรียน การสอนและการสอบพระปริยัติธรรมเสียใหม่ วิธีสอบไล่ให้เลิกวิธีแปลปากเปล่า โดยหันมาใช้วิธีเขียนแทน และกำหนดสอบทุกปี สอบได้วิชาไหนเป็นอันได้วิชานั้น ได้แก่สอบเก็บวิชานั่นเอง อนึ่ง หลักสูตรแบบมหามกุฏราชวิทยาลัยนี้ มีวิชาการทางโลกสมัยใหม่เข้ามาปนด้วย เป็นการศึกษาแบบบูรณาการทั้งทางโลกและทางธรรม ด้วยเหตุนี้ การศึกษาของคณะสงฆ์ได้เปลี่ยนแปลงจากรูปแบบเดิมที่เคยใช้ศึกษาและสอบวัดผลตั้งแต่โบราณมาเป็นวิธีการแบบใหม่ที่เรียกว่า “หลักสูตรแบบมหามกุฏ-ราชวิทยาลัย” โดยมุ่งให้พระสงฆ์สามเณรได้รับการศึกษาอบรมทั้งทางด้านปริยัติธรรมและความรู้หนังสือไทย รวมทั้งความรู้ในวิชาการใหม่ ๆ ที่จำเป็นด้วย ทั้งนี้เพื่อจะได้นำวิชาความรู้ไปทำคุณประโยชน์ให้แก่พระศาสนา และการจัดการศึกษาในหัวเมืองต่าง ๆ ของประเทศต่อไป อย่างไรก็ตามหลักสูตรมหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นสิ่งที่พระภิกษุสามเณรในสมัยนั้น เลือกที่จะศึกษาได้ ถ้าไม่ศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเดิม ดังนั้น การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในระยะนี้จึงมีรูปแบบเป็น 2 ลักษณะ คือ

(1) การศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเดิม หรือการศึกษาบาลีดั้งเดิม จะมีอยู่ตามสำนักเรียนของวัดต่าง ๆ พระสงฆ์สามเณรที่ผ่านการศึกษาแบบนี้ จะเข้าสอบด้วยวิธีการแปลบาลีเป็นไทยด้วยปากในสนามสอบ ตามกำหนดการสอบที่คณะสงฆ์เป็นผู้กำหนดขึ้น ซึ่งหลาย ๆ ปีจึงจะสอบสักครั้ง การจัดการศึกษาแบบเดิมนี้ แทบจะไม่มีองค์กรสำหรับจัดการเรียนการสอน เป็นการดำเนินงานไปตามลำพังของผู้สอนซึ่งเป็นพระสงฆ์ของวัดนั้น ๆ

(2) การศึกษาแบบมหากุฏราชวิทยาลัย มีการจัดการศึกษาโดยมีหลักสูตรที่กำหนดขึ้นใหม่โดยเฉพาะมีวิธีการสอบวัดผลด้วยการเขียนตอบ ซึ่งต่างจากหลักสูตรเดิมอย่างสิ้นเชิง จัดให้มีการสอบทุกปี การเรียนเป็นแบบนั่งเรียน มีโรงเรียนสาขาทั่วกรุงเทพฯ ซึ่งใช้หลักสูตรเดียวกันทั้งหมด โดยมีมหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นผู้วางนโยบายและจัดหลักสูตรการศึกษา ซึ่งภายหลังมหาธาตุวิทยาลัยได้ใช้เป็นแบบอย่างในการจัดการศึกษาตามหลักสูตรใหม่

นันทนา วัฒนสุข (2515 หน้า 208) กล่าวว่า เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่าการศึกษาแบบมหาวิทยาลัยสงฆ์นี้ ได้ช่วยแก้ปัญหาข้อบกพร่องของการศึกษาแบบเก่าหลายประการ กล่าวคือ ในด้านหลักสูตรจะใช้ตำราบาลีไวยากรณ์ ซึ่งพิมพ์เป็นอักษรไทยขึ้นใช้แทนตำรามูลกัจจายน์ปกรณ์ ซึ่งต้องใช้เวลาศึกษาหลายปีมาเหลือเพียง 3 หรือ 4 เดือน ทำให้มีความสะดวกในการศึกษาพระปริยัติ-ธรรมชั้นสูงต่อไป นอกจากนั้นยังได้มีการเพิ่มวิชาการสมัยใหม่ เช่น วิชาเลข ความรู้ในภาษาไทย เข้าไปในหลักสูตร เพราะทรงเห็นว่าการเรียนของพระสงฆ์สามเณรนั้น ไม่ควรจำกัดอยู่เฉพาะการเรียนพระปริยัติธรรมเท่านั้น แต่ควรจะศึกษา “การเล่าเรียนสิ่งใดซึ่งเกื้อกูลแก่ศาสนาก็ดี เป็นวิทยาสำหรับบุรุษก็ดี ต้องจัดขึ้นด้วยตามแต่จัดได้” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2523 หน้า 9) ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงเสนอให้มีการสอนภาษาอังกฤษและภาษาสันสกฤตในมหามกุฏราชวิทยาลัยด้วย โดยทูลขอพระราชทานครูสอนอังกฤษให้มาประจำที่วัดบวรนิเวศวิหาร ทำให้พระภิกษุมีความรู้กว้างขวาง สามารถให้ความรู้แก่ประชาชนในการศึกษาขั้นพื้นฐานได้ นอกจากนั้นการเรียนการสอนก็มีตาราง

เรียนที่แน่นอน ในการสอบวัดผลก็มีความสะดวกยุติธรรม สามารถสอบแก้ตัวได้ทุกปี ทำให้ผู้เรียนเกิดความกระตือรือร้นในการศึกษาพระปริยัติธรรมในชั้นสูงขึ้นไป

สิ่งที่ควรสังเกตอีกอย่างหนึ่งคือ ในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้มีการเปลี่ยนหลักสูตรจากการศึกษาพระไตรปิฎกมาเป็นอรรถกถา ฎีกา ที่พระอาจารย์ยุคหลัง ๆ เป็นผู้รจนาแทนพระไตรปิฎก และใช้มาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 นั้น ครั้นมาถึงรัชกาลที่ 5 สมเด็จกรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้จัดหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมขึ้นใหม่ กำหนดให้ฝ่ายพระวินัยใช้พระวินัยปิฎกเป็นตำราหลัก และใช้อรรถกถาและฎีกาเป็นตำรารองอ่านประกอบ ส่วนในฝ่ายธรรมยังคงใช้หลักสูตรใหม่บ้างเก่าบ้าง

อย่างไรก็ตาม การศึกษาแบบมหามกุฏฯ ต้องหยุดชะงักไปในปี พ.ศ. 2445 เนื่องจากไม่ได้รับความนิยมจากพระภิกษุสามเณรซึ่งเคยชินกับการศึกษาแบบเดิม ดังเหตุผลที่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ได้แสดงไว้ว่า

“เป็นเพราะนักเรียนโทรมลงเอง ไม่อดทนเหมือนนักเรียนแต่ก่อน... นักเรียนเข้าใหม่เดี๋ยวนี้เรียนหาประโยชน์ที่จะเข้าทำการในฆราวาส ให้มีชื่อเสียงว่าเป็นบาเรียน ยิ่งกว่าจะคงทนอยู่ในพระศาสนา” (พระมหาวงศ์ไทย ศรีลารักษ์, 2542 หน้า 19)

นอกจากนี้ พระมหาวงศ์ไทย ศรีลารักษ์ (2542 หน้า 25) ยังกล่าวว่า อีกอย่างอุปสรรคด้านผู้นำในการจัดการศึกษา ซึ่งเกิดจากการระดมพระสงฆ์ที่มีความรู้เป็นกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัยต้องเข้าไปช่วยรัฐจัดการศึกษาในหัวเมืองต่าง ๆ ไม่มีเวลาเหลียวแลถึงการวิทยาลัย จนถึงคราวจะต้องประชุมหารือการวิทยาลัยบางครั้ง ก็ไม่มีกรรมการจะประชุมให้ครบองค์ประชุม ด้านอุษา ชัยโชณิชย์ (2526 หน้า 266) กล่าวเพิ่มว่า จึงทำให้การศึกษาในมหามกุฏฯ อ่อนแอลง เพราะจัดการศึกษาภายใต้การนำของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสจึงต้องเลิกล้มไป และได้กลับไปใช้วิธีการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเดิมจนสิ้นสมัยรัชกาลที่ 5 อย่างไรก็ตาม การจัดการศึกษาแบบมหามกุฏฯ ได้ถูกรื้อฟื้น นำมาเริ่มต้นใช้อีกครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 6 หลังปี พ.ศ. 2453 เมื่อพระองค์มีอำนาจในการปกครองคณะสงฆ์อย่างเต็มที่

วันชัย ปักษีเลิศ (2546 หน้า 22) กล่าวว่า ในสมัยรัชกาลที่ 5 งานการศึกษาของคณะสงฆ์มีความก้าวหน้ามาก ทรงโปรดให้ย้ายการสอนพระปริยัติธรรมที่หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ออกไปตั้งเป็นบาลีวิทยาลัยขึ้นที่วัดมหาธาตุ เรียกว่า “มหาธาตุวิทยาลัย” และในปี พ.ศ. 2432 มีการจ่ายเงินเดือนแก่ครูและค่าใช้สอยสำหรับวิทยาลัยอีกด้วย นับเป็นวิทยาลัยสงฆ์แห่งแรกในประเทศไทย ใน พ.ศ. 2439 โปรดให้สร้างสังฆิกเสนาสน์ราชวิทยาลัยอุทิศถวายมหาธาตุวิทยาลัย เพื่อเป็นที่ศึกษาพระปริยัติธรรมและวิชาชั้นสูง พระราชทานนามใหม่ว่า “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” แต่อาคารสังฆิกเสนาสน์ราชวิทยาลัยนั้นเป็นสถานที่ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตั้งอยู่ที่วัดมหาธาตุ ปัจจุบันกรมศิลปากรใช้เป็นที่ทำการส่วนหนึ่งของกรมฯ แต่ได้มีเสียงเรียกร้องจากคณะสงฆ์ว่า ถึงแม้จะมีการว่างเว้นไม่มีการใช้สอย จนกระทั่งทางการมอบให้กรมศิลปากรมายึดครองเพื่อประโยชน์แก่งานราชการ แต่เมื่อเวลานี้การศึกษาของคณะสงฆ์มากขึ้นและไม่มีที่จะเรียน กรมศิลปากรสมควรคืนกลับไปให้เป็นที่ศึกษาของพระภิกษุสามเณรเหมือนเช่นเดิม ใน พ.ศ. 2454 ได้เริ่มมีการศึกษาแบบ

นักธรรมขึ้นควบคู่กับฝ่ายเปรียญ แต่เป็นการศึกษาของภิกษุสามเณรเท่านั้น และการสอบเปรียญด้วยข้อเขียนตั้งแต่ ป.ธ. 1 - 4 ได้เริ่มขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2459

6) การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยสมัยรัชกาลที่ 6 การจัดการศึกษาของสงฆ์ในช่วงนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่ง เพราะเป็นช่วงที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ได้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งในรูปแบบการศึกษาและหลักสูตรตลอดจนวิธีการสอบ โดยพระองค์ทรงจัดตั้งหลักสูตรนักธรรมขึ้นเป็นการศึกษาเน้นความรู้ในด้าน “ธรรมวินัย” มากกว่าความรู้ใน “ภาษาบาลี" เนื่องจากทรงเห็นว่าการศึกษาพระธรรมวินัยเป็นเรื่องที่เหมาะสมกับพระภิกษุสามเณรมากกว่า โดยเฉพาะพระสงฆ์ที่บวชในระยะสั้น ตามประเพณีการบวชของคนไทย สำหรับภาษาบาลีนั้นเหมาะสำหรับผู้ที่บวชนาน ๆ เพื่อศึกษาค้นคว้าพระปริยัติธรรมให้ลึกซึ้งขึ้น การศึกษาแบบนักธรรมที่จัดใหม่นี้ มุ่งสอนความรู้เกี่ยวกับหลักธรรมและข้อปฏิบัติทางศาสนา โดยใช้แบบเรียนที่เป็นภาษาไทย วิธีการวัดผลก็ใช้วิธีการเขียนตอบเป็นภาษาไทยทั้งหมด เมื่อก่อนหลักสูตรนักธรรมมีประโยชน์มาก สำหรับพระนวกะที่บวชไม่นานโดยไม่ต้องการบวชเรียน แต่ในปัจจุบันนี้ สำหรับพระผู้บวชใหม่ ซึ่งตั้งใจบวชเพียงพรรษาเดียวแล้วจะลาสิกขา ก่อนออกพรรษาจะต้องมีการสอบนวกะ

นอกจากนี้ พระองค์ยังได้นำหลักสูตรพระปริยัติธรรมมาผนวกเข้ากับหลักสูตรนักธรรมที่ทรงจัดขึ้นใหม่ เรียกว่า “เปรียญธรรม” เป็นผลให้การศึกษาของคณะสงฆ์ไม่มีการแบ่งแยกเป็น 2 ฝ่าย อย่างที่เคยแบ่งแยกในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงนำเอาความรู้ภาษาไทยและความรู้อื่น ๆ ที่จำเป็นแก่พระสงฆ์มารวมเข้ากับหลักสูตรพระปริยัติธรรมได้เป็นอย่างดี และได้เป็นแนวทางให้คณะสงฆ์จัดการศึกษาวิชาอื่น ๆ เช่น วิชาภาษาอังกฤษและวิชาครู ดังปรากฏเป็นหลักสูตรของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในปัจจุบัน ซึ่งสอดคล้องกับพระราชดำริของพระองค์ที่ต้องการให้พระสงฆ์สามาเณรได้ศึกษาวิชาความรู้ที่เป็นประโยชน์ด้วย มิใช่จำกัดแต่ความรู้ในพระพุทธศาสนาอย่างเดียว เพราะความรู้ที่พระสงฆ์ได้รับย่อมจะส่งผลถึงราษฎรด้วย เนื่องจากพระสงฆ์ยังคงเป็นครูและเป็นผู้นำท้องถิ่นที่สำคัญในสังคมชนบท

มูลเหตุในการจัดให้มีการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมนี้ เนื่องจากทางราชการได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448) เกณฑ์ชายฉกรรจ์เข้ารับราชการทหารเพื่อป้องกันประเทศชาติ ในพระราชบัญญัตินั้นยกเว้นเฉพาะพระภิกษุทั่วไปไม่ต้องถูกเกณฑ์เข้าเป็นทหาร สำหรับสามเณรเว้นเฉพาะสามเณรรู้ธรรม แต่ยังไม่มีกฎเกณฑ์ว่าจะมีความรู้เพียงใดจึงจะชื่อว่าสามเณรรู้ธรรม ทางฝ่ายบ้านเมืองจึงขอให้ทางคณะสงฆ์กำหนดองค์ความรู้ของสามเณรผู้รู้ธรรมให้เพื่อเป็นแนวปฏิบัติ มหาเถรสมาคมโดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเป็นประธาน ได้ประชุมครั้งแรกเมื่อวันที่ 12 มิถุนายน ร.ศ. 130 เพื่อกำหนดคุณสมบัติของสามเณรรู้ธรรมขึ้น (หนังสือแถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 1, 2556 หน้า 119-124) ซึ่งต่อมาสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงเสนอให้มหาเถรสมาคมเห็นชอบเกี่ยวกับหลักสูตรหรือแบบเรียน สำหรับสอบความรู้ธรรมขึ้นมาแทน ดังนี้

(1) นวกภูมิ เป็นความรู้สำหรับนวกภิกษุและสามเณร จัดเป็น 2 อย่าง คือ สามัญและวิสามัญ อนุญาตให้เข้าสอบได้ทั้งภิกษุและสามเณร แต่ต้องรู้จักเขียน รู้จักแต่งภาษาไทยใช้ได้แล้ว

(2) สามัญศึกษา การศึกษาอย่างสามัญนั้น เว้นมคธภาษา แบ่งเป็น 2 ประโยค คือ

ก. ประโยคหนึ่ง ธรรมวิภาคกับเรียงความแก้กระทู้ธรรม ไม่ต้องชักที่มาต้องได้พร้อมทั้ง 2 อย่างในคราวเดียวกัน

ข. ประโยคสอง พุทธประวัติย่อกับเรียงความแก้กระทู้ธรรม ชักที่มาในหนังสือไทยสุดแต่จะกำหนดให้ว่ากี่แห่ง ต้องได้พร้อมกันทั้ง 2 อย่างในคราวเดียวกัน

(3) การสอบได้ทั้ง 2 ประโยคนี้ เป็นนักธรรม 2 ประโยคก่อน แต่จะรับประกาศนียบัตร ภิกษุต้องสอบวินัยบัญญัติในนวโกวาทให้ได้ก่อน สามเณรยังรับไม่ได้จนกว่าจะอุปสมบทและสอบวินัยบัญญัติได้แล้ว ส่วนผู้สอบได้เพียงประโยคหนึ่งยังไม่ให้ประกาศนียบัตร เป็นแต่ได้รับยกเว้นตามพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร

(4) วิสามัญศึกษา การศึกษาอย่างวิสามัญ ต้องสอนภาษามคธเพิ่มเติมเข้าไปด้วย แบ่งเป็น 2 ประโยค คือ

ก. ประโยคหนึ่ง อรรถกถาพระธรรมบท มีแก้อรรถด้วย

ข. ประโยคสอง บาลีไวยากรณ์และสัมพันธ์

การศึกษาอย่างวิสามัญนี้ จะจัดเฉพาะแต่ในกรุงเทพมหานครก่อนทั้ง 2 อย่าง ถ้าทำหนังสือเพื่อใช้เป็นหลักสูตรสำเร็จแล้ว ก็จะขยายไปตามหัวเมืองต่าง ๆ จะสอบอย่างเดียวกันกับอย่างสามัญศึกษาก็ได้ หรือได้ชั้นสามัญแล้วจะสอบเพิ่มเติมก็ได้ สอบได้ 2 ประโยคนี้ก็เป็นเปรียญธรรม 2 ประโยค เทียบปริยัติธรรม 3 ประโยค

เหตุผลประการหนึ่งในการจัดหลักสูตรดังกล่าวข้างต้น คือการเรียนธรรมของพระภิกษุสามเณรจะเจริญทั้งในกรุงและในหัวเมือง และจะได้ผู้มีความรู้ช่วยกิจพระศาสนาอีกมาก การจัดการเรียนเฉพาะแต่ในทางมคธภาษาถือเป็นหลักก็จริง แต่ยังอยู่ในวงแคบ ความรู้อันนี้ยังไม่แพร่หลายไปในหัวเมือง พระภิกษุสามเณรในหัวเมืองไม่ได้เรียนในทางนี้แล้ว ยังไม่ได้เรียนในทางอื่นด้วย ด้วยเหตุนี้จึงหาพระที่เหมาะสม และสมควรเป็นเจ้าอาวาสเป็นพระอุปัชฌาย์ เป็นเจ้าคณะได้ยากลำบาก แต่ผู้ทำหน้าที่เหล่านี้จำต้องมี ฉะนั้น เมื่อจัดสอนความรู้สามัญในหัวเมืองแล้ว ก็คงเปลี่ยนความขัดข้องข้อนี้ไปได้ยากลำบากยิ่ง

นอกจากนี้ นันทนา วัฒนสุข (2515 หน้า 192) ได้กล่าวว่า สาเหตุที่สำคัญอีกประการหนึ่งในการเปลี่ยนแปลงการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์นั้น มาจากการที่การศึกษาของรัฐและของคณะสงฆ์ได้แยกออกจากกัน ในปลายสมัยรัชกาลที่ 6 โดยในปี พ.ศ. 2462 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าให้แยกกรมธรรมการไปสังกัดกระทรวงวัง ด้วยเหตุผลว่าเพื่อให้สอดคล้องกับโบราณราชประเพณีเดิม ซึ่งภายหลังการแยกกรมธรรมการออกจากกระทรวงศึกษาธิการแล้ว การศึกษาของสงฆ์กับการศึกษาของรัฐก็ได้แยกออกจากกัน และนโยบายการศึกษาได้เปลี่ยนไป โดยแยกนโยบายการศึกษาของพระภิกษุสามเณรออกต่างหากจากนโยบายการจัดการศึกษาสำหรับเด็กนักเรียน และ

ตลอดจนแบ่งส่วนราชการที่รับผิดชอบด้วย กระทรวงศึกษาธิการรับผิดชอบเฉพาะการศึกษาของเด็กนักเรียนราษฎร์เท่านั้น ด้านแน่งน้อย ติดติรานนท์ (2519 หน้า 191-192) กล่าวว่า ส่วนการศึกษาสำหรับพระภิกษุสามเณรให้คณะสงฆ์ดำเนินการต่างหากเป็นเอกเทศจากรัฐ แผนการศึกษาของชาติในสมัยต่อ ๆ มา จึงไม่กล่าวถึงการศึกษาของสงฆ์อีกเลย รัฐได้แยกเด็กออกจากวัดไปจัดการศึกษาเอง เป็นผลให้แผนการศึกษาของชาติในสมัยต่อมาทุกฉบับ ไม่มีคณะสงฆ์เข้าร่วมพิจารณาด้วย

การแยกการจัดการศึกษาของพระภิกษุสามเณร ออกจากการจัดการศึกษาของเด็กจึงทำให้เกิดปัญหาในเวลาต่อมา ทำให้การจัดการศึกษาของพระไม่ได้ผล คือรัฐไม่ได้สอดส่องดูแลอย่างเต็มที่ และเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ที่ไม่มีความรู้ความสามารถในการจัดการศึกษา เข้ามาดูแลการศึกษาของพระภิกษุสามเณร เมื่อไม่มีความรู้ในการจัดการศึกษา จึงทำให้การศึกษาของพระไม่ก้าวหน้าและที่สำคัญการศึกษาของพระไม่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชน กลายเป็นการศึกษาที่สูญเปล่า พระจะต้องเรียนนักธรรมบาลีในส่วนของพระ เพื่อวัตถุประสงค์อีกอย่างหนึ่ง และเมื่อต้องการจะพูดกับชาวโลกให้รู้เรื่องก็ต้องขวนขวายเรียนทางโลกเอง ทั้ง ๆ ที่ไม่มีผู้ใหญ่ฝ่ายพระด้วยกันสนับสนุนการศึกษาของพระจึงอยู่ในรูปที่ยังไม่ชัดเจนว่าจะเอาอย่างไร เรียกว่ายังไม่มีวิสัยทัศน์ที่ชัดเจนว่าจะเป็นประโยชน์ต่อชาติบ้านเมืองอย่างไรในระยะยาว และที่สำคัญการศึกษาของพระที่จัดกันอยู่นี้เป็นประโยชน์ต่อพระศาสนาได้แค่ไหนอย่างไร

7) การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยสมัยรัชกาลที่ 7 การศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยนี้หยุดนิ่ง เพียงแต่รักษานโยบายการศึกษาของสมเด็จกรมพระยาวชิรญาณวโรรสไว้เท่านั้น โปรดให้ย้ายกรมธรรมการกลับเข้ามารวมกับกระทรวงศึกษาธิการเหมือนเดิม คณะสงฆ์ไม่ได้มีนโยบายใหม่นอกจากการจัดธรรมศึกษาให้กับฆราวาส ในสมัยนี้เปิดโอกาสให้ฆราวาสชาย/หญิงเข้าเรียนได้ด้วย โดยแยกเป็นแผนกธรรมสำหรับพระภิกษุสามเณร แผนกธรรมศึกษาสำหรับฆราวาสชาย/หญิง โดยแบ่งเป็น 3 ชั้นคือ ชั้นตรี ชั้นโท และ ชั้นเอก สำหรับฝ่ายบาลีมีหลักสูตรในยุคที่เป็นมหาธาตุวิทยาลัยแยกออกเป็น 2 ฝ่าย คือ (1) ฝ่ายไทยแบ่งประโยคเป็น 9 ชั้น (2) ฝ่ายรามัญแบ่งเป็น 4 ชั้น

การวัดผลในระยะแรกเหมือนสมัย ร. 4 คือผู้เข้าสอบจับฉลากประโยคได้แล้วเข้าแปลด้วยปากเปล่าในที่ประชุมพระราชาคณะตามเวลาที่กำหนดให้ ถ้าแปลทันตามเวลาที่กำหนดเป็นสอบได้ สำหรับฝ่ายไทยได้ 3 ประโยคขึ้นไปเป็นเปรียญ ฝ่ายรามัญได้ 2 ประโยคขึ้นไปเป็นเปรียญ สำหรับสถานศึกษาที่ใช้ในระยะแรก เช่นเดียวกับสมัย ร.4 คือมหาธาตุวิทยาลัยและวัดสุทัศน์ฯ ทางวัดมหาธาตุจึงตั้งบาลีวิทยาลัยขึ้นและที่มหามกุฏราชวิทยาลัยก็ได้ขยายการศึกษาออกไปตามวัดต่าง ๆ

ในสมัยนี้ ดวงพร สุขศิริวัฒน์ (2536 หน้า 43) กล่าวว่า ได้มีการอนุญาตให้พระภิกษุสามเณรไปช่วยสอนศีลธรรมตามโรงเรียนเด็ก เพราะมีปัญหาการขาดแคลนครูสอนในด้านนี้ แต่ที่สำคัญในสมัยนี้การศึกษาของพระสงฆ์ไม่เจริญก้าวหน้า แต่มีแนวความคิดย้อนกลับไปในสมัยต้น ๆ ที่ว่าพระภิกษุสามเณรไม่ควรศึกษาวิชาการสมัยใหม่ ที่มิใช่ด้านศาสนา เพราะกลัวว่าจะมีผู้แอบแฝงมาอาศัยพระศาสนาเป็นทางศึกษาเพื่อไปหาเลี้ยงชีพ การศึกษาวิชาการสมัยใหม่จึงยังไม่ได้รับการยอมรับจากผู้บริหารคณะสงฆ์ในยุคนี้ ทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์มืดมนอีกวาระหนึ่ง

ครั้นหลังจากที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศในปี พ.ศ. 2475 คะนึงนิตย์ จันทบุตร (2528 หน้า 71-72) กล่าวว่า ความตื่นตัวในระบอบประชาธิปไตยของพระสงฆ์ ได้ก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวของพระภิกษุกลุ่มหนึ่งที่เรียกตนเองว่า “กลุ่มปฏิสังขรณ์การพระศาสนา” โดยมีการเรียกร้องให้มีการยกเลิกพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 เสีย จุดมุ่งหมายในการเคลื่อนไหวก็คือ ต้องการรวมนิกายสงฆ์ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 นิกาย คือ มหานิกายและธรรมยุติกนิกายเข้าเป็นนิกายเดียวกัน เรียกว่า คณะสงฆ์ไทย หรือ คณะสงฆ์สยามวงศ์ และแก้ไขการปกครองที่ไม่เสมอภาคให้ทัดเทียมกัน ตลอดจนปรับปรุงการศึกษาของคณะสงฆ์ให้ทันสมัย ซึ่งการเคลื่อนไหวครั้งนี้ประสบความสำเร็จ เนื่องจากได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล โดยจัดการแก้ไขพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 และตราพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ขึ้น

จารุรัตน์ ปั้นมณี (2550 หน้า 70) กล่าวว่า การตราพระราชบัญญัติการปกครองสงฆ์ พ.ศ. 2484 ใหม่ มีผลต่อการศึกษาของคณะสงฆ์ จากพระราชบัญญัติ คือ รัฐบาลได้จัดระเบียบการบริหารการคณะสงฆ์เป็น 4 องค์การ ได้แก่ องค์การปกครอง องค์การศึกษา องค์การเผยแผ่ และองค์การสาธารณูปการ และแต่งตั้งพระพรหมมุนี วัดเบญจมบพิตรให้เป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การศึกษารูปแรก และพระสุพจน์มุนี วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การศึกษา งานสำคัญประการหนึ่งด้านการศึกษาก็คือ มีการจัดตั้งองค์การการศึกษาของคณะสงฆ์ขึ้น เพื่อทำหน้าที่เกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์โดยตรง โดยมีพระพรหมมุนี (ปลด) วัดเบญจมบพิตร สังฆมนตรีว่าการองค์การศึกษาเป็นประธาน เหตุผลในการจัดตั้งสภาการศึกษาคณะสงฆ์ เนื่องจากคณะกรรมการเล็งเห็นว่า การศึกษาควรได้รับการปรับปรุงให้กว้างขวางและเหมาะสมแก่กาลสมัย “เพื่อเพิ่มพูนความรู้แก่ภิกษุสามเณรในการบำเพ็ญศาสนกิจ และเพิ่มพูนความรู้ด้านศาสนธรรมแก่คฤหัสถ์ให้เจริญทั่วกัน และเป็นปัจจัยให้เกิดความเจริญด้านสัมมาปฏิบัติตามความต้องการของพระศาสนาและประเทศชาติ” (พระมหาวงศ์ไทย ศรีลารักษ์, 2542 หน้า 80) งานปรับปรุงด้านการศึกษาของพระสงฆ์แม้จะยังไม่ปรากฏรูปแบบให้น่าพอใจ แต่การที่รัฐบาลมองเห็นความล้าหลังด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ และมีดำริที่จะปรับปรุงการศึกษาให้ทันสมัยทัดเทียมกับการศึกษาของประชาชน สิ่งเหล่านี้นับว่าเป็นนิมิตที่ดีของการศึกษาของคณะสงฆ์ และในปี พ.ศ. 2489 และ 2490 จึงได้มีการยกฐานะมหามกุฏราชวิทยาลัย และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยให้เป็นสถาบันการศึกษาชั้นสูงในรูปแบบของมหาวิทยาลัยสงฆ์ขึ้นอย่างแท้จริง

8) การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยสมัยรัชกาลที่ 8 การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในสมัยนี้มีลักษณะเช่นเดียวกับสมัย ร. 7 ไม่มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด ยังคงดำเนินตามขั้นตอนการศึกษาโดยลำดับ ในปี พ.ศ. 2483 ทรงอนุเคราะห์ให้แปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย โดยพระปรารภของสมเด็จพระสังฆราชแพ ติสฺสเทโว วัดสุทัศน์ฯ โดยแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ แปลโดยอรรถ พิมพ์เป็นเล่มสมุด 80 เล่ม เรียกว่า “พระไตรปิฎกภาษาไทย” กับแปลสำนวนเทศนา พิมพ์เป็นใบลานแบ่งเป็น 1,250 กัณฑ์ เรียกว่า “พระไตรปิฎกเทศนาฉบับหลวง” และได้ดำเนินการจนสำเร็จ จัดเป็นผลงานเนื่องในงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ ใน พ.ศ. 2500 จำนวน 2,500 จบ และได้เปลี่ยนกระทรวงธรรมการเป็นกระทรวงศึกษาธิการและกรมศาสนา

2.2 แนวคิดและทฤษฎีการจัดการศึกษา

นักการศึกษาที่มีชื่อเสียงได้พยายามให้ความหมายของการศึกษาไว้ ทั้งในลักษณะที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกันมากมาย แนวความคิดเรื่องของการเรียนรู้ของมนุษย์ ได้รับความสนใจอย่างมากจากนักปรัชญาและนักจิตวิทยามาแต่ในอดีต ซึ่งต่างก็ได้แสดงทัศนะกันไว้อย่างหลากหลาย แนวคิดเหล่านั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงและวิวัฒนาการไปในแต่ละยุคแต่ละสมัย รวมทั้งได้ขยายขอบเขตไปสู่เรื่องของการจัดการศึกษาและการสอน การศึกษาแนวคิดในอดีต นอกจากจะเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจในเรื่องของการจัดการศึกษาและเกิดแนวความคิดใหม่ ๆ แล้ว ยังเป็นการทบทวนภูมิปัญญาของนักคิดในอดีตซึ่งอาจจะตกหล่นสูญหายหรือเสื่อมความนิยมไปด้วยกาลและสมัย แต่อาจจะยังทรงคุณค่ามหาศาลต่อการเรียนรู้ของมนุษย์ ในตอนนี้ผู้วิจัยจะได้ประมวลทฤษฎีการศึกษา ซึ่งเป็นเสมือนปรัชญาทางการศึกษา ที่จะช่วยให้เห็นพัฒนาการทางความคิดของนักการศึกษาเกี่ยวกับการเรียนรู้พอสังเขป ซึ่งจะนำแนวคิดของนักคิด นักจิตวิทยา และนักการศึกษาต่าง ๆ เฉพาะที่เห็นว่าได้รับการยอมรับกันโดยทั่วไปและควรค่าแก่การศึกษา ดังเช่น

พลาโต (Plato) นักปรัชญาชาวกรีก เกิดที่เมืองเอเธนส์ เป็นศิษย์คนสำคัญของโสคราติส กล่าวว่า “การศึกษา คือ ความสามารถที่จะทำให้ผู้เรียนรู้สึกเป็นสุขและเป็นทุกข์ได้ในโอกาสที่เหมาะสมและพัฒนาสิ่งที่เป็นความงามและสิ่งที่สมบูรณ์ทุกอย่าง ซึ่งผู้เรียนอาจจะทำให้เกิดขึ้นได้” (ยนต์ ชุ่มจิต, 2542 หน้า 2)

อริสโตเติล (Aristotle) นักปรัชญาชาวกรีก ศิษย์ร่วมสำนักเดียวกันกับพลาโต กล่าวว่า การศึกษาจะช่วยทำให้ความสามารถทางจิตใจของมนุษย์สูงขึ้น จนสามารถบรรลุถึงความจริง ความดี และความงามอย่างสูงสุด ซึ่งจะเป็นผลส่งให้บรรลุถึงความสุขสมบูรณ์ในที่สุด (ยนต์ ชุ่มจิต, 2542 หน้า 3)

โคมินิอุส (John Amos Cominius) เป็นนักการศึกษาชาวเชโกสโลวะเกีย ซึ่งให้การยอมรับกันว่าเป็นนักปรัชญาการศึกษาคนแรกของการศึกษายุคใหม่ เป็นเจ้าของความคิดเรื่อง “Pansophia” หรือ “การให้ความรู้ทุกอย่างแก่คนทุกคน” “All knowledge for all persons” (Gove, Philip Babcock, 1965 p. 25) ตามแนวความคิดของโคมินิอุสนั้น เน้นความสัมพันธ์ของวิทยาการสาขาต่าง ๆ ดังนั้น ในการสอนนักเรียนนั้นจะต้องนำ วิชาการต่าง ๆ มาประสานสัมพันธ์กัน นอกจากนี้ ยังให้ความคิดไว้ว่าการศึกษาควรจัดเป็นแบบสากล ไม่ควรเน้นเฉพาะคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือเพศใดเพศหนึ่ง

จอห์น ดิวอี้ (John Dewey, 1965 p. 53) ว่าชาวอเมริกัน ได้กล่าวถึงการศึกษาไว้

1) การศึกษาคือชีวิต (Education is Life) ไม่ใช่เป็นการเตรียมตัวเพื่อชีวิตในภายหน้า การศึกษากับชีวิตเป็นของคู่กัน ตราบใดที่ยังมีชีวิตอยู่ก็จะต้องมีการศึกษาตลอดไป ดังนั้น การศึกษาจึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อชีวิตประจำวัน แก้ปัญหาในชีวิตปัจจุบัน

2) การศึกษาคือการเจริญงอกงาม (Education is Growth) คนที่ได้รับการศึกษาย่อมจะทำให้เจริญงอกงามทั้งทางด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา แต่ความเจริญงอกงามนั้นต้องเป็นไปในทางที่ดี ที่สังคมปรารถนาด้วย

3) การศึกษาคือการสร้างเสริมประสบการณ์ให้แก่ชีวิต (Education is Organizing for experience) เป็นการจัดประสบการณ์ใหม่ ช่วยให้บุคคลมีระดับความสามารถสูงขึ้น พอที่จะกำหนดแนวปฏิบัติจากผลลัพธ์ของประสบการณ์นั้นได้

4) การศึกษาคือกระบวนการทางสังคม (Education is Social Process) เป็นการถ่ายทอดความรู้วัฒนธรรมต่างๆ จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง

2.2.1 ทฤษฎีเกี่ยวกับการศึกษา

ส่วนทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาหรือการเรียนรู้จากอดีตนั้นมีมาก ตั้งแต่ก่อนคริสตศตวรรษที่ 20 มาจนถึงปัจจุบัน โดยจะได้นำเสนอเฉพาะสาระสำคัญของทฤษฎี ที่หลักการหรือแนวคิดนั้นยังมีใช้กันอยู่ในปัจจุบันลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ในขณะที่มีแนวคิดใหม่ ๆ เกิดขึ้นหลายแนวคิด ซึ่งกำลังมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงในการเรียนการสอน ซึ่งผู้วิจัยได้คัดเลือกทฤษฎีสำคัญ ๆ ที่ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางมานำเสนอ ทฤษฎีการเรียนรู้และการสอนร่วมสมัยที่นำเสนอมีดังนี้

1) ทฤษฎีกระบวนการทางสมองในการประมวลข้อมูล (Information Processing Theory) เป็นทฤษฎีที่สนใจศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการพัฒนาสติปัญญาของมนุษย์ โดยให้ความสนใจเกี่ยวกับการทำงานของสมอง ทฤษฎีนี้เริ่มได้รับความนิยมมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1950 จวบจนปัจจุบัน โดยมีผู้เรียกชื่อในภาษาไทยหลายชื่อ เช่น ทฤษฎีการประมวลข้อมูลข่าวสาร ทฤษฎีการประมวลข้อมูลสารสนเทศ ฯลฯ ทฤษฎีนี้มีแนวคิดว่า การทำงานของสมองมนุษย์มีความคล้ายคลึงกับการทำงานของเครื่องคอมพิวเตอร์ คลอสเมียร์ (Klausmeier) ได้อธิบายการเรียนรู้ของมนุษย์โดยเปรียบเทียบกับการทำงานของคอมพิวเตอร์กับการทำงานของสมอง ซึ่งมีการทำงานเป็นขั้นตอนดังนี้ คือ

(1) ขั้นรับข้อมูล (input) โดยผ่านทางอุปกรณ์หรือเครื่องรับข้อมูล

(2) การเข้ารหัส (encoding) โดยอาศัยชุดคำสั่งหรือซอฟต์แวร์ (software)

(3) การส่งออกข้อมูล (output) โดยผ่านทางอุปกรณ์

คลอสเมียร์ (Klausmeier, 1985 p.105) ได้อธิบายกระบวนการประมวลข้อมูล โดยเริ่มต้นจากการที่มนุษย์รับสิ่งเร้าเข้ามาทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 สิ่งเร้าที่เข้ามาจะได้รับการบันทึกไว้ในความจำระยะสั้น ซึ่งการบันทึกนี้จะขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ 2 ประการ คือ การรู้จัก (recognition) และความใส่ใจ (attention) ของบุคคลที่รับสิ่งเร้า บุคคลจะเลือกรับสิ่งเร้าที่ตนรู้จักหรือมีความสนใจ สิ่งเร้านั้นจะได้รับการบันทึกลงในความจำระยะสั้น (short-term memory) ซึ่งจะดำรงอยู่ในระยะเวลาที่จำกัดมาก แต่ละบุคคลมีความสามารถในการจำระยะสั้นที่จำกัด ในการทำงานที่จำเป็นต้องเก็บข้อมูลไว้ชั่วคราว อาจจำเป็นต้องใช้เทคนิคต่าง ๆ ในการจำช่วย เช่น การจัดกลุ่มคำหรือการท่องซ้ำ ๆ กันหลายครั้ง ซึ่งจะสามารถช่วยให้จดจำสิ่งนั้นไว้ใช้งานได้ การเก็บข้อมูลไว้ใช้ภายหลัง สามารถทำได้โดยข้อมูลนั้น จำเป็นต้องได้รับการประมวลผลและเปลี่ยนรูปโดยการเข้ารหัส (encoding) เพื่อนำไปเก็บไว้ในความจำระยะยาว (long term memory) ซึ่งเรียกว่าเป็นกระบวนการขยายความคิด (elaborative operations process) เมื่อข้อมูลข่าวสารได้รับการบันทึกไว้ในความจำระยะยาวแล้ว บุคคลสามารถเรียกข้อมูลต่าง ๆ ออกมาใช้ได้ ซึ่งในการเรียกข้อมูลออกมาใช้ บุคคลจำเป็นต้องถอดรหัสข้อมูล

(decoding) จากความจำระยะยาวนั้น และส่งต่อไปสู่ตัวก่อกำเนิดพฤติกรรมตอบสนอง ซึ่งจะเป็นแรงขับหรือกระตุ้นให้บุคคลมีการเคลื่อนไหว หรือการพูดสนองตอบต่อสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ทฤษฎีนี้เป็นประโยชน์ต่อการจัดการเรียนการสอนหลายประการ ดังนี้ คือ

(1) เนื่องจากการรู้จัก (recognition) มีผลต่อการรับรู้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง หากเรารู้จักสิ่งนั้นมาก่อน เราก็มักจะเลือกรับรู้สิ่งนั้น และนำไปเก็บไว้ในหน่วยความจำต่อไป การที่บุคคลจะรู้จักสิ่งใด ก็ย่อมหมายความว่า บุคคลรู้หรือเคยมีประสบการณ์กับสิ่งนั้นมาก่อน ดังนั้น การนำเสนอสิ่งเร้าที่ผู้เรียนสนใจหรือมีข้อมูลอยู่แล้ว จะช่วยให้ผู้เรียนหันมาใส่ใจและรับรู้สิ่งนั้น ซึ่งผู้สอนสามารถเชื่อมโยงไปถึงสิ่งใหม่ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งนั้นได้

(2) เนื่องจากความใส่ใจ (attention) เป็นองค์ประกอบสำคัญต่อการรับข้อมูลเข้ามาไว้ในความจำระยะสั้น ดังนั้น ในการจัดการเรียนการสอน จึงควรจัดสิ่งเร้าในการเรียนรู้ให้ตรงกับความสนใจของผู้เรียน เพราะจะช่วยให้ผู้เรียนใส่ใจและรับรู้สิ่งนั้น และนำไปเก็บบันทึกไว้ในความจำระยะสั้นต่อไป

(3) เนื่องจากผ่านการรับรู้แล้ว จะถูกนำไปเก็บไว้ในความจำระยะสั้น ซึ่งนักจิตวิทยาการศึกษาพบว่า จะคงอยู่เพียง 15-30 วินาทีเท่านั้น ดังนั้น หากต้องการที่จะจำสิ่งนั้นนานกว่านี้ ก็จำเป็นต้องใช้วิธีการต่าง ๆ ช่วย เช่น การท่องซ้ำกันหลาย ๆ ครั้ง หรือการจัดสิ่งนั้นให้เป็นหมวดหมู่ง่ายแก่การจำเป็นต้น

(4) หากต้องการที่จะให้ผู้เรียนจดจำเนื้อหาสาระใด ๆ ได้เป็นเวลานาน สาระนั้นจะต้องได้รับการเข้ารหัส (encoding) เพื่อนำไปเก็บไว้ในความจำระยะยาว วิธีการเข้ารหัสสามารถทำได้หลายวิธี เช่น การท่องจำซ้ำ ๆ การทบทวน หรือการใช้กระบวนการขยายความคิด (elaborative operations process) ซึ่งได้แก่การเรียบเรียง ผสมผสาน ขยายความคิด และการสัมพันธ์ความรู้ใหม่กับความรู้เดิม

(5) ข้อมูลที่ถูกนำไปเก็บไว้ในหน่วยความจำระยะสั้นหรือระยะยาวแล้ว สามารถเรียกออกมาใช้งานได้โดยผ่าน “effector” ซึ่งเป็นตัวกระตุ้นพฤติกรรมทางวาจาหรือการกระทำ (vocal and motor response generator) ซึ่งทำให้บุคคลแสดงความคิดภายในออกมาเป็นพฤติกรรมที่สังเกตเห็นได้ การที่บุคคลไม่สามารถใช้ประโยชน์จากข้อมูลที่เก็บไว้ได้อาจจะเป็นเพราะไม่สามารถเรียกข้อมูลให้ขึ้นถึงระดับจิตสำนึกได้ (conscious level) หรือเกิดการลืมขึ้น

(6) เนื่องจากกระบวนการต่าง ๆ ของสมองได้รับการควบคุมโดยหน่วยบริหารควบคุมอีกชั้นหนึ่ง (executive control of information processing) ซึ่งเปรียบได้กับโปรแกรมสั่งงาน ซึ่งเป็น “software” ของเครื่องคอมพิวเตอร์ ดังนั้น การที่ผู้เรียนรู้ตัวและรู้จักการบริหารควบคุมกระบวนการคิดของตน ก็จะสามารถให้บุคคลนั้น สามารถสั่งงานให้สมองกระทำการต่าง ๆ อันจะทำให้ผู้เรียนประสบผลสำเร็จในการเรียนรู้ได้ เช่น หากผู้เรียนรู้ตัวว่าเรียนวิชาใดวิชาหนึ่งไม่ได้ดี เพราะไม่ชอบครูที่สอนวิชานั้น ผู้เรียนก็อาจจะหาทางแก้ไขปัญหานั้นได้ โดยสร้างแรงจูงใจให้กับตนเอง หรือใช้เทคนิคกลวิธีต่าง ๆ เข้าช่วย ทฤษฎีกระบวนการทางสมองในการประมวลข้อมูลนี้ แม้จะได้รับความสนใจ

มาแล้วกว่า 50 ปี แต่ก็ยังคงได้รับความนิยมอยู่ในปัจจุบัน และกำลังมีการศึกษาค้นคว้าอย่างต่อเนื่องเพื่อแสวงหาความรู้เพิ่มเติมอีก

2) ทฤษฎีพหุปัญญา (Theory of Multiple Intelligences) ผู้บุกเบิกทฤษฎีนี้ คือ การ์ดเนอร์ (Gardner H., 1983 p. 43) จากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (Harvard University) ในปี ค.ศ. 1983 เขาได้เขียนหนังสือชื่อ “Frames of Mind : The Theory of Multiple Intelligences” ซึ่งได้รับความสนใจอย่างกว้างขวาง แนวคิดของเขาก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิดเกี่ยวกับ “เชาว์ปัญญา” เป็นอย่างมาก และกลายเป็นทฤษฎีที่กำลังมีอิทธิพลอย่างกว้างขวางต่อการจัดการศึกษาและการเรียนการสอนในปัจจุบัน แนวความคิดเกี่ยวกับเชาว์ปัญญา “Intelligences” ที่มีมาแต่เดิมนั้น จำกัดอยู่ที่ความสามารถทางภาษา ความสามารถทางคณิตศาสตร์ และการคิดเชิงตรรกะหรือเชิงเหตุผลเป็นหลัก การวัดเชาว์ปัญญาของผู้เรียนจะวัดจากคะแนนที่ทำได้จากแบบทดสอบทางสติปัญญา คะแนนจากการวัดเชาว์ปัญญาจะเป็นตัวกำหนดเชาว์ปัญญาของบุคคลนั้นไปตลอด เพราะมีความเชื่อว่า องค์ประกอบของเชาว์ปัญญาจะไม่เปลี่ยนแปลงไปตามวัยหรือประสบการณ์มากนัก แต่เป็นลักษณะที่ติดตัวมาแต่กำเนิด การ์ดเนอร์ ได้นิยามศัพท์เชาว์ปัญญาไว้ว่าหมายถึงความสามารถในการแก้ปัญหาในสภาพแวดล้อมต่าง ๆ หรือการสร้างสรรค์ผลงานต่าง ๆ ซึ่งจะมีความสัมพันธ์กับบริบททางวัฒนธรรมในแต่ละแห่ง รวมทั้งความสามารถในการตั้งปัญหาเพื่อจะหาคำตอบและเพิ่มพูนความรู้เชาว์ปัญญา 8 ด้าน ตามแนวคิดของการ์ดเนอร์ คือ เชาว์ปัญญาด้านภาษา เชาว์ปัญญาด้านคณิตศาสตร์หรือการใช้เหตุผลเชิงตรรกะ เชาว์ปัญญาด้านมิติสัมพันธ์ เชาว์ปัญญาด้านการเคลื่อนไหวร่างกายและกล้ามเนื้อ เชาว์ปัญญาด้านการสัมพันธ์กับผู้อื่น เชาว์ปัญญาด้านการเข้าใจตนเองและเชาว์ปัญญาด้านความเข้าใจธรรมชาติ (ยนต์ ชุ่มจิต, 2542 หน้า 8)

ทฤษฎีพหุปัญญา ได้ขยายขอบเขตของความหมายของคำว่า “ปัญญา” ออกไปอย่างกว้างขวางมากขึ้นจากเดิม ส่งผลให้การจัดการเรียนการสอนขยายขอบเขตไปอย่างกว้างขวางเช่นกัน แนวทางการนำทฤษฎีพหุปัญญามาใช้ในการเรียนการสอนมีหลากหลายดังนี้

(1) เนื่องจากผู้เรียนแต่ละคนมีเชาว์ปัญญาแต่ละด้านไม่เหมือนกัน ดังนั้น ในการจัดการเรียนการสอนควรมีกิจกรรมการเรียนรู้ที่หลากหลาย ที่สามารถส่งเสริมเชาว์ปัญญาหลาย ๆ ด้าน ไม่ใช่มุ่งพัฒนาแต่เพียงเชาว์ปัญญาด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้น การจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมพัฒนาการของสติปัญญาหลาย ๆ ด้าน จะช่วยให้ผู้เรียนทุกคนมีโอกาสที่จะพัฒนาตนเองอย่างรอบด้าน พร้อมทั้งช่วยส่งเสริมอัจฉริยภาพหรือความสามารถเฉพาะตนของผู้เรียนไปในตัว

(2) เนื่องจากผู้เรียนมีระดับพัฒนาการในเชาว์ปัญญาแต่ละด้านไม่เท่ากัน ดังนั้น จึงจำเป็นจะต้องจัดการเรียนการสอนให้เหมาะสมกับขั้นพัฒนาการในแต่ละด้านของผู้เรียน ตัวอย่างเช่น เด็กที่มีเชาว์ปัญญาด้านดนตรีสูงจะพัฒนาปัญญาด้านดนตรีของตนไปอย่างรวดเร็ว ต่างจากเด็กคนอื่น ๆ ดังนั้น การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเด็กที่มีขั้นพัฒนาการด้านใดด้านหนึ่งสูง ควรต้องแตกต่างไปจากเด็กที่มีขั้นพัฒนาการในด้านนั้นต่ำกว่า

(3) เนื่องจากผู้เรียนแต่ละคนมีเชาว์ปัญญาแต่ละด้านไม่เหมือนกัน การผสมผสานของความสามารถด้านต่าง ๆ ที่มีอยู่ไม่เท่ากันนี้ ทำให้เกิดเป็นเอกลักษณ์ (uniqueness) หรือลักษณะเฉพาะของแต่ละคนซึ่งไม่เหมือนกัน หรืออีกนัยหนึ่งเอกลักษณ์ของแต่ละบุคคลทำให้แต่ละคนแตกต่างกัน และความแตกต่างที่หลากหลาย (diversity) นี้ สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม ดังนั้น ระบบความคิดที่ว่าคนนี้โง่ ฉลาด หรือเก่งกว่าคนนั้นคนนี้ จึงควรเปลี่ยนไป การสอนควรเน้นส่งเสริมเอกลักษณ์ของผู้เรียน ครูควรสอนโดยเน้นให้ผู้เรียนค้นหาเอกลักษณ์ของตน ภาคภูมิใจในเอกลักษณ์ของตนเอง และเคารพในเอกลักษณ์ของบุคคลอื่น รวมทั้งเห็นคุณค่าและเรียนรู้ที่จะใช้ความแตกต่างของแต่ละบุคคลให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เช่นนี้ ผู้เรียนก็จะเรียนอย่างมีความสุข มีทัศนคติที่ดีต่อตนเอง เห็นคุณค่าในตนเอง ในขณะเดียวกันก็มีความเคารพในผู้อื่น และอยู่ร่วมกันออย่างเกื้อกูลกัน

(4) ระบบการวัดและประเมินผลการเรียนรู้ ควรจะต้องมีการปรับเปลี่ยนไปจากแนวคิดเดิมที่ใช้การทดสอบเพื่อวัดความสามารถทางเชาว์ปัญญาเพียงด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้น และที่สำคัญคือไม่สัมพันธ์กับบริบทที่แท้จริงที่ใช้ความสามารถนั้น ๆ ตามปกติ วิธีการประเมินการเรียนการสอนที่ดี ควรมีการประเมินหลาย ๆ ด้าน และในแต่ละด้านควรเป็นการประเมินในสภาพการณ์ของปัญหาที่สามารถแก้ปัญหาได้ด้วยอุปกรณ์ที่สัมพันธ์กับเชาว์ปัญญาด้านนั้น ๆ การประเมินจะต้องครอบคลุมความสามารถในการแก้ปัญหาหรือการสร้างสรรค์ผลงาน โดยใช้อุปกรณ์ที่สัมพันธ์กับเชาว์ปัญญาด้านนั้น ๆ อีกวิธีหนึ่งก็คือการให้ผู้เรียนอยู่ในสภาพการณ์ที่ซับซ้อน ซึ่งต้องใช้สติปัญญาหลาย ๆ ด้าน หรือการให้อุปกรณ์ซึ่งสัมพันธ์กับเชาว์ปัญญาหลาย ๆ ด้าน และสังเกตดูว่า ผู้เรียนเลือกใช้เชาว์ปัญญาด้านใด หรือศึกษาและใช้อุปกรณ์ซึ่งสัมพันธ์กับเชาว์ปัญญาด้านใดมากเพียงไร

3) ทฤษฎีการสร้างความรู้ด้วยตนเอง (Constructivism) เพียเจต์และวีก็อทสกี้ เป็นรากฐานสำคัญของทฤษฎีการสร้างความรู้ด้วยตนเอง (Constructivism) ทั้งเพียเจต์และวีก็อทสกี้นับว่าเป็นนักทฤษฎีการเรียนรู้ในกล่มุพุทธินิยม (Cognition) หรือกระบวนการรู้คิด หรือกระบวนการทางปัญญา นักคิดคนสำคัญในกล่มุนี้ คือ อุลริค ไนส์เซอร์ (Ulrich Neisser) ได้ให้คำนิยามของคำนี้ไว้ว่า “เป็นกระบวนการรู้คิดของสมองในการปรับ เปลี่ยน ลด ตัด ทอน ขยาย จัดเก็บ และใช้ข้อมูลต่าง ๆ ที่รับเข้ามาทางประสาทสัมผัส ซึ่งอาจจะก่อให้เกิดหรือไม่เกิดจากการกระตุ้นของสิ่งเร้าภายนอกก็ได้ ดังนั้น การรู้สึก การรับรู้ จินตนาการ การระลึกได้ การจำ การคงอยู่ การแก้ปัญหา การคิด และอื่น ๆ อีกมาก จึงถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการรู้คิดนี้ (สุรางค์ โค้วตระกูล, 2541 หน้า 208-209) แนวคิดนี้มีความเห็นว่า โลกนี้มีความรู้ ความจริง ซึ่งเป็นแก่นแท้แน่นอนไม่เปลี่ยนแปลง การศึกษาคือการให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ความจริง ความจริงเหล่านั้น ดังนั้น ครูจึงต้องพยายามถ่ายทอดความรู้ และความจริงนี้ให้ผู้เรียน และผู้เรียนจะสามารถรับสิ่งที่ครูถ่ายทอดได้อย่างเข้าใจตามที่ครูต้องการ ทฤษฎีนี้ถือว่าสมองเป็นเครื่องมือสำคัญที่สุดในการแปรความหมายของปรากฏการณ์ เหตุการณ์ และสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้ การแปลความหมายของแต่ละบุคคลขึ้นอยู่กับการรับรู้ ประสบการณ์ ความเชื่อ ความต้องการ ความสนใจ และภูมิหลังของแต่ละคน ซึ่งมีความแตกต่าง

กัน สรุปได้ว่าการเรียนรู้ตามทฤษฎีการสร้างความรู้เป็นการบวนการใน “acting on” ไม่ใช่ “taking in” กล่าวคือ เป็นกระบวนการที่ผู้เรียนจะต้องกระทำกับข้อมูล ไม่ใช่เพียงแต่รับข้อมูลเข้ามา (Fosnot, C., 1992 p. 171) การนำทฤษฎีการสร้างความรู้ไปใช้ในการเรียนการสอน สามารถทำได้หลายวิธีดังนี้

(1) ตามทฤษฎีการเรียนรู้ ผลของการเรียนจะมุ่งเน้นไปที่กระบวนการสร้างความรู้ และการตระหนักรู้ในกระบวนการนั้น เป้าหมายการเรียนรู้จะต้องมาจากการปฏิบัติงานจริง ครูจะต้องเป็นตัวอย่างและฝึกฝนกระบวนการเรียนรู้ให้ผู้เรียนเห็น ผู้เรียนจะต้องฝึกฝนการสร้างความรู้ด้วยตนเอง

(2) เป้าหมายของการสอนจะเปลี่ยนจากการถ่ายทอด ให้ผู้เรียนได้รับสาระความรู้ที่แน่นอนตายตัวไปสู่การสาธิตกระบวนการแปลและสร้างความหมายที่หลากหลาย การเรียนรู้ทักษะต่าง ๆ จะต้องให้มีประสิทธิภาพถึงขั้นทำได้และแก้ปัญหาได้จริง

(3) ในการเรียนการสอน ผู้เรียนจะเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเรียนรู้อย่างตื่นตัว ผู้เรียนจะต้องเป็นผู้จัดกระทำกับข้อมูลหรือประสบการณ์ต่าง ๆ และจะต้องสร้างความหมายให้กับสิ่งนั้นด้วยตนเอง โดยการให้ผู้เรียนอยู่ในบริบทจริง ซึ่งอาจจะจัดเป็นกิจกรรมก็ได้

(4) ในการจัดการเรียนการสอน ครูจะต้องพยายามสร้างบรรยากาศทางสังคมจริยธรรมให้เกิดขึ้น กล่าวคือผู้เรียนจะต้องมีโอกาสเรียนรู้ในบรรยากาศที่เอื้อต่อการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม จะช่วยให้การเรียนรู้ของผู้เรียนกว้างขึ้น ซับซ้อนขึ้น และหลากหลายขึ้น

(5) ในการเรียนการสอนผู้เรียนมีบทบาทในการเรียนรู้อย่างเต็มที่ โดยผู้เรียนจะนำตนเองและควบคุมตนเองในการเรียนรู้ เช่น ผู้เรียนจะเลือกสิ่งที่ตนต้องการเรียนเอง ตั้งกฎระเบียบเอง และแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นเอง

(6) ในการเรียนการสอนแบบสร้างความรู้ ครูจะมีบทบาทแตกต่างไปจากเดิม คือจากผู้ถ่ายทอดความรู้และการควบคุมการเรียนรู้ เปลี่ยนไปเป็นการให้ความร่วมมือ อำนวยความสะดวกและช่วยเหลือผู้เรียนในการเรียนรู้

(7) ในด้านการประเมินผลการเรียนการสอน เนื่องจากทฤษฎีนี้ขึ้นอยู่กับความสนใจและการสร้างความหมายที่แตกต่างกันของบุคคล ผลการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงมีลักษณะหลากหลาย ดังนั้น การประเมินผลจึงจำเป็นต้องมีลักษณะเป็น “goal free evaluation) ซึ่งก็หมายถึงการประเมินตามจุดมุ่งหมายในลักษณะที่ยืดหยุ่นกันไปในแต่ละบุคคล หรืออาจจะใช้วิธี “socially negotiated gold” และการประเมินควรใช้วิธีหลากหลาย ซึ่งอาจจะเป็นการประเมินจากเพื่อน แฟ้มผลงาน (portfolio) รวมทั้งการประเมินตนเองด้วย

2.2.2 แนวคิดการศึกษาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย เพราะการเปลี่ยนแปลงการศึกษาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 นอกจากการเปลี่ยนแปลงของฆราวาสแล้ว การศึกษาของคณะสงฆ์ก็มีการเปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกัน

โดยพระดำริและการจัดการของพระองค์ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงของพระองค์ในคราวครั้งนั้น ความเกี่ยวเนื่องมาจนถึงการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันนี้

จากเดิมที่การศึกษาของฆราวาสมีความผูกพันอยู่ในวัด พระเป็นผู้สอนสรรพวิชาก็เริ่มย้ายออกจากวัด บ้านเมืองเป็นผู้จัดการแทนพระและมีความก้าวหน้าอย่างมาก ในขณะที่การศึกษาของคณะสงฆ์ยังคงอยู่กับที่ ซึ่งดูเสมือนเป็นการถอยหลัง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเห็นปัญหาดังกล่าว จึงมีพระดำริที่จะจัดการการศึกษาของคณะสงฆ์ให้ก้าวทันโลก และพระองค์ก็ทรงดำเนินการโดยวิธีการต่าง ๆ กล่าวคือ ทรงปรับปรุงการศึกษาของคณะสงฆ์ให้ก้าวหน้าทันโลก เป็นต้นว่า การแปลพระปริยัติธรรมสนามหลวง แต่เดิมแปลปากเปล่าก็ทรงเปลี่ยนเป็นการแปลโดยวิธีเขียน ทรงแก้ไขหลักสูตรบาลีชั้นต่าง ๆ ให้เหมาะสม ทรงชำระอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้เป็นหลักสูตรบาลีใหม่ทุกชั้นปี ทรงนิพนธ์ตำราที่ยังใช้สืบมาจนถึงทุกวันนี้หลายเล่ม เช่น นวโกวาท วินัยมุข เล่ม 1-2-3 ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ 2 พุทธประวัติเล่ม 1-2 และบาลีไวยากรณ์ เป็นต้น

ความก้าวหน้าโดดเด่นอีกประการหนึ่งก็คือ ทรงดำเนินการก่อตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้นสำหรับเป็นสถาบันการศึกษาเล่าเรียนชั้นสูงของพระสงฆ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2463 โดยทรงนำวิธีการ และวิชาการแบบใหม่เข้ามาทดลองสอนและสอบ เช่น ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต คณิตศาสตร์เบื้องต้น ทรงนิพนธ์ตำราต่าง ๆ เหล่านี้ด้วยพระองค์เอง การสอนพระสงฆ์ด้วยการเขียนและคิดคะแนนตัดสินได้หรือตกก็เกิดขึ้นที่มหามกุฏฯเป็นครั้งแรก กล่าวได้ว่า มหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นสถานที่ศึกษาวิชาการแผนใหม่ของพระสงฆ์สามเณรและสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นผู้ให้กำเนิดการศึกษาแบบใหม่ของคณะสงฆ์ไทยโดยแท้

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงมีแนวพระดำริในด้านการศึกษาที่ก้าวหน้า แม้แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงยอมรับในพระปรีชาสามารถในด้านการจัดการศึกษาของพระองค์ ถึงกับโปรดฯ ให้ทรงเป็นผู้อำนวยการจัดการศึกษาตามหัวเมืองร่วมกับสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดังความแห่งพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นการส่วนพระองค์ ลงวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2441 มีความตอนหนึ่งว่า “เรื่องการศึกษานี้ขอให้ทรงช่วยกันคิดให้มากถึงรากเหง้าของการศึกษาในเมืองไทย อย่าตัดช่องไปแต่ข้างวัด” (พระครูวิบูลธรรมโสภิต (เสรี ชื่นชม), 2546 หน้า 2)

แนวพระดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เกี่ยวกับการจัดการศึกษานั้น แม้การศึกษาในปัจจุบันก็เป็นผลอันสืบเนื่องมาจากแนวพระดำริในการจัดการศึกษาของพระองค์ เมื่อพระองค์ได้เข้ามาเป็นผู้รับผิดชอบในการปกครองคณะสงฆ์ทรงพิจารณาเห็นว่าการศึกษาที่ผ่านมาของพระสงฆ์ไม่มีความเจริญก้าวหน้าเท่าที่ควร เพราะ

1) ตำราบางส่วนยังไม่เหมาะสม ทำให้ผู้เรียนต้องใช้เวลาเรียนนานเกินความจำเป็น จนผู้เรียนเกิดความเบื่อหน่ายเรียนไปไม่ค่อยตลอด

2) เนื่องจากตำราเรียนยากเกินความจำเป็น แม้ผู้ที่เรียนผ่านไปได้ก็มักจะไม่มีความรู้ความเข้าใจชัดเจน

3) การเรียนไม่มีการจัดชั้นอย่างเป็นระบบ ครูคนเดียวสอนหมดทุกอย่าง เป็นเหตุให้หาครูสอนได้สมบูรณ์ตามหลักสูตรได้ยาก

4) การสอบไม่มีกำหนดที่แน่นอนและทิ้งระยะห่างนานเกินไป คือ 3 ปีครั้งบ้าง 6 ปีครั้งบ้าง

5) วิธีการสอบยังล้าหลัง คือสอบด้วยวิธีการแปลด้วยปาก ซึ่งสอบแต่ละครั้งต้องใช้เวลามาก แต่นักเรียนสอบได้จำนวนน้อยคน

สาเหตุดังกล่าวทำให้ผู้ที่ผ่านการสอบได้ไม่มั่นใจว่าเป็นผู้รู้ธรรมวินัยดี เพราะส่วนใหญ่ไม่ค่อยเข้าใจในสิ่งที่ตนเรียน และเรื่องที่เรียนในชั้นนั้น ๆ บางเรื่องก็ไม่ใช่เรื่องที่จำเป็นจะต้องเรียนรู้ ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ ก็คือเป็นปัญหาเกี่ยวกับวิธีการสอนและวิธีการสอบนั่นเอง วิสัยทัศน์และการตั้งยุทธศาสตร์การศึกษาของคณะสงฆ์คือ ทรงมีพระดำริที่จะพัฒนาการศึกษาของพระภิกษุสามเณร ตลอดถึงการศึกษาของเยาวชนของชาติให้เจริญก้าวหน้าทันโลก และการปฏิบัติตามแนวพระดำริของพระองค์ก็คือ ทรงทดลองใช้พระภิกษุสามเณรวัดบวรนิเวศวิหารเป็นสถานที่ทดลอง และได้รายงานผลไปยังพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการว่า “ได้ผลเป็นที่พอใจแม้ว่าจัดขึ้นเพียงชั่วปีเดียว” และทรงเสนอว่า “หากทางราชการเห็นว่าดีมีประโยชน์ก็ทรงจัดต่อไป” เพราะทรงเห็นว่าเป็นทางที่จะทำให้การศึกษาเจริญขึ้นได้ พร้อมทั้งทรงเสนอแนวทางในการจัดการศึกษาแบบใหม่นี้อย่างกว้างขวางว่า

“การศึกษาเล่าเรียนอย่าให้จำเพาะแต่ภาษามคธอย่างเดียว การเล่าเรียนสิ่งใดซึ่งเกื้อกูลแก่ศาสนาก็ดี เป็นวิทยาสำหรับบุรุษก็ดี ต้องจัดขึ้นด้วยตามแต่จะจัดได้ เป็นแต่ผู้เรียนวิทยาเหล่านั้น ไม่ต้องรับการเกื้อกูลด้วยการเลี้ยง เป็นแต่อาศัยตำรับแลครูของโรงเรียนเท่านั้น อย่างนี้ โรงเรียนจะไม่ว่างถึงการพระศาสนาจะไม่เกิดผล ก็จะเกิดผลทางบ้านเมือง” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2521 หน้า 7)

ปรากฏว่า กระทรวงธรรมการยอมรับว่าการทดลองเล่าเรียนแบบใหม่ที่พระองค์จัดขึ้นนั้นได้ผลดียิ่งและเห็นด้วยกับพระดำริที่จะจัดการเล่าเรียนแบบใหม่นี้ให้กับทางราชการต่อไป โดยกระทรวงธรรมการจะนำขึ้นขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตต่อไป พระดำริต่าง ๆ รวมทั้งการทดลองเหล่านี้นั้นเองที่เป็นรากฐานของการจัดตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัย

2.2.3 แนวคิดการศึกษาของพุทธทาสภิกขุ

พุทธทาสภิกขุ เป็นพระภิกษุที่เพียบพร้อมไปด้วยศีลาจารวัตรและภูมิปัญญาอันสูงยิ่งในสังคมไทย ท่านเป็นรูปหนึ่งที่รอบรู้ทางการศึกษาและมองเห็นข้อบกพร่องของการศึกษาของไทย และได้เรียกการศึกษาในโลกปัจจุบันว่า “การศึกษาหมาหางด้วน” พร้อมทั้งเรียกร้องให้ปัญญาชนและผู้เกี่ยวข้องในด้านการศึกษาทุกท่านมาช่วยกันต่อหางสุนัข ท่านพุทธทาสมองว่าการศึกษาตามแบบปัจจุบันละเลยบทเรียนทางศีลธรรม การศึกษาที่ปราศจากการปลูกฝังจริยธรรม จึงเปรียบเหมือนสุนัขหางด้วนที่พยายามหลอกผู้อื่นว่า สุนัขหางด้วนเป็นสุนัขที่สวยงามกว่าสุนัขมีหาง ท่านจึงพยายามชี้ให้เห็นว่าสุนัขที่มีหางเป็นสุนัขที่สวยงาม การศึกษาจึงต้องเน้นบทเรียนทางศีลธรรม การศึกษาที่ไม่มีบทเรียนทางศีลธรรม ไม่เน้นภาคจริยศึกษา ย่อมไร้ประโยชน์ และอาจจะเป็นอันตรายต่อสังคมอีกด้วย (พุทธทาสภิกขุ, 2525 หน้า 25)

ท่านพุทธทาสวิเคราะห์ว่า การศึกษาที่เอาแบบตะวันตกและมุ่งพัฒนาวัตถุนั้น เป็นการศึกษาที่เน้นความรู้เพื่อความรู้ ซึ่งมักให้ผลเป็นสภาพ “ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด” เป็นเรื่องเกี่ยวกับทฤษฎีเป็นปรัชญาเป็นหลักการใช้เหตุผล แต่ไม่มีประโยชน์ในทางปฏิบัติ ไม่สามารถแก้ปัญหาส่วนตัว ปัญหาสังคม และทำให้ผู้เรียนพ้นทุกข์ได้ แม้แต่การเรียนพุทธศาสนาในปัจจุบันก็เป็นการเรียนแบบปรัชญา ไม่ใช่เรียนแบบศาสนาเป็นการฝึกการคิดเหตุผล และการพลิกแพลงทางภูมิปัญญาแต่ไม่ทำให้เข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง (พุทธทาสภิกขุ, 2527 หน้า 17)

แม้แต่การศึกษาของบรรพชิต ท่านพุทธทาสก็เห็นว่าเป็นการศึกษาที่สูญเปล่า เช่น การศึกษาของสามเณร ก็มิได้มุ่งพัฒนาจิตตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า สามเณรเองก็ต้องการศึกษาเช่นเดียวกับนักเรียนฆราวาส ให้มีความรู้แบบฆราวาส ระบบสามเณรจึงสูญเปล่าเช่นเดียวกับการศึกษาของคนโดยทั่วไป (พุทธทาสภิกขุ, 2522 หน้า 24) ซึ่งสรุปได้ว่า ตามทัศนะของท่านพุทธทาส ระบบการศึกษาของไทยมุ่งส่งเสริมกิเลสตัณหาของมนุษย์ หากจะเป็นประโยชน์บ้างก็เพียงทำให้ประกอบอาชีพและมีรายได้ ซึ่งก็ได้มาเพื่อจับจ่ายสนองกิเลสตัณหาของมนุษย์เท่านั้น มิได้เป็นไปเพื่อความก้าวหน้าทางสติปัญญาและเพื่อความเจริญของจิตใจ ดังที่พุทธทาสภิกขุ (2522 หน้า 24) ได้กล่าวปรารภว่า

“ดูการศึกษาชั้นอนุบาล ดูการศึกษาชั้นประถม ดูการศึกษาชั้นมัธยม ดูการศึกษาชั้นวิทยาลัย มหาวิทยาลัย หรือถ้ามันจะมีอีก เป็นบรมมหาวิทยาลัยอะไรก็ตามใจ มันก็เป็นเรื่องให้ลุ่มหลงในเรื่องกิน กาม เกียรติ ทั้งนั้น อย่างดีก็ให้สามารถในอาชีพ ก็ได้อาชีพ แล้วได้เงิน แล้วให้ทำอะไร? ให้ไปบูชาเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ มันไม่มีอะไรมากไปกว่านี้”

หลังจากที่ท่านได้วิจารณ์ระบบการศึกษาของโลกปัจจุบันแล้ว ท่านได้เสนอแนวทางการศึกษาที่ถูกต้องอุดมการณ์ทางการศึกษาดังกล่าวอาจจะประมวลมาได้เป็นข้อ ๆ ดังนี้

1) การศึกษาที่ถูกต้องจะต้องมีการพัฒนาจิตวิญญาณให้มีพลังสามารถควบคุมพลังทางวัตถุ ทางร่างกายได้ กล่าวคือ ชีวิตมนุษย์ต้องมีความสมดุลทั้งทางด้านความสามารถทางวัตถุ ทางวิชาชีพ และความมีปัญญาและคุณธรรม เปรียบเสมือนชีวิตที่เจริญก้าวหน้าและมีความสุขจะต้องเทียมด้วยควาย 2 ตัว คือ ตัวรู้ และตัวแรง โดยมีตัวรู้นำตัวแรงไปในทางที่ถูกต้อง (พุทธทาสภิกขุ, 2527 หน้า 13)

2) การศึกษาที่ถูกต้องจะต้องทำลายสัญชาตญาณอย่างสัตว์ที่แฝงอยู่ในตัวมนุษย์ให้ได้ ท่านเห็นว่ามนุษย์เราเกิดมาพร้อมกับสัญชาตญาณอย่างสัตว์ เต็มไปด้วยความเห็นแก่ตัว สติปัญญาของมนุษย์ก็เป็นไปเพื่อความเห็นแก่ตัว ดังนั้น ความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ร้ายกาจมาก “เพราะฉะนั้นการศึกษาของเราก็ควรมุ่งที่จะประหัตประหารสัญชาตญาณอย่างสัตว์นั้นให้สิ้นไป ให้มีการประพฤติกระทำอย่างมนุษย์ที่มีใจสูงเกิดขึ้นแทน” (พุทธทาสภิกขุ, 2527 หน้า 41)

3) การศึกษาที่ถูกต้องจะต้องให้มนุษย์ได้สิ่งที่ประเสริฐที่สุดที่มนุษย์ควรได้รับ นั่นก็คือ การสามารถควบคุมกิเลสตัณหาและพลังทางวัตถุได้ ท่านเห็นว่าตามอุดมคติของพุทธศาสนานิยมอุดมคติคือ นิยมสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ โดยไม่คำนึงถึงว่าสิ่งนั้น มันจะกินได้หรือซื้ออะไรกินได้ หรือ

จะเป็นลาภสักการะหรือไม่ แม้เป็นนามธรรมแต่ก็ส่งผลทางจิตใจ “จิตใจสำคัญกว่าร่างกาย คือนำร่างกายให้เป็นไปตามความมุ่งหมายของอุดมคติ” (พุทธทาสภิกขุ, 2527 หน้า 108)

4) การศึกษาที่ถูกต้องจะต้องทำให้ผู้ศึกษามีจิตใจรักความเป็นธรรม มีความสำนึกที่จะประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องและเพื่อธรรมะ “การศึกษานั้น เพื่อธรรม เพื่อบรมธรรม เพื่อธรรมาธิปไตย ให้ธรรมะครองโลกฉะนั้น การศึกษานี้ไม่ใช่เพื่อความรอด หรือความเอาตัวรอดเป็นยอดดี” (พุทธทาสภิกขุ, 2527 หน้า 65)

5) การศึกษาที่ถูกต้องจะต้องทำลายความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ ซึ่งจะเป็นไปได้โดยวางแนวจริยศึกษาให้สามารถน้อมนำผู้ศึกษาให้ควบคุมตนเองให้ได้ “จริยศึกษาต้องรีบทำลายความเห็นแก่ตัว อันนี้มันเป็นเมฆหมอกที่เข้ามากลบเกลื่อนหรือปิดบังตัวจริยศึกษา” (พุทธทาสภิกขุ, 2527 หน้า 80-81)

6) การศึกษาที่ถูกต้องจะต้องส่งเสริมให้ผู้ศึกษามีปัญญาหยั่งรู้ สามารถเข้าใจโลกและตนเองอย่างถูกต้อง จนสามารถพ้นทุกข์ได้ ท่านอธิบายว่า ปัญญาที่เป็นคุณสมบัติของจิตเดิมแท้ เรียกว่าโพธิ (ธาตุรู้) (พุทธทาสภิกขุ, 2525 หน้า 162) ปัญญานี้ทำให้เกิดศีลธรรมของจิต ทำให้จิตมีระเบียบและอยู่ในสภาวะปกติ เพื่อให้บุคคลมีชีวิตอยู่ได้อย่างสงบสุข การศึกษาตามแนวนี้จึงต้องเน้นพุทธิศึกษาในแง่ที่ส่งเสริมปัญญาอย่างแท้จริง กล่าวคือ ทำให้ผู้ศึกษามีความรู้เรื่องที่สำคัญที่สุดของชีวิต (พุทธทาสภิกขุ, 2527 หน้า 77)

7) การศึกษาที่ถูกต้องจะต้องทำให้ผู้ศึกษามีความสำนึกในหน้าที่ ถ้าทวงสิทธิ์ก็ทวงเพื่อจะทำหน้าที่ ไม่ใช่ทวงเพื่อต้องการเรียกร้องจะเอานั้น เอานี่ และหน้าที่ก็จะต้องเป็นความถูกต้องบริสุทธิ์ ไม่ใช่ความเห็นแก่ตัวและการศึกษาที่ถูกต้องจะต้องอาศัยครูในอุดมคติ ผู้ที่อุทิศตนเพื่อให้การศึกษาและสร้างเสริมคุณธรรมแก่ผู้เรียน ในหัวใจของครูอุดมคตินั้น จะต้องมีปัญญากับเมตตาเต็มแน่นอยู่ในหัวใจ ปัญญาคือวิชาความรู้ความสามารถในหน้าที่ที่จะส่องสว่างให้กับศิษย์ นี้เรียกว่าปัญญาอย่างหนึ่ง เมตตาคือความรัก ความเอ็นดูกรุณาต่อศิษย์ของตนเหมือนว่าเป็นลูกของตน” (พุทธทาสภิกขุ, 2527 หน้า 116)

เมื่อตั้งอุดมการณ์ทางการศึกษาให้ถูกต้องเหมาะสมแล้ว ลำดับต่อไปก็ต้องดำเนินการสอนหรือระบบการศึกษาที่ถูกต้อง ตามทัศนะของท่านพุทธทาส เช่น

1) ลักษณะการศึกษาที่ถูกต้อง จะต้องจัดให้มีพุทธิศึกษา จริยศึกษา พลศึกษา และหัตถศึกษา ในความหมายที่แท้จริง พุทธิศึกษาจะต้องสอนความรู้เรื่องของชีวิตว่าเกิดมาทำไมโดยตรง จริยศึกษาจะต้องเน้นที่ความมีระเบียบวินัยของนักเรียน ของความเป็นมนุษย์ บทบาทหน้าที่ของชายหญิง ให้ผู้ศึกษาเพียบพร้อมไปด้วยคุณธรรม เช่น มีความมัธยัสถ์ มีหิริโอตตัปปะ เป็นต้น พลศึกษาต้องพัฒนากำลังทางจิต เพื่อให้บังคับกำลังกายให้เดินไปถูกทาง กำลังทางจิตในพระพุทธศาสนาคือสมาธิ สมาธิในพระพุทธศาสนาจะต้องประกอบไปด้วยองค์ประกอบ 3 อย่าง คือ

(1) จิตสะอาด (pure หรือ clean) ได้แก่จิตที่ไม่เจือด้วยกิเลสและเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง

(2) จิตมั่นคงที่สุดหรือตั้งมั่นดี (Steady หรือ firm)

(3) จิตที่ว่องไวในหน้าที่ของมันอย่างที่สุด (Activeness)

ส่วนหัตถศึกษาตามลักษณะที่ถูกต้อง จะต้องอาศัยพุทธิศึกษา จริยศึกษา และพลศึกษา ตามแนวดังกล่าวมาเป็นพื้นฐาน เพื่อให้เกิดความเชี่ยวชาญทางฝีมือและความสามารถในอาชีพอย่างแท้จริง

2) ลักษณะการศึกษาที่ถูกต้องจะต้องศึกษาให้เห็นความทุกข์ เหตุของทุกข์ และความดับทุกข์ ไม่ใช่ศึกษาแต่ภาคทฤษฎี แต่ต้องให้ผู้ศึกษาลงมือปฏิบัติให้เห็นจริงตามประสบการณ์ จะต้องเน้นการฝึกฝน การปฏิบัติมากกว่าภาคทฤษฎี ต้องเรียนชีวิต เรียนธรรมชาติ เรียนให้รู้จักตนเอง เพื่อข่มกิเลสและสัญชาตญาณอย่างสัตว์ให้ได้ และพัฒนาคุณธรรมประจำใจให้งอกงามยิ่งขึ้น (พุทธทาสภิกขุ, 2527 หน้า 87)

3) ลักษณะการศึกษาที่ถูกต้องจะต้องให้ผู้ศึกษารู้จักศาสตร์ของพุทธบริษัทให้ถูกต้อง ศาสตร์ในที่นี้แปลว่าเครื่องตัด หมายถึงตัดสิ่งที่เป็นอุปสรรคต่อความเจริญหรือตัดความโง่เขลา ซึ่งในที่สุดก็จะเหลือความจริง ความดี ความงาม ความถูกต้องและความยุติธรรม ศาสตร์ของพุทธบริษัทมี 3 ศาสตร์ คือ พุทธศาสตร์ ธรรมศาสตร์ และ สังคมศาสตร์ (พุทธทาสภิกขุ, 2522 หน้า 183) ศาสตร์ทั้งสามนี้เป็นไปเพื่อความดับทุกข์นั่นเอง ทำให้บุคคลสามารถอยู่อย่างสันติสุข และอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นได้อย่างสงบสุขทั้งกลุ่ม ลักษณะการศึกษาที่ถูกต้องตามแนวคิดท่านพุทธทาส สรุปได้ว่า “ขอให้ทุกคนถือว่า มีมหาวิทยาลัยในร่างกาย จงเข้ามหาวิทยาลัยนี้กันทุกคน ด้วยการเป็นลูกศิษย์พระพุทธเจ้าผู้สั่งสอน เพื่อให้ได้มาซึ่งบรมธรรม เพื่อให้มนุษย์กล่าวได้ว่ามนุษย์ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ ไม่เสียทีที่เกิดเป็นมนุษย์เลย แล้วก็พยายามให้เป็นเรื่องของการปฏิบัติอยู่เรื่อยไป อย่าให้เป็นเรื่องเพ้อทางปริยัติ หรือทางหลักวิชามากไป” (พุทธทาสภิกขุ, 2511 หน้า 51-52)

การศึกษาตามแนวที่ท่านพุทธทาสเสนอไว้นั้น จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ศึกษา คือ

1) ทำให้มีความสำนึกในบุญคุณของชาติ เพราะมีหลักสังฆศาสตร์อันทำให้ประชาชนอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสามัคคีกลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และทำให้เห็นความสำคัญของความมั่นคงของชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เพราะมีการฝึกฝนให้สำนึกในหน้าที่

2) ทำให้พ้นทุกข์ได้ เพราะมีสัมมาทิฏฐิ เนื่องจากไม่ยึดมั่น ถือมั่นในอัตตา ในความเห็นแก่ตัวแต่ถ่ายเดียว ทำให้ได้ประโยชน์จากความถูกต้องดีงาม เพราะไม่เป็นทาสของกิเลสตัณหา และทำให้เห็นคุณค่าของศาสนาในการแก้ปัญหาทางใจ และทำให้ได้รับประโยชน์จากเทคโนโลยีและวิทยาการสมัยใหม่ได้อย่างเต็มที่ เพราะมีปัญญาและคุณธรรมทางจิตเป็นผู้ควบคุม

3) ทำให้มองเห็นความไม่เท่าเทียมกันของมนุษย์ตามกฎแห่งกรรม จึงไม่ก่อให้เกิดความวุ่นวายในสังคม ทำให้รู้จักแยกความแตกต่างระหว่างความหมายอันแท้จริงและความหมายที่ชาวโลกทั่วไปใช้กัน กล่าวคือ ภาษาธรรมกับภาษาคน เพื่อให้เข้าใจโลกตามความเป็นจริง

4) ทำให้สังคมมีสันติสุขไม่เบียดเบียนกัน ทำให้นายทุนอาจกลายเป็นเศรษฐีใจบุญ และกรรมกรกลายเป็นคนขยันขันแข็ง ประพฤติธรรมะ ทำให้คำว่า “นายทนุ ” และ “กรรมาชีพ” หายไปจากโลกด้วยวิธีของศีลธรรม

ประโยชน์อันพึงได้จากแนวทางการศึกษาของพุทธทาสภิกขุ อาจจะสรุปได้ในทัศนะของท่านว่า สันติสุขหรือสันติภาพอันถาวรของโลกนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับการเข้าใจอันถูกต้องของคำว่า

“การศึกษา” ถ้าหากว่า การศึกษาได้รับการพิจารณาจนเข้าใจถูกต้อง และได้ดำเนินไปอย่างถูกต้องตรงตามที่เป็นจริง โลกก็จะดีกว่านี้ คือจะกลายเป็นโลกของพระอริยเจ้า ที่ปราศจากความทุกข์โดยประการทั้งปวง โดยไม่ต้องมีทหาร ไม่ต้องมีตำรวจ ไม่ต้องมีเรือนจำ โรงเรียนก็แทบจะไม่จำเป็น เพราะว่าอาจจะสั่งสอนกันได้ทุกหนทุกแห่ง เพราะคนประพฤติดีอยู่ที่เนื้อที่ตัวเป็นตัวอย่าง (พุทธทาส ภิกขุ, 2527 หน้า 127)

2.2.4 แนวคิดการศึกษาของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เป็นพระภิกษุสงฆ์นักปราชญ์ในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมีชื่อเสียงระดับโลก ท่านได้แสดงแนวความคิดปรัชญาการศึกษาไว้ในหนังสือหลายเล่ม แต่เล่มที่สำคัญคือ ทางสายกลางของการศึกษาไทย ซึ่งแบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ตอน ๆ ที่ 1 ว่าด้วยการศึกษา เครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา ตอนที่ 2 ว่าด้วยเรื่องความคิด แหล่งสำคัญของการศึกษา และตอนที่ 3 ว่าด้วยเรื่องปัญหาที่ต้องแก้ไขยิ่งกว่าขยายโอกาสทางการศึกษา และยังได้แบ่งเนื้อหาย่อยออกเป็น 4 บท ๆ ที่ถือว่าสำคัญคือบทที่ 3 ซึ่งว่าด้วยสารัตถะของการศึกษา สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ได้แบ่งการศึกษาทั้งระบบออกเป็น 3 องค์ประกอบ กล่าวคือ

องค์ประกอบที่ 1 คือภารกิจของการศึกษา โดยแบ่งหน้าที่ของนักการศึกษาทั้งระดับผู้บริหารและผู้สอนออกเป็น 2 ประการคือ หน้าที่ประการแรกคือเรียกว่า “สิปปทายก” คือผู้ให้วิชาการความรู้ด้วยการทำหน้าที่ถ่ายทอดศิลปวิทยาให้อย่างสิ้นเชิง หน้าที่ประการที่สองเรียกว่า “กัลยาณมิตร” คือทำหน้าที่ชี้แนะให้ดำเนินชีวิตถูกต้องดีงาม เพื่อเป็นปูชนียบุคคลอย่างแท้จริง ไม่ใช่เพียงแต่มารับจ้างสอนเท่านั้น

องค์ประกอบที่ 2 คือกระบวนการศึกษา ท่านได้กล่าวเปรียบเทียบการศึกษาทางโลกกับการศึกษาทางธรรมไว้อย่างน่าฟังว่า การศึกษาในระดับอุดมศึกษาทางโลกแบ่งออกเป็น 3 ขั้น คือ 1) ปริญญาตรี ในระดับนี้ศึกษาอย่างกว้าง ๆ ไม่เจาะจงอะไร และเป็นการศึกษาพื้นฐานของทุกวิชา 2) ปริญญาโท เป็นการศึกษาเจาะลึกลงไปในรายละเอียดของวิชา และไม่ได้ศึกษาหลายวิชาเหมือนระดับปริญญาตรี และ 3) ปริญญาเอก เป็นการศึกษาเจาะลึกลงไปเฉพาะเรื่อง เป็นผู้เชี่ยวชาญแต่ละเรื่องในสาขาวิชานั้น ๆ

ในทำนองเดียวกันสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ได้แบ่งการศึกษาทางธรรมหรือทางพระพุทธศาสนาออกเป็น 3 คือ 1) ขั้น “ญาตปริญญา” คือ ขั้นรู้จักวิชานั้น ๆ 2) ขั้น “ตีรณปริญญา” คือ รู้ตรองเห็นหรือรู้จำได้ และ 3) ขั้น “ปหานปริญญา” คือรู้แจ้ง หรือรู้ขั้นปฏิบัติการแก้ปัญหาได้สำเร็จ ท่านได้ทำการประสานแนวการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรมเข้าด้วยกันอย่างประสานสอดคล้อง โดยจัดปริญญา 3 ขั้นของทางโลกวิสัยเป็นกลุ่มวิชาการหรือวิทยาการ และจัดปริญญาทางธรรมหรือพระพุทธศาสนาเป็นกลุ่มแห่งความประพฤติหรือจริยธรรม ท่านได้อธิบายสรุปว่า ระบบปริญญาการศึกษาทั้งฝ่ายโลกและฝ่ายธรรมนั้น ต่างอาศัยซึ่งกันและกัน ผู้วิจัยเห็นด้วยกับแนวความคิดนี้ เพราะว่าวิชาการทางโลกล้วน ๆ นั้น เปรียบเสมือนอาวุธที่คมกริบ ถ้าไม่มีฝักคือวิชาทางธรรมมาเป็นเครื่องป้องกันไว้ มีดที่ไร้ฝักก็รังแต่จะบาดหรือทิ่มแทงเจ้าของที่พกพาศาสตรานั้นไป คนที่มีความรู้

เพียงอย่างเดียว แต่ไร้คุณธรรมก็รังแต่จะสร้างปัญหาให้กับสังคม เป็นการทำร้ายตนเองและทำร้ายผู้อื่นด้วย

องค์ประกอบที่ 3 คือวัตถุประสงค์ของการศึกษา ดังที่กล่าวแล้วว่าความรู้ในทางพระพุทธศาสนานั้นต้องคู่คุณธรรม ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “วิชชาจรณสมฺปนฺโน” แปลว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะคือ เป็นผู้มีความรู้ดีและมีความประพฤติดี (ที.สี.9/159/91) ท่านได้อธิบายว่า คนที่สำเร็จการศึกษาไปแล้ว จะต้องประกอบพร้อมไปด้วยกายที่พัฒนาแล้ว ศีลที่พัฒนาหรืออบรมดีแล้ว จิตที่อบรมดีแล้ว และปัญญาที่อบรมดีแล้ว (พระราชวรมุนี (ป.อ.ปยุตฺโต), 2530 หน้า 115-116)

โดยสรุป สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เน้นการบูรณาการจริยธรรมเข้ากับวิชาการ ซึ่งถือเป็นแนวปรัชญาการศึกษาที่ว่าด้วยการพัฒนา และการพัฒนาในทัศนะของท่านจะต้องเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน การศึกษาตามทัศนะของท่านหมายถึง

“การพัฒนาชีวิตให้ดำเนินไปตลอด จนกระทั่งบรรลุเป้าหมายคืออิสรภาพและสันติสุข การศึกษาจึงมีเป้าหมายคือการพัฒนาชีวิตให้จุดหมายอันสูงสุดในส่วนที่จะพึงได้ เมื่อการศึกษาคือการพัฒนาชีวิตเช่นนี้ การศึกษาจึงต้องมีบทบาทและหน้าที่อันสำคัญ หน้าที่ของการศึกษานี้เองที่เป็นตัวหล่อหลอมชีวิตของมนุษย์ให้ประสบอิสรภาพและสันติสุขได้” (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2538 หน้า 45)

มนุษย์ที่สมบูรณ์คืออะไร สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์กล่าวว่า “มนุษย์หรือชีวิตที่สมบูรณ์นั้นคือการมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา อยู่อย่างไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน อยู่อย่างประสานกลมกลืนกับธรรมชาติ” (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2529 หน้า 93)

ความมุ่งหมายของการศึกษา ตามทัศนะของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์อีกแง่หนึ่งคือประโยชน์หรือจุดหมายของชีวิต 3 อย่างตามแนวตั้ง และจุดหมายของการศึกษาเพื่อพัฒนาชีวิตตามแนวตั้งนี้จัดเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองโดยตรง ได้แก่ ประโยชน์หรือจุดหมายของชีวิต 3 อย่างตามแนวราบ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2530 หน้า 109-112) และท่านยังได้อธิบายถึงแนวคิดทางการศึกษาในประเด็นอื่น ๆ อีกดังต่อไปนี้ คือ ด้านกระบวนการศึกษานั้น การศึกษาส่วนแรกคือการถ่ายทอดความรู้จากผู้อื่นที่เรียกว่า “ปรโตโฆสะ” ในที่นี้ก็คือครูเป็นผู้ให้ความรู้โดยตรงและดำรงฐานะเป็นกัลยาณมิตร ผู้คอยแนะนำให้ผู้ได้รับการศึกษารู้จักวิถีทางแห่งการดำเนินที่ถูกต้องดีงาม กัลยาณมิตรหรือสิปปทายกนั้นไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นครูเท่านั้น แต่หากเป็นการศึกษาที่ได้รับจากสังคมและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ด้วย เช่น บิดามารดา หนังสือ ตลอดถึงสื่อมวลชนต่าง ๆ การถ่ายทอดโดยวิธีนี้แม้จะก่อให้เกิดประโยชน์มากมายต่อผู้ได้รับการศึกษาก็ตาม แต่ก็ยังไม่สามารถให้ผู้ได้รับการศึกษาบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิตได้ ก็เนื่องมาจากว่าการศึกษาที่แท้จริงคือการศึกษาชีวิตของตนเอง เพื่อให้รู้จักตนเองและสามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่มีอยู่ด้วยตนเองได้ จึงจำเป็นจะต้องอาศัยการพัฒนาภายในหรือการศึกษาที่ก่อให้เกิดความรู้ภายในเรียกว่า “โยนิโสมนสิการ” (ที.ปา. 11/240/183) คือ การศึกษาชีวิตและสรรพสิ่งโดยพิจารณาด้วยใจอันแยบคาย มีการคิดถูกวิธี ความรู้จักคิดหรือคิดเป็น (พระราชวรมุนี (ป.อ.ปยุตฺโต), 2530 หน้า 143)การคิดแบบนี้ก่อให้เกิดการ

เปลี่ยนแปลงภายในบุคคลซึ่งทำให้จุดหมายของการศึกษาบรรลุวัตถุประสงค์ได้ ซึ่งมีอยู่ 10 วิธีด้วยกัน คือมีวิธีคิดแบบสืบสาวหาเหตุปัจจัยเป็นต้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2529 หน้า 679) การคิดแบบโยนิโสมนสิการจึงสรุปลงได้เป็น 2 คือ

1) โยนิโสมนสิการประเภทพัฒนาปัญญาโดยตรง มุ่งให้เกิดความเข้าใจตามเป็นจริงตรงกับสภาวะแท้ ๆ เป็นโยนิโสมนสิการระดับสังคม

2) โยนิโสมนสิการประเภทสร้างเสริมคุณภาพจิต มุ่งปลุกเร้าให้เกิดคุณธรรมหรือกุศลธรรมต่าง ๆ เน้นการสกัดหรือข่มตัณหา เป็นเครื่องนำไปสู่โลกิยสัมมาทิฏฐิโยนิโสมนสิการระดับจริยธรรม พระพุทธศาสนาถือว่าการศึกษานั้น คือชีวิตและต้องเป็นชีวิตที่ดำเนินอย่างถูกต้องมีการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาจึงจะเป็นการศึกษา (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2538 หน้า 45)

ในด้านองค์ประกอบของการจัดการศึกษา สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เสนอว่า โรงเรียนและสังคมชุมชนนั้น ไม่ควรแยกออกไปจากกัน ซึ่งตัวเชื่อมที่สำคัญระหว่างโรงเรียนกับสังคมชุมชนตลอดถึงครอบครัวนั้น คือ จริยศึกษา ท่านกล่าวว่าการบูรณาการ (integration) สถาบันการศึกษาเข้าในระบบจริยศึกษาของชุมชน หรือบูรณาการจริยศึกษาของโรงเรียนให้เข้ากับระบบจริยศึกษาของชุมชน โดยที่โรงเรียน วัด และบ้าน มีส่วนร่วมอยู่ในระบบจริยศึกษาอย่างกลมกลืนเป็นอันเดียวกัน (พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), 2533 หน้า 37-38) ดังจะเห็นได้จากท้องถิ่นในชนบทจะมีหมู่บ้าน “บวร” มากมาย (บวร ย่อมาจาก บ. คือบ้าน, ว. คือวัด, และ ร. คือโรงเรียน) สิ่งนี้ย่อมเป็นหลักประกันถึงความสัมพันธ์อันดีระหว่างโรงเรียนกับ สังคมชุมชนนั้น ๆ ในโรงเรียนบุคคลที่มีความสำคัญก็คือครูและนักเรียน ในโรงเรียนครูนับว่าเป็นบุคคลที่สำคัญที่สุด ครูในทัศนะของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ก็คือบุคคลที่สามารถถ่ายทอดความรู้และช่วยชี้แนะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในจิตใจของนักเรียน “ครูมีหน้าที่ 2 ประการ คือ “สิปปทายก” คือผู้ให้หรือถ่ายทอดศิลปวิทยา และ “กัลยาณมิตร” (สำ.มหา.19/138-141/32) คือ ผู้ทำหน้าที่เป็นเพื่อนที่ดีหรือเพื่อนแท้ ช่วยชี้นำศิษย์มีปัญญาและคุณธรรม” (พระราชวรมุนี (ป.อ.ปยุตฺโต), 2525 หน้า 53) หน้าที่ครูในการถ่ายทอดคุณธรรมนี้จัดเป็นปัจจัยภายนอกของครู ในแง่ของกัลยาณมิตรคือผู้แนะนำอบรมให้นักเรียนดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมอย่างถูกต้อง คุณธรรมหรือคุณสมบัติเบื้องต้นของครูที่ก่อให้เกิดศรัทธาแก่นักเรียนมีอยู่ 7 ประการที่เรียกว่าคุรุธรรม

ส่วนที่เกี่ยวกับหลักสูตร สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ยอมรับความรู้สมัยใหม่ที่มีเทคโนโลยีเข้ามาสนับสนุนซึ่งเน้นพุทธิศึกษา เพื่อให้ได้มาซึ่งความเป็นเลิศทางวิชาการและวิชาชีพอันจะสามารถนำไปประกอบอาชีพได้ โดยเฉพาะหลายสิบปีที่ผ่านมา แต่ปัจจุบันนี้การศึกษาแบบตะวันตกกำลังประสบปัญหาอย่างมาก ก็เนื่องมาจากว่าหลักสูตรนั้นไม่ได้จัดไว้เพื่อพัฒนาชีวิตทุกด้าน เน้นไปในทางวัตถุนิยมมากเกินไป ก็เพราะว่าไม่สามารถแก้ปัญหาชีวิตภายในของมนุษย์ได้เป็นที่ทราบกันดีว่าการศึกษาคือการพัฒนาชีวิตให้มีความเจริญงอกงามทั้งในด้านพุทธิศึกษา จริยศึกษา และพลศึกษา การศึกษาจึงไม่ได้แยกออกไปจากวิถีแห่งการดำเนินชีวิตของมนุษย์เลย การจัดหลักสูตรก็ควรที่จะเน้นให้สอดคล้องกับข้อเท็จจริงแห่งการดำเนินชีวิต ไม่ใช่จะมองเพียงด้านใดด้านหนึ่ง การจัดหลักสูตรควรที่จะให้เป็นไปในลักษณะบูรณาการกับสาขาวิชาการอื่น ๆ ให้เป็นไปในลักษณะจริยศึกษาที่สากลกับ

ทุกสาขาวิชาที่ถ่ายทอด สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์จึงเสนอให้มีการผสมผสานความรู้ต่าง ๆ ให้เกิดประโยชน์มากที่สุดทั้งภายนอกและภายใน และได้เสนอให้นำพุทธธรรมเข้ามาประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษาการนำพุทธธรรมที่เป็นแกนกลางของพระพุทธศาสนา มาบรรจุลงในหลักสูตรนั้น ท่านกล่าวว่ามีมากมายเริ่มตั้งแต่ “หลักขันธ์ 5 (สำ.ข. 17/95/58) หลักปฏิจจสมุปบาท (สำ.นิ. 16/1/1) หลักไตรลักษณ์ (สำ.สหา. 18/1/1) มรรคมีองค์ 8 (ที.มหา. 10/299/348) และอริยสัจ 4 (สำ.มหา. 19/1665/528) หลักธรรมที่ท่านเสนอนั้นล้วนเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง เมื่อจะย่อลงก็สามารถจัดลงในอริยสัจ 4 ซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญที่ครอบคลุมคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนา”

ในส่วนของการเรียนการสอนนั้น เป็นหน้าที่ของบุคคล 2 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้ให้การศึกษาได้แก่ครูและกลุ่ม ผู้รับการศึกษา ได้แก่นักเรียน การเรียนการสอนก็แบ่งออกเป็น 2 เช่นเดียวกันประการแรกคือการสอนแบบสะสมข้อมูล โดยครูถ่ายทอดให้แก่นักเรียนทางด้านวิชาการและทักษะต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความชำนาญการสอนแบบนี้ไม่ได้ช่วยให้นักเรียนได้คิด แต่หากช่วยให้เกิดสัญญาคือความจำมากกว่า และประการที่สองการสอนโดยไม่มีการสะสมข้อมูล โดยศึกษาจากภายในของผู้เรียนเอง ผู้สอนเป็นเพียงผู้แนะนำชี้แนะแนวทางเท่านั้น ส่วนการปฏิบัติจริงโดยการนำไปคิดพิจารณาด้วยตนเองเป็นหน้าที่โดยตรงของนักเรียน (พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), 2533 หน้า 48)

องค์ประกอบของการศึกษานั้น แบ่งออกเป็น 4 อย่าง โรงเรียนเป็นองค์ประกอบอันดับแรกเพื่อเป้าหมายคือให้การศึกษาแก่นักเรียน ซึ่งการเรียนการสอนนั้น มิได้แยกออกไปจากวิถีชีวิตโรงเรียนจึงมีหน้าที่ 2 ประการคือ การถ่ายทอดความรู้และสร้างสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เอื้ออำนวยต่อการเกิดการพัฒนาภายในแก่นักเรียน โรงเรียนจึงเป็นสถาบันที่ต้องอาศัยองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น บ้าน วัด เพื่อจัดการศึกษาให้เกิดสารัตถะมากขึ้น ครูและนักเรียนต่างก็มีบทบาทด้วยกันทั้ง 2 ฝ่าย คือครูมีหน้าที่ถ่ายทอดศิลปวิทยาและทำตนให้เป็นกัลยาณมิตรที่ดี คอยแนะนำชี้แนะแนวทางในการดำเนินชีวิตแก่นักเรียน ในขณะที่นักเรียนก็มีหน้าที่รับเอาความรู้และสร้างคุณธรรมปัญญาให้เกิดแก่ตนเอง ครูและนักเรียนจึงสัมพันธ์กันอยู่เสมอ

ส่วนด้านหลักสูตรนั้น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ได้เสนอให้ใช้พระพุทธศาสนาเข้ามามีบทบาทในการแก้ปัญหาของชีวิตภายใน แต่ประสานสอดคล้องกับวิชาการทางโลกที่ทันสมัยในยุคเทคโนโลยีอันเป็นวิชาการที่ส่งเสริมให้ความสะดวกสบายภายนอกต่อบุคคล ในด้านการเรียนการสอนนั้น ทั้งครูและนักเรียนต่างก็ทำหน้าที่ของตนโดยความระมัดระวัง ครูก็ไม่ควรสอนแบบยัดเยียดถือตัวเองเป็นใหญ่ แต่หากคอยดูแลแนะนำนักเรียนในทางที่ถูกที่ควร ในขณะที่นักเรียนก็ตั้งใจฝึกฝนอบรมคุณธรรมปัญญาด้วยตนเอง นอกจากนั้นการเรียนการสอนตามหลักอริยสัจ 4 ก็เป็นวิธีการหนึ่งที่น่าจะนำมาประยุกต์ใช้ได้ดีในสังคมปัจจุบัน ทำให้เกิดความชัดเจนว่าองค์ประกอบของการศึกษานั้น ได้ถูกจัดขึ้นมาดูจะสอดคล้องสัมพันธ์กับจุดหมายของการศึกษาตามทัศนะของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

ด้านสัมฤทธิ์ผลในการพัฒนาการศึกษา การศึกษาเป็นการพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ การพัฒนาดังกล่าวจึงแบ่งออกเป็น 4 ด้านที่เรียกว่า “ภาวิตัตตะ” คือมีตนที่ได้รับการศึกษาอบรมแล้ว

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ให้ทัศนะว่า ในวงการศึกษาและจิตวิทยาตะวันตกนิยมแบ่งพัฒนาการทางการศึกษาของบุคคลไว้ 4 ด้าน คือ

1) พัฒนาการด้านร่างกาย

2) พัฒนาการด้านสังคม

3) พัฒนาการด้านอารมณ์

4) พัฒนาการด้านปัญญา

หรือแบ่งออกเป็น 3 แดน คือ

1) พุทธิพิสัย คือ แดนความรู้และความคิด (cognitive domain)

2) เจตพิสัย หรือแดนความรู้สึก อารมณ์ และทัศนคติ (affective domain)

3) ทักษพิสัย หรือ แดนประสานงานจิตขับเคลื่อนกาย (psychomotor domain)

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ยืนยันว่า การแบ่งแดนอย่างนี้มีความใกล้เคียงกับการจำแนกที่มีอยู่ก่อนแล้วในพระพุทธศาสนา ถ้าดูเพียงแต่ตัวอักษรก็แทบจะไม่แตกต่างกันเลยกับการที่พระพุทธศาสนาจำแนกภาวนาคือการพัฒนาเป็น 4 ด้าน คือ กายภาวนา ได้แก่การพัฒนาทางกาย ศีลภาวนา ได้แก่การพัฒนาพฤติกรรมที่แสดงออกต่อสภาพแวดล้อม จิตตภาวนา คือการพัฒนาจิตใจ และปัญญาภาวนาคือการพัฒนาปัญญา และจำแนกการศึกษาออกเป็น 3 คือ อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา (ที.ปา. 11/228/231) ในส่วนที่ต่างกันก็มี สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ให้ทัศนะว่าจะว่าไม่ต่างกันเลยนั้น คงไม่ใช่ความจริงแล้วต่างกันในแง่ของขอบเขตและจุดเน้น (พระราชวรมุนี (ป.อ.ปยุตฺโต), 2530 หน้า 115-116)

โดยสรุปกล่าวได้ว่า สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์มองว่า การศึกษาที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ประสบความล้มเหลวมากกว่า ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากสาเหตุหลายประการ เป็นต้นว่า การศึกษาเน้นการเรียนรู้ทางด้านทฤษฎีหรือวิชาการ และพัฒนาความรู้ความชำนาญเฉพาะด้านเท่านั้น (Specialization) การศึกษาในยุคแห่งการแข่งขัน จึงเป็นเพียงการสะสมข้อมูลและทักษะความชำนาญอันจะสามารถไปประกอบอาชีพ ทั้งนี้ได้ทิ้งการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตในด้านอื่น ๆ ของผู้ที่รับการศึกษาไป การศึกษาในลักษณะเช่นนี้ จึงเป็นการปลูกฝังทัศนคติและค่านิยมบางอย่างลงไปในสมองของผู้ศึกษาอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้เลย เช่น ให้การยกย่องผู้ที่เรียนเก่ง เน้นการศึกษาเพื่อให้เกิดความก้าวหน้าตลอดถึงการประสบความสมหวังในอาชีพการงาน เพื่อความร่ำรวย มีชื่อเสียงตลอดถึงการมีบารมีอำนาจเหนือคนอื่น เป็นการสร้างความอยากเพื่อสนองตอบความโลภและความโกรธ ชอบชิงดีชิงเด่น เบียดเบียน ขัดแย้งซึ่งกันและกัน

นอกจากนั้น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ยังได้วิจารณ์ต่อไปอีกว่าสิ่งที่อยู่เบื้องหลัง ทัศนคติเช่นนี้คือการศึกษาที่มีตัวอวิชชาครอบงำอยู่ คือไม่เข้าใจการศึกษาที่แท้จริง ขาดเป้าหมาย เป็นการศึกษาเพียงฉาบฉวยอันเกิดมาจากมิจฉาทิฏฐิเป็นจุดเริ่มต้น เป็นการศึกษาที่ไม่ได้มองภายในแต่หากเป็นการมองภายนอกเป็นหลัก เมื่อมีปัญหาเกิดแก่ชีวิต การศึกษาเพื่อสนองความโลภและความโกรธนั้น ไม่สามารถจะแก้ไขปัญหาของตนเองตลอดถึงสังคมไทยได้เลย ดังที่ปรากฏอยู่เสมอในสังคม

เช่น มีการแบ่งแยก การขัดแย้ง เกิดขึ้นในระหว่างกลุ่มชน เชื้อชาติและการขัดแย้ง ทางเศรษฐกิจ การค้าต่าง ๆ จะเห็นว่าปัญหาอันเกิดมานี้ล้วนมีพื้นฐานมาจากระดับบุคคลแทบทั้งสิ้น และการนำมาตรการต่าง ๆ มาแก้ปัญหานั้น ๆ อาจจะแก้ได้ชั่วครั้งชั่วคราว แต่การเปลี่ยนแปลงที่ถาวรนั้น จะเกิดขึ้นก็โดยการพัฒนาที่ตัวบุคคลของแต่ละบุคคลก่อน สิ่งที่จะทำให้บุคคลเปลี่ยนแปลงได้นั้น ท่านได้เสนอให้มองที่จุดเริ่มต้น คือ การศึกษาเป็นหลักอันจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อตนเองและสังคม

ท่านเห็นว่าความรู้สมัยใหม่ที่มีเทคโนโลยีเข้ามาสนับสนุน ซึ่งเน้นพุทธิศึกษาเพื่อให้ได้มาซึ่งความเป็นเลิศทางวิชาการและวิชาชีพ อันจะสามารถนำไปประกอบอาชีพได้ตามแนวการศึกษาแบบตะวันตก ซึ่งกล่าวกันว่าเน้นความมีเหตุมีผลคือวิทยาศาสตร์ที่มีความเจริญก้าวหน้า แต่ปัจจุบันนี้การศึกษาแบบตะวันตกกำลังประสบปัญหาอย่างมากก็เนื่องมาจากว่าหลักสูตรนั้น ไม่ได้จัดไว้เพื่อพัฒนาชีวิตทุกด้าน เน้นไปในทางวัตถุนิยมมากเกินไป ความเจริญด้านวิทยาศาสตร์ที่เน้นพวกวัตถุมากเกินนี้นับวันจะประสบความล้มเหลว ก็เพราะว่าไม่สามารถแก้ปัญหาชีวิตภายในของมนุษย์ได้

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ต้องการเสนอหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เป็นตัวบูรณาการกับศาสตร์สาขาอื่น ๆ ไม่ต้องการที่จะใช้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาตอบปัญหาทางสังคมทุกอย่างอย่าง แต่ท่านเสนอหลักวิชาการในมุมมองของพระพุทธศาสนา เพื่อให้เป็นทางเลือกอันหนึ่งสำหรับการแก้ปัญหาที่ศาสตร์นั้น ๆ ถึงทางตันและยังแก้ปัญหาอะไรไม่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาเรื่องความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน มีทั้งผลดีและเสีย ผลดีท่านไม่ได้ปฏิเสธ แต่ท่านมองเห็นผลเสียในขณะที่คนอื่นมองไม่เห็น ยกตัวอย่างเรื่องผลิตภัณฑ์ M.G.O. คือการดัดแปลงพันธุ์พืชทางวิทยาศาสตร์เพราะความเชี่ยวชาญมากในสายนี้ ทำให้เกิดผลเสียทางด้านสิ่งแวดล้อม ถึงขนาดห้ามรับประทานอาหารที่ผลิตด้วยวิธีการนี้ คำว่าบูรณาการคือนำเอาหลักจริยธรรมเข้าไปกำกับ ให้คำนึงถึงผลที่จะตามมารอบด้านก่อนทำอะไรลงไป และการจะทำอย่างนี้ได้ ผู้เชี่ยวชาญในสาขานั้น ๆ ต้องเปิดใจรับรู้ศาสตร์แขนงอื่น ๆ ด้วย คล้าย ๆ กับปัญหาการขุดเจาะท่อประปาต้องคำนึงถึงภูมิศาสตร์ และพยายามร่วมมือกับสำนักงานไฟฟ้าด้วย และต้องประสานงานกับผู้รับผิดชอบเรื่องการทาง การทำงานต้องประสานกันต้องคำนึงถึงความเสียหายอันจะเกิดมีแก่สังคมส่วนอื่นด้วย ขณะนี้ทั่วโลกหันมาหาศาสนาเพื่อต้องการนำเอามุมมองทางศาสนาไปแก้ปัญหาวิกฤตทางวิชาการต่าง ๆ ซึ่งแน่นอนศาสนาเป็นมุมมองทางด้านจิตวิญญาณก็เพื่อต้องการให้เกิดดุลยภาพ ยุคปัจจุบันเป็นยุคการเสนอแนวความคิดแบบองค์รวมทางความรู้หรือยุคพหุนิยมทางความคิด ความร่วมมือกันเท่านั้น จะทำให้เกิดสันติภาพ การเสนอแนวความคิดสร้างสรรค์เป็นสิ่งที่ยอมรับกันในวงวิชาการสมัยใหม่ ข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เสนอหลักการพัฒนาที่ยั่งยืนต้องเน้นการพัฒนาคน ที่ผ่านมาเราเน้นการพัฒนาวิชาการทางด้านสังคมศาสตร์และวิทยาศาสตร์ที่ผิด ๆ กล่าวคือเน้นการพิชิตธรรมชาติ (พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), 2536 หน้า 34)

2.2.5 แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาของนักการศึกษาไทย

ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี นักคิดคนสำคัญของไทยได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษา โดยได้เสนอไว้ในยุทธศาสตร์ทางปัญญาแห่งชาติ 8 ประการ ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญ

ที่สุดของสังคมไทยทั้งหมดร่วมกัน เพื่อพัฒนาประเทศให้ไปสู่ความเจริญที่แท้จริงและยั่งยืน และยุทธศาสตร์หนึ่งในแปดที่เสนอ คือ ยุทธศาสตร์ญาณวิทยา หรือยุทธศาสตร์ที่ว่าด้วยความรู้ความจริงและปัญหา (ประเวศ วะสี, 2537 หน้า 10) ท่านได้เสนอแนวคิดว่า ความรู้ที่จะเป็นจะต้องมี 4 ประเภทใหญ่ ๆ เรียกว่าปัญญา 4 หรือ จตุรปัญญา คือ ความรู้ธรรมชาติที่เป็นวัตถุ (วิทยาศาสตร์กายภาพ) ความรู้ทางสังคม (วิทยาศาสตร์สังคม) ความรู้ทางศาสนา (วิทยาศาสตร์ข้างใน) และความรู้เรื่องการจัดการ ซึ่งปัญญาที่เกิดจากความรู้ชนิดใดชนิดหนึ่งไม่เป็นการเพียงพอที่จะทำให้เกิดดุลยภาพในสังคม เราจำเป็นจะต้องมีปัญญาอย่างบูรณาการ การศึกษาและการวิจัยจำเป็นต้องคำนึงถึงปัญญาทุกด้านมิใช่ให้เรียนรู้เป็นส่วน ๆ เพราะความรู้แบบแยกส่วน จะนำไปสู่การกระทำแบบแยกส่วน ทำให้เกิดการเสียสมดุลยภาพและเกิดวิกฤตการณ์ขึ้น การศึกษาเรียนรู้จำเป็นต้องให้ผู้เรียนได้เรียนรู้แบบเชื่อมโยง เนื่องจากในโลกแห่งความเป็นจริงนั้น เป็นโลกแห่งการเชื่อมโยงเป็นองค์รวม การจัดการเรียนรู้ ควรจะไปให้ถึง 3 ระดับ คือ

1) ระดับที่เกิดความรู้ ซึ่งหมายถึง การรู้ความจริง การที่บุคลจะทำอะไรให้สำเร็จได้ บุคคลนั้นจะต้องรู้และใช้ความจริง ความรู้ต้องเป็นความจริง เพราะการใช้ความจริงทำให้ทำได้ถูกต้อง การให้ผู้เรียนสัมผัสความจริงเท่ากับเป็นการทำให้ผู้เรียนมีความรู้ระดับเบื้องต้น

2) ระดับที่เกิดปัญญา เป็นระดับที่ผู้เรียนสามารถบูรณาการหรือเชื่อมโยงความรู้ใน 4 ด้านดังกล่าวข้างต้น และนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิต

3) ระดับที่เกิดจิตสำนึก คือเกิดความเข้าใจความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ และเข้าใจว่าตัวเองว่าสัมพันธ์กับสรรพสิ่งอย่างไร

ประเวศ วะสี กล่าวต่อไปอีกว่า จริยธรรมจะเกิดขึ้นแก่บุคคลต่อเมื่อบุคคลนั้นได้บรรลุการเรียนรู้ทั้ง 3 ระดับดังกล่าว จึงควรมีการปฏิรูปการเรียนรู้ให้มาเน้นการสัมผัสความจริง การคิด และการจัดการให้มากขึ้นทุกระดับ

ประเวศ วะสี (2537 หน้า 23-24) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับการเรียนการสอนของไทยในสถาบันการศึกษาทุกระดับตั้งแต่ระดับอนุบาล จนถึงมหาวิทยาลัยว่า เป็นการศึกษาที่สร้างความอ่อนแอทางสติปัญญาและทำลายศักยภาพในการเรียนรู้ เนื่องจากเน้นการถ่ายทอดเนื้อหาในห้องเรียนและท่องจำจากตำราเป็นใหญ่ ผู้เรียนขาดประสบการณ์และการศึกษาจากความเป็นจริงรอบตัว ขาดการคิดวิจารณญาณ ขาดการนำประสบการณ์และข้อมูลมาสังเคราะห์ให้เป็นปัญญาที่สูงขึ้น การเรียนวิธีนี้จริยธรรมจึงไม่เกิด เพราะจริยธรรมเกิดจากความเข้าใจโลกและเข้าใจตัวเองอย่างลึกซึ้ง ได้เสนอว่าการศึกษาที่ดีควรจะสร้างคนให้ฉลาด เป็นคนดีและมีความสุข กระบวนการเรียนรู้ ควรเน้นที่ช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้วิธีเรียนและสามารถเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ท่านได้เสนอวิธีการเรียนรู้ที่ปรับมาจากหลักพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับปัญญา 3 อันได้แก่ สุตตมยปัญญา (ปัญญาที่ได้จากการรับรู้รับฟัง) จินตามยปัญญา (ปัญญาอันเกิดจากการคิด) และ ภาวนามยปัญญา (ปัญญาอันเกิดจากการภาวนา) มาเป็น (ที. ปา. 11/228/231)

1) การศึกษาจากการสัมผัสความจริง ได้แก่ความจริงทางธรรมชาติ ความจริงทางสังคมวัฒนธรรม ความจริงโดยการทำงานและกิจกรรม ความจริงที่เป็นสุนทรียะและความจริงทางข้อมูลข่าวสาร

2) การศึกษาจากการคิด การคิดเป็นกระบวนการที่สัมพันธ์และต่อเนื่องจากการศึกษาโดยสัมผัสความจริง ประกอบด้วย การฝึกสังเกต การฝึกบันทึก การฝึกนำเสนอต่อที่ประชุม การฝึกการฟัง การฝึกปุจฉาวิสัชนา หรือถาม-ตอบ ฝึกการใช้เหตุผล วิเคราะห์ สังเคราะห์ ฯลฯ การฝึกตั้งสมมติฐานและการตั้งคำถาม การฝึกแสวงหาคำตอบต่อคำถามที่ตั้งขึ้น การวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ การเชื่อมโยง บูรณาการและการเข้าใจตนเอง เกิดจากการรู้ตัวเองตามความจริงว่าสัมพันธ์กับคนอื่นและสิ่งอื่นอย่างไร ซึ่งจะทำให้เกิดจริยธรรมขึ้นในตนเอง การฝึกการเขียนและการเรียบเรียงทางวิชาการ

3) การศึกษาจากการเจริญสติ การเจริญสติเป็นวิธีการทางปัญญาที่จะช่วยให้การสัมผัสความจริงและการคิดมีความตรงและคมชัดมากขึ้น ทำให้เอาปัญญามาใช้ได้ทัน ช่วยป้องกันความผิดพลาดและสกัดกั้นความไม่ดีงามไม่ให้เข้ามาสู่ตัว ทั้งยังเป็นเครื่องรักษาสุขภาพได้อย่างดีอีกด้วย

ศาสตราจารย์สุมน อมรวิวัฒน์ ราชบัณฑิตและนักการศึกษาคนสำคัญของไทย ผู้มีแนวคิดแหลมคม ได้ริเริ่มนำแนวคิดทางพุทธศาสตร์เข้ามาเผยแพร่และใช้ในวงการศึกษา โดยได้พยายามวิเคราะห์ สังเคราะห์และเรียบเรียงแนวคิดเหล่านั้น ให้เหมาะสมกับยุคสมัยและง่ายต่อการศึกษาเล่าเรียน และการนำไปใช้มากขึ้น ทำให้วงการศึกษาเกิดความสนใจอย่างกว้างขวาง ท่านได้เสนอว่าสมบัติทิพย์ที่น่าจะนำไปใช้เป็นพื้นฐานของการจัดการศึกษาไทย ได้แก่ วัฒนธรรม ปัญญาธรรม และเมตตาธรรม และได้เสนอยุทธศาสตร์การจัดการศึกษาในอนาคตไว้ (สุมน อมรวิวัฒน์, 2533 หน้า 408-414) ดังนี้

1). การจัดสาระและกระบวนการเรียนรู้ ต้องมีส่วนที่เป็นแกนหลักและส่วนที่ยืดหยุ่น

2) การจัดโครงสร้างของสาระและกระบวนการเรียนรู้ ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของสังคมไทยและเหมาะสมกับเด็กที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย

3) สาระความรู้ที่เป็นหลักเพื่อความเป็นมนุษย์ ได้แก่ ทักษะและกระบวนการสื่อความหมาย การแสวงหาความรู้ กระบวนการคิด กระบวนการวิทยาศาสตร์ กระบวนการสังคม กระบวนการทำงาน สุขภาพและบุคลิกภาพ ศีลธรรมและสุนทรียภาพ ศิลปะวิทยาทั้ง 8 ประการนี้ ถือเป็นแก่นแท้ของศักยภาพของมนุษย์

4) สาระประกอบเพื่อช่วยให้ผู้เรียนเป็นสมาชิกที่ดีของสังคมประเทศชาติ และเป็นพลโลกที่สร้างสรรค์ ได้แก่ ประสบการณ์เกี่ยวกับสังคม เศรษฐกิจ การเมือง สิ่งแวดล้อม ความสัมพันธ์กับผู้อื่น ทรัพยากรเทคโนโลยี และความเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์ต่าง ๆ

5) กระบวนการเรียนการสอน ครูควรลดบทบาทในการบอก อธิบาย และใช้เครื่องมือช่วยสอนมากขึ้น เช่น ใช้โสตทัศนูปกรณ์ ใช้คอมพิวเตอร์ช่วยสอน ใช้ชุดการเรียนรู้ด้วยตนเอง ใช้สื่อมวลชน ใช้แหล่งวิทยาการหลากหลาย

นอกจากแนวคิดดังกล่าวแล้ว สุมน อมรวิวัฒน์ ยังได้เสนอกระบวนการศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ตามหลักไตรสิกขา ซึ่งประกอบด้วย การฝึกหัดอบรมควบคุมกายและวาจา (อธิศีลสิกขา) การ

ฝึกหัดคิดและอบรมจิตใจ (อธิจิตสิกขา) และการฝึกหัดอบรมเพื่อความรู้ระดับสูง (อธิปัญญาสิกขา) (ที. ปา. 11/228/231) และได้เสนอระบบการสอนตามแนวพุทธวิธี ประกอบด้วยกระบวนการเรียนการสอนตามหลักพหูสูต ซึ่งมีขั้นตอนสำคัญ ๆ 3 ขั้นตอน คือ

1) ขั้นการสร้างศรัทธา

2) ขั้นการสอนตามหลักพหูสูตร ได้แก่ การฝึกหัด ฟัง พูด อ่าน เขียน การฝึกปรือ เพื่อจับประเด็นสาระและการจดจำการฝึกฝน ลงมือปฏิบัติจนคล่องแคล่ว การฝึกคิด พิจารณาจนเข้าใจแจ่มแจ้งและการฝึกสรุป สาระความรู้ และนำไปใช้ในชีวิตจริง

3) ขั้นการมองตนและการประเมินของกัลยาณมิตร นอกจากนั้นท่านยังได้แสดงทัศนะไว้ว่า การศึกษาที่แท้จริง ย่อมสัมพันธ์สอดคล้องกับความเป็นจริงของวิถีชีวิต การจัดกระบวนการเรียนรู้ จึงต้องช่วยเสริมสร้างสมรรถภาพให้ผู้เรียนสามารถเผชิญ ผจญ ผสมผสาน และเผด็จปัญหาได้ ท่านได้เสนอการสอนโดยใช้กระบวนการเผชิญสถานการณ์ ซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนหลัก 4 ขั้นตอน คือ

(1) การรวบรวมข่าวสาร ข้อมูล ข้อเท็จจริง ความรู้และหลักการ

(2) การประเมินค่าและประโยชน์

(3) การเลือกและตัดสินใจ และ

(4) การฝึกปฏิบัติ

นอกจากนั้น ท่านยังได้เสนอกระบวนการสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ ซึ่งประกอบไปด้วย (สุมน อมรวิวัฒน์, 2533 หน้า 151-152)

1) ขั้นการสร้างศรัทธา ครูสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้เรียน จัดสิ่งแวดล้อมและบรรยากาศที่กระตุ้นให้ผู้เรียนเห็นความสำคัญของบทเรียน และเสนอสถานการณ์ ปัญหา หรือกรณีตัวอย่าง พร้อมทั้ง แนะนำหลักธรรมที่สามารถนำไปใช้ในการเลือกและแก้ปัญหา

2) ขั้นศึกษาข้อมูลและฝึกทักษะการคิด โดยผู้เรียนแสวงหาและรวบรวมข้อมูล ฝึกใช้วิธีคิดหลาย ๆ วิธี ฝึกทักษะการเลือกและการตัดสินใจ และลงมือปฏิบัติโดยครูให้คำแนะนำปรึกษาฉันกัลยาณมิตร

3) ขั้นสรุป ผู้เรียนและครูสรุปบทเรียน วัดและประเมินผลการเรียนรู้

แนวคิดอีกสองแนวคิดที่ สุมน อมรวิวัฒน์ ได้นำเสนอ คือ กระบวนการเรียนรู้แบบซึมซับ และกระบวนการกัลยาณมิตร

กระบวนการเรียนรู้แบบซึมซับ เน้นการเรียนรู้ความจริงของชีวิตและสิ่งแวดล้อม โดยมุ่งให้ผู้เรียนได้สัมผัสและสัมพันธ์กับธรรมชาติ ได้รับรู้ลักษณะที่ดีงามและเลวร้ายของธรรมชาติของมนุษย์ ได้เผชิญสถานการณ์และปัญหา ได้ฝึกทักษะการคิดและการปฏิบัติ จนสามารถแก้ไขปัญหานั้นได้ การเรียนรู้นี้เกิดขึ้นตลอดเวลาทั้งในครอบครัว โรงเรียนและในชุมชน กระบวนการเรียนรู้แบบซึมซับเน้นความสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนและผู้เรียนที่ต่างก็เป็นกัลยาณมิตรของกันและกัน และเน้นการฝึกคิด โดยส่งเสริมการคิดพิจารณาสิ่งแวดล้อมที่ได้พบเห็นสัมผัสและสัมพันธ์ เน้นการคิดวิเคราะห์ที่มีหลักธรรม คือ ความไม่เห็นแก่ตัวเป็นพื้นฐาน ความรู้ ความเข้าใจ เจตคติ ความตระหนัก และความสามารถที่

เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้แบบซึมซับ เป็นคุณสมบัติที่เกิดขึ้นทีละน้อย สะสม และซึมลึกเป็นนิสัยสันดาน (สุมน อมรวิวัฒน์, 2542 หน้า 187-188)

กระบวนการกัลยาณมิตรเป็นกระบวนการประสานสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเพื่อจุดหมาย 2 ประการ คือ ชี้ทางบรรเทาทุกข์ ชี้สุขเกษมศานติ์ โดยทุกคนต่างมีเมตตาธรรม พร้อมที่จะชี้แนะและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน กระบวนการกัลยาณมิตรจะช่วยให้บุคคลสามารถแก้ปัญหาได้ โดยจัดขั้นตอนตามหลักอริยสัจ 4 (สุมน อมรวิวัฒน์, 2542 หน้า 189)

2.2.6 แนวคิดการศึกษาสงฆ์ภายใต้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์

การศึกษาพระราชบัญญัติคณะสงฆ์แต่ละฉบับ มีกำหนดบทบาทของคณะสงฆ์ที่บัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์อักษร โดยเฉพาะบทบัญญัติด้านการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ เป็นการแสดงให้เห็นแนวทางการกระจายอำนาจ เนื่องจากการจัดการศึกษากับอำนาจด้านการปกครองของคณะสงฆ์ เป็นส่วนที่มีความเกี่ยวพันธ์กันไปโดยตลอด เพราะในพระราชบัญญัติของคณะสงฆ์แต่ละฉบับ ได้กำหนดถึงสภาพของผู้ที่มีอำนาจสูงสุดด้านการปกครองของหมู่สงฆ์คือตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชบริหารงานภายใต้คณะกรรมการมหาเถระสมาคม ฉะนั้น ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะได้ศึกษาเฉพาะบทบัญญัติที่มีการกล่าวถึงบทบาทและหน้าที่ด้านการจัดการศึกษาในแต่ละฉบับ ดังนี้

1) พระราชบัญญัติลักษณะปกครองสงฆ์ ร.ศ. 121

พระราชบัญญัติฉบับนี้ เกิดขึ้นสมัยพระบาทสมเด็จจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายใต้พระราชดำรัสที่ว่า “ทุกวันนี้ การปกครองฝ่ายพระราชอาณาจักรได้ทรงพระราชดำริแก้ไข และจัดตั้งแบบแผนการปกครองให้เป็นที่เรียบร้อยเจริญดีขึ้นกว่าแต่ก่อน และฝ่ายพระพุทธจักรนั้นการปกครองสังฆมณฑลเป็นสิ่งสำคัญ เพื่อประโยชน์แห่งพระพุทธศาสนาและความเจริญรุ่งเรืองของราชอาณาจักรด้วย หากการปกครองสังฆมณฑลเป็นไปตามแบบแผนเรียบร้อยดี พระพุทธศาสนาก็จะรุ่งเรืองถาวร และจะชักนำให้ประชาชนทั้งหลายเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาโนวาท ประพฤติธรรมมาปฏิบัติและร่ำเรียนวิชาคุณในสำนักยิ่งขึ้น” (พระราชวิสุทธิเมธี (ประจวบ ปาสาธิโก), 2550) จากพระราชดำรัสนี้อธิบายได้ว่าพระองค์มีพระราชประสงค์จะทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ตราพระราชบัญญัติขึ้น เพื่อใช้สำหรับการปกครองและจัดระเบียบคณะสงฆ์ใหม่ให้เป็นระบบ ซึ่งมีประกาศใช้ในราชกิจจานุเบกษาเมื่อวันที่ 16 มิถุนายน รัตนโกสินทร์ศก 121 (2445)

ประเด็นเรื่องการศึกษาของคณะสงฆ์ ตามที่มีปรากฏในพระราชบัญญัติฉบับนี้ ยังไม่ปรากฏมีโครงสร้างการจัดการศึกษาที่ชัดเจน เป็นแต่เพียงการกำหนดบทบาทและหน้าที่ของเจ้าคณะผู้ปกครอง ให้ช่วยกันตรวจตราดูแลการศึกษาตามลำดับชั้นของการปกครอง จะเห็นได้ราชกิจจานุเบกษา ร.ศ. 121 (2445) ที่ระบุเนื้อหาไว้ในแต่ละมาตรา ดังนี้ หมวดที่ 7 มาตรา 37 ว่าด้วยหน้าที่ของเจ้าคณะมณฑล ข้อที่ 1 ระบุไว้ว่า “ให้รับพระบรมราชานุมัติไปจัดการทำนุบำรุงพระศาสนาและบำรุงการศึกษาตามวัดในมณฑลนั้นให้เจริญรุ่งเรืองตามพระราชประสงค์” ส่วนหมวดที่ 6 มาตรา 31 ว่าด้วยหน้าที่ของเจ้าคณะเมือง ข้อที่ 3 ระบุไว้ว่า “ให้ตรวจตราทำนุบำรุงการสั่งสอนพระศาสนาและการศึกษาในบรรดาวัดในเขตเมืองนั้น” สำหรับหมวดที่ 5 มาตรา 24 ว่าด้วยหน้าที่ของพระราชาคณะผู้กำกับแขวง ข้อที่ 3 ระบุไว้ว่า “ให้ตรวจตราทำนุบำรุงการสั่งสอนพระศาสนาและการศึกษาในวัดซึ่ง

อยู่ในความปกครอง” และมาตรา 26 ระบุหน้าที่ของพระครูเจ้าคณะแขวงหัวเมืองไว้ข้อที่ 3 ว่า “ให้ตรวจตราทำนุบำรุงการสั่งสอนพระศาสนาและการศึกษาในวัดซึ่งอยู่ในปกครอง” นอกจากนี้ หมวดที่ 4 มาตรา 12 ว่าด้วยหน้าที่ของเจ้าอาวาส ข้อที่ 6 ระบุไว้ว่า “ให้เป็นธุระให้กุลบุตรซึ่งอาศัยเป็นศิษย์อยู่ในวัดนั้นได้ร่ำเรียนวิชาความรู้ตามสมควร”

จากเนื้อหาในการตราพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองสงฆ์ ร.ศ. 121 แสดงให้เห็นถึงเจตนารมณ์ของพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในประเทศเพื่อความเจริญก้าวหน้าและทันสมัย เหมือนกับประเทศใต้อาณานิคมของประเทศอังกฤษ การศึกษาของคนในประเทศก็เป็นส่วนหนึ่งที่จะต้องรีบดำเนินการ แต่สถานการณ์ของบ้านเมืองยังไม่มีความสงบเรียบร้อยดี การจัดการศึกษาจึงมีอุปสรรคอยู่หลายด้าน เพื่อให้การศึกษาในชาติเป็นไปได้อย่างรวดเร็วจึงต้องเริ่มต้นจากวัดในพระพุทธศาสนา โดยอาศัยพระสงฆ์ที่มีความรู้สามารถถ่ายทอดวิชาให้กับเยาวชนที่สนใจได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ปฏิบัติมาตั้งแต่ครั้งโบราณ ในพระราชบัญญัติฉบับนี้ จึงไม่ได้มีการกำหนดหลักสูตรการศึกษาอย่างชัดเจน หากแต่มีการระบุถึงอำนาจหน้าที่สำหรับเจ้าคณะผู้ปกครองที่ถูกแต่งตั้งตามลำดับชั้น รวมถึงเจ้าอาวาสในวัดนั้นๆ ได้ช่วยสอดส่องดูแลและให้ความรู้แก่ผู้สนใจในการศึกษา เพราะในอดีตก่อนมีพระราชบัญญัติวัดก็เป็นสถานที่ให้การศึกษากับพระสงฆ์สามเณรและเด็กวัดอยู่แล้ว

2) พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484

พระราชบัญญัติฉบับนี้ อยู่ภายใต้ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย จุดประสงค์หลักก็เพื่อการจัดรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ใหม่ ให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างมหานิกายและธรรมยุติกนิกาย โดยเฉพาะมุมมองด้านสิทธิที่เห็นว่าได้รับไม่เสมอภาคกัน นอกจากนี้ เพื่อแสดงสัญลักษณ์ว่าจะเกิดการรวมนิกายในสังคมสงฆ์ คณะกรรมการกฤษฎีกา (2484) มีคำแถลงการณ์พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 เกี่ยวกับคณะรัฐบาลนำโดยหลวงพิบูลสงครามร่วมกันสร้างวัดพระศรีมหาธาตุขึ้น เพื่อเป็นการส่งเสริมให้เกิดการรวมนิกายให้ได้ จึงได้พยายามแก้ไขการปกครองคณะสงฆ์ เพื่อให้เกิดความเสมอภาคกันระหว่าง 2 นิกาย ด้วยการยกเลิกพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 และตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ขึ้นมาใช้แทน เปลี่ยนจากการปกครองด้วยรูปแบบมหาเถรสมาคมมาเป็นการปกครองด้วยสังฆสภา เพราะเชื่อว่าจะเป็นการถ่วงดุลอำนาจระหว่างกัน หากเปรียบเทียบกับโครงสร้างการปกครองในระบอบประชาธิปไตย การตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับนี้ เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 ซึ่งมีประกาศในราชกิจจานุเบกษาเมื่อวันที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2484 รับสนองพระบรมราชโอการโดยหลวงพิบูลสงคราม ขณะดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรี (ราชกิจจานุเบกษา, 2484)

ประเด็นเรื่องการศึกษาในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ที่ประกาศในราชกิจจานุเบกษา (2484) ฉบับนี้ มีระบุเอาไว้ในหมวดที่ 3 มาตรา 33 ว่า ให้สังฆมนตรี จัดระเบียบบริหารการคณะสงฆ์ส่วนกลางเป็นองค์การต่าง ๆ คือ 1) องค์การปกครอง 2) องค์การศึกษา 3) องค์การเผยแผ่ 4) องค์การสาธารณูปการ โดยกำหนดให้ทุกองค์การต้องมีสังฆมนตรีรูปหนึ่ง เป็นผู้ว่าการบังคับบัญชา

รับผิดชอบ ถ้าจำเป็นจะมีสังฆมนตรีช่วยว่าการเพิ่มเติมก็ทำได้ ส่วนในหมวดที่ 4 มาตรา 43 (3) ระบุไว้ว่า เจ้าอาวาสมีหน้าที่เป็นธุระในการศึกษาอบรม และสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 เป็นพระราชบัญญัติที่เกิดขึ้นหลังจากประเทศเปลี่ยนระบอบการปกครอง การตรากฎแต่ละข้อจึงต้องปรับเพื่อให้สอดคล้องกับการปกครองของบ้านเมือง การจัดการศึกษาจึงถูกกำหนดขึ้นเป็นองค์กรหนึ่ง หรือเป็นหน้าที่หลักด้านหนึ่งคณะสังฆมนตรีที่ต้องดำเนินการ โดยการแต่งตั้งให้มีสังฆมนตรีรูปหนึ่งเป็นผู้ดูแลการศึกษาของพระสงฆ์สามาเณรโดยเฉพาะ ซึ่งแตกต่างจากพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ที่กำหนดให้เจ้าคณะผู้ปกครองช่วยกันสอดส่องดูแลกันตามลำดับ แต่พระราชบัญญัติฉบับนี้มีการตั้งเป็นองค์กรพร้อมกับกำหนดผู้ดูแลอย่างชัดเจน ส่วนการบริหารโดยรวมจะมีรูปแบบเป็นสังฆสภา เพื่อให้เกิดการถ่วงดุลอำนาจระหว่างกัน คล้ายกับการปกครองของบ้านเมืองในระบอบประชาธิปไตย และเพื่อสร้างความเสมอภาคทั้งการปกครองและการจัดการศึกษาของสงฆ์ทั้งสองนิกาย แต่ปัญหาเรื่องความเสมอภาคของทั้งสองนิกายระหว่างธรรมยุติกนิกายกับมหานิกายยังคงถูกมองว่ามีปัญหาอยู่ ดังจะเห็นได้จากพระเถระผู้ดำรงตำแหน่งสังฆสภาประมุขผู้ปกครองสงฆ์ ส่วนมากเป็นพระสงฆ์จากคณะธรรมยุติกนิกาย จนเกิดเป็นข้อร้องเรียนจนเป็นสาเหตุนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์อีกครั้ง

3) พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505

นับจากที่พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ถูกประกาศใช้ในราชกิจจานุเบกษาเป็นเวลา 20 กว่าปี มีสังฆมนตรีเป็นผู้บริหารกิจการคณะสงฆ์ ส่วนพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ได้มีการปรับเปลี่ยนกลุ่มบริหารกิจการคณะสงฆ์กลับไปเป็นมหาเถรสมาคม จึงทำให้กฎหมายสงฆ์ฉบับนี้ถูกมองว่าออกแบบมาให้มหาเถรสมาคมมีอำนาจมากในการปกครองคณะสงฆ์ ด้วยลักษณะการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง (iLaw, 2556, ออนไลน์) ส่วนโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์มีการจัดตามลำดับชั้น และมีการจัดแบ่งเขตการปกครองใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับการจัดเขตการปกครองของบ้านเมือง รวมถึงการบัญญัติบทบาทอำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคม และเจ้าคณะผู้ปกครองตามลำดับชั้น เช่น มาตรา 5 บัญญัติอำนาจหน้าที่ไว้ในสังฆาณัติ กติกาสงฆ์ กฎองค์กร พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช ข้อบังคับ และระเบียบเกี่ยวกับคณะสงฆ์ ให้เป็นอำนาจหน้าที่ของสงฆ์ที่ดำรงตำแหน่งนั้นๆ หรือคณะกรรมการสงฆ์ที่มีบัญญัติให้มหาเถรสมาคม มีอำนาจกำหนดกฎมหาเถรสมาคมได้ เป็นต้น การตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับนี้ เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ซึ่งประกาศในราชกิจจานุเบกษาเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2505 รับสนองพระบรมราชโอการโดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ขณะดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรี (ราชกิจจานุเบกษา, 2505)

ประเด็นเรื่องการศึกษาในพระราชบัญญัติฉบับนี้ มีการตราระบุไว้เพียงในหมวดที่ 5 มาตรา 37 (3) ว่า “เจ้าอาวาสมีหน้าที่เป็นธุระในการศึกษาอบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์” ซึ่งเป็นการเจาะจงว่าหน้าที่ในการจัดการศึกษาเป็นของเจ้าอาวาสในแต่ละวัด เหมือนความสำคัญด้านการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ถูกลดลง แต่กลับให้ความสำคัญด้านการจัดการ

ปกครองเป็นส่วนมาก จึงถูกยกขึ้นมาเป็นประเด็นหลักในพระราชบัญญัติฉบับนี้ ในเรื่องนี้ วัลทนา แสงไพศรรค์ (2559) กล่าวว่า พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 เป็นการปกครองสงฆ์ด้วยการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลางคือมหาเถรสมาคม และอยู่ภายใต้การบริหารจัดการของคณะสงฆ์ที่มีอายุพรรษามากเพียงไม่กี่รูป จึงส่งผลกระทบให้การตัดสินใจแก้ไขปัญหาต่างๆ ของคณะสงฆ์มีความล่าช้าไม่ทันต่อสถานการณ์ต่อการเปลี่ยนแปลงของโลก ซึ่งความล่าช้าที่ว่านั้นอาจเกิดจากตัวระบบโครงสร้างการปกครองสงฆ์ และอาจมาจากคณะผู้บริหารคณะสงฆ์เองด้วย การจัดความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง ในลักษณะที่มีความเหลื่อมล้ำกันอย่างมาก จึงเป็นเหตุหนึ่งของปัญหาระบบโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ที่มีอยู่ในปัจจุบัน เมื่อระบบการปกครองของคณะสงฆ์มีปัญหา ผู้เขียนก็เชื่อว่า การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ก็ย่อมจะได้รับปัญหาเช่นเดียวกัน เพราะการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กับการปกครองสงฆ์ภายใต้พระราชบัญญัติฉบับนี้ ย่อมจะมีความสัมพันธ์กันด้านนโยบายสั่งการตามลำดับชั้น เนื่องจากมหาเถรสมาคมโดยมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน มีอำนาจสูงสุดในการออกนโยบายเพื่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ ฉะนั้น ประเด็นเรื่องการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์คงจะได้รับผลไม่ต่างจากการบริหารในกิจการทั่วไป ถึงแม้ในพระราชบัญญัติจะไม่ได้ระบุเนื้อหาด้านการจัดการศึกษาไว้ชัดเหมือนพระราชบัญญัติก่อนหน้านี้ก็ตาม

4) พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับนี้ประกาศใช้มานานเป็นเวลาถึง 30 ปี ทำให้บทบัญญัติในบางเรื่องไม่มีความสอดคล้อง ไม่มีความเหมาะสมกับสภาพสังคมในยุคปัจจุบัน ประกอบกับบทบัญญัติบางมาตราไม่มีความชัดเจน ทำให้เกิดปัญหาในการนำไปบังคับใช้ จึงได้มีการแก้ไขเพิ่มเติมใน พ.ศ. 2535 และได้รับความยินยอมจากมหาเถรสมาคม (พระสมรรถชัย มั่งคำมี, 2552) การตราพระราชบัญญัติฉบับนี้ เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 มีประกาศในราชกิจจานุเบกษาเมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2535 รับสนองพระบรมราชโอการโดยนายอานันท์ ปันยารชุน ขณะดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรี (ราชกิจจานุเบกษา, 2535)

ประเด็นเรื่องการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ในพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้มีการกำหนดอำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคมเพิ่มเติม โดยพระสมรรถชัย มั่งคำมี (2552) ให้เหตุผลว่า เนื่องจากปริมาณงานในความรับผิดชอบของมหาเถรสมาคม มีมากเกินกว่าที่กรรมการมหาเถรสมาคม จะดำเนินการให้สำเร็จลุล่วงอย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพได้ ในหมวดที่ 2 มาตรา 19 จึงมีการเพิ่มเติมอำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคมไว้ดังนี้ “มาตรา 19 สมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งคณะกรรมการ หรือคณะอนุกรรมการฝ่ายต่าง ๆ ตามมติมหาเถรสมาคม ประกอบด้วยพระภิกษุหรือบุคคลอื่นจำนวนหนึ่ง มีหน้าที่พิจารณากลั่นกรองเรื่องที่จะเสนอต่อมหาเถรสมาคม และปฏิบัติหน้าที่อื่นตามที่มหาเถรสมาคมมอบหมาย โดยขึ้นตรงต่อมหาเถรสมาคม” โดยเฉพาะเรื่องการจัดการศึกษามีระบุไว้ในหมวดที่ 2 มาตรา 65 ตรี (3) ว่า “มหาเถรสมาคมมีอำนาจหน้าที่ในการควบคุมและส่งเสริมการศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ของคณะสงฆ์” ส่วนใน มาตรา 31 มีการระบุสถานะของวัดให้เป็นนิติบุคคล และกำหนดให้เจ้าอาวาสเป็นผู้แทนของวัดใน

กิจการทั่วไป แสดงว่า การจัดการศึกษาภายในวัดเจ้าอาวาสมีอำนาจจัดการในฐานะเป็นผู้ดำเนินการแทน นอกจากนี้หมวด 5 มาตรา 37 (3) ระบุไว้ว่า “เจ้าอาวาสมีหน้าที่เป็นธุระในการศึกษาอบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์” ฉะนั้น จากเนื้อความในพระราชบัญญัติฉบับนี้จะเห็นได้ว่า บทบาทเรื่องการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ เป็นอำนาจหน้าที่หลักอย่างหนึ่งของมหาเถรสมาคมที่จะต้องมีส่วนร่วมตั้งแต่ระดับนโยบายในฐานเป็นผู้บริหารระดับสูง เพราะการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ทั้งแผนนักธรรม แผนกบาลี และโรงเรียนพระปริยัติธรรม อยู่ภายใต้การควบคุมและดูแลของกรรมการมหาเถรสมาคมเช่นกัน ส่วนผู้สนองนโยบายฝ่ายปฏิบัติเป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสวัดนั้นๆ ตามนัยแห่งพระราชบัญญัติฉบับนี้

5) พระราชบัญญัติการศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ. 2562

พระราชบัญญัติฉบับนี้เกิดขึ้น เพื่อให้การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมได้รับการสนับสนุนส่งเสริมด้วยดีจากภาครัฐ และสามารถบริหารจัดการศึกษาได้อย่างมีประสิทธิภาพ ตอบสนองนโยบายการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์และของชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ (การขับเคลื่อนแผนยุธศาสตร์การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา, 2564) และเพื่อให้ภิกษุสามเณรได้มีการเรียนรู้ที่ทันกับยุคสมัย สอดรับกับการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคใหม่ ซึ่งจะเป็นผลดีทั้งต่อประเทศชาติและพระศาสนา ประกอบกับในยุคปัจจุบันสถานศึกษาในพระพุทธศาสนามีกระจายอยู่ทั่วประเทศ มีการจัดการเรียนการสอนอยู่ภายในบริเวณของวัด ทั้งบุคลากรที่จัดการศึกษาส่วนมากก็เป็นพระภิกษุ ด้วยเหตุผลดังกล่าวพระราชบัญญัติฉบับนี้ จึงเกิดขึ้นเพื่อช่วยเสริมสร้างศักยภาพด้านการบริหารและการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ให้มีประสิทธิภาพใกล้เคียงกับการจัดการศึกษาของโรงเรียนรัฐทั่วไป ซึ่งใจความในพระราชบัญญัติฉบับนี้ทั้งหมด เป็นการวางกรอบด้านการจัดการศึกษาเพื่อสร้างความชัดเจนและมั่นคง ทั้งตัวบุคลากรที่จัดการศึกษาและตัวผู้เรียนที่สอบผ่านหลักสูตร รวมถึงเป็นการสร้างการยอมรับเรื่องการศึกษาสงฆ์ให้กับสังคมไทย พระราชบัญญัติฉบับนี้ มีประกาศในราชกิจจานุเบกษา (2562) เมื่อวันที่ 16 เมษายน 2562 ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ เป็นปีที่ 4 ในรัชกาลปัจจุบัน รับสนองพระราชโองการโดยพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี มีทั้งหมด 33 มาตรา ซึ่งสรุปรายละเอียดที่สำคัญได้ 6 ด้าน ดังนี้

(1) ด้านความหมายของสถานศึกษาพระปริยัติธรรม เบื้องต้นของพระราชบัญญัติฉบับนี้ให้ความหมายของ “การศึกษาพระปริยัติธรรม” ว่าเป็นการศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในอยู่คัมภีร์พระไตรปิฎก แสดงว่า การจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมต้องมีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้าไปประกอบ หรืออีกนัยหนึ่งคือต้องเรียนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นหลัก ส่วนวิชาอื่นนอกเหนือจากนี้เป็นเพียงวิชาเสริมเท่านั้น ต่อจากนั้น เป็นการให้ความหมายและขยายความเรื่อง “สถานศึกษาพระปริยัติธรรม” ว่า สำนักเรียน สำนักศาสนศึกษา หรือโรงเรียน สามารถจัดเป็นสถานศึกษาพระปริยัติธรรมได้ 1) สำนักเรียน หมายถึง สถานศึกษาที่วัดจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสนามหลวง หรือแผนกธรรมสนามหลวง ที่มหาเถรสมาคมประกาศจัดตั้ง 2) สำนักศาสนศึกษา หมายถึง สถานศึกษาที่วัดจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนก

บาลีสนามหลวง หรือแผนกธรรมสนามหลวง ไม่ว่าจะจัดการศึกษาในรูปแบบของศูนย์การเรียน สำนักศาสนศึกษาวัด สำนักศาสนศึกษาประจำตำบล หรือสำนักศาสนศึกษาประจำอำเภอ 3) โรงเรียน หมายถึง สถานศึกษาที่วัดจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา โดยมีวัตถุประสงค์ด้านการจัดการศึกษาที่ปรากฏตามความในมาตรา 5 อยู่ 3 ประการ ดังนี้ (1) เพื่อให้การศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นไปตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏใน พระไตรปิฎก โบราณราชประเพณี และสอดคล้องกับมาตรฐานการศึกษาของชาติ (2) เพื่อให้พระภิกษุและสามเณรมีการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ให้เกิดการพัฒนาจิตใจและปัญญา และมีการรักษาพระธรรมวินัยให้เป็นไปอย่างถูกต้องดีงามโดยเคร่งครัด เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชนทั่วไป (3) เพื่อให้พุทธศาสนิกชนนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ไปประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิตได้อย่างถูกต้อง

นอกจากนี้ ในมาตรา 16 ยังให้วัดมีสิทธิจัดตั้งสถานศึกษาพระปริยัติธรรมได้ ตามหลักเกณฑ์ที่คณะกรรมการกำหนด แต่ต้องคำนึงถึงวัตถุประสงค์ตามความในมาตรา 5 และเพิ่มเติม คือ (1) ต้องให้การศึกษาวิชาการทางพระพุทธศาสนา เพื่อความเป็นเลิศที่เปี่ยมด้วยปัญญาพุทธธรรม (2) ต้องส่งเสริมความรู้และความเข้าใจในคุณค่าแห่งหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา (3) ต้องผลิตผู้เรียนให้มีคุณธรรมนำความรู้ เป็น ศาสนทายาทที่ดีของพระพุทธศาสนา สำนึกในความเป็นคนไทย มีความรักและผูกพันต่อท้องถิ่น (4) ต้องอิงมาตรฐานการศึกษาของชาติและวิธีการดำเนินงานด้านการจัดการศึกษาตามกฎหมาย ว่าด้วยการศึกษาแห่งชาติ

(2) ด้านการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม ตามความในมาตรา 6 ได้จำแนกการศึกษาพระปริยัติธรรมไว้ทั้งหมด 3 แผนก ดังนี้ (1) แผนกบาลีสนามหลวง เป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาภาคภาษาบาลี (2) แผนกธรรมสนามหลวง เป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาภาคภาษาไทย และ (3) แผนกสามัญศึกษา เป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาทั้งแผนกบาลีสนามหลวงและแผนกธรรมสนามหลวงควบคู่กับหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานของกระทรวงศึกษาธิการ ในตอนท้ายของมาตรานี้ยังได้ระบุไว้อีกว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมทั้ง 3 แผนก สามารถศึกษาโดยใช้ภาษาอื่นในการจัดการศึกษาด้วยก็ได้ นอกจากนี้ เพื่อสร้างเสถียรภาพให้กับการจัดการศึกษาและบุคลากร และประโยชน์ต่อการส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรม ให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามความในมาตรา 5 จึงระบุเพิ่มไว้ในมาตรา 7 ว่าให้สำนักงานโดยความเห็นชอบของคณะกรรมการจัดทำแผนการศึกษาพระปริยัติธรรมและมาตรฐานสถานศึกษา รวมถึงแผนงบประมาณ เพื่อเสนอต่อมหาเถรสมาคมพิจารณาให้ความเห็นชอบ แล้วขอให้รัฐอุดหนุนงบประมาณสำหรับการจัดการศึกษาตามความเหมาะสมและจำเป็น เพื่อให้การดำเนินการเป็นไปตามแผนการศึกษาพระปริยัติธรรม

(3) ด้านคณะกรรมการการศึกษาพระปริยัติธรรม ตามความในมาตรา 8 ระบุไว้ว่าต้องประกอบด้วย (1) ประธานกรรมการรูปหนึ่ง ที่สมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้ง โดยผ่านความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคม (2) รัฐมนตรี ซึ่งนายกรัฐมนตรีมอบหมาย เป็นรองประธานกรรมการ (3) กรรมการโดยตำแหน่ง ได้แก่ แม่กองบาลีสนามหลวง แม่กองธรรมสนามหลวง ประธานกรรมการการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อธิการบดี

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เลขาธิการ ก.พ. เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน เลขาธิการคณะกรรมการการอุดมศึกษา ผู้อำนวยการ สำนักงบประมาณ และเลขาธิการ ก.ค.ศ. (4) กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 6 รูป/คน ที่สมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้ง โดยผ่านความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคม ส่วนอำนาจและหน้าที่ของคณะกรรมการมีระบุเอาไว้ในมาตรา 12 ดังนี้ (1) กำหนดนโยบาย แผนการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมและมาตรฐานสถานศึกษา ควบคุมดูแลและกำกับการจัดการศึกษาให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ตามมาตรา 5 (2) กำหนดมาตรฐานการศึกษาพระปริยัติธรรมและการประกันคุณภาพการศึกษา (3) อนุมัติหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรม สำหรับหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสนามหลวง และแผนกธรรมสนามหลวง ต้องให้เป็นไปตามความเห็นชอบของมหาเถรสมาคม ส่วนการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ให้เป็นไปตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานของกระทรวงศึกษาธิการและตามที่มหาเถรสมาคมกำหนด (4) กำหนดพื้นฐานความรู้ คุณสมบัติ หลักเกณฑ์การเข้าศึกษา และเงื่อนไขในการสำเร็จการศึกษา (5) อนุมัติให้ปริญญาและประกาศนียบัตร (6) กำหนดหน้าที่ อำนาจและหลักเกณฑ์การบริหารงานของแม่กองบาลีสนามหลวง แม่กองธรรมสนามหลวง และประธานกรรมการการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา

(4) ด้านคุณลักษณะของผู้เรียน สถานศึกษาพระปริยัติธรรมต้องมุ่งปลูกฝังให้ผู้เรียนมีคุณลักษณะตามความในมาตรา 17 ซึ่งกำหนดคุณลักษณะข้องผู้เรียนไว้ ดังนี้ (1) ต้องเป็นศาสนทายาทที่ดีของพระพุทธศาสนาและพลเมืองที่ดีของสังคม (2) ต้องมีความรู้และทักษะในวิชาการทางพระพุทธศาสนา (3) ต้องมีนิสัยใฝ่หาความรู้ ปฏิบัติตามข้อบังคับ ระเบียบและวินัยสงฆ์ (4) ต้องมีสุขภาพดีทั้งร่างกายและจิตใจ (5) ต้องรู้จักบำรุงรักษาศาสนสมบัติ อนุรักษ์ และเสริมสร้างสภาพแวดล้อม (6) ต้องมีความภูมิใจความเป็นสมณะ จงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ และ (7) ต้องมีความคิดสร้างสรรค์ และส่งเสริมสนับสนุนแนวทางปฏิบัติให้เกิดความเจริญแก่ชุมชน สังคม และพระพุทธศาสนา

(5) ด้านผู้ปฏิบัติงานในสถานศึกษาพระปริยัติธรรม ตามความในมาตรา 18 ได้แบ่งประเภทของผู้ปฏิบัติงานในสถานศึกษาพระปริยัติธรรมออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้ (1) ประเภทผู้ปฏิบัติงานสอน ได้แก่ ครูสอนพระปริยัติธรรม และครูโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา (2) ประเภทผู้สนับสนุนการศึกษา ได้แก่ บุคลากรทางการศึกษา ผู้บริหารสถานศึกษา ผู้ปฏิบัติหน้าที่ด้านวิชาการ ซึ่งทำหน้าที่ให้บริการหรือปฏิบัติงานเกี่ยวกับการจัดกระบวนการการเรียน การสอน การนิเทศก์ และการบริหารการศึกษาในสถานศึกษาพระปริยัติธรรม ได้แก่ ผู้ปฏิบัติหน้าที่บรรณารักษ์ ผู้ปฏิบัติหน้าที่งานแนะแนว ผู้ปฏิบัติหน้าที่เทคโนโลยีการศึกษา ผู้ปฏิบัติหน้าที่งานทะเบียนวัดผล ผู้ปฏิบัติหน้าที่บริหารงานทั่วไป หรือผู้ปฏิบัติหน้าที่อื่นๆ ตามที่คณะกรรมการกำหนด

(6) ด้านหลักการกำหนดวิทยฐานะ ในพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้มีการกำหนดวิทยฐานะของผู้เรียนจบแต่ละหลักสูตรเอาไว้อย่างชัดเจน เพื่อเป็นการสร้างสิทธิด้านการศึกษาให้กับภิกษุสามเณรที่สอบผ่านหลักสูตรพระปริยัติธรรมทั้ง 3 แผนก และจะได้ใช้เป็นเกณฑ์สำหรับการเทียบโอนการศึกษา

พระปริยัติธรรม โดยเฉพาะแผนกธรรมสนามหลวงและแผนกบาลีสนามหลวง ที่ยังมีความคลุมเครือเรื่องการเทียบโอนกับการศึกษาสายสามัญ ความในมาตรา 21 ระบุไว้ว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมที่ได้จัดให้แก่สามเณรซึ่งเป็นเด็กตามกฎหมาย ว่าด้วยการศึกษาภาคบังคับและมีพื้นความรู้ไม่ต่ำกว่าระดับประถมศึกษาปีที่หกหรือเทียบเท่า ซึ่งได้ศึกษาวิชาสามัญเพิ่มเติมตามหลักเกณฑ์และเงื่อนไขที่คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ตามกฎหมายว่าด้วยการศึกษาแห่งชาติ ให้กำหนดโดยคำแนะนำของมหาเถรสมาคมว่าเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐาน ดังนี้ (1) แผนกธรรมสนามหลวง ชั้นนักธรรมเอก เป็นการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น (2) แผนกบาลีสนามหลวง ชั้นเปรียญธรรมสามประโยค เป็นการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ส่วนความในมาตรา 22 ระบุว่า ให้ผู้เรียนที่พ้นการศึกษาภาคบังคับซึ่งได้สำเร็จการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมสนามหลวง และแผนกบาลีสนามหลวง มีวิทยฐานะ ดังนี้ (1) แผนกธรรมสนามหลวง ชั้นนักธรรมเอก มีวิทยฐานะระดับมัธยมศึกษาตอนต้น (2) แผนกบาลีสนามหลวง ชั้นเปรียญธรรมสามประโยค มีวิทยฐานะระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย มาตรา 23 ให้การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ที่ได้จัดให้แก่พระภิกษุและสามเณรเป็นการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นหรือระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย แล้วแต่กรณี สำหรับความในมาตรา 24 กำหนดให้ผู้สำเร็จการศึกษาตามหลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและแผนกบาลีสนามหลวง ชั้นเปรียญธรรม 9 ประโยค มีวิทยฐานะระดับปริญญาตรี เรียกว่า “เปรียญธรรม 9 ประโยค ใช้อักษรย่อว่า “ป.ธ. 9” ในกรณีที่ผู้สำเร็จการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลีสนามหลวงชั้นใดชั้นหนึ่ง ได้ทำการศึกษาเพิ่มเติม ตามหลักเกณฑ์ที่คณะกรรมการกำหนด ให้ผู้นั้นมีวิทยฐานะระดับนั้นๆ โดยความเห็นชอบของมหาเถรสมาคม และตามหลักเกณฑ์ที่คณะกรรมการการอุดมศึกษา ตามกฎหมายว่าด้วยการศึกษาแห่งชาติกำหนด

(7) ด้านการรับรองวิทยฐานะ สำหรับผู้ที่สอบผ่านหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมตามเกณฑ์ที่กำหนด สถานศึกษาสามารถให้การรับรองได้ โดยอาศัยอำนาจตามความในมาตรา 25 ภายใต้บังคับมาตรา 21 มาตรา 22 มาตรา 23 และมาตรา 24 ว่าให้ผู้สำเร็จการศึกษาได้รับประกาศนียบัตร ปริญญา และหนังสือรับรองการศึกษาหรือกิจกรรม เกี่ยวกับการเรียนการสอนแก่ผู้สำเร็จการศึกษาพระปริยัติธรรม ได้ตามหลักเกณฑ์และเงื่อนไขที่คณะกรรมการกำหนด หรือตามความในมาตรา 26 ระบุว่า คณะกรรมการอาจกำหนดให้มีเครื่องหมายวิทยฐานะ และการใช้เครื่องหมายวิทยฐานะของผู้สำเร็จการศึกษาได้ แต่ต้องประกาศในราชกิจจานุเบกษา ส่วนความในมาตรา 27 ระบุว่า สถานศึกษาพระปริยัติธรรมอาจกำหนดให้มีตรา เครื่องหมาย หรือสัญลักษณ์ และการใช้ตรา เครื่องหมาย หรือสัญลักษณ์ของสถานศึกษาพระปริยัติธรรมได้ แต่ต้องประกาศในราชกิจจานุเบกษาเช่นเดียวกัน หากไม่มีการประกาศในราชกิจจานุเบกษา การกระทำเช่นนั้นถือว่าเป็นความผิด ตามความในมาตรา 28 ที่ระบุว่า ผู้ใดใช้เครื่องหมายวิทยฐานะ ตรา เครื่องหมาย หรือสัญลักษณ์ของสถานศึกษาพระปริยัติธรรม โดยไม่มีสิทธิจะใช้หรือแสดงด้วยประการใดๆ ว่าตนมีประกาศนียบัตร ปริญญา หรือ ตำแหน่งของสถานศึกษาพระปริยัติธรรม โดยที่ตนไม่มีสิทธิ ถ้าได้กระทำเพื่อให้บุคคล

อื่นเชื่อว่า ตนมีสิทธิจะใช้หรือมีวิทยฐานะหรือตำแหน่งเช่นนั้น ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหกเดือน หรือปรับไม่เกินห้าหมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ

ข้อความจากพระราชบัญญัติการศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ. 2562 ตามที่สรุปมานี้ แสดงให้เห็นถึงความพยายามจัดโครงสร้างการศึกษาของคณะสงฆ์ให้เกิดเป็นรูปธรรมมากที่สุด แต่ถึงอย่างไร บทบาทหลักก็ยังมีศูนย์อำนาจอยู่ที่มหาเถรสมาคม เป็นผู้ควบคุมและตรวจสอบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แต่สิ่งที่มีการเปิดกว่าคือการยอมรับรูปแบบการจัดการศึกษา ที่มีวิชาการทางโลกเข้ามามีส่วนร่วมกับการเทียบโอนวิทยฐานะ เพื่อเป็นการเพิ่มทักษะและความรู้ให้กับพระสงฆ์สามเณรมากขึ้น และที่สำคัญคือการให้รัฐเข้ามามีส่วนร่วมในการกำกับ ตรวจสอบ และสนับสนุนการศึกษาพระปริยัติธรรม เพื่อสร้างมาตรฐานทางการศึกษาให้กับคณะสงฆ์ไทย แต่ถึงอย่างไร ในสถานการณ์ปัจจุบันการเทียบโอนวิทยฐานะสำหรับผู้ที่สอบผ่านแผนกธรรมกับแผนกบาลียังไม่เป็นที่ยอมรับ เมื่อเทียบกับวิทยฐานะของสถานศึกษาที่รัฐจัดตั้ง ส่วนโรงเรียนพระปริยัติธรรมกับมหาวิทยาลัยยังพอถือปฏิบัติได้ ส่วนการจักการศึกษาพระปริยัติธรรมทั้ง 3 แผนก ผู้ศึกษามองว่าเป็นการจัดการศึกษาที่มีความซ้ำซ้อน เนื่องจากสถานศึกษาพระปริยัติในทุกวันนี้มีครูและนักเรียนที่อยู่ในกลุ่มเดียวกันเป็นส่วนมาก บางสถานศึกษาต้องจัดการศึกษาทั้ง 3 แผนก ครูกับนักเรียนก็เป็นกลุ่มเดียวกัน เวลาจัดการเรียนการสอนก็แยกจัดตามแผนกที่ถูกกำหนด จึงทำให้ผู้สอนและผู้เรียนต้องมีการสอนและเรียนซ้ำในเนื้อหาของแผนกอื่น โดยเฉพาะการจัดการศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรมสายสามัญ ต้องนำวิชาที่อยู่ในแผนกธรรมและบาลีเข้ามาสอนร่วม พอหมดเวลาเรียนของแผนกสายสามัญตามเวลาราชกาล นักเรียนกลุ่มเดียวกันก็ต้องเข้าเรียนแผนกธรรมและบาลีต่อ จึงเป็นการเรียนซ้ำที่ใช้เวลามาก แต่ประสิทธิผลที่เกิดกับการจัดการศึกษาโดยเฉพาะตัวชีวัดคือผลการสอบผ่านแผนกนักธรรมและบาลีในแต่ละปี เมื่อเทียบกับจำนวนผู้เข้าสอบแล้วยังถือว่าน้อย ฉะนั้น หากเป็นไปได้การจัดการศึกษาทั้ง 3 แผนกมีการกำหนดเป้าหมายให้กับผู้เรียนอย่างชัดเจน โดยเฉพาะการตอบคำถามที่ว่า เรียนไปแล้วจะได้อะไร ซึ่งเป็นเป้าหมายสำหรับการตอบโจทย์ของชีวิต เมื่อมีเป้าหมายที่ชัดเจนแล้วก็ควรให้น้ำหนักกับการจัดการศึกษาในแต่ละแผนก เพื่อสร้างโอกาสทางการศึกษาให้กับศาสนทายาทรุ่นใหม่อย่างแท้จริง และเพื่อผลิตศาสนทายาทให้ตอบโจทย์กับสถาณการณ์สังคมโลกในยุคปัจจุบัน

2.3 แนวคิดการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย

ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา นโยบายการศึกษาของชาติได้ถูกเปลี่ยนไป โดยได้แยกการศึกษาของพระภิกษุสามเณรและเด็กนักเรียนออกจากกัน รวมถึงส่วนราชการที่รับผิดชอบด้วย โดยให้กระทรวงศึกษาธิการรับผิดชอบเฉพาะการศึกษาสำหรับเด็กนักเรียนเท่านั้น ส่วนการศึกษาสำหรับพระภิกษุสามเณรให้สังกัดกระทรวงธรรมการ คณะสงฆ์เป็นภาระรับผิดชอบดำเนินการต่างหากออกไป จนเป็นเอกเทศจากการศึกษาของรัฐ โครงการและแผนการศึกษาของชาติในสมัยต่อมา ก็ไม่ได้กล่าวถึงสงฆ์และการศึกษาของสงฆ์ ด้านการศึกษาของฝ่ายบ้านเมืองมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เจริญก้าวหน้ามาโดยลำดับ เช่น มีมหาวิทยาลัย วิทยาลัย โรงเรียน เป็นต้น เกิดขึ้นมากมายทั่วทุกพื้นที่

ของประเทศ และมีการพัฒนาทางด้านการเรียนการสอนไปตามเทคโนโลยีสมัยใหม่ตลอดเวลา แต่ในขณะที่สภาพการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ มีการแก้ไขปรับปรุงหรือพัฒนาการน้อยและช้ามาก ทำให้ค่านิยมในหมู่เยาวชนและพระภิกษุสามเณรที่มีต่อการศึกษาปริยัติธรรมลดลงไป จึงทำให้พระภิกษุสามเณรมีความไม่มั่นใจต่อระบบการศึกษาสายพระปริยัติธรรมเดิมของคณะสงฆ์ พระภิกษุสามเณรหลายรูปจึงได้ขวนขวายเรียนวิชาการต่าง ๆ ทางโลกมากกว่าวิชาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลี แต่ปัจจุบันนี้ พระมหาเถระผู้บริหารการพระศาสนาเริ่มเปิดกว้างด้านการศึกษามากขึ้น เพื่อให้พระภิกษุสามเณรได้เรียนวิชาการสมัยใหม่ จะได้มีความรู้ที่เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงของโลกในปัจจุบันนี้ ดังนั้น การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน จึงมีลักษณะของการบูรณาการณ์ทั้งวิชาการทางโลกและวิชาทางธรรม เพื่อจัดการศึกษาแบบควบคู่กัน แต่ก็ยังมีลักษณะที่แยกกันดูแลตามแผนกที่เคยจัดมาในอดีต

2.3.1 การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม

การศึกษาของพระภิกษุสามเณรในประเทศไทยแต่โบราณมา คือการศึกษาภาษาบาลี ที่เรียกว่าการศึกษาพระปริยัติธรรม เป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาในภาษาบาลี เพื่อให้รู้ภาษาบาลีสามารถอ่านคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้โดยสะดวก เพราะคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่ใช้กันอยู่ในอดีตนั้น ล้วนจารึกไว้ด้วยภาษาบาลี ฉะนั้น ผู้ที่ประสงค์จะรู้พระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาให้แตกฉาน จึงจำต้องศึกษาภาษาบาลีให้รู้แตกฉาน ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องที่ยากไม่น้อยสำหรับพระภิกษุสามเณรโดยทั่วไป ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่ไม่รู้ภาษาบาลีจึงพลอยไม่ค่อยรู้เรื่องคำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างแจ้งชัด ทั้งเป็นเหตุให้พระภิกษุสามเณรทั่ว ไปไม่ค่อยเอาใจใส่ที่จะศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธศาสนาด้วย เพราะเหตุจากการเรียนยากและรู้ยาก

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมัยยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่น มีพระปริวิตกถึงความเป็นไปของพระภิกษุสามเณรดังกล่าวมาข้างต้น จึงได้มีพระดำริหาทางจัดการเล่าเรียน เพื่อให้พระภิกษุสามเณรได้เรียนรู้พระธรรมวินัยได้สะดวกและกว้างขวางยิ่งขึ้น โดยพระองค์ได้เริ่มสอนพระธรรมวินัย แก่พระภิกษุสามเณรบวชใหม่เป็นภาษาไทยที่วัดบวรนิเวศวิหารเป็นครั้งแรก ในฐานะที่ทรงเป็นพระอุปัชฌายาจารย์ ดังที่ทรงอธิบายไว้ในตำนานวัดบวรนิเวศวิหารว่า

“...แต่ก่อนมา ภิกษุบวชได้กี่พรรษาก็ตาม ไม่สนใจแล้วไม่รู้ธรรมวินัยเลย นอกจากที่เคยปฏิบัติ จึงจัดสอนพระภิกษุสามเณรบวชใหม่ให้เรียนธรรมวินัยในภาษาไทย เป็นการส่วนตัวในหน้าที่แห่งอุปัชฌายาจารย์ก่อน ต่อมาปลูกความนิยมออกไปถึงพระภิกษุสามเณรเก่าด้วย จนถึงจัดเป็นการเรียนเป็นพื้นวัดขึ้นได้ แลมีวัดธรรมยุตอื่นทำตามแพร่หลายออกไป...”

นี้คือจุดเริ่มต้นของการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบใหม่ที่เรียกว่า “นักธรรม” ในเวลาต่อมา หรือเรียกอย่างเป็นทางการว่า “พระปริยัติธรรมแผนกธรรม” คู่กับ “พระปริยัติธรรมแผนกบาลี” ซึ่งเป็นหลักสูตรการศึกษาของพระสงฆ์ไทยมาแต่โบราณ ดังนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงได้มีพระดำริวิธีการเล่าเรียนพระธรรมวินัยในภาษาไทยขึ้น สำหรับสอนภิกษุสามเณรวัดบวรนิเวศวิหารเป็นครั้งแรก นับแต่ทรงรับหน้าที่ปกครองวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อ พ.ศ. 2435 เป็นต้นมา

โดยทรงกำหนดหลักสูตรการสอนให้พระภิกษุสามเณรได้เรียนรู้พระพุทธศาสนา ทั้งด้านหลักธรรม พุทธประวัติ และพระวินัย ตลอดถึงหัดแต่งแก้กระทู้ธรรม ลักษณะการสอนธรรมวินัยในภาษาไทยที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงสอนภิกษุสามเณรบวชใหม่นั้น ทรงสอนอย่างไร สังเกตจากสำเนาพระโอวาท ที่ประทานแก่นวกภิกษุปี พ.ศ. 2457 ที่พระยาศรีปัญชา (ทวน ธรรมาชีวะ) ซึ่งเป็นนวกภิกษุในปีนั้น ได้จดบันทึกไว้เป็นรายวันตามที่ทรงสอนปรากฏว่า เนื้อหาของพระโอวาทประกอบด้วยพระอธิบายเรื่องธรรม เรื่องพระพุทธประวัติ และเรื่องวินัย โดยทรงสอนไปตามลำดับ คือ ธรรม พุทธประวัติ และวินัย

เมื่อพระองค์เห็นว่า การเรียนการสอนพระธรรมวินัยเป็นภาษาไทยได้ผลดี ทำให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้กว้างขวางขึ้น เพราะเรียนรู้ได้ไม่ยาก จึงทรงดำริที่จะขยายแนวทางนี้ไปยังพระภิกษุสามเณรทั่วไปด้วย ประกอบกับใน พ.ศ. 2448 ประเทศไทยเริ่มมีพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ซึ่งพระภิกษุทั้งหมดจะได้รับการยกเว้น ส่วนสามเณรจะยกเว้นให้เฉพาะสามเณรผู้รู้ธรรม ทางราชการได้ขอให้คณะสงฆ์ช่วยกำหนดเกณฑ์ของ “สามเณรผู้รู้ธรรม” สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ จึงทรงกำหนดหลักสูตรองค์สามเณรรู้ธรรมขึ้น ต่อมาได้ทรงปรับปรุงหลักสูตรองค์สามเณรรู้ธรรมเป็น “องค์นักธรรม” สำหรับภิกษุสามเณรชั้นนวกะ (คือผู้บวชใหม่) ทั่วไป ได้รับพระบรมราชานุมัติ เมื่อวันที่ 27 มีนาคม พ.ศ. 2454 และโปรดให้จัดการสอบในส่วนกลางขึ้นเป็นครั้งแรกในเดือนตุลาคมปีเดียวกัน โดยใช้วัดบวรนิเวศวิหาร วัดมหาธาตุ และวัดเบญจมบพิตร เป็นสถานที่สอบ การสอบครั้งแรกนี้ มี 3 วิชา คือ ธรรมวิภาคในนวโกวาท แต่งความแก้กระทู้ธรรม และแปลภาษามคธเฉพาะท้องนิทานในอรรถกถาธรรมบท ต่อมาในปี พ.ศ. 2455 ทรงปรับปรุงหลักสูตรองค์นักธรรมให้เหมาะสมสำหรับภิกษุสามเณรทั่วไปจะเรียนรู้ได้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยแบ่งหลักสูตรเป็น 2 อย่าง คือ

1) อย่างสามัญ เรียนวิชาธรรมวิภาค พุทธประวัติ และเรียงความแก้กระทู้ธรรม

2) อย่างวิสามัญ เพิ่มแปลอรรถกถาธรรมบทมีแก้อรรถ บาลีไวยากรณ์ สัมพันธ์ และวินัยบัญญัติที่ต้องสอบทั้งผู้เรียนอย่างสามัญและวิสามัญ

ก. องค์นักธรรม

จากพระดำริตามที่กล่าวมาแล้วในข้างต้น ในปี พ.ศ. 2455 สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ได้ทรงปรับปรุงหลักสูตรองค์สามเณรรู้ธรรมขึ้นใหม่ โดยจัดแบ่งเป็น 2 อย่าง คือ

(1) อย่างสามัญ จะจัดทั่วไปเป็นแบบเดียวกันทั้งในกรุงเทพมหานครในหัวเมือง ผู้สอบได้อย่างสามัญเพียงประโยค 1 ได้รับยกเว้นเกณฑ์ทหาร สอบได้ทั้ง 2 ประโยค เป็นนักธรรม 2 ประโยค แบ่งเป็น 2 ประโยค มีหลักสูตรที่จะศึกษา ดังนี้

ประโยค 1 ธรรมวิภาค กับเรียงความแก้กระทู้ธรรม ไม่ต้องชักที่มา

ประโยค 2 พุทธประวัติย่อ กับเรียงความแก้กระทู้ธรรม ชักที่มาในหนังสือไทย

(2) อย่างวิสามัญ จะจัดเฉพาะในกรุงเทพมหานคร ผู้สอบได้อย่างวิสามัญทั้ง 2 ประโยค ได้เป็นเปรียญ 2 ประโยค เทียบเปรียญปริยัติ (คือเปรียญบาลี) 3 ประโยค (แถลงการณ์คณะสงฆ์เล่ม 1, หน้า 119-124) แบ่งเป็น 2 ประโยค มีหลักสูตรที่จะศึกษา ดังนี้

ประโยค 1 อรรถกถาธรรมบท มีแก้อรรถด้วย

ประโยค 2 เพิ่มบาลีไวยากรณ์และสัมพันธ์

หลักสูตรองค์สามเณรรู้ธรรมที่ปรับปรุงขึ้นใหม่นี้อนุญาติให้สอบได้ทั้งพระภิกษุและสามเณร และทรงคาดหวังว่า “ถ้าจัดอย่างนี้ การเรียนธรรมของพระภิกษุสามเณรจะเจริญทั้งในกรุงเทพมหานครทั้งในหัวเมือง จะได้ผู้มีความรู้ช่วยกิจการพระศาสนาเพิ่มอีกมาก ดีกว่าจัดการเรียนเฉพาะแต่ในมคธภาษา ถึงเป็นหลักก็จริง แต่แคบ ความรู้อันนี้ไม่แพร่หลายไปในหัวเมือง ภิกษุสามเณรในหัวเมืองไม่ได้เรียนในทางนี้แล้วยังซ้ำไม่ได้เรียนในทางอื่นด้วยด้วยเหตุนี้จึงหาพระสมควรเป็นเจ้าอาวาส เป็นอุปัชฌาย์ เป็นเจ้าคณะได้เป็นอันยาก แต่ผู้ทำหน้าที่เหล่านี้จำต้องมี เมื่อจัดสอนความรู้สามัญในหัวเมืองขึ้นแล้ว คงเปลื้องความขัดข้องข้อนี้ไปได้มาก เพียงแต่เท่าที่จัดมาแล้ว ยังให้ผลดีเห็นปรากฏอยู่ ถ้าได้จัดขยายออกไป ก็คงได้ประโยชน์มากออกไป”

พระภิกษุที่สอบองค์นักธรรมอย่างวิสามัญได้ทั้ง 2 ประโยค ซึ่งเรียกว่า เปรียญธรรม 2 ประโยคนั้น ต้องสอบวินัยบัญญัติในนวโกวาทได้ด้วย จะได้รับพระราชทานพัดอย่างเดียวกับเปรียญปริยัติ หรือเปรียญบาลี 3 ประโยค สำหรับสามเณรที่สอบได้ชั้นนี้ ต้องรอไว้จนอุปสมบทแล้วและสอบวินัยบัญญัติได้แล้วจึงจะได้รับพระราชทานพัด

ในปี พ.ศ. 2456 ทรงปรับปรุงหลักสูตรองค์นักธรรมตรีอีกครั้งหนึ่ง โดยเพิ่มหลักธรรมหมวดคิหิปฏิบัติเข้าในส่วนของธรรมวิภาคด้วย เพื่อให้เป็นประโยชน์ในการครองชีวิตฆราวาส ในเวลาที่พระภิกษุสามเณรรูปที่มีความจำเป็นต้องลาสิกขาออกไปด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง (แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 2 พ.ศ. 2457, หน้า 447) การศึกษาพระธรรมวินัยแบบใหม่นี้ ได้รับความนิยมจากหมู่พระภิกษุสามเณรอย่างกว้างขวาง และแพร่หลายไปอย่างรวดเร็ว เพียง 2 ปีแรกก็มีพระภิกษุสามเณรสมัครเข้าสอบสนามหลวงเกือบพันรูป แต่ในปีต่อมา โปรดให้มีการจัดสอบในสนามมณฑลต่าง ๆ ขึ้น เพื่อบรรเทาความแออัดในการสอบของสนามหลวง โดยกำหนดให้พระภิกษุสามเณรที่สอบได้ในสนามวัดหรือสนามมณฑลมีความรู้เข้าเกณฑ์ของสนามหลวงแล้ว สนามหลวงจึงจะรับโอนเป็นนักธรรมของสนามหลวง ลำดับต่อมาทรงกำหนดให้มีการสอบสนามวัด ก่อนที่จะส่งเข้าสอบสนามหลวง ต่อเมื่อสอบผ่านสนามวัดนั้น ๆ ได้แล้ว จึงทรงอนุญาติให้ส่งเข้าสอบในสนามหลวงได้ ทั้งนี้ เพื่อกันไม่ให้ผู้มีความรู้ไม่ถึงขั้นเข้าสอบในสนามหลวง เพราะจะเป็นการเพิ่มภาระให้แก่สนามหลวงโดยไม่จำเป็น

เมื่อทรงเห็นว่าการศึกษานักธรรมอำนวยคุณประโยชน์แก่พระศาสนาและพระภิกษุสามเณรทั่วไปได้ ในเวลาต่อมา จึงทรงพระดำริขยายการศึกษานักธรรมให้ทั่วถึงแก่พระภิกษุทุกระดับ จึงทรงตั้งหลักสูตรนักธรรมชั้นโท สำหรับพระภิกษุชั้นมัชฌิมะ คือ มีพรรษาเกิน 5 แต่ไม่ถึง 10 และนักธรรมชั้นเอก สำหรับภิกษุชั้นเถระ คือมีพรรษา 10 ขึ้นไป ดังที่เป็นหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานของคณะสงฆ์สืบมาตราบถึงทุกวันนี้

ข. องค์สามเณรรู้ธรรม

จากกรณีที่ทรงพระกรุณาโปรดให้ตราพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารขึ้นในปี พ.ศ. 2448 (ร.ศ. 124) ใจความในพระราชบัญญัตินี้พระภิกษุทั่วไปได้รับการยกเว้น ส่วนสามเณรได้รับยกเว้นเฉพาะ

สามเณรที่รู้ธรรม ดังนั้น ทางราชการจึงได้ขอให้คณะสงฆ์กำหนดองค์สามเณรรู้ธรรมขึ้น เพื่อใช้ประกอบการพิจารณาเรื่องการเกณฑ์ทหาร ครั้นถึง พ.ศ. 2454 (ร.ศ. 130) สมเด็จพระสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในฐานะประธานเถรสมาคม จึงได้ทรงมีพระปรารภต่อที่ประชุมว่า

“เมื่อศก 124 ได้มีพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ในนั้นยกเว้นภิกษุทั่วไป แต่สามเณรยกเว้นโดยเอกเทศ เฉพาะแต่สามเณรรู้ธรรมฯ การกำหนดองค์ของสามเณรรู้ธรรมนี้ เจ้าน่าที่อื่น ๆ ขอให้กระทรวงธรรมการเป็นผู้กำหนดให้ จึงเชิญท่านทั้งหลายมาเพื่อจะให้ช่วยกันกำหนดฯ เราไม่มีอำนาจที่จะออกความเห็นวินิจฉัยพระราชบัญญัติเมื่อตั้งขึ้นแล้ว เป็นน่าที่ของเราที่จะต้องอนุวัติตาม ประเพณีนี้ก็ได้มีเป็นอย่างมาในครั้งพระพุทธกาลแล้ว เช่นในมหาวรรควินัยว่า เมื่อภิกษุกำลังทำอุโบสถก็ดี ทำปวารณาก็ดี ค้างอยู่ มีพระราชาจะมาจับภิกษุนั้น ที่แปลว่าราชการจะเอาตัว ให้ขอผัดไว้ พอได้ทำกิจนั้นเสร็จก่อน ข้อนี้แปลว่าพระยอมอนุวัติราชการ ไม่ขัดขืน แลคนที่จะตั้งอยู่เป็นหมวดเป็นหมู่กันได้ ที่เรียกว่าบ้านเมือง ต้องมีคนช่วยกันทำธุระหลายหน้าที่ กล่าวตามบาลี ต้องมีวรรณะทั้งสี่ คือพวกขัตติยะเป็นผู้ป้องกันอันตรายภายนอกภายใน พราหมณ์เป็นผู้สอนให้คนมีความรู้แลความดี พวกเรานับเข้าอยู่ในหมวดนี้ เวสสะเป็นผู้ทำของที่เกิดแต่ฝีมือ หรือรับของเหล่านั้นมาจำหน่าย เพื่อบำรุงสุขของประชาชน สุททะ เป็นผู้รับการงานของผู้อื่นด้วยแรง เพื่อความสะดวกของมหาชน แต่น่าที่ของผู้ใด ผู้นั้นก็ต้องการทำให้เต็มที่ เช่นเราเป็นพวกพระ ก็ต้องการจะได้คนมาฝึกสอนอบรม ฝ่ายพวกทหารก็ต้องการจะได้คนเข้าเป็นทหาร แต่คนทั้งปวงจะเป็นพระหรือเป็นทหารทั้งนั้น ไม่เป็นอย่างอื่นเลยไม่ได้ ต้องแบ่งเป็นนั่นบ้าง เป็นนี่บ้างฯ ข้อที่จะกำหนดองค์ของสามเณรรู้ธรรมนั้น ก็แปลว่า จะกำหนดว่าคนเช่นไรจะขอเอาไว้ คนเช่นไรจะยอมปล่อยให้เข้ารับราชการทหาร” (แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 1, 2456 หน้า 121-126)

จากพระปรารภดังกล่าวและจากที่ได้สดับความคิดเห็นของที่ประชุมเถระสมาคม จึงได้ทรงสรุปแนวพระดำริในการดำเนินการในเรื่องนี้ต่อที่ประชุมว่า “เห็นควรเอาไว้แต่สามเณรที่จะเป็นคนเรียนรู้ แลทำประโยชน์ให้แก่พระศาสนาได้ การกำหนดต้องให้สมแก่นักเรียนอุดมศึกษา แลความรู้ต้องให้เวลาเรียนไม่ต่ำกว่า 2 ปี ที่เป็นกำหนดเกณฑ์รับราชการ เพราะฉะนั้น ในส่วนรู้ภาษามคธทรงเห็นชอบตามที่พระเถระทั้งหลายกำหนดนั้น ส่วนรู้ธรรมเพียงแต่รู้ธรรมของสามเณร ทรงเห็นอ่อนไปแต่ยังทรงรู้สึกอยู่ว่า หลักสูตรที่วัดบวรนิเวศอยู่ข้างจะสูง แลเป็นกำหนดคราวแรกอ่อนไว้หน่อยก็ยังได้ ภายหลังจึงค่อยรัดเข้า...” (แถลงการณ์คณะสงฆ์เล่ม 1, 2456 หน้า 121-126) และในที่สุดเถรสมาคมได้มีมติตามแนวพระดำริ ดังนี้

1) กำหนดองค์ของสามเณรรู้ธรรม ให้กำหนดตามสมควรแก่ความรู้ที่ต้องการในมณฑลนั้น ๆ มุ่งเอาประโยชน์พระศาสนาเป็นที่ตั้ง

2) องค์ของสามเณรรู้ธรรมในกรุงเทพฯ นั้น รู้มคธภาษา กรรมการสอบเห็นว่าใช้ได้กับรู้ธรรมของสามเณรด้วย

3) สามเณรที่ไม่มีประโยชน์แก่พระศาสนา คือว่า แม้สึกเข้ารับราชการก็ไม่เป็นเหตุเสื่อมการข้างวัด เช่น ขาดคนเล่าเรียน จะหาคนมีความรู้น้อย เป็นต้น สามเณรเช่นนั้นเมื่อต้องเรียก ก็ให้สึกเข้ารับราชการ (แถลงการณ์คณะสงฆ์เล่ม 1, ม.ป.ป. หน้า 136)

เกณฑ์ดังกล่าวนี้ กระทรวงกลาโหมก็ยอมรับ จึงเป็นอันใช้ได้ ครั้นเดือนตุลาคม พ.ศ. 2454 (ร.ศ. 130) สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ จึงโปรดให้จัดการสอบในส่วนกลางขึ้นเป็นครั้งแรก ที่วัดบวรนิเวศวิหาร วัดมหาธาตุ วัดสุทัศนเทพวราราม และวัดเบญจมบพิตร โดยกำหนดหลักสูตรสำหรับสามเณรรู้ธรรมในกรุงเทพมหานคร ดังนี้

1) ภาษามคธ เพียงท้องนิทานในอรรถกถาธรรมบท

2) ธรรมของสามเณร คือธรรมวิภาคในนวโกวาท

3) แต่งความแก้กระทู้ธรรม

ผลการสอบองค์สามเณรรู้ธรรมครั้งนี้ มีสามเณรเข้าสอบ 179 รูป สอบได้ 139 รูป ตก 40 รูป สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงเห็นว่า ทำให้สามเณรมีความรู้ดีขึ้น แต่ยังแคบเพราะใช้ได้แต่ในกรุงเทพมหานคร หรือเฉพาะวัดที่มีเรียนปริยัติ ส่วนในหัวเมืองจะจัดตามนี้ไม่ได้ แต่ก็ทรงเห็นว่าหากได้ปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้น ก็จะเป็นประโยชน์กว้างขวาง เพราะการเรียนการสอบธรรมวินัยในภาษาไทยอย่างนี้ พระองค์ได้ทำเป็นการส่วนพระองค์มานานแล้ว และเกิดผลดีแก่พระภิกษุสามเณรที่เรียน ทั้งที่ยังบวชอยู่และสึกออกไป ฉะนั้น พระองค์จึงมีพระดำริที่จะปรับปรุงหลักสูตรองค์สามเณรรู้ธรรมที่จัดขึ้นครั้งนี้ ให้เป็นการศึกษาธรรมวินัยสำหรับพระภิกษุสามเณรทั่วไป ซึ่งจะเป็นทางให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้ธรรมวินัยทั่วถึง ดังที่พระองค์ได้ทรงอธิบายแก่เถรสมาคมในครั้งนั้น ปรากฏในรายงานการประชุมเถรสมาคม เมื่อวันที่ 4 มีนาคม ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454) ว่า

“ความรู้ธรรมอย่างสามัญนั้น ได้ทรงเริ่มจัดมานานแล้ว ตรัสเล่าจำเดิมแต่เหตุปรารภแต่งนวโกวาทขึ้น และได้ใช้ฝึกสอนในสำนักของพระองค์เอง และวัดอื่นได้รับใช้ตามอย่างได้ผลดีทั้งผู้ยังบวชอยู่แลผู้สึกไปแล้ว เมื่อกำหนดองค์สามเณรรู้ธรรมทรงเห็นว่า จะขยายความรู้ธรรมถึงชั้นนี้ได้ จึงได้ทรงหลักสูตรขึ้นดังนั้น กำหนดเอาความรู้ในมคธภาษานั้น เป็นการหนักแก่สามเณรผู้จะเรียนให้ทันเวลา ทั้งไล่ได้แล้วจะจัดว่าเป็นผู้มีความรู้ก็ยังไม่ได้ และจะจัดในหัวเมืองก็ไม่ได้ทั่วไป เมื่อเสด็จไปหัวเมืองเหนือคราวนี้เอง ได้ทรงปรารภถึงการเรียนของพระสงฆ์หัวเมือง ทรงเห็นว่าได้รับบำรุงเข้า คงดีขึ้นกว่าปล่อยให้เป็นอยู่ตามลำพัง เมื่อได้จัดให้แพร่หลายแล้ว จะเป็นประโยชน์กว้างขวาง ดีกว่าจะมัวบำรุงในทางมคธภาษาอย่างเดียว แม้ว่าการรู้ภาษามคธเป็นหลักแห่งการรู้ปริยัติ จึงได้ทรงจัดระเบียบเป็น 2 อย่าง อย่างสามัญไม่เกี่ยวกับมคธภาษา สำหรับภิกษุสามเณรทั้งในกรุงแลหัวเมืองอย่างวิสามัญนั้น สำหรับภิกษุสามเณรในสำนักที่สามารถสอนมคธภาษาได้ด้วย ต่อไปทรงแสดงพระดำริจะจัดการนี้ให้เข้ารูปอย่างไร ทรงอาศัยหลักในพระวินัยที่จัดภิกษุเป็น 3 จำพวก คือ เถระ 1 มัชฌิมะ 1 นวกะ 1 หลักสูตรที่ตั้งขึ้นทั้ง 2 ประโยค ทั้งสามัญและวิสามัญนั้น จัดเป็นนวกภูมิ์ เป็นความรู้นวกภิกษุเป็นภูมิต้น ต่อไปจะคิดขยายให้ถึงมัชฌิมภูมิ และเถรภูมิ บำรุงความรู้ให้ลึกโดยลำดับ แลจะให้เข้ากันได้กับหลักสูตรปริยัติที่ใช้อยู่บัดนี้” (แถลงการณ์คณะสงฆ์เล่ม 1, ม.ป.ป. หน้า 127-128)

จากพระดำริที่ทรงแสดงแก่ที่ประชุมเถรสมาคมดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่า สมเด็จมหาสมณเจ้าฯ ทรงเห็นว่าการศึกษาปริยัติธรรมที่เน้นมคธภาษานั้น ไม่ช่วยให้การศึกษาพระธรรมวินัยแพร่หลายถึงพระภิกษุสามเณรโดยทั่วไป เพราะหาผู้สอนยากทั้งเรียนรู้ได้ยาก จึงได้ทรงทดลองจัดการเรียนธรรมวินัยในภาษาไทยขึ้นที่วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นการส่วนพระองค์ก่อน ปรากฏว่าได้รับผลดีมีผู้นิยมเรียนกันมาก ทั้งพระภิกษุสามเณรบวชใหม่และพระภิกษุสามเณรเก่า รวมถึงแพร่หลายไปถึงพระภิกษุสามเณรในวัดอื่น ๆ ด้วย จึงทรงเห็นว่า การศึกษาปริยัติธรรมในภาษาไทยเท่านั้น ที่จะช่วยให้พระภิกษุสามเณรได้เรียนรู้พระธรรมวินัยได้สะดวกขึ้น และสามารถจัดให้แพร่หลายไปได้ทั่วทั้งในกรุงเทพมหานครและทั้งในหัวเมือง ฉะนั้น จึงได้นำเอาแนวพระดำริที่จัดขึ้นในวันบวรนิเวศวิหารนั้น มาจัดเป็นหลักสูตรองค์ของสามเณรรู้ธรรม และมีพระดำริจะจัดการเรียนพระธรรมวินัยในภาษาไทยอย่างที่จัดเป็นหลักสูตรองค์สามเณรรู้ธรรมนั้น ให้ลุ่มลึกกว้างขวางขึ้นโดยลำดับแบ่งเป็น 3 ชั้น คือ ชั้นต้นคือ นวกภูมิ ชั้นกลางคือ ชั้นมัชฌิมภูมิ และชั้นสูงคือ ชั้นเถรภูมิ ทั้งจะจัดการศึกษาพระธรรมวินัยในภาษาไทยดังกล่าว ให้มีความเชื่อมโยงกับการศึกษาพระปริยัติธรรมในมคธภาษาที่มีมาแต่เดิมด้วย

ค. หลักสูตรนักธรรม

นับแต่ได้มีการตั้งหลักสูตรนักธรรมขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2455 หลักสูตรได้มีการปรับปรุงเรื่อยมาเป็นระยะ ทั้งในด้านเนื้อหาวิชาและตำราที่ใช้เป็นหลักสูตรหรือแบบเรียนในชั้นนั้น ๆ ทั้งนี้ก็เพื่อให้ผู้สอบนักธรรมได้ในชั้นนั้น ๆ มีความรู้สมกับภูมิ เพราะวัตถุประสงค์สำคัญในการที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีพระดำริจัดตั้งการศึกษานักธรรมขึ้นนั้น ก็เพื่อให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้พระธรรมวินัยสมกับภูมิของตน ดังนี้

นักธรรมชั้นตรี เพื่อให้ผู้ศึกษาเล่าเรียนซึ่งยังอยู่ในภูมินวกะ มีพรรษาหย่อน 5 มีความรู้พระธรรมวินัยพอรักษาตัวได้

นักธรรมชั้นโท เพื่อให้ผู้ศึกษาเล่าเรียนซึ่งอยู่ในภูมิมัชฌิมะ มีพรรษาเกิน 5 มีความรู้พระธรรมวินัยละเอียดกว้างขวางออกไปถึงขั้นพอช่วยแนะนำผู้อื่นได้

นักธรรมชั้นเอก เพื่อให้ผู้ศึกษาเล่าเรียนซึ่งอยู่ในภูมิเถระ มีพรรษาเกิน 10 มีความรู้พระธรรมวินัยละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้นถึงขั้นสามารถเป็นหลักในสังฆกรรม และเป็นอุปัชฌาย์อาจารย์ดูแลสั่งสอนผู้อื่นได้

เมื่อทรงตั้งหลักสูตรนักธรรมขึ้นแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ก็ทรงพระนิพนธ์หนังสือต่าง ๆ สำหรับใช้เป็นแบบเรียนของนักธรรมชั้นนั้น ๆ ด้วย หนังสือบางเรื่องที่ยังทรงพระนิพนธ์ไม่เสร็จก็ทรงใช้หนังสืออื่น ๆ ที่ใกล้เคียงกันเป็นตำราหรือแบบเรียนไปพลาง แม้นักธรรมชั้นเอกที่ตั้งขึ้นหลังจากพระองค์ชิ้นพระชนม์แล้ว พระองค์ก็ได้พระนิพนธ์ตำราสำหรับใช้เป็นหลักสูตรเตรียมไว้เกือบครบทุกวิชาแล้ว ฉะนั้น หลักสูตรนักธรรมทุกชั้นได้ปรับปรุงมาโดยลำดับจนถึงปี พ.ศ. 2469 จึงยุติได้ดังนี้

ตารางที่ 2.1 หลักสูตรนักธรรมชั้นตรี

นักธรรม		รายวิชา		หนังสือประกอบหลักสูตร
1	ชั้นตรี	1	วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม	ใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิตเล่ม 1
		2	วิชาธรรม	ใช้หนังสือนวโกวาท แผนกธรรมวิภาค และคิหิปฏิบัติ
		3	วิชาพุทธประวัติ	ใช้หนังสือพุทธประวัติเล่ม 1 - 2 - 3 ปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์ในสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสสเทว) ศาสนาพิธี เล่ม 1
		4	วิชาวินัย	ใช้หนังสือนวโกวาท แผนกวินัยบัญญัติ และวินัยมุขเล่ม 1

ตารางที่ 2.2 หลักสูตรนักธรรมชั้นโท

นักธรรม		รายวิชา		หนังสือประกอบหลักสูตร
2	ชั้นโท	1	วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม	ใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 2
		2	วิชาธรรม	ใช้หนังสือธรรมวิภาคปริเฉทที่ 2
		3	วิชาพุทธประวัติ	ใช้หนังสืออนุพุทธประวัติ และพุทธานุพุทธประวัติอันกล่าวเฉพาะประวัติ พระสาวก สังคีติกถา ปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์ในสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสสเทว) และศาสนพิธี เล่ม 2
		4	วิชาวินัย	ใช้หนังสือวินัยมุข เล่ม 1 - 2

ตารางที่ 2.3 หลักสูตรนักธรรมชั้นเอก

นักธรรม		รายวิชา		หนังสือประกอบหลักสูตร
3	ชั้นเอก	1	วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม	ใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต และหนังสือธรรมอื่น ๆ มีมงคลวิเสสกถา เป็นต้น
		2	วิชาธรรม	ใช้หนังสือธรรมวิจารณ์ หนังสือสมถกรรมฐาน หนังสือมหาสติปัฏฐานสูตร และคิริมานนทสูตรแปล
		3	วิชาพุทธ	ใช้หนังสือพุทธประวัติเล่ม 1-3 หนังสือปฐมสมโพธิหนังสือพุทธานุพุทธประวัติ หนังสืออนุพุทธประวัติ และหนังสือสังคีติกถา
		4	วิชาวินัย	ใช้หนังสือวินัยมุขเล่ม 3 (หลักสูตรนักธรรมและเปรียญสำหรับใช้ในการศึกษาและสอบไล่ธรรมวินัย ของพระภิกษุสามเณร. พระยาภักดีนฤเบศร์ รวบรวม, ฉบับพิมพ์ครั้งแรก, พ.ศ. 2469. หน้า ก-ข)

ถึงปี พ.ศ. 2475 มีการปรับปรุงในส่วนของวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรมอีกครั้งหนึ่ง คือ สำหรับนักธรรมชั้นโท กำหนดหัวข้อธรรมที่ต่างกัน 2 ข้อ ให้นักเรียนแต่งเป็นทำนองเทศน์เชื่อมความ 2 ข้อนั้นให้ต่อเนื่องกันสนิท และให้ชักภาษิตในที่อื่นมาอ้าง 2 แห่ง อย่าให้ซ้ำกัน

สำหรับนักธรรมชั้นเอก กำหนดหัวข้อธรรมต่างกัน 3 ข้อ ให้นักเรียนแต่งเป็นทำนองเทศน์เชื่อมความ 3 ข้อนั้น ให้ต่อเนื่องกันสนิท และชักภาษิตในที่อื่นมาอ้าง 3 แห่ง อย่าให้ซ้ำกัน และในปีเดียวกันนี้ ได้เพิ่มเติมหลักสูตรนักธรรมชั้นเอก คือให้สอบพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 อีกส่วนหนึ่ง และถือว่าเป็นวิชาสำคัญ ถ้าสอบวิชานี้ตกวิชาอื่นในชั้นเป็นอันตกไปด้วยกัน หลักสูตรนักธรรมชั้นโทและชั้นเอกที่ปรับปรุงใหม่ดังกล่าวนี้ เริ่มใช้แต่ พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา (ประวัติการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, ม.ป.ป. หน้า 159-160)

การศึกษานักธรรม อันเป็นการศึกษาพระพุทธศาสนา หรือธรรมวินัยในภาษาไทย ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงพระดำริตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2455 นั้น ได้พัฒนามาโดยลำดับ ทั้งในด้านหลักสูตร การเรียนและการสอน เพื่อให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้ในพระธรรมวินัยตลอดถึงความเป็นมาของพระพุทธศาสนาอย่างทั่วถึง พอแก่การที่จะเป็นศาสนทายาทที่มีคุณภาพสามารถดำรงพระศาสนาไว้ได้ด้วยดี การศึกษานักธรรมได้เป็นที่นิยมนับถือของคณะสงฆ์ และได้รับการจัดให้เป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานของภิกษุสามเณรในประเทศไทย ควบคู่ไปกับการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีนับแต่เริ่มต้นมาจนบัดนี้ การศึกษานักธรรมที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯได้ทรงตั้งขึ้นนี้จึงนับว่ามีคุณประโยชน์ต่อการพระศาสนาในประเทศไทยเป็นอย่างมาก

ง. ระเบียบการสอบองค์นักธรรม

การสอบองค์นักธรรมและนักธรรมตรีในระยะแรกนั้นสามเณรต้องมีอายุ 19 ปีขึ้นไป จึงอนุญาติให้เข้าสอบได้ สำหรับการสอบนักธรรมชั้นตรี สอบโดยวิธีเขียน (ขณะนั้นการสอบพระปริยัติธรรม หรือสอบบาลีสนามหลวงยังใช้วิธีแปลปากเปล่าอยู่) ข้อสอบแต่ละวิชามี 21 ข้อ ถึง พ.ศ. 2457 จึงลดลงมาเป็น 14 ข้อ (ประวัติการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, ม.ป.ป. หน้า 139) ส่วนกำหนดเวลาสอบในระยะแรกยังไม่มีการกำหนดเวลาเป็นชั่วโมง แต่กำหนดว่า ถ้ายังมีผู้นั่งสอบอยู่ด้วยกัน 6 รูป ยังไม่หมดเวลา ต่อมาแก้ไขเป็น ถ้ายังมีผู้สอบเหลืออยู่ด้วยกัน 3 รูป ถือว่ายังไม่หมดเวลา (แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 2, 2457 หน้า 528) ตั้งแต่ พ.ศ. 2457 เป็นต้นมา จึงมีการกำหนดเวลาสอบเป็นชั่วโมง คือ 3 ชั่วโมงครึ่ง (ประวัติการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, ม.ป.ป. หน้า 139)

องค์สามเณรรู้ธรรมและองค์นักธรรมที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ มีพระดำริจัดขึ้นนั้น นอกจากทรงจัดหลักสูตรแล้ว ยังได้กำหนดระเบียบการสอบ ซึ่งประกอบด้วยจำนวนข้อปัญหา วิธีการเขียนตอบปัญหา วิธีการตรวจ วิธีการให้คะแนน การตัดสินได้หรือตก ไว้อย่างละเอียด ดังนี้

1) จะมีกรรมการเป็นผู้สอบ อย่างน้อย 3 รูป

2) หลักสูตรสำหรับสอบ คือ (1) แปลมคธเป็นไทย ใช้อรรถกถาธรรมบท เขียน (แต่ในคราวต้นแปลด้วยปากก็ได้) ประมาณ 2 หน้าสมุดพิมพ์ (2) เขียนตอบปัญหาธรรมวิภาคในนวโกวาท 21 ข้อ

ข้อนี้เป็นพิเศษ (3) เรียงความแก้กระทู้ธรรมในพุทธศาสนสุภาษิต 1 ข้อ ตามแต่จะเรียงได้อย่างไร แม้ข้อนี้ก็เป็นพิเศษ

3) วิธีตรวจ ดังนี้ (1) ประโยคแปล เป็นแต่อ่านดูเท่านั้น ไม่มีลดคะแนน (ถ้าแปลปากเปล่าก็ฟัง ไม่มีทัก) แล้วลงสันนิษฐานว่า ใช้ได้หรือไม่ได้ (2) ตอบปัญหาธรรมวิภาค ยอมให้ผิดได้ 6 ข้อเต็ม หรือให้คะแนน 84 ผิดข้อหนึ่งลด 14 คะแนน ผิดกึ่งข้อลด 7 บกพร่องเล็กน้อยแบ่งลดลงมาตามควร หมดคะแนนเป็นใช้ไม่ได้ ยังเหลือจึงใช้ได้ (3) เรียงความแก้กระทู้ธรรม อ่านตรวจแล้วลงสันนิษฐาน

4) ในประโยคหนึ่ง ๆ กรรมการทั้งนั้นหรือโดยมากเห็นว่าใช้ได้ จัดเป็นได้ เห็นว่าใช้ไม่ได้ จัดเป็นตก

5) ผู้เข้าสอบจะสอบเพียงแปลมคธก็ได้ แต่ถ้าตก เป็นอันตกทีเดียว ถ้าได้ ต้องสอบสามเณรานุสิกขา ตอบข้อถามด้วยปากกากว่าจะได้ จัดเป็นชั้นตรี

6) ถ้าสอบทั้งสามข้อ ตกแปลมคธ แต่ได้ธรรมวิภาคและเรียงความรวม 2 อย่าง จัดเอาเป็นได้ชั้นตรีเหมือนกัน

7) ถ้าแปลมคธได้แล้ว ได้ธรรมวิภาคหรือเรียงความเพิ่มขึ้น 1 อย่าง รวมเป็น 2 อย่าง จัดเป็นชั้นโท

8) ถ้าแปลมคธได้แล้ว ได้ทั้งธรรมวิภาคทั้งเรียงความรวมเป็น 3 อย่าง จัดเป็นชั้นเอก

9) ผู้เข้าสอบทั้ง 3 อย่าง ไม่ต้องสอบสามเณรานุสิกขา (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2514 หน้า 205-206)

จ. วิธีการให้คะแนน

สำหรับวิธีการให้คะแนนโดยวิธีเฉลี่ยคะแนนนั้น ได้ทรงตั้งเกณฑ์การเฉลี่ยคะแนนไว้ ดังนี้

1) ความรู้อย่างหนึ่ง มีกรรมการตรวจ 3 รูป อย่างน้อยให้ 2 รูป จึงเป็นอันได้ ตามนัยนี้ จัดคิดเฉลี่ยคะแนนตามความรู้ที่สอบอย่างละ 2 คะแนน ถ้ามีคะแนนได้เท่านั้นหรือยิ่งกว่านั้น จึงเป็นอันได้ หย่อนกว่านั้นเป็นอันตก ตัวอย่างเช่น สอบคราวนี้ ความรู้ที่สอบ 3 อย่าง 6 คะแนนเป็นอย่างน้อยจึงเป็นอันได้ เช่น ได้ธรรมวิภาค 3 คะแนน วินัยบัญญัติ 3 คะแนน ตกเรียงความทั้ง 3 คะแนน ก็ยังเป็นใช้ได้ ถ้าได้ธรรมวิภาค 3 คะแนน วินัยบัญญัติ 2 คะแนน เรียงความต้องตกเพียง 2 คะแนน ได้ 1 จึงเป็นใช้ได้ ถ้าตกทั้ง 3 เป็นอันตก ถ้าได้ธรรมวิภาคและวินัยบัญญัติเพียงอย่างละ 2 คะแนน ต้องได้เรียงความด้วยอย่างน้อย 2 คะแนน จึงจะใช้ได้

2) การคิดเฉลี่ยคะแนนนี้ จักคิดเฉพาะความรู้ที่สอบในคราวเดียวกัน ประโยคที่ส่งขอให้ตรวจก็ดี ที่ได้ไว้ในสนามคราวหลังก็ดี จะมาเอาคิดเฉลี่ยด้วยไม่ได้ เช่น สามเณรได้องค์นักธรรมประโยค 1 ไว้แล้ว คือได้เรียงความกับธรรมวิภาคแล้ว ครั้นอุปสมบทเป็นภิกษุขึ้น ต้องเข้าสอบวินัยบัญญัติเพิ่ม เช่นนี้ต้องเป็นประโยคที่ได้ คือได้อย่างน้อย 2 คะแนนจึงใช้ได้ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2514 หน้า 298-299)

สำหรับวิธีการตัดคะแนนหรือลดคะแนน มีกำหนดเกณฑ์ไว้ ดังนี้

1) ในปัญหาอันหนึ่ง ๆ มีกำหนดว่า 7 ข้อ ให้ผิดได้ 2 ข้อ เป็นอย่างมาก ปัญหาหนึ่งมี 21 ข้อ ข้อผิดจึงมีได้ 6 ข้อ

2) แต่โดยมาก ตอบไม่ผิดทั้งข้อก็มี เพราะฉะนั้น จึงต้องคิดเป็นคะแนนสำหรับลดข้อหนึ่ง 14 คะแนน 6 ข้อเป็น 84 คะแนน นี้เป็นทุนเดิม ถ้าต้องลดพอหมดทุน แต่ไม่ต้องเป็นหนี้จัดเอาเป็นได้ ยิ่งเหลือทุนมากเพียงใดยิ่งดี

3) ถ้าผิดเต็มข้อลด 14 คะแนน ถ้าผิดไม่เต็มข้อ ถ้าข้อความแบ่งเป็นสองได้ ผิดแต่ในส่วนหนึ่ง เช่นนี้ลด 7 คะแนน ถ้าข้อความแบ่งเป็น 3 ผิด 2 ส่วน เช่นนี้เอา 3 หาร 14 เศษทิ้งเสีย ได้ลัภ 4 เอา 2 คูณ เป็น 8 เพียงเท่านี้ 1 ใน 4 หรือ 3 ใน 4 ก็เทียบเหมือนดังนี้

4) วิธีใช้อักษรและคำพูดและเรียงความ สังเกตตามพื้นคน ถ้าไม่ได้เคยเล่าเรียนมา หรือผู้ตรวจเข้าใจว่าเป็นเพราะพลั้งเผลอยกให้ ถ้าคนเรียนมีพื้นมา แต่เขลาในที่บางแห่ง เช่นนี้ลดคะแนน 1 บ้าง 2 บ้าง ตามน้ำหนักแห่งอักษรหรือถ้อยคำที่ใช้ผิด ทำเปรอะเปื้อนปฏิกูล ผิดวิสัยของคนเขียนหนังสือเป็นลดแห่งละ 1 หรือ 2 ตามน้ำหนักแห่งความเปรอะเปื้อน วางหน้ากระดาษผิด ลด 5 คะแนน

5) ถ้าตอบดีได้ความชัดเจน เรียงข้อความกระทัดรัด หรือข้อความเฉียบแหลมเช่นนี้ ควรได้เพิ่มคะแนนเฉพาะข้อนั้นอย่างสูง 14 คะแนนเต็มข้อ ลดลงมาตามสมควรจนถึง 3 คะแนนเป็นที่สุด คะแนนเพิ่มนี้บวกเข้ากับทุนเดิม สำหรับเป็นทุนเพื่อผิดในข้ออื่นได้มากกว่ากำหนด หรือไว้เป็นทุนเหลือสำหรับได้รับรางวัล ผู้ที่ควรได้รับรางวัลนั้น ต้องมีคะแนนเหลือกว่าครึ่งขึ้นไป ถ้าไล่คราวหลัง ๆ ต้องมีคะแนนเหลือมากกว่าผู้ที่ตอบได้รางวัลไว้ในศกนั้นแล้วด้วย (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ-ยาวชิรญาณวโรรส, 2514 หน้า 300-301)

ต่อมา ได้ทรงปรับปรุงแก้ไขวิธีเฉลี่ยคะแนนได้/ตก สำหรับสอบความรู้องค์นักธรรมในสนามหลวง เพื่อความเหมาะสมอีกครั้งหนึ่ง โดยคำนึงถึงพระภิกษุสามเณรว่า “ผู้เข้าสอบความรู้องค์นักธรรมในสนามหลวง เราเห็นว่ายังเสียเปรียบผู้เข้าสอบตามวัดอยู่ ผู้เข้าสอบตามวัด สอบได้เป็นอย่าง ๆ ครบกำหนดแล้ว ส่งมาขอให้สนามหลวงตรวจ เพื่อรับเป็นนักธรรมของสนามหลวงได้ ฝ่ายผู้เข้าสอบในสนามหลวงทีเดียว ความรู้ในประโยคอันเดียว ต้องได้ครบทุกอย่าง แม้ในสนามหลวงเองสอบประโยค 2 สามเณรผู้ยังไม่ต้องสอบวินัย ยังได้เปรียบภิกษุอยู่ นอกจากนี้ ผู้เข้าสอบบางรูปมีความรู้ดีบางอย่าง กรรมการให้ครบ 3 คะแนน ได้ชมว่าดีบ้างก็มี เมื่อตกความรู้อย่างอื่น ความรู้ที่ดีนั้นก็เป็นต้องตกไปตามกัน เอามาช่วยความรู้ที่หย่อนไม่ได้ มีประสงค์จะแก้ข้อบกพร่องเหล่านี้” จึงตั้งวิธีเฉลี่ยคะแนนได้/ตกไว้ ดังนี้

1) คะแนนสำหรับความรู้อย่างหนึ่งเป็น 3 ได้เพียง 2 เป็นให้เฉพาะความรู้อย่างนั้น เสียตั้งแต่ 2 เป็นไม่ให้ ในประโยคที่สอบความรู้กว่าอย่างหนึ่ง ให้รวมคะแนนได้ตกเฉลี่ยกันได้ เช่นในบัดนี้ องค์นักธรรมประโยค 1 สอบความรู้ 2 อย่าง คะแนนได้ตั้งแต่ 4 ขึ้นไปถึง 6 ต่างว่าแก้กระทู้ธรรมได้ 3 คะแนน ตอบปัญหาธรรมวิภาคเสีย 2 คะแนน ได้แต่เพียงคะแนนเดียว เช่นนี้ รวมทั้งประโยคคงได้ 4 คะแนน เสีย 2 คะแนน ประโยคนี้เป็นอันได้ อีกอย่างหนึ่ง ต่างว่าสอบรวมกันทั้ง 2 ประโยค ความรู้ 4

อย่าง คะแนนได้ตั้งแต่ 8 ขึ้นไปถึง 12 ต่างว่าแก้กระทู้ธรรมได้ 2 คะแนน ตอบปัญหาธรรมวิภาคได้ 3 คะแนน ตอบปัญหาวินัยได้ 1 คะแนน ตอบปัญหาพุทธประวัติได้ 2 คะแนน ทั้งประโยครวมเป็นได้ 8 คะแนน เป็นใช้ได้

2) สอบความรู้มากอย่างเข้า ความได้ประโยชน์เพราะเฉลี่ยคะแนนก็มากขึ้น อาจจะทำให้นักเรียนสะเพร่า ไม่เอาใจใส่ในความรู้บางอย่างได้ เช่น สอบความรู้ 4 อย่างนั้น ได้ 3 อย่างๆละ 3 คะแนน เต็มรวมเป็น 9 เป็นเกณฑ์ได้อยู่แล้ว อาจจะทำเพราะสะเพร่าละเลยความรู้อีกอย่าง 1 เสีย เพราะฉะนั้นในประโยคใด เสียคะแนนเพราะความรู้อย่าง 1 เต็ม 3 เช่นนี้จะเอาคะแนนสำหรับความรู้อย่างอื่น มาเฉลี่ยด้วยไม่ได้ ประโยคนั้นเป็นอันตก จะเฉลี่ยได้เพราะความรู้มีคะแนนได้อยู่ 1

3) ส่วนการสอบความรู้บาลี ของภิกษุสามเณรผู้สอบองค์นักธรรมเพียงประโยค 1 สามัญได้แล้ว ให้ได้รับเฉลี่ยคะแนนตามนัยนั้น ส่วนของภิกษุสามเณรผู้สอบแต่ลำพังบาลี หรือได้องค์นักธรรมเพียงประโยค 1 ยังไม่ให้ใช้วิธีเฉลี่ยคะแนน ให้ตรวจได้ตกเฉพาะประโยคไปก่อนกว่าจะได้จัดให้เข้ารูป

เมื่อได้ตั้งวิธีเฉลี่ยคะแนนได้ตกขึ้นเช่นนี้แล้ว จึงอนุญาติให้พระภิกษุสามเณรผู้สอบองค์นักธรรมประโยค 1 สามัญ ได้อย่าง 1 ตกอย่าง 1 แต่เฉลี่ยคะแนนได้เป็น 4 ให้ เป็นอันได้ประโยคนั้น (แถลงการณ์คณะสงฆ์เล่ม 1, ม.ป.ป. หน้า 526-528)

ฉ. วิธีเขียนในการสอบ

เมื่อคราวสอบประโยค 1 พระองค์ทราบว่ามีพระภิกษุสามเณรผู้เข้าสอบไม่เข้าใจระเบียบในการเขียน ทำให้ช้าเวลาไปมากกว่าที่ควรจะเป็น ในคราวสอบประโยค 2 นี้ จึงมีพระอธิบายแนะนำและวางเกณฑ์ไว้อย่างละเอียด ดังนี้

1) กระดาษที่เขียนนั้นให้ประทับตรา จะจ่ายให้คราวแรกแต่รูปละ 1 แผ่น ถ้าไม่พอ ให้ผู้สอบมาขอต่อเจ้าหน้าที่ ฝ่ายเจ้าหน้าที่ จงตรวจดูกระดาษเดิมก่อน เห็นว่าไม่พอด้วยการเขียนโดยปรกติ จึงจ่ายเติมให้อีกคราวละแผ่น ถ้าได้ความว่า กระดาษหมดไป เพราะเอาไปใช้เป็นกระดาษร่างก็ดี เขียนเสียๆก็ดี ให้บอกเรา ถ้าเราไม่อยู่ ให้เรียนพระธรรมวโรดมรองแม่กอง สุดแล้วแต่จะสั่ง ให้งดเสียถือเอาเป็นไม่รู้จักเขียน หรือจะให้จ่ายให้

2) ถ้ากระดาษไม่ซึมจนอ่านไม่ออก ผู้เข้าสอบจงเขียนทั้งสองหน้า อย่าทำลักลั่นให้เสียระเบียบ ถ้าขืนทำ จะเอาไว้เป็นเครื่องวินิจฉัยตรวจประโยค

3) คราวนี้ยังจักไม่กำหนดเวลาลงว่าให้เขียนได้กี่นาฬิกา แต่ตั้งให้มีจำกัดไว้ว่า ถ้ามีผู้เข้าสอบเขียนยังไม่แล้ว 6 รูป ยังเปิดให้เขียนอยู่ ถ้ารูปหนึ่งเขียนแล้วและส่งประโยคเสร็จ เหลือไม่แล้วแต่ 5 รูป ให้เลิกการเขียน ประโยคของผู้เขียนไม่จบ เราจะตรวจดู ถ้าเหลือแต่เล็กน้อย จะส่งให้กรมการตรวจ ถ้าเหลือมาก จะตัดสินว่าเขียนไม่ทัน เอาเป็นตก เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้เข้าสอบควรรีบเขียน พึงตั้งใจแล้วก่อนเหลือ 6 รูป

4) เขียนเสร็จแล้วจะตรวจประโยค ให้เวลาอย่างช้า 15 มินิต พ้นนั้นต้องส่งแก่เจ้าหน้าที่ ห้ามมิให้นั่งอยู่ต่อไป

การสอบองค์นักธรรมนั้น ให้มีการพักสอบเป็นประโยคได้ คือจะสอบทีละประโยค หรือจะสอบทีเดียว 2 ประโยคก็ได้ เมื่อสอบได้ครบทั้ง 2 ประโยค จึงนับว่าเป็นนักธรรมชั้นนั้น ๆ

จากพระอธิบายในเรื่องต่าง ๆ ดังกล่าวมาแต่ต้นจะเห็นได้ว่า แนวพระดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ในการจัดตั้งหลักสูตรองค์สามเณรรู้ธรรม ซึ่งต่อมาทรงปรับปรุงเป็นองค์นักธรรมนั้น สรุปได้ว่า หลักสูตร คือเรื่องที่กำหนดให้ภิกษุสามเณรเรียนนั้น คือธรรม ได้แก่คำสอนของพระพุทธศาสนา ตำนาน คือประวัติหรือความเป็นมาของพระพุทธศาสนา วินัยบัญญัติ คือสิกขาบทที่ภิกษุสามเณรจะพึงรู้และพึงปฏิบัติ เรียงความแก้กระทู้ธรรม คือการหัดอธิบายธรรมให้คนอื่นเข้าใจอย่างมีที่ไปที่มา อันเป็นการฝึกการเทศนาสำหรับที่จะสั่งสอนคนอื่นต่อไป การแปลท้องนิทานในธรรมบท ก็เพื่อให้สามารถอ่านภาษาบาลีได้ตามควรแก่ภูมิชั้นของตน

วัตถุประสงค์ของหลักสูตรก็คือ เพื่อให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้ในพระพุทธศาสนา ทั้งในด้านคำสอนประวัติความเป็นมาและสิกขาวินัยที่จะต้องปฏิบัติ ตลอดถึงสามารถอธิบายสั่งสอนผู้อื่นในเรื่องของพระพุทธศาสนาได้ตามควรแก่ชั้นภูมิชั้นของตน

ส่วนวิธีการสอบความรู้ ก็ใช้วิธีการเขียนและตรวจโดยวิธีการให้คะแนน ซึ่งนับว่าเป็นวิธีการใหม่ที่ทรงพระดำริขึ้นในวงการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย เพราะในครั้งนั้น การสอบพระปริยัติธรรมสนามหลวง ที่เรียกว่าการแปลพระปริยัติธรรมยังใช้วิธีการสอบด้วยการแปลปาก (เลิกการสอบพระปริยัติธรรมด้วยวิธีแปลปากเปล่า เมื่อ พ.ศ. 2458) สำหรับเวลาในการสอบ ในระยะแรกยังไม่ทรงกำหนดเวลาเป็นชั่วโมง เพราะทรงเห็นว่าภิกษุสามเณรผู้เข้าสอบส่วนมากยังไม่ชำนาญในการเขียนหนังสือจึงทรงกำหนดเอาจำนวนผู้สอบเป็นเกณฑ์ คือยังมีผู้นั่งสอบอยู่ 6 รูป ถือว่ายังไม่หมดเวลา ต่อเมื่อมีผู้นั่งสอบอยู่ไม่ถึง 6 รูป ถือว่าหมดเวลาเขียน และหลังจากเขียนเสร็จแล้ว ให้นำส่งกรรมการสอบอย่างช้าไม่เกิน 15 นาที

หลักสูตรและวิธีการเรียนการสอบที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงกำหนดขึ้นเป็นหลักสูตรองค์สามเณรรู้ธรรมและต่อมาปรับปรุงเป็นหลักสูตรองค์นักธรรมดังกล่าวนี้ นับเป็นการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบใหม่ที่ทรงพระดำริขึ้น ซึ่งเป็นแนวพระดำริที่สืบเนื่องมาจากวิธีเล่าเรียนธรรมวินัยในภาษาไทยที่ได้ทรงพระดำริทดลองใช้ขึ้นในสำนักวัดบวรนิเวศวิหารก่อนเป็นครั้งแรก แต่เมื่อแรกทรงครองวัดบวรนิเวศวิหารต่อมาก็ทรงนำมาปรับปรุงใช้กับหลักสูตรการศึกษาของมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งทรงก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2443 การศึกษาพระปริยัติธรรมแบบใหม่ที่ทรงดำริขึ้นนี้ ในระยะแรกแพร่หลายอยู่เฉพาะในวัดธรรมยุตทั้งในกรุงเทพฯ และในหัวเมือง ซึ่งทรงเห็นว่าเป็นวิธีที่ช่วยให้ภิกษุสามเณรได้เรียนรู้ธรรมวินัยง่ายขึ้น เพราะภิกษุสามเณรส่วนใหญ่ไม่มีโอกาสได้เรียนรู้ภาษาบาลี ฉะนั้นเมื่อได้รับพระบรมราชานุมัติให้จัดตั้งหลักสูตรองค์นักธรรมขึ้นดังกล่าวแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ จึงทรงเห็นเป็นทางที่จะส่งเสริมการศึกษาธรรมวินัยให้แพร่หลายไปสู่ภิกษุสามเณรทั่วไปในระดับนวกะ ระดับมัฌชิมะ และระดับเถระ ดังที่ได้ทรงมีพระปรารภไว้แต่เบื้องต้น และจากแนวพระดำริดังนี้เองจึงได้ทรงพัฒนาหลักสูตรองค์นักธรรมให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นเป็น 3 ชั้น เรียกว่า นักธรรมชั้นตรี

นักธรรมชั้นโท และนักธรรมชั้นเอก โดยแต่ละชั้นกำหนดหลักสูตรเป็นแนวเดียวกันและศึกษาต่อเนื่องการ แต่มีความละเอียดลึกซึ้งยิ่งกว่ากันขึ้นไปตามภูมิชั้น

ช. การจัดหลักสูตรนักธรรมเชื่อมหลักสูตรบาลี

หลังจากได้จัดตั้งหลักสูตรนักธรรมชั้นโทขึ้นแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ก็ทรงจัดระเบียบชั้นเปรียญใหม่ให้เชื่อมโยงกับการศึกษานักธรรม ดังนี้

1) พระนักธรรมแปลบาลีประโยค 3 ได้แล้ว เป็นเปรียญธรรมชั้นตรี จักได้รับพระราชทานพัดยศและประกาศนียบัตรทรงตั้งคราวหนึ่ง

2) เปรียญธรรมชั้นตรี ต้องเป็นนักธรรมชั้นโทก่อน จึงจะแปลบาลีประโยคอื่นได้ แปลได้ประโยค 4, 5 นับว่าเป็นเปรียญธรรมชั้นโท แต่ยังไม่ได้รับพระราชทานพัดเปลี่ยนและประกาศนียบัตร เพราะเป็นเพียงการเลื่อนประโยค ต่อเมื่อแปลบาลีประโยค 6ได้แล้วจึงนับว่าเป็นเปรียญธรรมชั้นโทเต็มที่ จักได้รับพระราชทานเลื่อนยศเปลี่ยนและประกาศนียบัตรทรงตั้งอีกคราวหนึ่ง

3) ในเวลาที่ยังไม่ได้ตั้งหลักสูตรนักธรรมชั้นเอกเปรียญธรรมชั้นโทแปลบาลีประโยค 7, 8 ได้แล้ว นับเป็นเปรียญบาลีชั้นเอก แต่ยังไม่ได้รับพระราชทานพัดเปลี่ยนและประกาศนียบัตรทรงตั้ง เพราะเป็นเพียงการเลื่อนประโยค ต่อเมื่อแปลบาลีประโยค 9 ได้แล้ว นับเป็นเปรียญชั้นเอกเต็มที่ จักได้รับพระราชทานพัดยศเปลี่ยนและประกาศนียบัตรทรงตั้งอีกคราวหนึ่ง

เมื่อตั้งหลักสูตรนักธรรมขึ้น จะจัดเข้าในชั้นนี้ ผู้สอบได้เป็นเปรียญธรรมชั้นเอก (แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 5 , ม.ป.ป. หน้า 375)

2.3.2 การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี

ภาษาบาลี หรือภาษามคธ เป็นภาษาที่จารึกพระไตรปิฎก เป็นภาษาที่ชาวพุทธฝ่ายเถรวาทเชื่อว่าพระพุทธเจ้าใช้เผยแพร่พระพุทธศาสนาในสมัยนั้น หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วมีการทำปฐมสังคายนา พระเถระได้ตกลงกันใช้ภาษาบาลีสำหรับจดจำพระธรรมวินัย พระสงฆ์สายเถรวาทจึงต้องศึกษาภาษาบาลีให้เข้าใจลึกซึ้ง และสามารถเทียบเคียงสอบทานกับพระไตรปิฎกที่เก็บไว้ในสถานที่ต่างกันได้ เพื่อรักษาการแปลความหมายจากพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกให้ถูกต้องไม่บิดเบือน และหน้าที่นี้ก็เป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ในประเทศไทยเช่นเดียวกัน (เทวประภาส มากคล้าย, 2549 หน้า 50) พระสงฆ์ไทยน่าจะมีการศึกษาภาษาบาลีมาตั้งแต่สมัยเริ่มแรกที่พระพุทธศาสนาเข้ามาเผยแผ่ในประเทศไทย แต่มีหลักฐานการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีอย่างเป็นระบบในสมัยอยุธยา (สำนักศาสนาศึกษาวัดเทพลีลา, 2545) ส่วนพื้นที่ที่การศึกษาภาษาบาลีมีความรุ่งเรืองมากคือดินแดนล้านนา เพราะมีการแต่งคัมภีร์บาลีขึ้นมากมาย และคัมภีร์ที่แต่งในครั้งนั้นยังใช้เป็นหลักสูตรในการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันนี้ด้วย การศึกษาภาษาบาลีตั้งแต่สมัยสุโขทัยสืบมานั้น มีองค์พระมหากษัตริย์เป็นองค์อุปถัมภ์ให้การสนับสนุนตลอดมา มีการอุทิศพระราชมณเฑียรเป็นที่เล่าเรียนศึกษาของพระสงฆ์ มีการยกย่องและถวายนิตยภัตรแก่พระสงฆ์ผู้มีความรู้ภาษาบาลี จนถึงแม้พระมหากษัตริย์ไทยบางพระองค์ ที่ทรงเป็นปราชญ์เชี่ยวชาญในภาษาบาลี สามารถลงบอกบาลี (สอน) แก่พระสงฆ์สามเณรด้วยพระองค์เองก็มีตลอดมาจนสมัยกรุง

รัตนโกสินทร์ การจัดสอบบาลีหรือการสอบสนามหลวงจัดว่าเป็นการวัดความรู้ชั้นสูงของคณะสงฆ์ไทย โดยพระบรมราชูปถัมภ์ สืบทอดมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงปัจจุบัน พระภิกษุสามเณรผู้สอบไล่พระปริยัติธรรมบาลีได้ องค์พระมหากษัตริย์ไทยแต่โบราณจะยกย่องและให้เกียรติถวายสมณศักดิ์โดยเฉพาะ นอกจากนี้ การศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นสิ่งสำคัญที่รัฐให้ความสำคัญมาตลอด ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตรัสไว้ใน อธิบายเรื่องการสอบพระปริยัติธรรม ว่า “การสอบพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณร นับเป็นราชการแผ่นดินอย่างหนึ่ง ด้วยอยู่ในพระราชกิจของพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นพุทธศาสนูปถัมภก” ในปัจจุบันนี้มีการจัดการศึกษาภาษาบาลีอย่างเป็นระบบ โดยสำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวงรับผิดชอบดูแลภายใต้การกำกับของมหาเถรสมาคม ในความอุปถัมภ์ของรัฐบาลไทย

1) การศึกษาพระปริยัติธรรมสมัยสุโขทัย สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช การศึกษาบาลีของพระสงฆ์ไทยเริ่มมาตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงสุโขทัย และอาจจะมีมาก่อนหน้านั้นก็ได้ ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ได้อาราธนานิมนต์พระสงฆ์จากนครศรีธรรมราชซึ่งได้ศึกษามาจากเกาะลังกา มาตั้งวงศ์และเผยแพร่ที่กรุงสุโขทัย (Lord Buddha, 2553, ออนไลน์) ต่อมาทั้งล้านนา มอญ และเขมรต่างก็นิยมฝ่ายลังกาวงศ์ จึงได้ส่งพระสงฆ์ไปเรียนที่เกาะลังกาบ้าง มีการนิมนต์พระลังกามาเป็นอุปัชฌาย์ในเมืองของตนบ้าง การเผยแพร่พระพุทธศาสนาสายเถรวาทลัทธิลังกาวงศ์ในดินแดนแถบสุโขทัยจึงรุ่งเรืองมานับแต่นั้น

ในสมัยกรุงสุโขทัยมีวัดมหาธาตุเป็นศูนย์กลางแห่งพระพุทธศาสนา เมื่อคณะสงฆ์ได้รวมกันเป็นคณะเดียวกันแล้ว จึงได้แบ่งธุระ ออกเป็น 2 พวก (แม่กองบาลีสนามหลวง, 2552, ออนไลน์) คือ พวกที่สมาทานคันถธุระ ก็เล่าเรียนภาษาบาลี พระไตรปิฎก คณะสงฆ์ฝ่ายนี้มักเลือกวัดที่อยู่ใกล้บ้าน จึงได้ชื่อว่า “คณะคามวาสี” ส่วนพวกที่สมาทานวิปัสสนาธุระ ก็จะบำเพ็ญหาความสงบสุขอยู่ตามวัดในป่า จึงได้ชื่อว่า “คณะอรัญวาสี” อย่างไรก็ตามทั้ง 2 คณะ ก็รวมอยู่ในนิกายเดียวกันคือ มหานิกาย (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย, 2559, ออนไลน์) สำหรับพระไตรปิฎกที่พระสงฆ์ใช้ศึกษานั้นนำมาจากลังกา เป็นตัวอักษรสิงหล และได้ปริวรรตเป็นตัวอักษรขอม ถึงแม้ว่าจะมีการประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นมาในสมัยนี้แล้วก็ตาม เพราะในสมัยนั้นคนไทยรับอิทธิพลของขอมไว้ทุกด้าน ตัวอักษรขอมก็มีมาก ส่วนตัวอักษรไทยที่พ่อขุนรามคำแหงประดิษฐ์ขึ้นไม่พอที่จะเขียนภาษาบาลีได้ทั้งหมด จึงใช้อักษรขอมไปก่อนและก็ใช้กันมาเรื่อย ๆ จนเข้าใจผิดกันต่อมาว่า อักษรขอมเป็นอักษรจารึกพระไตรปิฎก เป็นอักษรศักดิ์สิทธิ์ จนมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงให้จัดพิมพ์พระไตรปิฎกขึ้นเป็นอักษรไทย เพื่อลบล้างความเข้าใจผิดเกี่ยวกับอักษรขอม

สมัยพระมหาธรรมราชาลิไทเป็นยุคที่พระพุทธศาสนาเจริญถึงขีดสุด เพราะพระองค์ทรงเป็นปราชญ์และเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จารึกอักษรขอมเรียกพระองค์ว่า “กมรเต็งอัญศรีสุริยพงษ์รามมหาธรรมราชา” ทรงศึกษาพระพุทธศาสนามาตั้งแต่พระเยาว์ เมื่อเสด็จขึ้นเสวยราชย์ จึงเป็น “กษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ลาผนวชในขณะที่ยังครองราชย์สมบัติอยู่” พระองค์ให้ความสำคัญกับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์มาก ถึงขนาดทรงอุทิศพระราชมณเฑียรเป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรมแก่

พระสงฆ์สามเณร ซึ่งต่อมาในสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ก็ได้ถือเป็นแบบอย่าง คือ ให้วังเป็นที่สอนหนังสือ (สำนักศาสนาศึกษาวัดเทพลีลา, 2545 หน้า 39)

2) การศึกษาพระปริยัติธรรมสมัยล้านนา อาณาจักรล้านนาเริ่มขึ้นโดยพระยามังราย หรือเม็งราย ผู้เป็นสหายสามเส้าระหว่างพ่อขุนรามคำแหง แห่งกรุงสุโขทัย กับพระยางำเมือง แห่งเมืองพะเยา ทั้งสามพระองค์เคยทำสัตย์ปฏิญญาณต่อกันและรักกันมาก ได้สร้างเมืองใหม่ขึ้น เมื่อ พ.ศ. 1840 ให้ชื่อว่า “นพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่” ซึ่งเป็นเมืองหลวงแห่งอาณาจักรล้านนาในสมัยนั้น อาณาจักรล้านนาเคยมีกษัตริย์ปกครองหลายพระองค์ แต่ยุคที่พระพุทธศาสนาเจริญที่สุด จนอาจกล่าวได้ว่าเป็น “ยุคทองของพระพุทธศาสนา” แห่งอาณาจักรล้านนาก็ว่าได้ คือในสมัยของพระเจ้าติโลกราช ผู้ครองนครเมืองเชียงใหม่ ระหว่าง พ.ศ. 1985 – 2020 ในสมัยนี้มีทำการสังคายนาพระธรรมวินัย นับเป็นครั้งที่ 1 บนพื้นแผ่นดินไทย เป็นการทำสังคายนาพระธรรมวินัยเพื่อชำระพระไตรปิฎก และจารจารึกลงในใบลานเป็นภาษาบาลีอักษรล้านนาไทย การสังคายนาครั้งนี้ถือเป็นครั้งที่ 8 ต่อจากลังกา และเป็นครั้งที่ 1 ของดินแดนไทย กระทำที่วัดโพธาราม เมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2020 ทำอยู่ 1 ปีจึงสำเร็จ วัตถุประสงค์คือขจัดความขัดแย้งกันระหว่างสงฆ์ 2 นิกาย คือลังกาเก่ากับลังกาใหม่ เมื่อแล้วเสร็จทรงฉลองสมโภชสร้างหอมณเฑียรในมหาโพธาราม เพื่อประดิษฐานพระไตรปิฎก เหตุการณ์นี้เกิดตรงกับสมัยพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา ผลของการทำสังคายนาครั้งนี้ทำให้พระพุทธศาสนาในล้านนามีความเข้มแข็งรุ่งเรือง และเป็นที่เลื่องลือไปถึงประเทศเพื่อนบ้านด้วย เมื่อพระศาสนารุ่งเรืองบ้านเมืองก็เป็นปึกแผ่น เป็นที่ยำเกรงของอาณาจักรใกล้เคียงเช่น สุโขทัย และอยุธยา เป็นต้น

พระมหาวีระยุทธ ขันสิงห์ (2566, ออนไลน์) กล่าวว่า การจัดการศึกษาของพระสงฆ์ในอาณาจักรล้านนามีหลายคณะ ทั้งลังกา รามัญ และชาวพื้นเมือง แต่ไม่มีการขัดแย้งหรือแข่งดีกัน ต่างคนต่างศึกษา คณะสงฆ์ในล้านนาจึงแตกฉานในพระไตรปิฎกมาก จนสามารถแต่งคัมภีร์ต่าง ๆ ได้มากมาย มีการแต่งคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา เพื่ออธิบายพระไตรปิฎกเป็นจำนวนมาก และมณี พะยอมยงค์ (2516, ออนไลน์) กล่าวว่า คัมภีร์ที่แต่งนี้ล้วนแต่งด้วยภาษาบาลีทั้งสิ้น เมื่อเปรียบเทียบกับสมัยต่าง ๆ เช่น สุโขทัย อยุธยา รัตนโกสินทร์แล้ว ไม่มีพระสงฆ์สมัยใดที่ชำนาญภาษาบาลี แต่งคัมภีร์เป็นภาษาบาลีมากมายเช่นสมัยล้านนาเลย คัมภีร์ที่แต่งไว้ในครั้งนั้นยังใช้เป็นหลักสูตรการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันนี้อีกด้วย บางเรื่องก็สูญหายไปเหลือแต่เพียงชื่อคัมภีร์

3) การศึกษาพระปริยัติธรรมสมัยอยุธยา สมัยกรุงศรีอยุธยาเริ่มจากสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ทรงจัดการบ้านเมืองเข้าเป็นปึกแผ่น แต่ยุคที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมากเป็นยุคสมัยของ “สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ” ซึ่งจะเห็นได้จากพระราชประวัติที่พระองค์ได้เสด็จออกผนวช เมื่อ พ.ศ. 1967 การออกผนวชในครั้งนี้นอกจากจะเป็นพระราชศรัทธาของพระองค์ และมีพระราชประสงค์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาแล้ว ยังเป็นผลกระตุ้นให้เจ้าเมืองอื่นที่สนับสนุนพระพุทธศาสนาเกิดการตื่นตัวอีกด้วย นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงสนับสนุนให้เจ้านายและราษฎรบวชเป็นพระภิกษุสามเณร ดังเช่นในปี พ.ศ. 2027 โปรดให้พระโอรส (ต่อมาคือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2) ผนวชเป็น

สามเณร พร้อมด้วยพระนัดดาอีกหลายองค์ จึงพอสันนิษฐานได้ว่า ประเพณีที่เจ้านายผนวช และข้าราชการผู้ใหญ่ออกบวช ก็เพื่อเป็นการเล่าเรียนระยะหนึ่งนั้น คงจะเริ่มมาแต่ครั้งนี้

ส่วนการจัดการศึกษาของสงฆ์ในสมัยอยุธยา คงยึดตามแนวการจัดสมัยสุโขทัย ดังปรากฏในพงศาวดารว่า “ในสมัยพระเจ้าทรงธรรม เมื่อก่อนเป็นเจ้านายผู้ใหญ่ มีพระนามว่า “พระศรีสิงห์” ต่อมาได้ลาผนวชไปเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เมื่อ พ.ศ. 2163 พระเจ้าทรงธรรม ได้เสด็จลงพระที่นั่งจอมทอง 3 หลัง บอกบาลีแก่พระภิกษุสามเณรทุกวัน มีพระภิกษุสามเณรจากอารามต่าง ๆ ไปเรียนเป็นจำนวนมาก” (แม่กองบาลีสนามหลวง, 2550, ออนไลน์)

4) การศึกษาพระปริยัติธรรมสมัยธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงครองราชย์สมบัติเพียง 15 ปี (พ.ศ. 2311-2325) สมัยนี้เป็นสมัยที่บ้านเมือง เริ่มตั้งตัว เป็นระยะแห่งการกอบกู้ชาติ พระองค์ทรงเหน็ดเหนื่อยยิ่งกว่ากษัตริย์พระองค์ใดๆ แต่กระนั้น ก็น่าสรรเสริญน้ำพระทัยของพระองค์ที่พระองค์ไม่ทรงทอดทิ้งพระราชกรณียกิจทางด้านพระศาสนา เมื่อคราวกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า เมื่อ ปี พ.ศ. 2310 วัดวา และบ้านเมือง ถูกเผาทำลายไปเป็นจำนวนมาก คัมภีร์พระไตรปิฎกก็สูญหายไปด้วย จึงโปรดให้รวบรวมพระไตรปิฎกโปรดให้สืบหาต้นฉบับตามหัวเมืองต่าง ๆ ที่เหลืออยู่นำมาคัดลอกไว้เพื่อจะสร้างพระไตรปิฎกฉบับหลวงขึ้น ในคราวที่เสด็จไปปราบชุมนุมเจ้านครศรีธรรมราช และเจ้าพระฝางที่อุตรดิตถ์ พระองค์ก็โปรดฯ ให้นำพระไตรปิฎกในเมืองนั้นมาสมทบสอบทานต้นฉบับด้วย แต่การสร้างพระไตรปิฎกฉบับหลวง ยังมิทันสำเร็จ ก็สิ้นรัชกาลเสียก่อน

การจัดการศึกษาของสงฆ์ พระองค์ได้โปรดให้มีกรมสังฆการีธรรมการ ทำบัญชีพระสงฆ์ หากพระสงฆ์รูปใดบอกเรียนพระไตรปิฎกได้มาก ก็ทรงถวายไตรจีวรผ้าเทศเนื้อละเอียด แล้วพระราชทานจตุปัจจัยแก่พระสงฆ์สามเณรเหล่านั้น ตามที่ได้เล่าเรียนได้มากและน้อย

5) การศึกษาพระปริยัติธรรมสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระมหาสุรชัย วราสโภ (2559 หน้า 92-102) กล่าวถึงพระพุทธศาสนาในสมัยนี้ว่า มีเจริญรุ่งเรืองไม่แพ้ยุคใดที่แล้วมา ทั้งนี้ เพราะพระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก ส่งเสริมปรับปรุงพระพุทธศาสนาในทุก ๆ ด้าน

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระองค์เป็นปฐมกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ครองราย์เมื่อ พ.ศ. 2325 โดยได้ยึดแบบแผนบ้านเมืองและการพระศาสนามาจากสมัยอยุธยา พระองค์ได้ทรงทำนุบำรุงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ จากสภาพที่บอบช้ำ เสียหายจากภัยสงคราม แม้ว่าบ้านเมืองยังอยู่ในภาวะที่ต้องทำศึกสงครามขนาดใหญ่อยู่ตลอดเวลา พระองค์มีพระราชปณิธานอันแรงกล้าที่จะสร้างชาติไทยให้เป็นปึกแผ่นในทุกด้าน ดังปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนในพระราชนิพนธ์ของพระองค์ตอนหนึ่งดังนี้

ตั้งใจจะอุปถัมภก ยอยกพระพุทธศาสนา
ป้องกันขอบขัณฑสีมา รักษาประชาชนและมนตรีฯ

การจัดการศึกษาของสงฆ์ในสมัยนี้ เริ่มมีการจัดสอบพระปริยัติธรรมเหมือนในสมัยอยุธยา โดยลอกแบบมาจากสมัยอยุธยา คือมีการบอกหนังสือพระทั้งภิกษุและสามเณรในพระบรมมหาราชวัง การศึกษาบาลีในครั้งนั้นเริ่มจากการอ่านเขียนด้วยอักษรขอม เมื่ออ่านออกแล้วจึงให้อ่านหนังสือ

พระมาลัย แล้วท่องสูตรมูลกัจจายน์ เรียนสนธิ เรียนนาม อาขยาต กิตก์ อุณณาทการก จบแล้วขึ้นคัมภีร์เรียนอรรถกถา ธัมมบทมังคลทีปนี สารัตถสังคหะ ปฐมสมันตปาสาทิกา วิสุทธิมัคค์ฎีกาสารัตถ-ทีปนี เมื่อเรียนจบคัมภีร์ดังกล่าวแล้วก็จะมีขีดความสามารถที่จะอ่านพระไตรปิฎกให้เข้าใจได้

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การจัดการศึกษาของสงฆ์ มีการกำหนดเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการเล่าเรียนบาลี แต่เดิมการเรียนการสอนของพระสงฆ์กำหนดไว้เพียง 3 ชั้น คือ (สำนักศาสนาศึกษาวัดเทพลีลา, 2545 หน้า 29)

บาเรียนตรี เรียน พระสูตร

บาเรียนโท เรียน พระสูตร-พระวินัย

บาเรียนเอก เรียน พระสูตร-พระวินัย-พระอภิธรรม

แต่การเรียนไม่ได้เรียนทั้งหมด จะคัดเลือกบางเรื่องบางคัมภีร์ในแต่ละปิฎกมาเรียน ความรู้จึงอาจจะไม่เพียงพอต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระองค์จึงได้เปลี่ยนแปลงโครงทางชั้นเรียนใหม่เป็น 9 ประโยค และกำหนดหลักสูตรใหม่ให้ยากขึ้นตามลำดับ โดยต้องสอบให้ได้ 3 ประโยคเสียก่อน จึงจะได้เป็นเปรียญ (พระมหา) เมื่อสอบได้ 4 ประโยค ก็เรียกว่า เปรียญ 4 ประโยค จนสอบได้ประโยค 9 เรียกว่า เปรียญ 9 ประโยค

พระมหาสุรชัย วราสโภ (2559 หน้า 92-102) การสอบไล่เปรียญธรรมบาลีในสมัยนี้ มีการจัดสอบที่วัดมหาธาตุบ้าง สอบในโบสถ์วัดพระแก้วบ้าง วันเวลาไม่แน่นอน แล้วแต่กรรมการจะกำหนด บางปีก็ไม่มีสอบ การสอบคือให้นักเรียนแปลต่อหน้ากรรมการ 3-4 รูป มีครูเข้าฟังเป็นพยาน 20-30 รูป ถ้านักเรียนแปลเก่ง ๆ อาจจะผ่านจากประโยค 1-2-3 ถึง 9 ภายในวันเดียวกันก็ได้ ขึ้นอยู่กับแต่ความสามารถของนักเรียนรูปนั้น ๆ เมื่อสอบประโยค 3 ได้ จึงเรียกว่า “มหาเปรียญ” ในสมัยนี้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ หรือต่อมาคือ ร.3 ทรงมีพระประสงค์จะสนับสนุนการศึกษาของคณะสงฆ์ จึงให้ผู้ที่สอบประโยค 2 มาเป็น “เปรียญวังหน้า” ส่วนรูปใดสอบได้ประโยค 3 จึงให้ไปเป็น “เปรียญวังหลวง”

สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การจัดการศึกษาของสงฆ์พระองค์ยังทรงถือเป็นพระราชภาระ ที่จะบำรุงการศึกษาพระไตรปิฎกแก่พระภิกษุสามเณร เช่น ทรงจ้างอาจารย์บอกพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรทุกพระอารามหลวง ส่วนในพระบรมมหาราชวัง ก็โปรดให้สร้างเก๋งขึ้น เพื่อให้พระภิกษุสามเณรเล่าเรียนพระปริยัติธรรม ทั้งยังได้ถวายภัตตาหารเพลแก่พระภิกษุสามเณรเหล่านั้นด้วย ต่อมามีผู้เรียนมากขึ้นก็โปรดให้ย้ายไปบอกพระปริยัติธรรม ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท และยังทรงรับอุปถัมภ์แก่ผู้เรียนด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ถ้าใครสอบบาลีได้ก็จะพระราชทานรางวัล ถ้าเป็นพระก็จะได้เลื่อนเป็นพระราชาคณะ และถ้าโยมบิดามารดาทุกข์ยากก็จะทรงเลี้ยงดู ถ้าเป็นทาสผู้อื่น ก็จะโปรดจ่ายพระราชทรัพย์ไปไถ่ถอนให้เป็นอิสระ ถ้าพระภิกษุสามเณรเหล่านั้นลาสิกขาออกมา ก็จะโปรดให้เข้ารับราชการในกรมกองตามที่สมัครใจได้

ด้วยพระราชูปถัมภ์ดังกล่าวพระภิกษุสามเณรในรัชกาลที่ 3 จึงมีวิริยะอุตสาหะ เล่าเรียนทั้งในกรุงเทพมหานครและตามหัวเมือง ทำให้มีนักปราชญ์ด้านพระพุทธศาสนาเพิ่มมากกว่าที่แล้วมา โดยเฉพาะพระภิกษุสามเณรก็มีเพิ่มมากขึ้น ซึ่งนับว่ามีจำนวนมากเมื่อเทียบกับประชากรในสมัยนั้น

ส่วนพระเถรานุเถระต่างก็สนับสนุนกิจการการศึกษาของคณะสงฆ์ เพื่อสนองพระราชศรัทธาของพระองค์ และพระสงฆ์ก็ไม่เคยไปยุ่งเกี่ยวกับกิจการบ้านเมือง ต่างทำหน้าที่ของตน นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างสูงยิ่งนัก

สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อมีพระชันษาได้ 14 ปี พระองค์ทรงออกผนวชเป็นสามเณรเพื่อศึกษาพระธรรมวินัยครั้งหนึ่งก่อน ต่อมาเมื่อพระชันษาถึง 21 ปี จึงได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ เมื่อทำอุปัชฌาย์วัตรครบ 3 วันแล้ว จึงได้เสด็จไปทำวิปัสสนาธุระ ณ วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ภายหลังได้กลับไปประทับที่วัดมหาธาตุ เริ่มต้นเรียนคันธุระอย่างจริงจัง โดยได้พระวิเชียรปรีชา (ภู่) เจ้ากรมราชบัณฑิตซึ่งมีความเชี่ยวชาญในขณะนั้น เป็นอาจารย์สอนภาษามคธ ทรงศึกษาอยู่ 3 ปี ก็ทรงรอบรู้ภาษามคธเป็นอย่างดี จนเข้าสอบแปลบาลีได้เป็นเปรียญธรรม 5 ประโยค การศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยนี้แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ 1) คันธุระ เป็นการเรียนภาษาบาลีและแปลพระไตรปิฎกตามแบบอย่างที่จัดกันมา โดยพยายามให้อ่านออกแปลได้ค้นคว้าให้แตกฉานตามหลักสูตร 2) วิปัสสนาธุระ เป็นการเรียนทางสมาธิวิปัสสนากรรมฐาน ทำให้จิตใจสงบสะอาดปราศจากกิเลสทั้งปวง

ก่อน พ.ศ. 2469 การสอบพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จะต้องสอบในพระบรมมหาราชวัง ต่อหน้าคณะกรรมการ ด้วยการจับสลากแล้วแปลสอบด้วยปากเปล่า พระภิกษุ สามเณรสามารถสอบแปลปากเปล่าได้ตามลำดับชั้น หรือ สอบแปลรวดเดียวจนถึงชั้นเปรียญ 9 ประโยคก็ได้ ผลการสอบรู้ได้ทันทีในวันที่สอบ ผู้ที่สอบได้จะได้รับพระราชทานรางวัลนับเป็นเกียรติแก่ผู้ที่สอบได้เป็นอย่างยิ่ง แต่หลังจากปี พ.ศ. 2469 เป็นต้นมา ได้จัดการสอบบาลีโดยใช้ วิธีสอบแบบข้อเขียนแทนปากเปล่า การสอบข้อเขียน ระยะต้น ๆ ผู้ที่สอบไล่ได้ตั้งแต่เปรียญ 3-9 ประโยค จะ ได้เข้ารับพระราชทานประกาศนียบัตร พัดยศ และผ้าไตร ในพระบรมมหาราชวัง พระภิกษุที่สอบได้ตั้งแต่เปรียญ 3 ประโยคขึ้นไป จะใช้คำนำหน้าว่า “พระมหา” สามเณรจะใช้คำนำหน้าว่า “เปรียญ” (ปัจจุบันใช้ต่อท้ายนามสกุล โดยวงเล็บไว้) การเข้ารับพระราชทานนี้ เรียกว่า “ทรงตั้งพระเปรียญ”

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2488 เนื่องจากมีพระภิกษุ สามเณรเข้าสอบเปรียญธรรมมากขึ้น พระมหากษัตริย์ทรงมอบหมายพระราชภาระทรงตั้งพระเปรียญถวาย สมเด็จพระสังฆราชดำเนินการแทนพระองค์ แต่ยังคงมีพระราชพิธีทรงตั้งพระเปรียญเฉพาะเปรียญ 6 ประโยค และเปรียญ 9 ประโยค (ใช้อักษรย่อเป็น ป.ธ. เช่น เปรียญ 9 ประโยค เป็นประโยค ป.ธ.9 เป็นต้น) มาจนถึงทุกวันนี้ นับเป็นยุคทองของการศึกษาภาษาบาลีของคณะสงฆ์ไทยที่ปรากฏชัดที่สุด เป็นระบบมากที่สุด และปัจจุบันยังยึดถือสืบเนื่องกันมาก็คือ ในปีพ.ศ.2510 สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินธรมหาเถร) เป็นแม่กองบาลีสนามหลวง ได้จัดรูปแบบการเรียนการสอนและการสอบใหม่ โดยจัดให้มีการสอบประโยค 1-2 เพิ่มขึ้นมาอีก 1 ชั้น อันเป็นชั้นต้นใน การปูพื้นฐานเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจการแปลพระบาลีในชั้นสูง ๆ ยิ่งขึ้นไป

การศึกษาของภาษาบาลีของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันนั้น อยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของ “สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง” การจัดสอบบาลีในแต่ละชั้นประโยค จะประกาศจัดการสอบดังต่อไปนี้ (พระมหาวีระยุทธ ขันสิงห์, 2566, ออนไลน์)

ชั้นประโยค 1-2 ถึง ชั้นประโยค ป.ธ.4 สอบในส่วน ภูมิภาค คือ จัดสอบในจังหวัดนั้น ๆ (สนามสอบเป็นไปตามที่แม่กองบาลีสนามหลวงกำหนด)

ชั้นประโยค ป.ธ.5-6 สอบในส่วนกลาง คือ สอบในพระอารามหลวง สังกัดกรุงเทพมหานคร มีหลายสนามสอบ (สนามสอบเป็นไปตามที่แม่กองบาลีสนามหลวงกำหนด)

ชั้นประโยค ป.ธ.7-8-9 สอบในส่วนกลาง มีสนามสอบแห่งเดียวในประเทศไทยคือ “วัดสามพระยา” มาจนถึงปัจจุบันนี้

6) หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในปัจจุบัน การจัดหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของคณะสงฆ์ไทย ได้กำหนดแบ่งเป็น 3 ระดับชั้น ในจำนวน 9 ประโยคคือ ชั้นที่ 1 เปรียญตรี ตั้งแต่ ประโยค 1-2 ถึงเปรียญธรรม 3 ประโยค ชั้นที่ 2 เปรียญโท ตั้งแต่ เปรียญธรรม 4 ประโยค ถึงเปรียญธรรม 6 ประโยค ชั้นที่ 3 เปรียญเอก ตั้งแต่ เปรียญธรรม 7 ประโยค ถึงเปรียญธรรม 9 ประโยค ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2.4 การเทียบชั้นเปรียญธรรม

สนามหลวงแผนกบาลี	เปรียญธรรม
เปรียญตรี	• ประโยค 1-2 • เปรียญธรรม 3 ประโยค
เปรียญโท	• เปรียญธรรม 4 ประโยค • เปรียญธรรม 5 ประโยค • เปรียญธรรม 6 ประโยค
เปรียญเอก	• เปรียญธรรม 7 ประโยค • เปรียญธรรม 8 ประโยค • เปรียญธรรม 9 ประโยค

7) การวัดผลและประเมินผล แม่กองบาลีเป็นผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับการออกปัญหา และการดำเนินการสอบที่อยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร ส่วนการดำเนินการสอบในต่างจังหวัดนั้น แม่กองบาลีได้มอบหมายให้เจ้าคณะภาคต่าง ๆ แต่งตั้งคณะกรรมการนำข้อสอบจากส่วนกลางไปยังสนามสอบทุกแห่ง โดยเปิดสอบในชั้นประโยค 1-2 และ ป.ธ. 3-4 แล้วนำใบตอบมาส่งแม่กองบาลีสนามหลวงเพื่อดำเนินการตรวจ โดยจะนิมนต์พระเถรานุเถระมาประชุมพร้อมกันในสถานที่ที่แม่กองบาลีกำหนด

ส่วนประโยค ป.ธ. 5,6,7,8 และ 9 ดำเนินการสอบในส่วนกลางตามที่แม่กองบาลีกำหนดให้เป็นสถานที่สอบ

เมื่อการดำเนินการสอบเสร็จสิ้นแล้ว ทางแม่กองบาลีสนามหลวงจะมีหนังสืออาราธนากรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ และผู้มีคุณสมบัติถูกต้องตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค มาประชุมตรวจข้อสอบพร้อมกัน ณ ศาลาประชุมสงฆ์ วัดสามพระยา เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร โดยกำหนดเริ่มตรวจข้อสอบตั้งแต่วันแรม 2 ค่ำ เดือน 4 ของทุกปีเป็นต้นไป รวมเวลาตรวจ 6 วัน หลังจากการตรวจเสร็จเรียบร้อยแล้ว สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวงจะทยอยประกาศผลการสอบให้ทราบอย่างเป็นทางการ ในวันสุดท้ายของการตรวจและวัดถัดมา

ในสมัยของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินฺธโร) วัดสามพระยา ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมปัญญาบดี เป็นแม่กองบาลีสนามหลวง (พ.ศ. 2503 – 2531) ได้หยิบยกเรื่องการสอบประโยค 1-2 ที่ได้ยกเลิกไป โดยจัดให้มีการสอบขึ้นมาใหม่อีกครั้งเมื่อปี พ.ศ. 2510 และยังถือปฏิบัติมาจนทุกวันนี้

ในสมัยของสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สุวรรณ สุวณฺณโชโต) เป็นแม่กองบาลีสนามหลวง (พ.ศ. 2532 – 2537) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ได้มีนโยบายทางด้านการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี เพิ่มเติมดังนี้

1) การออกข้อสอบบาลีสนามหลวง ในชั้นประโยค 1-2 จะไม่มีการออกคาถาและแก้อรรถคาถา ทั้งนี้ เพื่อให้นักเรียนในระดับนี้ จะได้ไม่ต้องเรียนหนักจนเกินไป อีกทั้งสามารถเรียนได้สะดวกขึ้น และมีโอกาสสอบผ่านมากขึ้น

2) การออกข้อสอบสนามหลวง ในวิชาแปลไทยเป็นมคธ ของนักเรียนชั้นประโยค ป.ธ. 4 เป็นต้นไป จะมีการออกคาถาด้วย ทั้งนี้ เพื่อให้นักเรียนจดจำพระพุทธพจน์ได้ขึ้นใจ และต้องท่องจำคาถาให้ได้ โดยเฉพาะคาถาที่เป็นพระพุทธพจน์โดยตรงนั้น นักเรียนต้องท่องจำคาถาตามแบบอย่างเดียว ไม่อนุญาตให้แต่งแก้

ในสมัยของสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง วรปุณฺโณ) แม่กองบาลีสนามหลวง (พ.ศ. 2538 – 2554) วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ ได้มีนโยบายทางด้านการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลีเพิ่มเติม ดังนี้

1) การเรียนการสอนวิชาแปลมคธเป็นไทย ของประโยค 1-2 ที่ข้อสอบจะไม่ออกคาถาและแก้อรรถมาก่อนหน้านี้ ให้ครูในแต่ละสำนักเรียนสอนการแปลคาถาและแก้อรรถให้นักเรียนด้วย ซึ่งอาจจะออกข้อสอบหรือไม่ก็ได้ แต่ทั้งนี้ อย่างน้อยก็เป็นอุปการะแก่การเรียนการสอบชั้นประโยคสูง ๆ ในอนาคต

2) การออกข้อสอบบาลีสนามหลวงนอกจากจะมีการออกคาถา ส่วนประโยคแก้อรรถ ที่รูปประโยคไม่ซับซ้อน ธรรมดา ก็มีสิทธิ์จะออกสอบด้วยเช่นกัน (จะพบได้โดยเฉพาะตั้งแต่ชั้นประโยค ป.ธ. 6 เป็นต้นไป)

3) การจัดปฐมนิเทศ กรรมการตรวจข้อสอบประโยคบาลีสนามหลวง โดยเฉพาะกรรมการที่จะได้รับการแต่งตั้งใหม่ อีกทั้งได้จัดพิมพ์คู่มือตรวจถวายกรรมการด้วย

4) เปิดโอกาสให้ครูสอนซึ่งสอนอยู่ในชั้นและวิชานั้น เป็นกรรมการตรวจเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะกรรมการในส่วนภูมิภาค

5) การมีนโยบายจัดตั้งสำนักเรียนประจำจังหวัด

การเก็บวิชาที่สอบผ่านแล้วเป็นเวลา 2 ปี นำร่องในชั้นประโยค 1-2 และดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541

การวัดผลและประเมินผลการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในปัจจุบัน ได้ใช้เกณฑ์ให้คะแนนเป็นตัวเลข โดยใช้วิธีการหักคะแนนเมื่อพบความผิดในการทำข้อสอบ ถ้าคะแนนที่ถูกหักออกไปเกินกำหนด ก็จะถือว่าสอบตกในวิชานั้นๆ โดยในทุกวิชา ถ้าตอบสับข้อ จะถูกหัก 2 คะแนนต่อ 1 วิชา

หลักเกณฑ์ในการหักคะแนนในวิชาต่าง ๆ ในปัจจุบันมีดังนี้

1) วิชาบุรพภาค (สำหรับประโยค ป.ธ. 3)

วางรูปจดหมายผิด ให้ตก

วางย่อหน้าผิด หัก 2 คะแนน

ผิดวรรคตอนถึงเสียรูปหรือเสียความ หักแห่งละ 1 คะแนน

ใช้ตัวอักษรผิด หัก 1 คะแนน

เมื่อรวมแล้ว ถูกหักเกิน 12 คะแนน ถือว่าสอบตก (และจะถือว่าตกในวิชาอื่น ๆ ที่เหลือด้วย)

2) วิชาแปลไทยเป็นมคธ แปลมคธเป็นไทย และวิชาสัมพันธ์

ผิดศัพท์ เรียกชื่อสัมพันธ์ผิดในวิภัตติเดียวกัน หักศัพท์ละ 1 คะแนน

ผิดสัมพันธ์ (เรียกชื่อสัมพันธ์ผิดต่างวิภัตติหรือเข้าสัมพันธ์ผิด) หักแห่งละ 2 คะแนน

ผิดประโยค (เช่น ใช้ประโยคและกิริยาผิดบุรุษ) หักประโยคละ 6 คะแนน

3) การ **“ให้”** คะแนน

ถ้าถูกหักตั้งแต่ 1 - 6 คะแนน ให้ “3 ให้”

ถ้าถูกหักตั้งแต่ 7 – 12 คะแนน ให้ “2 ให้”

ถ้าถูกหักตั้งแต่ 13 – 18 คะแนนให้ “1 ให้”

ถ้าถูกหักไปเกิน 18 คะแนน ให้ “0 ให้” ถือว่าสอบตก

การจัดสอบสอบบาลีสนามหลวงในปัจจุบันกำหนดให้มีการจัดสอบปีละ 2 ครั้ง (กองบาลีสนามหลวง, ม.ป.ป., ออนไลน์) ดังนี้

ครั้งที่ 1 สำหรับเปรียญธรรม 6-7 จัดสอบตรงกับวันขึ้น 2, 3 ค่ำ เดือน 3 และสำหรับเปรียญธรรม 8-9 จัดสอบตรงกับวันขึ้น 4, 5, 6 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี จัดสนามสอบเฉพาะในเขตกรุงเทพมหานคร

ครั้งที่ 2 สำหรับบาลีประโยค 1-2 และเปรียญธรรม 3-4-5 ประโยค สอบในวันแรม 10-11-12 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี จัดสนามสอบทั่วประเทศตามประกาศแม่กองบาลีสนามหลวง

8) การประกาศผลสอบ ในปัจจุบันกองบาลีสนามหลวง จะประกาศผลผู้สอบประโยคบาลีได้ในวันแรม 7 ค่ำ เดือน 4 โดยติดประกาศผลสอบบาลีพร้อมกันที่วัดสามพระยา เขตพระนคร และวัดปากน้ำ เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร เริ่มเวลา 13.00 น. เป็นต้นไป และในเว็บไซต์กองบาลีสนามหลวง (หลังจากการประกาศอย่างเป็นทางการ 2-3 วัน) สำหรับพระภิกษุสามเณรที่สอบไล่ได้ตั้งแต่เปรียญธรรม 3 ประโยคขึ้นไป จะได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งให้เป็น “เปรียญ” และได้รับพระราชทานพัดยศเปรียญธรรม รวมทั้งมีคำนำหน้าชื่อยกย่องพระภิกษุผู้นั้นว่า “พระมหา” ซึ่งนับว่าตำแหน่ง “เปรียญธรรม” นั้น เป็นสมณศักดิ์ทางวิชาการของพระสงฆ์ไทย ที่องค์พระประมุขของชาติพระราชทานเพื่อเป็นการยกย่องถวายกำลังใจ แก่พระภิกษุและสามเณรผู้ศึกษาฝ่ายปริยัติธรรมมาตั้งแต่โบราณ ส่วนสามเณรเมื่อสอบได้เปรียญธรรม 3 ประโยคจะใช้คำว่า “เปรียญ” ตามหลังชื่อและนามสกุล ไม่มีคำว่า “มหา” นำหน้าเหมือนพระภิกษุ

สรุปการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของคณะสงฆ์ไทย ตั้งแต่โบราณมาไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก ส่วนใหญ่ยังคงรูปเดิมอยู่ ทั้งทางด้านหลักสูตร การวัดผลและวิธีสอบ ยังยากต่อการเล่าเรียน ต้องใช้เวลามาก การสอบบาลีในเมื่อก่อนไม่กำหนดวันสอบแน่นอน กรรมการจะประกาศเป็นคราว ๆ ไป จนถึงปี พ.ศ. 2436 จึงกำหนดให้สอบปีละครั้งตลอดมาและเดิมทีการสอบบาลีต้องสอบด้วยปากเปล่า จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2459 จึงให้ยกเลิกการสอบความรู้บาลีด้วยวิธีแปลปากเปล่า มาใช้เป็นการสอบด้วยวิธีเขียนแทนทุกประโยค ในปัจจุบันการสอบบาลีสนามหลวง ป.ธ. 1-2 ถึง ป.ธ.5 เมื่อสอบได้วิชาหนึ่งและตกวิชาหนึ่งแล้ว แม่กองบาลีสนามหลวงเปิดโอกาสให้สอบแก้ตัวอีกครั้ง ส่วน ต่อมาในปี พ.ศ. 2491 จึงปรับเปลี่ยนให้เป็นสอบ 2 ครั้ง ปัจจุบันสำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง เป็นหน่วยงานจัดการศึกษาภาษาบาลีของคณะสงฆ์ไทย เป็นหน่วยงานภายใต้การดูแลของมหาเถรสมาคมซึ่งอยู่ในความอุปถัมภ์ของรัฐบาล ดูแลรับผิดชอบการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีระดับชาติ และกำหนดเปลี่ยนแปลงการใช้คัมภีร์เรียนในหลักสูตรเปรียญธรรม 1-9 ให้เหมาะสมกับชั้นเรียนของแต่ละประโยค รวมทั้งการจัดสอบประเมินผลการศึกษาบาลีระดับชาติ โดยมีสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติเป็นผู้รับสนองงาน ภายใต้การกำกับดูแลของมหาเถรสมาคม

2.3.3 การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา

กระทรวงศึกษาธิการให้ออกระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา พ.ศ. 2514 เมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2514 และปรับปรุงใหม่เมื่อวันที่ 29 กันยายน พ.ศ. 2535 การศึกษาแบบนี้เป็นการศึกษาแบบประยุกต์หรือเป็นการศึกษารูปแบบ หนึ่งของการศึกษาคณะสงฆ์ เป็นการศึกษาที่รัฐกำหนดให้มีขึ้นตามความประสงค์ของคณะสงฆ์ โดย มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ฝ่ายศาสนจักรได้ศาสนทายาทที่ดีมีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง และสืบต่อพระพุทธศาสนาให้เจริญสถาพรต่อไป และฝ่ายบ้านเมือง เมื่อพระภิกษุสามเณรได้ลาสิกขาแล้ว ก็สามารถเข้าศึกษาต่อในสถานศึกษาของรัฐได้ หรือเข้ารับ ราชการ

สร้างคุณประโยชน์ให้แก่ตนเองและบ้านเมืองสืบต่อไป ปัจจุบันนี้การศึกษาประเภทนี้ได้กระจายอยู่ในจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ

โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา เป็นการศึกษารูปแบบหนึ่งของการศึกษาคณะสงฆ์เป็นการศึกษาที่รัฐกำหนดให้มีขึ้นตามความประสงค์ของการศึกษา คณะสงฆ์เป็นการศึกษาที่รัฐกำหนดให้มีขึ้นตามความประสงค์ของ ซึ่งมีมูลเหตุสืบเนื่องมาจากการจัดตั้งโรงเรียนบาลีมัธยมศึกษาและบาลีวิสามัญศึกษาสำนักเรียนวัดกล่าวคือภายหลังจากที่การศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง คือ มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย และสภาการศึกษามหามงกุฎราชวิทยาลัย ซึ่งเปิดดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2432 และ พ.ศ. 2489 ตามลำดับ ได้เจริญก้าวหน้ามากขึ้น ทางมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย จึงได้จัดแผนกมัธยมขึ้นมา เรียกว่าโรงเรียนบาลีมัธยมศึกษากำหนดให้การเรียนบาลี นักธรรม และความรู้ชั้นมัธยม โดยรับรู้ผู้ที่สำเร็จชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ต่อมาเมื่อโรงเรียนบาลีมัธยมศึกษานี้ได้แพร่ขยายออกไปยังต่างจังหวัดหลายแห่งมีพระภิกษุ และสามเณรเรียนกันมาก ทางคณะสงฆ์โดยองค์การศึกษาจึงได้กำหนดให้เรียกโรงเรียนประเภทนี้ใหม่ว่า โรงเรียนบาลีวิสามัญศึกษาสำนักเรียนวัด โดยมติคณะสังฆมนตรี และกระทรวงศึกษาธิการ ได้ออกระเบียบกระทรวงให้โรงเรียนบาลีวิสามัญศึกษาสำนักเรียนวัดนี้ เปิดทำการสอบสมทบในชั้นตัวประโยค คือ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 และชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ได้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา และเมื่อสอบได้แล้วจะได้รับประกาศนียบัตรจากกระทรวงศึกษาธิการอีกด้วย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พระภิกษุและสามเณรนิยมเรียนกันมากโรงเรียนประเภทนี้จึงแพร่หลายออกไปยังจังหวัดต่างๆ อย่างกว้างขวาง จนทำให้ทางการคณะสงฆ์เกรงว่าการศึกษาธรรม และบาลีจะเสื่อมลง เพราะพระภิกษุและสามเณรต่างมุ่งศึกษาวิชาทางโลกมากไปเป็นเหตุให้ต้องละทิ้งการศึกษาธรรมและบาลีเสีย แต่ทางการคณะสงฆ์ก็ยังพิจารณาเห็นความจำเป็นของการศึกษาวิชาในทางโลกอยู่ (สำนักงานเขตการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา เขต 8, 2567, ออนไลน์)

ดังนั้นแม่กองบาลีสนามหลวง พระธรรมปัญญาบดี (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ฟื้น ชุตินฺธรมหาเถระ) จึงได้ตั้งคณะกรรมการ ปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีขึ้นใหม่มีวิชาบาลี วิชาธรรม และวิชาทางโลก เรียกว่า บาลีศึกษาสามัญศึกษา และปริทัศน์ศึกษา ได้ประกาศเมื่อ พ.ศ. 2507 พร้อมกับได้ยกเลิกระเบียบของคณะสังฆมนตรีว่าด้วยการศึกษาของโรงเรียนบาลีวิสามัญศึกษาสำนักเรียนวัดเสีย และกำหนดให้พระภิกษุสามเณรเรียนหระปริยัติธรรมแผนกบาลีที่คณะสงฆ์ได้จัดขึ้นใหม่ แต่การณ์ปรากฏต่อมาว่า การตั้งสำนักเรียนตามแบบโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลีใหม่มีน้อย นักเรียนก็นิยมเรียนกันน้อย เพราะภิกษุสามเณรส่วนใหญ่ยังพอใจที่จะเรียน โดยได้รับประกาศนียบัตรจากกระทรวงศึกษาธิการอยู่ ดังนั้น นักเรียนในโรงเรียนดังกล่าว จึงได้พากันเข้าชื่อกันเป็นนักเรียนโรงเรียนราษฎร์ของวัดซึ่งตั้งขึ้นโดยระเบียบกระทรวงศึกษาธิการบ้าง สมัครสอบเทียบบ้างเข้าเป็นนักเรียนผู้ใหญ่บ้าง ทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์ในช่วงนี้ระยะนั้นเกิดความสับสนเป็นอันมาก

ในขณะเดียวกันได้มีผู้แทนราษฎรได้ยื่นเรื่องราวขอให้กระทรวงศึกษาธิการ เปิดการสอบสมทบในชั้นตัวประโยคให้แก่พระภิกษุสามเณร แต่กรมการศาสนาร่วมกับกรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องได้

พิจารณาลงความเห็นร่วมกันว่าควรจะตั้งโรงเรียนขึ้นประเภทหนึ่ง เพื่อสนองความต้องการของพระภิกษุสามเณร โดยให้เรียนทั้งวิชาธรรม และวิชาสามัญศึกษาควบคู่กันไป โดยไม่มีการสอบสมทบ แต่ให้กระทรวงศึกษาธิการดำเนินการสอบเอง และโดยพระปรารภของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (จวน อุฏฐายีมหาเถระ) “การศึกษาทางโลกเจริญก้าวหน้ามากขึ้นตามความเปลี่ยนแปลงของโลก การศึกษาพระปริยัติธรรม ก็จำเป็นต้องอนุวัตรไปตามความเปลี่ยนแปลงของโลกบ้าง จึงเห็นสมควรที่จะมี หลักสูตรในการเรียนพระปริยัติธรรมเพิ่มขึ้นอีกแผนกหนึ่ง คือ หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ทั้งนี้ เพื่อให้ผู้ศึกษาได้มีโอกาสบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ได้ทั้งทางโลกและทางธรรมควบคู่กันไป”

ในที่สุด กระทรวงศึกษาธิการจึงได้ประกาศใช้ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ ว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาขึ้น เมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม 2514 และระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา พ.ศ. 2535 ระเบียบสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา พ.ศ. 2546 (ปัจจุบันใช้ประกาศมหาเถรสมาคม ว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา พ.ศ.2553) โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะทำให้การศึกษาในโรงเรียนดังกล่าวเป็นประโยชน์ต่อฝ่ายศาสนจักร และฝ่ายบ้านเมือง กล่าวคือ ทางฝ่ายศาสนจักรจะได้ศาสนทายาทที่ดี มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง เป็นผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ดำรงอยู่ในสมณธรรม สมควรแก่ภาวะสามารถธำรงและสืบต่อพระพุทธศาสนาให้เจริญสถาพรต่อไป และถ้าหากพระภิกษุสามเณรเหล่านี้ลาสิกขาบทไปแล้ว สามารถเข้าศึกษาต่อในสถานศึกษาของรัฐได้ หรือเข้าราชการสร้างประโยชน์ให้ก้าวหน้าให้แก่ตนเองและบ้านเมืองสืบต่อไปด้วยเช่นกัน ในระยะเริ่มแรกมีเจ้าอาวาส 51 แห่งรายงานเสนอจัดตั้งต่อกรมศาสนา

เดิมนั้นโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา สังกัดกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ ปัจจุบัน สังกัดกองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และจัดการศึกษาตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน และศึกษารายวิชาเพิ่มเติม ภาษาบาลีและพุทธประวัติ ธรรม วินัย ภายใต้กฎกระทรวงว่าด้วยสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยสถาบันพระพุทธศาสนา พ.ศ. 2548 และปัจจุบันมีพระราชบัญญัติการศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ. 2562 ออกมาเพิ่มเติม

สำหรับการจัดแบ่งเขตการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา สำนักเขตการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา จัดตั้งขึ้นตามข้อบังคับคณะกรรมการการศึกษาพระปริยัติธรรม (กศป.) ว่าด้วย โครงสร้างการบริหารงานและการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม และสถานศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ. 2563 ข้อ 12 ข. การบริหารงานส่วนภูมิภาค ให้มีสำนักเขตการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา จำนวน 14 เขต ประกอบกับประกาศประธานกรรมการการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา (ฉบับที่ 1) เรื่อง หน้าที่และอำนาจของสำนักงานการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ผนวก ค เขตการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา (เขต 1-14) ดังต่อไปนี้ (ดิเรก ด้วงลอย, 2563 หน้า 99)

ตารางที่ 2.5 แบ่งเขตการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา

เขต	จังหวัด	รวม/จังหวัด
1	กรุงเทพมหานคร นครปฐม ปทุมธานี สมุทรปราการ นนทบุรี สมุทรสาคร สมุทรสงคราม	7
2	ชุมพร สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช สงขลา กระบี่ ตรัง ระนอง พังงา ภูเก็ต พัทลุง สตูล ยะลา ปัตตานี นราธิวาส	14
3	พระนครศรีอยุธยา อ่างทอง ลพบุรี สระบุรี สิงห์บุรี ชัยนาท อุทัยธานี สุพรรณบุรี ราชบุรี เพชรบุรี กาญจนบุรี ประจวบคีรีขันธ์	12
4	นครสวรรค์ กำแพงเพชร สุโขทัย พิษณุโลก อุตรดิตถ์ พิจิตร ตาก เพชรบูรณ์	9
5	เชียงใหม่ ลำพูน แม่ฮ่องสอน	3
6	แพร่ น่าน พะเยา เชียงราย ลำปาง	5
7	ขอนแก่น เลย หนองบัวลำภู	3
8	หนองคาย อุดรธานี สกลนคร บึงกาฬ	4
9	อุบลราชธานี ยโสธร อำนาจเจริญ มุกดาหาร	4
10	ร้อยเอ็ด มหาสารคาม กาฬสินธุ์ นครพนม	4
11	นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ ชัยภูมิ	5
12	ฉะเชิงเทรา ปราจีนบุรี สระแก้ว นครนายก ชลบุรี ระยอง จันทบุรี ตราด	8
13	คณะสงฆ์จีนนิกาย ทั่วราชอาณาจักร	ทั่วประเทศ
14	คณะสงฆ์อนัมนิกาย ทั่วราชอาณาจักร	ทั่วประเทศ

โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา เป็นสถานศึกษาที่วัดจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา และเป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาทั้งแผนกบาลีสนามหลวงและธรรมสนามหลวง ควบคู่กับหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานของกระทรวงศึกษาธิการ โดยมีคณะกรรมการการศึกษาพระปริยัติธรรม (กศป.) เป็นผู้กำหนดนโยบาย แผนการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมและมาตรฐานสถานศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ควบคุมดูแลและกำกับการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ โดยมีสำนักงานการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา (ราชกิจจานุเบกษา, 2562, ออนไลน์) เป็นหน่วยงานกลางในการส่งเสริม สนับสนุน ประสานงานการศึกษาพระปริยัติธรรมและ มีสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ เป็นสำนักงานเลขานุการของคณะกรรมการการศึกษาพระปริยัติธรรม (กศป.) มีหน้าที่ด้านงานธุรการและสนับสนุนงานวิชาการ

ให้แก่คณะกรรมการ รวมทั้งมีหน้าที่ตามที่กฎหมายบัญญัติ และปฏิบัติหน้าที่ตามที่คณะกรรมการมอบหมาย โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาดำเนินการจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา พ.ศ. 2558 และหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น และมัธยมศึกษาตอนปลาย ให้แก่ พระภิกษุ และสามเณร ปัจจุบันสังกัด สำนักงานการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา

2.3.4 การศึกษาระดับอุดมศึกษา

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงเห็นว่าการศึกษาเป็นสิ่งสำคัญจึงได้ปฏิรูปการศึกษา จัดการเรียนการสอนให้เป็นระบบเหมือนนานาอารยประเทศ ให้ราษฎรทุกคนได้ศึกษาอย่างมีระบบ และสำหรับพระภิกษุสามเณร พระองค์ก็ทรงสนับสนุนให้คณะสงฆ์ได้ศึกษาเล่าเรียน ทั้งด้านพระปริยัติธรรม และวิชาการชั้นสูงสมัยใหม่ควบคู่กันไป ได้ทรงสถาปนามหาธาตุวิทยาลัยขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2432 ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2439 ได้พระราชทานนามใหม่ว่า “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” และในปี พ.ศ. 2436 ก็โปรดให้เปิดขึ้นที่วัดบวรนิเวศวิหารและได้ทรงพระราชทานนามว่า “มหามกุฏราช วิทยาลัย” อย่างไรก็ตามมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง 2 แห่งนี้ได้ดำเนินการมาโดยลำดับแต่ก็ยังไม่ ก้าวหน้าถึงขึ้นเป็นมหาวิทยาลัยเพิ่งจะมายกระดับการศึกษาขึ้นเป็นมหาวิทยาลัยในรัชกาลปีจจุบัน โดยเฉพาะเมื่อ พ.ศ. 2512 มหาเถรสมาคมได้ออกคำสั่งมหาเถรสมาคมเรื่องการศึกษา ของมหาวิทยาลัยสงฆ์อันเป็นการรับรองว่าการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง 2 แห่งนั้นเป็นการศึกษาของสงฆ์อย่างเป็นทางการ

ต่อมาในปีพ.ศ. 2527 รัฐบาลโดยการยินยอมของรัฐสภา ได้ตราพระราชบัญญัติกำหนดวิทยฐานะผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนา ลงวันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2527 และในปีพ.ศ. 2540 ได้ตราพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ลงวันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2540 โดยให้มีสถานะเป็นมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ และเป็นมหาวิทยาลัยของรัฐที่ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐบาลไทย จัดการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับปริญญาตรีถึงปริญญาเอก เปิดสอนทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ จัดหลักสูตรทั้งภาคภาษาไทยและภาคภาษาอังกฤษเพื่อผลิตบัณฑิตเป็นสะพานเชื่อมเครือข่ายทั่วโลก

1) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พุทธศักราช 2436 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ตั้งวิทยาลัยขึ้นในบริเวณวัดบวรนิเวศวิหาร พระราชทานนามว่า “มหามกุฏราชวิทยาลัย” โดยมีพระราชประสงค์เพื่อเป็นที่ศึกษาเล่าเรียนของพระภิกษุสามเณร ทรงอุทิศพระราชทรัพย์บำรุงประจำปีและก่อสร้างสถานศึกษาวิทยาลัยแห่งนี้ขึ้น ต่อมาเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม พุทธศักราช 2439 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จมาเปิดมหามกุฏราชวิทยาลัย พระองค์ทรงรับมหามกุฏราชวิทยาลัยอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์และพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์บำรุงประจำปี อาศัยพระราชประสงค์ดังกล่าว สมเด็จ-พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงตั้งวัตถุประสงค์ เพื่อดำเนินกิจการของมหามกุฏ-ราชวิทยาลัยขึ้น 3 ประการ คือ (มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2563, ออนไลน์)

(1) เพื่อเป็นสถานศึกษาของพระภิกษุสามเณร

(2) เพื่อเป็นสถานศึกษาวิทยาการอันเป็นของชาติภูมิและของต่างประเทศ

(3) เพื่อเป็นสถานที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา

เมื่อกิจการของมหามกุฏราชวิทยาลัยได้เปิดดำเนินการแล้ว ปรากฏว่าวัตถุประสงค์เหล่านั้นได้รับผลเป็นที่น่าพอใจตลอดมา แต่สุดท้ายมหามกุฏราชวิทยาลัยต้องยุติบทบาทลง เนื่องจากพระสงฆ์สามเณรที่เข้ามาศึกษาในยุคนั้น ยังไม่มีความถนัดด้านการเขียนอักษรไทยจึงทำให้มีความยากประกอบกับการสอบพระปริยัติธรรมแบบเดิมด้วยปากเปล่ายังได้รับความนิยม และอีกประการหนึ่ง การศึกษาของมหามกุฏราชวิทยาลัยยังจำกัดอยู่ในวงแคบ เฉพาะของพระสงฆ์สามเณรในคณะธรรมยุติกนิกาย ครั้นต่อมาในวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2488 สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง-วชิรญาณวงศ์ ในฐานะที่ทรงเป็นนายกกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัยพร้อมด้วยพระเถระนุเถระ จึงได้ทรงประกาศตั้งสถาบันการศึกษาชั้นสูงในรูปมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาขึ้น โดยอาศัยนามว่า สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย โดยมีจุดมุ่งหมายใหม่ดังนี้

(1) เพื่อให้เป็นสถานศึกษาพระปริยัติธรรม

(2) เพื่อให้เป็นสถานศึกษาวิทยาการอันเป็นของชาติภูมิและต่างประเทศ

(3) เพื่อให้เป็นสถานเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งในและนอกประเทศ

(4) เพื่อให้ภิกษุสามเณรมีความรู้และความสามารถในการบำเพ็ญประโยชน์แก่ประชาชน

(5) เพื่อให้ภิกษุสามเณรมีความรู้ และความสามารถในการค้นคว้า โต้ตอบ หรืออภิปรายธรรมได้อย่างกว้างขวางแก่ชาวไทยและชาวต่างประเทศ

(6) เพื่อให้ภิกษุสามเณรได้เป็นกำลังสำคัญในการจรรโลงพระพุทธศาสนา และเป็นศาสนทายาทที่เหมาะแก่กาลสมัย

(7) เพื่อความเจริญก้าวหน้า และคงอยู่ตลอดกาลนานของพระพุทธศาสนา ทั้งนี้

ภายใต้การบริหารของคณะกรรมการคณะหนึ่ง เรียกว่า กรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย สถาบันการศึกษาแห่งนี้ ได้เริ่มเปิดให้การอบรมศึกษาแก่ภิกษุสามเณร ตั้งแต่วันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2489 จนถึงปัจจุบัน

ก. วิสัยทัศน์ (Vision Statements)

> “ร่วมพัฒนาพลเมืองโลก ด้วยการผสานแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาที่มั่นคง ให้ดำรงอยู่ในฐานะโครงสร้างพื้นฐานทางปัญญาของมนุษย์ในอนาคต”

ข. นโยบาย (Policies)

(1) ผลิตบัณฑิตทางด้านวิชาการพระพุทธศาสนา ที่มีคุณภาพและมีมาตรฐาน ทั้งด้านความรู้ ความประพฤติมีสาราณียธรรมและพรหมวิหารธรรม

(2) บริการวิชาการพระพุทธศาสนาแก่ชุมชนอย่างกว้างขวาง และเป็นศูนย์กลางแห่งการแสวงหาความรู้วิชาการพระพุทธศาสนา

(3) แสวงหาองค์ความรู้ใหม่ ๆ ด้านวิชาการพระพุทธศาสนา สังคม และด้านศิลปวัฒนธรรม

(4) ทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของชาติ สร้างภูมิคุ้มกันวัฒนธรรมที่ไม่เหมาะสม ดำรงความเป็นชาติไทยตามวิถีประเพณี และวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา

(5) บริหารจัดการมหาวิทยาลัย ให้ทันสมัย มีความโปร่งใส เน้นประสิทธิผล มีระบบสวัสดิการที่ดี สอดคล้องกับการเรียนรู้ตามอัธยาศัย และการเรียนรู้ตลอดชีวิต

ค. พันธกิจ (Mission Statements)

ให้การศึกษา วิจัย ส่งเสริมและให้บริการวิชาการทางพระพุทธศาสนา แก่พระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ รวมทั้งการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม

ง. วัตถุประสงค์ (Objectives)

(1) ผลิตบัณฑิตที่เป็นคนดี มีความเป็นเลิศทางวิชาการตามแนวทางพระพุทธศาสนา ทั้งในระดับชาติและนานาชาติ มีความเป็นผู้นำและสร้างสังคมไทยให้เป็น “สังคมแห่งภูมิปัญญา การเรียนรู้ และเป็นศูนย์กลางทางวิชาการพระพุทธศาสนาเถรวาท”

(2) พัฒนาองค์ความรู้ ผลิตผลงานวิจัย และวิชาการ สร้างสรรค์นวัตกรรม บูรณาการศิลปวัฒนธรรมเพื่อนำพาสังคมด้วยองค์ความรู้บนวิถีธรรมตามศาสตร์สาขาของตน อันจะเป็นประโยชน์ต่อสังคมโลกในที่สุด

(3) เผยแผ่ องค์ความรู้ ภูมิปัญญา ด้านพระพุทธศาสนาที่แท้จริง ให้แก่พลเมืองโลก สืบสาน ส่งต่อ โดยศาสนทายาทที่เข้มแข็ง แตกฉานในพระธรรมขององค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ให้ดำรงทรงไว้ในฐานะสมบัติที่ล้ำค่าของโลก

(4) บริการวิชาการ บริการสังคม ด้วยสรรพกำลัง และทุกองคาพยพของพระพุทธศาสนาให้เกิดผลสัมฤทธิ์ที่เจริญวัฒนาสถาพร เป็นประจักษ์ชัดเจนต่อสังคมไทยและสังคมโลก

(5) สร้างพลวัตในการพัฒนามหาวิทยาลัยและเครือข่ายภาคีพุทธฯ ให้มีโครงสร้าง ระบบ และกระบวนการบริหารจัดการที่มีคุณภาพ เน้นการควบคุมกระบวนการสำคัญสู่ผลลัพธ์และผลสัมฤทธิ์ที่มีประสิทธิผล ประสิทธิภาพ คุ้มค่า และสมประโยชน์

จ. ปณิธาน (Aspiration)

มุ่งเน้นให้มีการเรียนรู้ตลอดชีวิต ผลิตบัณฑิตให้มีความเป็นเลิศทางวิชาการตามแนวพระพุทธศาสนา พัฒนากระบวนการดำรงชีวิตในสังคมด้วยศีลธรรม ชี้นำและแก้ปัญหาสังคมด้วยหลักพุทธธรรมทั้งในระดับชาติและนานาชาติ

ฉ. ปรัชญามหาวิทยาลัย (Philosophy)

“ความเป็นเลิศทางวิชาการตามแนวพระพุทธศาสนา”

“Academic Excellence based on Buddhism”

ช. อัตลักษณ์

บัณฑิตมีความรอบรู้ในหลักพระพุทธศาสนาและสามารถเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่สังคมในระดับชาติหรือนานาชาติ

ซ. เอกลักษณ์

บริการวิชาการพระพุทธศาสนาแก่สังคมในระดับชาติหรือนานาชาติ การชี้นำ ป้องกัน หรือ แก้ปัญหาของสังคม 2 เรื่อง คือ

(1) ภายในมหาวิทยาลัย จิตสาธารณะ หรือจิตสำนึกทางสังคม

(2) ภายนอกมหาวิทยาลัย การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและแนวพระราชดำรัสต่าง ๆ ไปใช้ในการแก้ปัญหาสังคม

2) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยขึ้น โดยในปี พ.ศ. 2430 ให้ย้ายการสอนพระปริยัติธรรมจากศาลาบอกพระปริยัติธรรม ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดารามไปตั้งที่วัดมหาธาตุ เพื่อเป็นที่เล่าเรียนของพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายและคฤหัสถ์ และโปรดให้เรียกว่า “มหาธาตุวิทยาลัย” เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2432 ได้เปิดทำการสอนอย่างเป็นทางการ และเมื่อวันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2439 มีพระบรมราชโองการเปลี่ยนนามใหม่ว่า “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” โดยมีพระราชประสงค์จะให้เป็นอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติยศของพระองค์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้จัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนเดิมในนามมหาธาตุวิทยาลัยตลอดมา จนกระทั่งวันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2490 พระมหาเถรานุเถระฝ่ายมหานิกายจำนวน 57 รูป มีพระพิมลธรรม (ช้อย ฐานทัตตเถร) เป็นประธาน ได้ประชุมกัน ณ ตำหนักสมเด็จวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ประกาศให้มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ดำเนินการจัดการศึกษาในรูปมหาวิทยาลัยตามพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจึงได้เปิดการศึกษาในรูปแบบมหาวิทยาลัย ตั้งแต่วันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2490 เป็นต้นมา ดำเนินการจัดการศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูงในระดับมหาวิทยาลัย เปิดสอนระดับปริญญาตรี คณะพุทธศาสตร์เป็นคณะแรก เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ.2490 หลังจากนั้น พ.ศ. 2500 ได้มีการปรับเปลี่ยนระบบการวัดผลมาเป็นระบบหน่วยกิต โดยกำหนดให้นิสิตต้องศึกษาอย่างน้อย 126 หน่วยกิต และปฏิบัติศาสนกิจ 1 ปีก่อนรับปริญญาบัตร

ต่อมาในปี พ.ศ. 2505 เปิดสอนคณะครุศาสตร์ และในปี พ.ศ. 2506 เปิดสอนหลักสูตรแผนกอบรมครูศาสนศึกษาระดับประกาศนียบัตร และเปิดสอนคณะเอเชียอาคเนย์ ต่อมาเปลี่ยนเป็นคณะมานุษยสงเคราะห์ศาสตร์ เมื่อ พ.ศ. 2516 และในปี พ.ศ. 2512 ปรับหลักสูตรแผนกอบรมครูศาสนศึกษาเป็นวิทยาลัยครูศาสนศึกษา และปรับเปลี่ยนหน่วยกิตเป็น 200 หน่วยกิต อย่างไรก็ดี การจัดการเรียนการสอนช่วง 2 ทศวรรษแรก ยังไม่ได้รับการสนับสนุนจากคณะสงฆ์และรัฐเท่าที่ควร ทำให้ประสบปัญหาด้านสถานะของมหาวิทยาลัยและงบประมาณเป็นอย่างมาก แต่ก็สามารถจัดการศึกษามาได้อย่างต่อเนื่อง

ในวันที่ 3 กันยายน พ.ศ.2527 วุฒิสภาพิจารณาให้ความเห็นชอบผ่านร่างพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยสงฆ์ พระมหากษัตริย์ทรงลงพระปรมาภิไธยในร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ โดยมีพลเอก ประจวบ สุนทรางกูร รองนายกรัฐมนตรี เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการเมื่อวันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2527 พระราชบัญญัติฉบับนี้มี 13 มาตรา ประกาศในราชกิจจานุเบกษาฉบับพิเศษ เล่ม 101 ตอนที่ 140 วันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ.2527 โดยสาระสำคัญของพระราชบัญญัติฉบับนี้คือรับรองวิทยฐานะเปรียญธรรม 9 ประโยค และปริญญาตรีของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง ให้มีศักดิ์และสิทธิเท่าปริญญาตรีของมหาวิทยาลัยทั่วไปและให้มีคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์เป็นผู้ควบคุมดูแลการจัดการศึกษามหาวิทยาลัยสงฆ์

พระราชบัญญัติกำหนดวิทยฐานะผู้สำเร็จการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนา พ.ศ. 2527 ทำให้มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเติบโตอย่างรวดเร็ว จากที่เคยมีวิทยาเขตเพียงหนึ่งแห่งใน พ.ศ.2527 ได้มีวิทยาเขตเพิ่มขึ้นเป็น 9 แห่งใน พ.ศ.2534 มหาวิทยาลัยตั้งบัณฑิตวิทยาลัยใน พ.ศ.2531 และเปิดการศึกษาระดับปริญญาโทในปีเดียวกัน ต่อมาในวันที่ 21 กันยายน พ.ศ.2540 ได้มีพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองฉบับ คือ พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. 2540 และพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.2540 และพระราชบัญญัติกำหนดวิทยฐานะผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนา (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2540 โดยให้มหาวิทยาลัยเป็นมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ ต่อมาในปี พ.ศ. 2551 มหาวิทยาลัยได้ย้ายที่ทำการจากวัดมหาธาตุและวัดศรีสุดาราม กรุงเทพมหานคร มายังที่ทำการแห่งใหม่ ณ กิโลเมตรที่ 55 ถนนพหลโยธิน ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีเนื้อที่ทั้งหมด 323 ไร่ และได้มีการจัดการเรียนการสอนในที่แห่งใหม่ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.ป., ออนไลน์)

ก. สุภาษิต

ปญฺญา โลกสฺมึ ปชฺโชโต แปลว่า ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก

ข. ปรัชญา

จัดการศึกษาพระพุทธศาสนา บูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ พัฒนาจิตใจและสังคม

ค. ปณิธาน

เป็นสถานศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูง สำหรับพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์

ง. วิสัยทัศน์

“มหาวิทยาลัยที่จัดการศึกษาพระพุทธศาสนาบูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่และสร้างพุทธนวัตกรรมเพื่อพัฒนาจิตใจและสังคม”

The University provides Buddhist Studies integrated with modern sciences and creates Buddhist Innovation for the Development of Mentality and Society

จ. พันธกิจ

1) ผลิตบัณฑิตให้มีคุณภาพ

ผลิตบัณฑิตให้มีคุณภาพ โดยคำนึงถึงอัตลักษณ์และเอกลักษณ์ของการเป็นมหาวิทยาลัยที่จัดการศึกษา พระพุทธศาสนาบูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ การเป็นมหาวิทยาลัยกลุ่มพัฒนาปัญญาและคุณธรรมด้วยหลัก ศาสนา โดยกระบวนการผลิตบัณฑิตจะบูรณาการร่วมกับพันธกิจด้านการวิจัยและพัฒนา ด้านการบริการวิชาการ และด้านทะนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมเพื่อผลิตบัณฑิตให้มีสติปัญญาและคุณธรรม ตามพันธกิจหลักของมหาวิทยาลัย

สติปัญญาและคุณธรรม หมายถึง ความรอบรู้วิชาการด้านพระพุทธศาสนา และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสมตามหลักอริยวัฑฒิ 5 ประกอบด้วย ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญาและมีผลลัพธ์การ เรียนรู้ตามกรอบมาตรฐานคุณวุฒิระดับอุดมศึกษา

2) วิจัยและพัฒนา

พัฒนาระบบการบริหารจัดการงานวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้และนวัตกรรมควบคู่ไปกับกระบวนการเรียน การสอน การบริการวิชาการ และการทะนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม เน้นการพัฒนาองค์

ความรู้ในพระไตรปิฎกโดย วิธีสหวิทยาการแล้วนำองค์ความรู้ที่ค้นพบมาประยุกต์ใช้แก้ปัญหาศีลธรรมและจริยธรรมของสังคม รวมทั้งพัฒนา ปัญญาและคุณธรรม การพัฒนาคุณภาพงานวิชาการด้านพระพุทธศาสนาโดยความร่วมมือกับสถาบันการศึกษาที่มี ชื่อเสียงทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ เพื่อพัฒนาคุณภาพนักวิจัย ผลงานวิจัย งานสร้างสรรค์ หรือพุทธ นวัตกรรมให้มีคุณภาพประสิทธิภาพและมีความเป็นสากล และใช้กระบวนการวิจัยเป็นส่วนหนึ่งในการผลิตบัณฑิต บริการวิชาการ และทะนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม เพื่อบูรณาการพระพุทธศาสนา กับศาสตร์สมัยใหม่ให้สู่ภาคปฏิบัติได้ อย่างชัดเจนเป็นรูปธรรม

3) ส่งเสริมพระพุทธศาสนาและบริการวิชาการแก่สังคม

ส่งเสริมให้บุคลากรและ นิสิต มีความตระหนักและเห็นความสำคัญของการมีจิตอาสา ความเจริญงอกงาม ทางสติปัญญาและคุณธรรม การมีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม สร้างสรรค์ พัฒนาการบริการวิชาการที่เกิดจาก ประสบการณ์การปฏิบัติงานของบุคลากรและนิสิตร่วมกับภาคีเครือข่ายการบริการวิชาการในระดับชาติ ภูมิภาค และนานาชาติ เพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้และพุทธนวัตกรรมในการแก้ปัญหาและเสริมสร้างสันติสุขและความมั่นคง ของ ชุมชน วัด ท้องถิ่น และสังคม โดยใช้การปฏิบัติศาสนกิจและการบริการสังคมของนิสิต เป็นส่วนหนึ่งในการ ขับเคลื่อนการดำเนินงานตามพันธกิจ

4) ทะนุบำรุงศิลปะและวัฒนธรรม

ร่วมกับภาคีเครือข่าย ชุมชน วัด ท้องถิ่น หรือเครือข่ายความร่วมมือในต่างประเทศ เพื่อเสริมสร้างและ พัฒนาแหล่งการเรียนรู้ด้านการอนุรักษ์ สืบสาน ส่งเสริม พระพุทธศาสนา ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้เอื้อต่อการศึกษาโดยใช้พระพุทธศาสนาเป็นกลไกเพื่อสร้างจิตสำนึกและความภาคภูมิใจในความเป็นไทยรวมทั้ง ส่งเสริมสนับสนุนให้มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเป็นรากฐานของการพัฒนาอย่างมีดุลยภาพและยั่งยืน

2.4 สรุป

เมื่อพิจารณาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ตั้งแต่ยุคสมัยต่าง ๆ จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ แล้วจะพบว่า เน้นการศึกษาด้านคันถธุระหรือการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบนักธรรมบาลีเป็นหลัก การจัดการศึกษาของพระสงฆ์ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้มีลักษณะที่สำคัญคือ ไม่มีระบบแบบแผนที่แน่นอน ในด้านการเรียนการสอนจะเน้นการจำเป็นสำคัญ เป็นการสอนให้แปลภาษาบาลีในพระไตรปิฎกแบบคำต่อคำ ซึ่งเรียกว่าการบอกพระปริยัติธรรม และในการสอบวัดความรู้พระปริยัติธรรมก็มีระเบียบปฏิบัติที่เคร่งครัด เข้มงวดยุ่งยากหลายประการ อันเป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาโดยไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงมากนัก อย่างไรก็ตามการศึกษาที่ดำเนินการสอนโดยพระสงฆ์นี้ ก็ยังคงดำรงความสำคัญ วัดยังคงเป็นช่องทางเดียวที่กุลบุตรสามารถเข้าศึกษาเล่าเรียน เพื่อเลื่อนสถานภาพทางสังคม และเป็นแหล่งฝึกคนเข้ารับราชการ การศึกษาคณะสงฆ์ไทยตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เน้นการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบนักธรรมบาลีเป็นหลัก ในสมัยรัชกาลที่ 5 และ 6 ได้มีความพยายามปรับปรุงและบูรณาการการศึกษาให้ทันสมัยขึ้น โดยนำวิชาการทางโลกมาผสมผสานกับการศึกษาในพระพุทธศาสนา แม้จะมีการพัฒนาการศึกษาในบางช่วง แต่การจัดการศึกษาของ

พระสงฆ์ก็ประสบปัญหาหลายประการ เนื่องจากความไม่สอดคล้องกับความต้องการของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว

ด้านแนวคิดและทฤษฎีการศึกษามุ่งพัฒนาผู้เรียนในทุกด้าน ทั้งด้านความรู้ จริยธรรม และปัญญา โดยใช้ปรัชญาและทฤษฎีต่าง ๆ เช่น การสร้างความรู้ด้วยตนเองและพหุปัญญา ในการจัดการศึกษา พระสงฆ์และนักปรัชญาไทยได้เน้นการผสานจริยธรรมเข้ากับวิชาการเพื่อสร้างความสมดุลในชีวิตและพัฒนาจิตวิญญาณ กฎหมายเกี่ยวกับการปกครองสงฆ์ก็มีบทบาทในการส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับการศึกษาชาติ แต่ยังมีความท้าทายด้านการเทียบโอนวิทยฐานะ ส่วนแนวคิดการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย มีพัฒนาการสำคัญเริ่มจากการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม (นักธรรม) เพื่อให้ภิกษุสามเณรเข้าใจพระธรรมวินัยแบบภาษาไทย ส่วนการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีมีการปรับปรุงจากการสอบปากเปล่าเป็นการสอบเขียน ปัจจุบันการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยพัฒนาไปสู่ระบบการศึกษาสมัยใหม่ รวมถึงการจัดตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์ที่เน้นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสำหรับชาวต่างประเทศ โดยใช้ทรัพยากรและเทคโนโลยีเพื่อยกระดับการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย

ส่วนผลจากการปฏิรูปการศึกษาของชาติ ภายใต้พระราโชบายของรัชกาลที่ 5 ทำให้เกิดสถานศึกษาทั้งในเขตพระนครและกระจายไปตามหัวเมืองต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมการศึกษาให้กับคนในประเทศชาติ อีกทั้งเพื่อป้องกันการดูถูกของชาวตะวันตกในการใช้เป็นข้ออ้างเข้ารุกราน ว่าคนในประเทศสยามไม่มีการพัฒนาเป็นผู้ด้อยการศึกษา ด้วยเหตุผลเหล่านี้ การจัดการศึกษาของชาติจึงได้ดำเนินการพัฒนาอย่างเป็นระบบ ด้านหัวเมืองทางเหนือคือดินแดนล้านนาเชียงใหม่ ได้ใช้พื้นที่ของวัดเจดีย์หลวงเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดการศึกษามาตั้งแรก ปัจจุบันวัดเจดีย์หลวงจึงกลายเป็นจุดศูนย์กลางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในเขตภาคเหนือของไทย

บทที่ 3
การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

ในบทที่นี้ จะได้ศึกษาและวิเคราะห์การจัดการของคณะสงฆ์ในล้านนาเดิม เพื่อแสดงให้เห็นบทบาทและสภาพการจัดการศึกษาของวัดกับชุมชนในอดีต ซึ่งเป็นเป็นการศึกษาจากเอกสารงานวิจัยเป็นหลัก เพื่อสะท้อนให้เห็นภาพของการศึกษาของคณะสงฆ์เดิมในดินแดนล้านนา ก่อนที่จะได้รับรูปแบบการจัดการศึกษาตามหลักสูตรของรัฐไทย โดยการนำของพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกาย หากแต่ตัวของพระสงฆ์ที่นำรูปแบบนี้มาก็เป็นพระสงฆ์จากพื้นที่ล้านนา ได้เดินทางลงไปศึกษาเล่าเรียนจนพอมีความรู้ความสามารถ จึงได้รับการคัดเลือกให้กลับมาสร้างรากฐานการศึกษาของชาติตามหัวเมือง อันเป็นพระราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งในอดีตรูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในล้านนา มีลักษณะเฉพาะที่เน้นการสอนและสร้างสรรค์คนในชุมชนผ่านศาสนาและวัฒนธรรม การศึกษาในล้านนาจึงมักเน้นการศึกษาทางศาสนาและปรัชญาให้แก่คนในพื้นที่ เพื่อส่งเสริมความเข้าใจในหลักศีลธรรมและคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่น ส่วนการสอนของพระภิกษุสามเณรในล้านนามุ่งการพัฒนาความรู้ที่เป็นประโยชน์และสอนแนวทางในการใช้ชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพ รวมถึงการสอนและฝึกฝนทักษะที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตในสภาพแวดล้อมที่สอดคล้องธรรมชาติและงานอดิเรกของชุมชน นอกจากนี้ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในล้านนายังมุ่งการส่งเสริมด้านศิลปะและวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยการสนับสนุนกิจกรรมที่เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น เพื่อสร้างความเข้าใจและเชื่อมโยงกับองค์กรชุมชนและวัฒนธรรมของพื้นที่ให้สมบูรณ์และมีความหมาย ฉะนั้น เนื้อหางานวิจัยในบทที่ 3 นี้ ผู้วิจัยได้กำหนดเนื้อหาที่จะศึกษาวิเคราะห์ในประเด็นดังต่อไปนี้

3.1 การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในล้านนา

3.2 การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

3.3 วิเคราะห์การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

3.1 การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในล้านนา

จากการศึกษาข้อมูลประเภทเอกสารคัมภีร์ใบลาน ตำนาน วรรณกรรม สารประวัติของพระภิกษุสำคัญในอดีต ทำให้เห็นภาพสะท้อนการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในล้านนาเดิมหลายประการ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, (2524 หน้า 30) กล่าวว่า พอจะกล่าวถึงการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพอย่างน้อยสมัยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. 1839 - 2101) ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ พ.ศ. 2442 ได้ว่า วัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาที่สำคัญของสังคม และสันนิษฐานว่าการศึกษาในสมัยนั้น คงจะจัดขึ้นอย่างมีระบบและมีประสิทธิภาพพอสมควร ทั้งนี้พิจารณาจากหลักฐานตัวอักษรของล้านนาที่สมาชิกในสังคมได้ประดิษฐ์ขึ้นเป็นของตนเองมาตั้งแต่

อดีตกาลอย่างน้อยก็ในสมัยราชวงศ์มังราย ซึ่งตัวอักษรดังกล่าวนี้ได้ใช้กันอย่างแพร่หลายไปทั่วดินแดนล้านนาไทยรวมทั้งในแคว้นสิบสองปันนาอีกด้วย ซึ่งสอดคล้องกับถิ่น รัติกนก (2524 หน้า 56) ที่กล่าวว่า พบว่าตัวอักษรล้านนานี้ชนชาติไทยในล้านนาใช้สอนในวัดต่าง ๆ ตลอดมา

การที่มณฑลพายัพมีตัวอักษรเป็นของตัวเองดังกล่าว จึงมีส่วนสำคัญที่ทำให้การศึกษามณฑลพายัพสมัยโบราณมีความก้าวหน้าพอสมควร เมื่อเปรียบเทียบกับหัวเมืองมณฑลอื่น ๆ ของไทยในระยะเดียวกัน แต่อย่างไรก็ตามการศึกษาเล่าเรียนในสมัยนั้นจุดมุ่งหมายในการศึกษายังจำกัดอยู่ในวงแคบ และมีลักษณะเป็นการศึกษาแบบโบราณดังเช่นดินแดนอื่น ๆ ของไทยในยุคต้น

3.1.1 การศึกษาของล้านนาในอดีต

การจัดการศึกษาในมณฑลพายัพก่อนการปฏิรูปการศึกษา มีลักษณะการจัดการเรียนการสอนที่หลากหลาย ทั้งการศึกษาที่จัดขึ้นภายในบริเวณวัด และจัดขึ้นนอกวัด เช่น วังหรือครอบครัว ซึ่งลักษณะการศึกษาดังกล่าวสามารถที่จะวิเคราะห์ได้ (วิบูลย์ ทานุชิต, 2528 หน้า 52) ดังนี้

1) วัดกับการศึกษาสมัยโบราณ วัดเป็นศูนย์กลางของสังคม เป็นแหล่งชุมนุมศิลปวัฒนธรรมประเพณี และวิทยาการต่าง ๆ ตลอดจนเป็นที่ชุมนุมร่วมกิจกรรมในแต่ละเทศกาลของชาวบ้าน จากบทบาทและความสำคัญของวัดดังกล่าว วัดจึงกลายเป็นศูนย์กลางการศึกษาที่สำคัญของสังคมตลอดมา นอกจากนี้ คนโบราณยังมีความเชื่อประการหนึ่งว่า การที่เราจะรู้เรื่องของศาสนาได้ก็ต้องศึกษาเล่าเรียนให้รู้หนังสือ เพราะหนังสือใช้เป็นเครื่องมือบันทึกคำสอนทางศาสนา ซึ่งนอกจากจะบันทึกคำสอนทางศาสนาแล้ว ยังมีการบันทึกความรู้ของชาวบ้านในด้านต่าง ๆ ที่สั่งสมกันมาเป็นเวลานาน เช่น ตำรายา ตำราไสยศาสตร์ ตำราโหราศาสตร์ วรรณกรรม ศิลปกรรมต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งแหล่งความรู้ศิลปวิทยาเหล่านี้ ส่วนใหญ่จะอยู่ในวัดและได้ถูกบันทึกไว้อย่างค่อนข้างมีระบบ ดังนั้น ชาวบ้านจึงมีความเชื่อว่า ถ้าหากอยากให้ลูกหลานได้มีความรู้ในวิทยาการเหล่านี้ก็จะต้องไปอยู่วัด เพื่อจะศึกษาศิลปวิทยาการและวิชาชีพที่หลากหลาย ด้วยเหตุนี้ จึงเกิดประเพณีค่านิยมเรื่องการบวชเรียน

จากประเพณีค่านิยมดังกล่าว นับว่าเป็นค่านิยมที่สำคัญอย่างหนึ่งของสังคมล้านนาไทย ที่จะกำหนดให้เด็กชายในล้านนาไทยเกือบทั้งหมดได้รับการศึกษาเล่าเรียนจากวัด วัดในล้านนาไทยจึงต้องรับหน้าที่ในการให้การศึกษาอบรมแก่สมาชิกของสังคมตลอดมา และวัดก็ทำหน้าที่ได้ดีจนบางครั้งทำให้รัฐลืมเอาใจใส่การศึกษาแก่พลเมืองของตน เพราะคิดว่าวัดได้ทำหน้าที่ดังกล่าวดีอยู่แล้ว

2) การศึกษานอกวัด การศึกษานอกจากจะจัดให้มีการเรียนในวัดดังกล่าวมาแล้ว การศึกษานอกวัดก็เป็นการศึกษาอีกรูปแบบหนึ่งของสังคมล้านนาไทย ซึ่งการศึกษารูปแบบดังกล่าวนี้มักจะไม่ค่อยมีการกล่าวถึงมากนัก เพราะมีบทบาทและความสำคัญน้อยกว่าการศึกษาในวัด อย่างไรก็ตามการศึกษานอกวัดส่วนใหญ่ จะเป็นการศึกษาสำหรับผู้ที่ไม่ได้ผ่านการศึกษาจากในวัดมาก่อน ดังนั้นสถาบันที่อยู่นอกวัดที่รับผิดชอบการศึกษาดังกล่าว จึงได้แก่ครอบครัวและวังเป็นต้น ซึ่งวังจะเป็นสถาบันการศึกษานอกวัดของชนชั้นสูงที่จะศึกษาศิลปวิทยาการแขนงต่าง ๆ ตามจุดมุ่งหมายและความจำเป็นของแต่ละบุคคล ส่วนครอบครัวนั้นเป็นสถาบันการศึกษาของสามัญชนหรือไพร่เมืองทั่วไป โดยเฉพาะสามัญชนที่ไม่ได้ผ่านการบวชเรียนจากวัด ซึ่งสันนิษฐานว่าคนที่ไม่ได้ผ่านการบวช

เรียนจากวัดเรียกว่า **“คนดิบ”** นั้นก็ปรากฏมีจำนวนอยู่ไม่น้อยในสังคมล้านนาไทยสมัยโบราณ ทั้งนี้อาจสืบเนื่องมาจากบางคนเคยผ่านการเป็นขะยมมาแล้ว แต่ไม่พอใจที่จะบวช จึงขอกลับไปช่วยพ่อแม่ทำงานบ้านก็เป็นได้ หรือบางครอบครัวมีบุตรชายหลายคน ถ้าให้บวชเรียนทุกคนก็จะไม่มีคนช่วยทำงานบ้าน อาจจะให้ลูกชายคนใดคนหนึ่งบวชเพียงคนเดียวก็เป็นได้ และจากการศึกษาสำรวจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทยของ เดอ ยัง (De Young, 1958 p. 118) พบว่า ชาวบ้านที่เป็นชายประมาณครึ่งหนึ่งเคยอยู่ในฐานะเด็กวัด (ขะยม) ส่วนผู้ที่ไม่ได้ไปอยู่วัดนั้นโดยทั่วไปมาจากครอบครัวที่ต้องการแรงงานเด็กไว้ช่วยทำนา

จากภาวะความจำเป็นบางประการดังกล่าวข้างต้น จึงทำให้บางคนไม่สามารถผ่านการศึกษาเล่าเรียนจากวัดได้ บุคคลเหล่านี้จึงต้องศึกษาจากครอบครัวซึ่งเป็นสถาบันการศึกษานอกวัดแทน ดังนั้น ครอบครัวจึงเป็นสถาบันการศึกษาที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง ในการทำหน้าที่อบรมสั่งสอนถ่ายทอดวิชาการและวิชาชีพให้แก่สมาชิกภายในครอบครัว อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2525 หน้า 25) กล่าวว่า วิทยาการที่ถ่ายทอดส่วนใหญ่จะได้แก่ความรู้ทางด้านวิชาชีพ เช่น การเกษตร การค้าขาย วิชาเวทมนต์คาถา กฤติยาคุณ (การใช้เวทมนต์ เสน่ห์ อาถรรพ์) และวิชาเจิง (วิชาป้องกันตัว) รวมทั้งวิชาชีพในท้องถิ่นหรือในหมู่บ้าน เช่น การทำร่ม การทำสวนเมี่ยง การทำเครื่องปั้นดินเผา การทำเกวียน เป็นต้น ซึ่งวิทยาการเหล่านี้บางวัดที่เคร่งครัดทางวินัย อาจจะไม่ได้สั่งสอนในสำนักของตน หรือบางวัดก็อาจจะสอนไม่ได้เพราะขาดความรู้และประสบการณ์ ผู้สนใจศึกษาจึงสามารถศึกษาได้จากสถาบันการศึกษาที่อยู่นอกวัดหรือครอบครัวของตนเอง การศึกษานอกวัดจึงเป็นอีกรูปแบบหนึ่งที่น่าสนใจของสังคมล้านนาไทยสมัยโบราณ

3) การศึกษาของสตรี ถึงแม้ว่าสังคมล้านนาไทยดูเหมือนเป็นสังคมที่ให้เกียรติแก่สตรีสูงกว่าสังคมอื่น เช่น การที่เคยมีสตรีเป็นกษัตริย์ปกครองบ้านเมือง และการให้สตรีมีสิทธิพิเศษในระบบเครือญาติ เช่น ให้สตรีเป็นผู้รักษาผีบรรพบุรุษที่เรียกว่า **“ผีปู่ย่า”** รวมถึงให้เป็นผู้สืบทอดเรือนมรดกของพ่อแม่ แต่ถ้าวิเคราะห์ให้ลึกซึ้งแล้วบทบาทและฐานะของสตรีล้านนาไทยไม่เป็นไปตามรูปแบบอุดมคติใด ๆ เลย (สุรสิงห์สำรวม ฉิมพะเนาว์, 2526 หน้า 11-28) ฐานะโดยทั่วไปของสตรีก็ยังคงต่ำกว่าชายอยู่นั่นเอง โดยชายได้รับการยกย่องจากสังคมและมีโอกาสศึกษาเล่าเรียนมากกว่าสตรีด้วยการบวชเรียนจากวัด ซึ่งสตรีไม่มีโอกาสเช่นนั้นเลย

บุญเลิศ พิงพราวลี และมนี บล็อก (2497 หน้า 90) กล่าวว่า นอกจากสตรีจะไม่สามารถผ่านการศึกษาจากวัดได้เหมือนกับผู้ชายแล้ว ยังมีทัศนคติและค่านิยมทางสังคมที่เป็นอุปสรรคอีกประการหนึ่ง ที่ถือว่าสตรีเป็นช้างเท้าหลังต้องอยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือน เรียนไปก็ไม่มีประโยชน์ ซึ่งค่านิยมดังกล่าวนี้นับเป็นการปิดหนทางการศึกษาเล่าเรียนโดยปริยาย ประกอบกับประเพณีบ้านเมืองของล้านนาไทยเวลานั้น ถือว่าผู้หญิงคนใดอ่านหนังสือได้ก็เชื่อว่าจะเป็น “บาป” นอกจากข้อห้ามทางสังคมล้านนาไทยสมัยโบราณเกี่ยวกับการศึกษาของสตรีที่เรียกว่า **“ฮีตเมือง”** มีห้ามไว้ว่า “ถ้าผู้หญิงคนไหนขืนไปเรียนหนังสือ เขาจะต้องถูกตีจนหลังลาย” ข้อกล่าวอ้างนี้ วิบูลย์ ทานุชิต (2528 หน้า 56) กล่าวว่า เนื่องจากพ่อแม่กลัวว่า ถ้าหากลูกสาวเรียนรู้หนังสือมากจะแอบไปเขียนจดหมายหรือเพลงยางให้

บ่าว ซึ่งถือว่าผิดประเพณี บุญเลิศ พิงพราวลี และมนี บล็อก (2497 หน้า 90) ให้ความเห็นอีกว่า นอกจากนี้สตรีบางคนที่พออ่านออกเขียนได้ แทนที่จะมีคนยกย่องสรรเสริญอย่างสมัยนี้ แต่กลับโดนตำหนิกันเสียอย่างรุนแรงว่าเรียนรู้มากไม่ดี จนมีคำประชดสตรีที่รู้หนังสือว่า **"อี่หนานยะ-หนานผู้หญิง"** เป็นต้น (ผู้หญิงที่ฉลาดรู้ทำตัวเหมือนผู้ชายที่เคยบวชเรียนมา)

นับว่าประเพณีและค่านิยมบางประการของสังคมดังกล่าว ทำให้สตรีล้านนาไทยไม่มีโอกาสศึกษาหนังสือได้ทัดเทียมกับผู้ชาย โดยเฉพาะการศึกษาที่เกิดขึ้นจากภายในวัด ดังนั้น เมื่อสตรีไม่มีโอกาสดังกล่าว สตรีจึงต้องศึกษาวิชาชีพจากครอบครัวแทน ซึ่งวิชาที่ศึกษาส่วนใหญ่จะเน้นหนักไปในทางที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตในครอบครัว มากกว่าวิชาการด้านอื่น ๆ เช่น วิชาแม่บ้านการเรือน การประกอบอาหาร การทอผ้า การย้อมผ้า การเย็บปักถักร้อย การเลี้ยงดูทารก รวมทั้งอาชีพภายในครอบครัว หรือในท้องถิ่น เป็นต้น ซึ่งวิชาชีพเหล่านี้จะมีพ่อแม่เป็นผู้ถ่ายทอดให้แก่ลูกหลานของตนทั้งสิ้น (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2525 หน้า 25)

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า สตรีของล้านนาไทยสมัยนั้น แม้จะไม่ได้ผ่านการศึกษาอักขรวิธีโดยการบวชเรียนเหมือนผู้ชาย แต่สตรีก็สามารถศึกษาวิชาชีพที่จำเป็นแก่การดำรงชีพได้จากครอบครัวของตน ซึ่งนับเป็นการศึกษาอีกรูปแบบหนึ่งของสังคมล้านนาไทยสมัยโบราณ จากการพิจารณาแนวความคิดทางการศึกษา และรูปแบบการจัดการศึกษาของล้านนาไทยก่อนการปฏิรูปการศึกษา จึงกล่าวได้ว่าแนวความคิดทางการศึกษาและรูปแบบการจัดการศึกษาดั้งเดิมของล้านนาไทย แม้ว่าจะเป็นแบบอนุรักษ์นิยม ยึดมั่นในจารีตประเพณีและความเชื่อดั้งเดิมเป็นสำคัญก็ตาม แต่ลักษณะแนวความคิดทางการศึกษาดังกล่าว ก็ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการปฏิรูปในมณฑลพายัพระยะต่อมามากนัก พื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมบางประการ ยังมีส่วนที่เอื้ออำนวยต่อการปฏิรูปการศึกษาในดินแดนส่วนนี้อีกด้วย เช่น พื้นฐานทางด้านพระพุทธศาสนาและค่านิยมทางสังคม โดยเฉพาะค่านิยมในการยกย่องผู้ที่มีความรู้หรือมีฝีมือ และค่านิยมในการบวชเรียนในพระพุทธศาสนาเป็นต้น นอกจากนี้ ถ้าหากพิจารณาถึงสภาพทางสังคม และความจำเป็นในการศึกษาของคนล้านนาไทยในสมัยนั้นแล้ว จะเห็นว่าผู้ที่ผ่านการบวชเรียนในพระพุทธศาสนาส่วนมาก เป็นผู้มีความรู้ความสามารถและได้รับการยอมรับจากคนในสังคม หรือผู้ที่ได้รับการอบรมสั่งสอนจากครอบครัว ก็นับเป็นการศึกษาที่เพียงพอแล้วสำหรับคนในสมัยนั้น ส่วนความจำเป็นในการศึกษาตามระบบสมัยใหม่ เริ่มมีความสำคัญในสมัยที่สังคมไทยต้องเผชิญกับการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกนี้เอง

3.1.2 ความสำคัญในการจัดการศึกษา

การศึกษาในล้านนาไทยสมัยโบราน ตั้งแต่เมื่อเริ่มก่อตั้งอาณาจักรในสมัยพระยามังรายเป็นต้นมา แม้ว่าล้านนาไทยจะมีตัวหนังสือใช้ในการศึกษาเล่าเรียนเป็นของตนเองก็ตาม แต่การศึกษาสมัยโบราณก็มีเป้าประสงค์จำกัดและแคบกว่าสมัยปัจจุบันนี้มาก กล่าวคือ มีจุดมุ่งหมายเน้นหนักไปในทางส่งเสริมพระพุทธศาสนา อันเป็นศาสนาที่ฝังรากลึกอยู่ในสังคมล้านนาไทยมานานจนกระทั่งปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามในการพิจารณาจุดมุ่งหมายและความจำเป็นในการศึกษาของล้านนาไทยสมัยโบราณนั้น อาจแยกเป็นการศึกษาของสามัญชนหรือไพร่เมืองกับการศึกษาของชนชั้นสูง คือกษัตริย์และขุนนาง ได้ดังนี้

1) การศึกษาของสามัญชน : ไพร่เมือง สามัญชนหรือไพร่เมือง ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในสังคมนั้น อาจกล่าวได้ว่ามีจุดมุ่งหมายและความจำเป็นในการศึกษาที่สำคัญอยู่ 2 ประการ (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2525 หน้า 30) คือ

ประการแรก เป็นการศึกษาเพื่อส่งเสริมทะนุบำรุงพุทธศาสนา จากจุดมุ่งหมายของการศึกษาดังกล่าว วัดจึงมีบทบาทและความสำคัญในการเป็นศูนย์กลางการจัดการศึกษาภายใต้การดำเนินการของพระสงฆ์ โดยพระจะเป็นครูจัดสอนอ่านและเขียนหนังสือตั้งแต่ต้นจนสามารถศึกษาพระไตรปิฎกให้มีความเข้าใจซาบซึ้งในพระธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วก็บรรพชาอุปสมบท เพื่อปฏิบัติพระธรรมวินัยเพื่อหวังอานิสงส์ต่อไป ส่วนประชาชนถือว่าการบวชเรียนก่อนจะมีครอบครัวนั้นให้อานิสงส์แรงมาก และนับเป็นการทดแทนพระคุณบิดามารดาอีกทางหนึ่งด้วย ดังนั้นบิดามารดาจึงนิยมส่งบุตรชายของตนเข้าศึกษาและบวชเรียนตามวัดต่าง ๆ ดังนั้นวัดจึงเป็นศูนย์วิชาการที่สำคัญมากในสมัยนั้น

ประการที่สอง เป็นจุดมุ่งหมายในการศึกษาเพื่อเลื่อนฐานะทางสังคม ในสมัยโบราณถ้าไพร่ผู้ใดผ่านการศึกษาจากวัดแล้ว โอกาสในการเลื่อนสถานภาพของตนให้สูงขึ้นมีมากกว่าไพร่ทั่ว ๆ ไป เพราะเมื่อบวชแล้วสึกออกมาเป็นฆราวาสจะได้รับเกียรติจากสังคมมาก เช่น ถ้าบวชเป็นสามเณรจะได้รับคำนำหน้าว่า “น้อย” หรือ “ใหม่” ถ้าเป็นพระภิกษุจะได้รับคำนำหน้าว่า “หนาน” และถ้าเคยทำหน้าที่เป็นเจ้าอาวาสปกครองศิษย์วัดลูกวัดมาก่อน สึกออกมาแล้วจะได้คำนำหน้าเพิ่มเติมมากขึ้นไปอีกว่า “หนานหลวง” เฉพาะคำนำหน้าที่ได้มาก็จะบ่งบอกคุณภาพของคนผู้นั้นโดยไม่ต้องอธิบายมาก ดังนั้นการบวชเรียนจึงมีส่วนทำให้ฐานะทางสังคมสูงขึ้น คนก็ยกย่องสรรเสริญมากกว่า “คนดิบ” ที่ไม่ได้ผ่านการบวชเรียนมาก่อน

นอกจากนี้ยังเป็นที่น่าสังเกตว่า คนล้านนาไทยสมัยก่อนมักนิยมเรียกคำนำชื่อผู้ชายที่อยู่ในหมู่บ้านใกล้เรือนเคียงของตนว่า “พี่น้อย” หรือ “พี่หนาน” ทั้ง ๆ ที่ผู้ชายคนนั้นอาจจะบวชเรียนมาก่อนหรือไม่ก็ตาม การเรียกคำนำหน้าชื่อเช่นนั้น นอกจากจะเป็นการให้เกียรติแล้ว ยังแสดงว่าบุคคลเหล่านั้นต้องผ่านการบวชเรียนจากวัดมาแล้วทั้งนั้น ดังนั้นการบวชเรียนในพุทธศาสนาจึงให้ประโยชน์แก่ผู้บวชมาก เพราะนอกจากจะได้เรียนรู้อักขรวิธีเบื้องต้นแล้วยังเป็นหนทางหนึ่งในการเลื่อนฐานะทางสังคมของตนให้สูงขึ้นด้วย

ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เป็นการศึกษาสำหรับไพร่เมืองผู้ชาย ส่วนผู้หญิงซึ่งไม่สามารถบวชเรียนได้จึงไม่มีโอกาสเรียนหนังสือ คงเรียนเกี่ยวกับหน้าที่แม่บ้านเท่านั้น ประกอบกับค่านิยมทางสังคมบางประการ ที่ทำให้ผู้หญิงต้องอยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือน ไม่มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนทัดเทียมผู้ชาย ซึ่งจะได้กล่าวรายละเอียดในตอนต่อไป

2) การศึกษาของชนชั้นสูง : กษัตริย์และขุนนาง

สำหรับการศึกษาของชนชั้นสูงซึ่งเป็นชนชั้นปกครองได้แก่ กษัตริย์พระราชวงศ์และขุนนาง ต่างก็มีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาเล่าเรียน เช่นกัน เพียงแต่การศึกษาของชนกลุ่มนี้ มุ่งจะศึกษาเพื่อนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ในการปกครองบ้านเมือง เนื้อหาวิชาที่ศึกษาก็จะแตกต่างจากสามัญชนหรือไพร่เมือง ดังนั้น จุดมุ่งหมายและความจำเป็นในการศึกษาของชนชั้นสูงนั้น วิบูลย์ ทานุชิต (2528 หน้า 34-38) ได้แยกวิเคราะห์ไว้มีอยู่ 2 ประการ คือ

ประการที่ 1 เป็นจุดมุ่งหมายเพื่อกล่อมเกลาจิตใจ แนวความคิดนี้ดูจะเป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างหนึ่งสำหรับชนชั้นปกครอง ที่จะต้องเรียนรู้บทบาทหน้าที่ และคุณสมบัติของกษัตริย์หรือผู้ปกครองที่ดี ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล (2519 หน้า 102) กล่าวว่า ในอุดมคติของสังคมไทยคือลักษณะกษัตริย์ที่เป็น “ธรรมราชา” และทรงไว้ซึ่ง “ทศพิธราชธรรม” แนวคิดเรื่องธรรมราชาและทศพิธราชธรรมนี้ เป็นแนวคิดที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทหรือหินยาน ดังนั้น อิทธิพลของพระพุทธศาสนาจึงมักได้รับนำมาใช้เป็นแนวความคิดทางการเมืองการปกครองของไทยด้วย ในล้านนาไทยก็เช่นเดียวกัน ปรากฏหลักฐานแนวความคิดดังกล่าวอยู่ทั่วไปในศิลาจารึก และแม้แต่ในตำนานของล้านนาหลายเรื่องในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 เช่น ตำนานมูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ จามเทวีวงศ์ และปัญญาสชาดก เป็นต้น ล้วนแต่กล่าวอ้างถึงทศพิธราชธรรมและคุณธรรมต่าง ๆ เพื่ออบรมกล่อมเกลาจิตใจคนให้มีเมตตาธรรม เกรงกลัวต่อบาปและพยายามสร้างบุญกุศลทั้งสิ้น (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2519 หน้า 9) นอกจากนี้ ในวรรณกรรมต่าง ๆ ของล้านนา เช่น ไตรภูมม์ (ไตรภูมิฉบับล้านนา) โคลงพรหมทัต โลกนัยชาดก และโคลงเจ้าวิฑูรสอนหลาน เป็นต้น ก็ได้กล่าวถึงคตินิยมทางการปกครองแบบธรรมราชาและทศพิธราชธรรม

ส่วนขุนนาง ซึ่งเป็นชนชั้นสูงที่ใกล้ชิดกับกษัตริย์และมีบทบาทสำคัญในการช่วยบริหารราชการบ้านเมือง เป็นผู้ที่มีอำนาจทางการปกครองอีกกลุ่มหนึ่ง แต่อาจใช้อำนาจในทางที่ผิดได้ ฉะนั้น จึงปรากฏหลักเกณฑ์อันเป็นจริยธรรมสำหรับสั่งสอนขุนนาง โดยสอนให้ประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตามทำนองครองธรรม ให้รอบรู้แบบแผน กฎเกณฑ์ ขนบธรรมเนียมของขุนนาง ตลอดจนให้มีความรอบคอบ มีเหตุผลและมีเมตตาธรรม ดังตัวอย่างคำสอนของพระเจ้าพรหมทัตสอนขุนทัต ซึ่งเป็นขุนนางคนสำคัญของพระองค์ปรากฏอยู่ในโคลงพรหมทัตตอนหนึ่ง (พรรณเพ็ญ เครือไทย, 2525 หน้า 235) ว่า

เสวยภพสอนสั่งแม้น เมตตา
ปลงปลูกใจกรุณา ผ่อผู้
ชีพราหมณจุ่งไพหา ปรสพเสพย คุณเฮ่
เมืองไหย่เมืองน้อยรู้ ต่อต้นไมตรี

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า จุดมุ่งหมายและความจำเป็นของการศึกษาของชนชั้นสูงในล้านนาไทยสมัยโบราณ ที่สำคัญประการหนึ่งก็คือการเรียนรู้ขนบธรรมเนียม ประเพณี และคุณธรรมทางสังคม

ตามแนวคติทางพระพุทธศาสนา เพื่อกล่อมเกลาจิตใจให้เป็นคนดีมีศีลธรรมตามจุดประสงค์ คือการให้เป็นผู้ปกครองที่ใช้อำนาจในการปกครองโดยธรรมนั่นเอง

ประการที่ 2 คือ กษัตริย์ต้องศึกษาหาความรู้เพื่อนำเอามาใช้ในการปกครองบ้านเมือง ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายที่ต่อเนื่องมาจากประการแรก และได้รับอิทธิพลจากแนวคิดทางพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน ดังนั้น ผู้ปกครองจะต้องเล่าเรียนพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาอย่างตั้งใจดำรงตนอยู่ในโอวาทของครู พากเพียรเรียนรู้วิชาการทั้งหลายอยู่เสมอโดยไม่เกียจคร้าน เพื่อเสริมสร้างสติปัญญาให้เชี่ยวชาญในกิจการทั้งปวง

สำหรับขุนนางนั้น นอกจากจะเรียนรู้จารีต แบบแผน กฎเกณฑ์ ขนบธรรมเนียม ประเพณีของขุนนางต่าง ๆ อย่างถี่ถ้วนดังกล่าวมาแล้ว ขุนนางยังจะต้องเรียนรู้ในเรื่องศาสตราคุณ วิทยาคุณและงานราชการทั้งปวง เพื่อประโยชน์ในการปฏิบัติหน้าที่ราชการ ดังความในโคลงเจ้าวิฑูรสอนหลานอีกบทหนึ่ง (ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล, 2519 หน้า 109) ว่า

เป็นขุนหื้อประกอบด้วย เรียนคุณ
จบเพทเชิงการขุน ถี่ถ้วน
ริพรองแต่งปองปุน สัพพะเยื่อง คุณเฮ่
จบเพทเพียงลุบล้วน โลกนี้ลือเลือง

นอกจากความรู้ต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว ขุนนางยังจะต้องมีความรู้วิชาการอื่น ๆ อีกหลายสาขา เพราะตำแหน่งขุนนางและข้าราชการนั้นมีหลายประเภท ทั้งขุนนางกลุ่มทหาร ได้แก่ นายช้าง นายม้า นายสิบ นายซาว นายร้อย เจ้าพัน เจ้าหมื่น เจ้าแสน และขุนนางกลุ่มคนละเรือน ได้แก่ ตำแหน่ง “ขุนแต่งกว้าน” และ “สิงเมือง” เป็นต้น (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2520 หน้า 38) ซึ่งขุนนางแต่ละประเภทก็มีหน้าที่ความรับผิดชอบแตกต่างกันไป

กล่าวโดยสรุปแล้ว จุดมุ่งหมายและความจำเป็นในการศึกษาของคนล้านนาไทยในสมัยโบราณ ทั้งการศึกษาของสามัญชนและชนชั้นสูง มีลักษณะเด่นร่วมกันประการหนึ่งคือ ทุกชนชั้นต่างก็มุ่งศึกษาวิชาการต่าง ๆ ที่เน้นหนักไปในทางส่งเสริมพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานสำคัญ จากนั้นก็ศึกษาวิชาการแขนงอื่น ๆ ตามความจำเป็นของแต่ละกลุ่มชน ซึ่งลักษณะจุดมุ่งหมายของการศึกษาดังกล่าว ล้วนแต่มีส่วนเสริมสร้างความคงอยู่ และความก้าวหน้าของสังคมด้วยกันทั้งสิ้น

3.1.3 กระบวนการจัดการศึกษา

เนื่องจากการศึกษาของล้านนาไทยสมัยโบราณ จัดขึ้นโดยคณะสงฆ์และมีวัดเป็นสถานศึกษาเล่าเรียนที่สำคัญ ดังนั้น กระบวนการจัดการศึกษาของล้านนาไทยสมัยก่อน เราจึงสามารถพิจารณาได้จากการจัดการเรียนการสอนของวัด ซึ่งวิบูลย์ ทานุชิต (2528 หน้า 38-43) ได้มีการจัดแบ่งขั้นตอนหรือระดับการศึกษาออกเป็น 4 ขั้นตอน โดยอนุโลมตามขั้นตอนของการบวชในพุทธศาสนาเป็นหลัก แต่ไม่ได้หมายความว่าทุกวัดในล้านนาไทยสมัยโบราณ ได้มีขั้นตอนดังกล่าวนี้ครบทุกขั้นตอนเสมอไป

ขั้นที่ 1 การเตรียมตัวก่อนเข้าเรียน เนื่องจากชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านสมัยก่อน มีความผูกพันอยู่กับวัดอย่างใกล้ชิด จนเกือบจะแยกจากกันไม่ออก ดังนั้น บางทีพ่อแม่ติดธุระเรื่องการทำมาหา

กิน ก็มักจะนำบุตรชายของตนไปฝากพระดูแลตั้งแต่เล็ก พระท่านก็เอาใจใส่เลี้ยงดูให้ ถ้ายังเล็กอยู่ท่านก็ป้อนข้าว อาบน้ำ ทาขมิ้นให้เสมอเหมือนเป็นลูกหลานของท่าน แต่ความจริงส่วนมากก็จะเป็นลูกหลานของท่านเองไม่ใช่ใครอื่น เพราะพระเหล่านั้นส่วนใหญ่ก็เป็นคนในหมู่บ้าน เด็กจึงเรียกท่านเป็นหลวงตา หลวงปู่ หลวงพ่อ และอื่น ๆ แล้วแต่จะเรียกกัน (พระยาอนุมานราชธน, 2510 หน้า 134-136)

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2525 หน้า 18) กล่าวว่า จากการที่พ่อแม่นำเด็กไปฝากพระตั้งแต่แรกนี้ นอกจากจะเป็นการฝากให้พระท่านเลี้ยงดูแล้ว คงจะเป็นขั้นตอนหนึ่งของการเตรียมตัวเด็กก่อนที่จะเข้าเรียน ซึ่งขั้นตอนการเตรียมตัวก่อนเข้าเรียนนี้ จะเริ่มกันเมื่อเด็กอายุประมาณ 6-7 ขวบ ซึ่งโตพอสมควรแล้ว พ่อแม่ของเด็กจะพาบุตรหลานของตนไปวัดตอนเย็นหลังเลิกงานทุกวันในฤดูเข้าพรรษา เพื่อให้บุตรคุ้นเคยกับเด็กวัดคนอื่น ๆ และกิจกรรมในวัด ในเวลาเดียวกันเจ้าอาวาสจะใช้เวลาดังกล่าวสังเกตพื้นฐานและความสนใจของเด็กผู้นั้น ก่อนจะรับเป็นลูกศิษย์ของตน ทั้งนี้ เงื่อนไขในการรับสมัครเด็กเข้าเรียนในแต่ละท้องถิ่นอาจจะแตกต่างกันไปบ้าง การที่พ่อแม่พาบุตรชายของตนมาตอนเย็นทุกวัน นับว่าเป็นการเริ่มต้นเตรียมตัวเด็กที่ดี เพื่อให้เด็กสามารถปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ใหม่ ๆ ในวัดได้ ก่อนที่พ่อแม่จะนำเด็กมาฝากเรียนที่วัด ดังนั้น การเตรียมตัวก่อนเข้าเรียนจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับเด็กทุกคนที่จะเข้ามาบวชเรียนในวัด แต่ทั้งนี้ ไม่จำเป็นว่าเด็กจะต้องผ่านขั้นตอนที่ 1 นี้ทุกคน เพราะบางคนพ่อแม่อาจจะนำมาฝากวัดในขั้นที่ 2 คือเป็นขะยมเลยก็ได้

ขั้นที่ 2 การศึกษาระดับประถม (ระยะเป็นขะยม) หลังจากที่เด็กชายผ่านระยะการปรับตัวในขั้นที่ 1 จนคุ้นเคยกับวัดพอสมควรแล้ว พออายุได้ประมาณ 10 ขวบ พ่อแม่ก็จะนำไปฝากวัด ซึ่งเท่ากับนำไปฝากโรงเรียนในสมัยนี้ เรียกว่าระยะเป็น “ขะยม” หรือ “เด็กวัด” “ตุ๊หลวง” (เจ้าอาวาส) ซึ่งทำหน้าที่เป็นครูใหญ่ก็จะจัดมอบขะยมให้เป็นลูกศิษย์ของ “ตุ๊หนาน” รูปใดรูปหนึ่ง การฝากตัวเป็นลูกศิษย์นี้จะต้องมีพิธี “ใส่ขันตั้ง” หรือ “พิธียกครู” โดยลูกศิษย์จะต้องนำธูปเทียนเข้าตอกดอกไม้ไปเป็นเครื่องสักการะครูด้วย (มณี พะยอมยงค์, 2525 หน้า 102-103) เมื่อเสร็จพิธีฝากตัวแล้ว ครูก็จะจัดให้เริ่มเรียนอักขรวิธีเบื้องต้น โดยหัดอ่าน หัดเขียนตัวอักษร และตัวเลข ตลอดจนการหัดอ่านคำสวดมนต์ไหว้พระ เพื่อปฏิบัติเป็นกิจวัตรประจำวัน นอกจากจะเรียนอักขรวิธีดังกล่าวแล้ว ยังเรียนด้านจริยธรรม ได้แก่ ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ที่ประพฤติปฏิบัติในศาสนาและในชีวิตประจำวัน เช่น การหมอบ การคลาน การกราบ การไหว้ เป็นต้น ซึ่งเมื่อเข้าเป็นขะยมแล้ว บรรดาขะยมเหล่านี้จะต้องได้รับการอบรมสั่งสอนเกี่ยวกับกิริยามารยาท เพื่อให้ปฏิบัติตัวได้ถูกต้อง และจะมีการทดสอบกิริยามารยาทเหล่านั้นเมื่อเล่าเรียนจนสามารถจดจำได้แล้ว ตุ๊หนานซึ่งเป็นพระพี่เลี้ยงจะให้ขะยมลูกศิษย์ของตนท่องอานิสงส์บวช (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2525 หน้า 20) เพื่อเตรียมตัวในพิธีบวชเป็นสามเณรต่อไป

ขั้นที่ 3 การศึกษาระดับมัธยม (ระยะบวชเป็นสามเณร) เมื่อศึกษาอักขรวิธีจนสามารถอ่านออกเขียนได้ หัดเทศน์คัมภีร์ง่าย ๆ พร้อมกับท่องสวดมนต์คำขอบรรพชา ตลอดจนศึกษาข้อวัตรของการเป็นสามเณรที่จะพึงปฏิบัติได้ และเมื่อมีอายุพอสมควรก็จะบรรพชาเป็นสามเณร ซึ่งเทียบได้กับการเลื่อนขึ้นเรียนชั้นมัธยมแล้วก็ไปฝากตัวเป็นลูกศิษย์ของ “ตุ๊บาลก๋า” รูปใดรูปหนึ่งแล้วแต่ตุ๊หลวงจะเห็นสมควร ส่วนการเรียนนั้นก็เรียนอ่านเขียนเหมือนกันแต่ยากและสูงขึ้น เช่น หัดจารพระธรรมลงบน

ใบลาน หัดท่องคำสวดทำเวนทาน หัดอ่านพระธรรมและหัดเทศนาพระสูตรง่าย ๆ ทั้งธรรมอานิสงส์ต่าง ๆ (ถิ่น รัติกนก, 2525 หน้า 54) เช่น พระมาลัยโปรด ธรรมมหาวิบาก ธรรมไชยสังฆหะ ธรรมคุณหัสสวิชัย เป็นต้น ธรรมเทศนาเหล่านี้มักจะเป็นการเทศน์ในพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นการเทศน์หรือสวดจากความจำได้ไม่ยาก ไม่มีความลึกซึ้งแต่อย่างใด (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2525 หน้า 21) นอกจากนั้นต้องเรียนอักขระชั้นสูงที่เรียกว่า “สธาสนธิ” ถ้าสามเณรรูปใดเกิดความจำเป็นต้องสึกก่อนอายุครบ 20 ปี ก็สึกได้ และเมื่อเป็นเพศฆราวาสออกจากวัดไปแล้วก็จะได้รับคำเรียกนำหน้าชื่อว่า “น้อย” หรือ “ใหม่” อันเป็นสัญลักษณ์ว่าได้ผ่านชีวิตเป็นสามเณรคือได้บทเรียนมาแล้วเท่า กับเป็นใบสุทธิหรือประกาศนียบัตรว่าผ่านการศึกษาชั้นสามเณรหรือชั้นมัธยมมาแล้วนั่นเอง (ถิ่น รัติกนก, 2525 หน้า 54)

ขั้นที่ 4 การศึกษาระดับอุดมศึกษา (ระยะอุปสมบทเป็นพระภิกษุ) ถ้าสามเณรรูปใดยังไม่สึกจนอายุครบ 20 ปีก็จะได้รับการ “เป็กเป็นตุ๊เจ้า” (อุปสมบทเป็นพระภิกษุ) ซึ่งเทียบได้กับการเลื่อนขึ้นเรียนชั้นอุดมศึกษาหรือขั้นวิทยาลัย ในชั้นนี้ ตุ๊หลวงจะต้องเป็นครูแนะนำให้การศึกษาเรียกว่า “โมกขอาจารย์” หรือ “ครูบา” ฉะนั้น ตุ๊หลวงจึงต้องเป็นผู้ทรงคุณความรู้และเชี่ยวชาญจริง ๆ ถ้าวัดใดตุ๊หลวงไม่ทรงคุณความรู้พอที่จะสามารถสั่งสอนแนะนำลูกศิษย์ได้ พวกตุ๊เจ้าที่รักการศึกษาก็จะไปขวนขวายเรียนกับโมกขอาจารย์หรือครูบาวัดอื่นที่เชี่ยวชาญการศึกษาในชั้นนี้ ดังตัวอย่าง ครูบาฝายหินปฐมสังฆราชล้านนาไทย หลังจากที่ท่านได้บรรพชาเป็นสามเณรที่วัดฝายหินแล้ว ก็เล่าเรียนอยู่ที่วัดแห่งนี้จนจบชั้นสูงสุด และเมื่ออายุย่างเข้า 22 ปี ก็อุปสมบทเป็นพระภิกษุ จึงเดินทางไปศึกษาเล่าเรียนต่อในสำนักวัดป่าแดงของพระมหาเถรสิริวัโส (สงวน โชติสุขรัตน์, 2515 หน้า 491-492) ซึ่งถือว่าเป็นสำนักที่มีชื่อเสียงทางด้านการศึกษาแห่งหนึ่งของล้านนาไทยในสมัยนั้น

นอกจากจะศึกษาพระไตรปิฎกให้เข้าใจซาบซึ้ง จนมีความรู้ในพระธรรมวินัยและมูลกระจายสมัญญาภิธาน และการพระศาสนาอย่างแตกฉานแล้ว ต้องหัดเทศนาพระอภิธรรมและธรรมชั้นสูง เช่น มหาชาติกัณฑ์ต่าง ๆ อีกด้วย ตลอดระยะเวลาที่บวชเรียนเป็นพระภิกษุอยู่นั้น นับว่าเป็นระยะเวลายาวนานมาก เริ่มตั้งแต่อายุ 20 ปีขึ้นไป จนกระทั่งลาสิกขาบทหรือตลอดอายุขัยของท่าน ซึ่งก็มีปรากฏอยู่เป็นจำนวนไม่น้อยที่พระภิกษุเหล่านั้นเคร่งครัดต่อศีลธรรมและวินัยมาก จนประชาชนเคารพนับถือยกย่องให้เป็นครูบา เช่น ครูบาศรีวิชัย นักบุญแห่งล้านนาไทยเป็นต้น ส่วนพระภิกษุบางรูปที่มีความจำเป็นไม่อาจจะอยู่ในเพศบรรพชิตอีกต่อไป เมื่อลาสิกขาบทออกมาเป็นฆราวาสก็จะได้รับสมญานำหน้าชื่อว่า “หนาน” (ทิด) ซึ่งเทียบเท่ากับได้รับปริญญาบัตรเป็น “บัณฑิต”แล้ว

ส่วนกระบวนการจัดการศึกษาของชนชั้นสูงในสังคมนั้น เนื่องจากชนชั้นสูงเป็นชนกลุ่มน้อยในสังคม การจัดระดับขั้นการศึกษาจึงไม่ปรากฏให้เห็นเด่นชัด ทั้งนี้สันนิษฐานว่าคงจะไม่มีการจัดแบ่งขั้นตอนการศึกษาดังเช่นขั้นตอนการศึกษาของสามัญชนในวัด เพียงแต่อนุโลมจัดตามความเหมาะสมและความจำเป็นของแต่ละบุคคล โดยเรียนตามราชสำนักในเขตพระราชฐาน แต่ทั้งนี้อาจมีชนชั้นสูงบางกลุ่ม เช่น เชื้อพระวงศ์และขุนนางอาจจะศึกษาตามสำนักที่มีชื่อเสียง ซึ่งรวมหมายถึงวัดบางวัดด้วยก็ได้

3.1.4 รูปแบบการจัดการศึกษา

รูปแบบการจัดการศึกษาในดินแดนล้านนาไทยก่อนการปฏิรูปการศึกษา มีรูปแบบการจัดการศึกษาที่ไม่แตกต่างจาการศึกษาของไทยกลาง ทั้งการศึกษาที่จัดขึ้นภายในบริเวณวัด และจัดขึ้นนอกวัด ซึ่งรูปแบบการจัดการศึกษาของล้านนาไทยในอดีตสามารถวิเคราะห์ได้ ดังนี้

1) ด้านผู้สอน คนไทยในสมัยโบราณเคารพพระสงฆ์ด้วยเหตุ 2 สถาน สถานหนึ่งเคารพในฐานะที่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า อีกสถานะหนึ่งเคารพในฐานะที่เป็นผู้มีความรู้สูง สามารถอ่านและท่องจำภาษาบาลี และสวดมนต์คาถานำศิริมงคลมาสู่พวกตนได้ (ชัย เรืองศิลป์, 2523 หน้า 258-259) จากความเคารพและความศรัทธาดังกล่าว พระสงฆ์จึงได้รับการยกย่องจากสังคมให้เป็นนักวิชาการที่ทรงความรู้สูงสุดในสังคม ประกอบกับสังคมล้านนาไทยสมัยโบราณ วัดเปรียบเสมือนโรงเรียน พระสงฆ์ในวัดจึงทำหน้าที่เสมือนครูผู้สอนด้วย ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ครูผู้สอนส่วนใหญ่ในล้านนาไทยจึงได้แก่ “พระสงฆ์” ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็นหลายระดับตามระดับชั้นที่สอน ในที่นี้จะแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ (วิบูลย์ ทานุชิต, 2528 หน้า 43-45)

(1) ครูสอนระดับขะยม เรียกว่า “ตุ๊หนาน” ได้แก่ พระที่มีพรรษาไม่มากนัก ปกติไม่เกิน 5 พรรษา ทำหน้าที่สอนขะยมซึ่งเทียบได้กับครูชั้นประถม

(2) ครูสอนระดับสามเณร เรียกว่า “ตุ๊บาลก๋า” หรือพระครูใบฎีกา ได้แก่ พระที่มีพรรษาสูงตามปกติตั้งแต่ 5 พรรษาขึ้นไป ซึ่งอาจจะมีหลายรูปและเรียกชื่อต่าง ๆ กันไป ตุ๊บาลก๋าทุกรูปทำหน้าที่สอนสามเณรซึ่งเทียบได้กับครูชั้นมัธยม

(3) ครูสอนระดับพระภิกษุเรียกว่า “ตุ๊หลวง” ได้แก่ เจ้าอาวาส ทำหน้าที่เป็นครูใหญ่ ซึ่งถือว่าเป็นผู้มีความรู้ความสามารถและมีพรรษาในการบวชค่อนข้างมากจึงได้รับการยอมรับให้เป็นเจ้าอาวาสของวัด

นอกจากครูผู้สอนซึ่งเป็นพระสงฆ์ดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังอาจมีผู้ทำหน้าที่เป็นครูที่เป็นฆราวาสอยู่บ้าง ซึ่งอาจจะได้แก่ “น้อย” หรือ “หนาน” จึงถือว่าเป็นนักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งที่ได้รับการยอมรับจากสังคมมาก แต่อาจจะด้วยน้อยหรือหนานต้องทำมาหากินและมีภารกิจอื่น ๆ มากกว่าพระสงฆ์ จึงไม่ค่อยมีเวลาเอาใจใส่วิชาการด้านสามัญมากนัก ดังนั้น พระสงฆ์จึงกลายเป็นนักวิชาการและเป็นครูที่มีบทบาทเด่นที่สุดในสังคม

ฉะนั้น พระสงฆ์จึงเป็นครูผู้สอนที่ทำหน้าที่สอนคนส่วนใหญ่ในสังคม ซึ่งได้แก่สามัญชนหรือไพร่เมือง ส่วนชนชั้นสูงในสังคมนั้น ไม่ค่อยปรากฏหลักฐานเด่นชัดมากนักว่าใครเป็นผู้ทำหน้าที่ครูผู้สอน แต่เท่าที่ค้นคว้าหลักฐานส่วนใหญ่จะพบว่าเป็นการศึกษาจากบรรพบุรุษของตน หรือสำนักที่มีชื่อเสียง ดังปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่า พระยามังรายได้ถ่ายทอดวิชาความรู้ของพระองค์ให้พระราชนัดดาซึ่งเป็นราชบุตรของพระยาคราม ดังมีความตอนหนึ่งว่า “เจ้าพระยาครามผู้พ่อ เทียรย่อมหื้อมาเฝ้า เรียนคำรู้คำหล้วก (ความรู้ความฉลาด) ในสำนักพระยามังรายพ่อตน เจ้าพระยามังรายมีคำ (ความ) กรุณาหลานตน สอนสัพพศิลปะศาสตร์ศิลปะทุกประการ...” (คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, ม.ป.ป. หน้า 33) นอกจากนี้ในพงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ยัง

กล่าวถึงการเล่าเรียนวิชาของพระยางำเมือง กษัตริย์เมืองพะเยา ตอนหนึ่งว่า “...อายุได้ 15 ปี ไปเรียนวิชาด้วยฤาษีองค์หนึ่งชื่อ “เทพ” อยู่ภูเขายอดด้วน เรียนได้ 1 ปี พอชำนิชำนาญคล่องแล้ว ถึงอายุได้ 16 ปี ไปเรียนด้วยสุกกทันธฤาษีที่อยู่ภูเขาเมืองละโว้ได้จบบริบูรณ์ บรรดามนต์ทั้งปวง 2 องค์ด้วยกัน พระร่วงเป็นครูเดียวกัน...” (กรมศิลปากร, 2516 หน้า 27)

ส่วนครูผู้ทำหน้าที่สอนพวกขุนนาง สันนิษฐานว่าอาจจะได้แก่บรรดากษัตริย์ทั้งหลาย ดังปรากฏหลักฐานในวรรณกรรมล้านนาไทยหลายเรื่อง เช่น ในโคลงพรหมทัต มีอยู่ตอนหนึ่งที่พระเจ้าพรหมทัตสอนขุนพัต ซึ่งเป็นขุนนางคนสำคัญของพระองค์ ดังโคลงที่ยกตัวอย่างไปแล้วในตอนต้น นอกจากนี้ ขุนนางอาจจะได้รับการศึกษาจากพระสงฆ์ในวัด หรือผู้ที่มีความรู้ความสามารถจากสำนักการศึกษาอื่น ๆ ในสังคม โดยเฉพาะวิชาความรู้พื้นฐานทางด้านพระพุทธศาสนา

อย่างไรก็ตาม แม้ผู้ทำหน้าที่ครูผู้สอนในสังคมล้านนาไทยจะมีหลายระดับและหลายประเภท แต่ต้องยอมรับว่าพระสงฆ์เป็นครูที่มีบทบาทสำคัญมากที่สุด ในการให้การศึกษาอบรมสมาชิกในสังคมล้านนาไทยตลอดมา แม้กระทั่งเมื่อเริ่มต้นปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสงฆ์ก็ยังคงมีบทบาทสำคัญอยู่เรื่อยมา จนถึงปี พ.ศ. 2462 เมื่อกระทรวงศึกษาธิการรวมอำนาจการจัดการศึกษาไว้ทั้งหมด บทบาทของพระสงฆ์จึงเริ่มลดน้อยลง

2) ด้านหลักสูตร การเรียนการสอนในล้านนาไทยสมัยโบราณ แม้จะไม่มีการจัดระบบหลักสูตรการเรียนที่แน่นอนดังเช่นปัจจุบันนี้ก็ตาม แต่ก็สันนิษฐานได้ว่า แต่ละกลุ่มชนคงจะมีรูปแบบและรายวิชาเรียนอย่างเด่นชัด โดยกำหนดตามจุดมุ่งหมายและความจำเป็นในการศึกษาของตน ดังนั้น การจัดรายวิชาและหลักสูตรการศึกษาของล้านนาไทย จึงสามารถพิจารณาแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

(1) หลักสูตรและการเรียนของสามัญชนหรือไพร่เมือง ชนกลุ่มนี้โดยทั่วไปแล้วจะเรียนเกี่ยวกับวิชาพื้นฐานเบื้องต้นทั่วไปและวิชาการชั้นสูง หลักสูตรการเรียนจึงสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ส่วน คือ (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2525 หน้า 33)

ส่วนที่ 1 วิชาพื้นฐานทั่วไป ได้แก่ ความรู้ทางด้านอักขรวิธี การอ่าน และการเขียนหนังสือ รวมทั้งการจารคัมภีร์ใบลานด้วยอักษรล้านนา นอกจากจะมุ่งสอนวิชาการสามัญทั่วไปแล้ว ยังมีการเรียนการสอนวิชาชีพต่าง ๆ อีกด้วย

ส่วนที่ 2 วิชาการขั้นสูง ได้แก่ ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและอาจจะนับรวมบรรดาวิชาชีพชั้นสูงต่าง ๆ เช่น วิชาช่างฝีมือ แพทย์แผนโบราณ โหราศาสตร์ วิชาพิชัยสงคราม เป็นต้น อย่างไรก็ตาม หลักสูตรระดับสูงส่วนใหญ่มักจะเรียนเกี่ยวกับคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เช่น คัมภีร์มูลกัจจาย์ คัมภีร์สมัญญาภิธาน หรือการศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกเรียกว่า “วิชาปริยัติธรรม” ซึ่งจัดแบบศึกษาตามประเภทของคัมภีร์พระไตรปิฎก คือ วิชาธรรมะ ได้แก่ วิชาที่สอนเกี่ยวกับหลักธรรมคำสั่งสอนของพุทธศาสนาโดยทั่วไป วิชาพุทธะ ได้แก่ วิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับพุทธประวัติและประวัติของพระสาวก วิชาวินัย ได้แก่ เป็นวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับกฎระเบียบวินัยสงฆ์ในพระพุทธศาสนา

นอกจากนี้ ปริศนา ศิรินาม (2516 หน้า 60-61) กล่าวว่า ภาษามคธ (บาลี) ยังเป็นอีกวิชาหนึ่งจัดว่าเป็นวิชาชั้นสูงที่พระจะต้องศึกษาอย่างแตกฉานและพิสดาร ดังปรากฏหนังสือหลายเล่มที่พระสงฆ์ล้านนาได้รจนาด้วยภาษาบาลีจนมีชื่อเสียง เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ คัมภีร์มังคลัตถทีปนี ตำนานจามเทวีวงศ์ และปัญญาสชาดก เป็นต้น ซึ่งผลงานดังกล่าวนี้ นอกจากจะมีคุณค่าทางศาสนาและประวัติศาสตร์มากแล้ว ผลงานดังกล่าวยังได้สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญา และความก้าวหน้าของการศึกษาของล้านนาไทยในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี

(2) หลักสูตรและการเรียนของชนชั้นสูง หลักสูตรที่ชนชั้นสูงจะต้องศึกษาเล่าเรียน โดยเฉพาะผู้ที่จะดำรงตำแหน่งเป็นกษัตริย์นั้น จะศึกษาเกี่ยวกับวิชาที่จำเป็นในการทำสงครามเพื่อปกป้องบ้านเมือง เช่น การดูช้าง ดูม้า การใช้หอก ดาบ อาวุธการต่อสู้ เป็นต้น ดังตัวอย่างการเรียนวิชาของขุนเจืองหรือพระยาเจืองกษัตริย์ผู้เกรียงไกรของล้านนา (พ.ศ 1625-1705) ที่ปรากฏในพงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสนตอนหนึ่งว่า “ขุนเจืองก็เที่ยวหาเรียนวิชาต่าง ๆ คือ หัดเพลงจับช้าง จับม้า และเพลงอาวุธต่าง ๆ” (กรมศิลปากร, 2516 หน้า 18) และในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ก็ได้กล่าวถึงพ่อขุนรามคำแหงสามารถจำแลงแปลงพระองค์เป็นสัตว์ต่าง ๆ ได้ และได้แปลงพระองค์ไปนอนกับพระชายาของพระยางำเมือง (คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, ม.ป.ป. หน้า 14) ซึ่งวิชาการแปลงกายคงจะเป็นอีกวิชาหนึ่งที่ชนชั้นสูงมักศึกษาและจัดเป็นวิชาไสยศาสตร์ชั้นสูงแขนงหนึ่ง

นอกจากนี้ กษัตริย์อาจจะต้องมีความรู้ในเรื่องการวางผังเมืองด้วย ดังจะเห็นได้จากพระยามังรายได้ทูลเชิญพระยางำเมืองและพระยาร่วงเสด็จมา ร่วมวางแผนผังสร้างเมืองเชียงใหม่ดังมีความตอนหนึ่งว่า (คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, ม.ป.ป. หน้า 28)

“พระยามังรายคิดใจว่า สหายกู เจ้าพระยาทั้งสองมีความรู้ความฉลาด สัพพศิลปศาสตร์ เภทลักขณะอันเป็นชัยมงคลยิ่งนักแท้ด่าย ว่าฉันนั้นแล้ว พระยามังรายก็ชวนเอาพระยาทั้งสองไปเลียบดูที่จักขุดคือเวียงทั้งสี่ด้าน กับที่อันจักก่อปราการเวียงทุกแห่งทั้งที่จัดควรแปงประตู...”

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าหลักสูตรที่ชนชั้นสูงของล้านนาไทยสมัยโบราณจะต้องเรียนนั้น คงจะได้แก่วิชาพื้นฐานทั่วไปเพื่อใช้ในการปกครอง เป็นต้นว่า วิชาการทางพระพุทธศาสนา การตัดสินพิจารณาคดี หลักธรรมสำหรับกษัตริย์ที่เรียกว่า “ทศพิธราชธรรม” และ “อปริหานิยธรรม” กฎหมายหรือธรรมศาสตร์ อักขรวิธี และมีความรู้ด้านอาวุธและการสงคราม ช้างม้า ตลอดจนการวางผังเมืองและวิชาไสยศาสตร์

ส่วนขุนนางนั้น สามารถจำแนกออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มทหารและพลเรือน กลุ่มทหารนั้นจะเรียนเกี่ยวกับยุทธวิธีการสู้รบ ควบคุมกองทัพช้างและม้า รวมถึงตำราพิชัยสงคราม เป็นต้น ส่วนกลุ่มพลเรือนจะเรียนเกี่ยวกับกฎหมาย การตัดสินคดีความ อักขรวิธี การอ่าน การเขียน รวมทั้งภาษาต่างเมือง

ดังนั้น จะเห็นว่าทั้งสองชนชั้นคือสามัญชนกับกษัตริย์และขุนนาง มีหลักสูตรการเรียนแตกต่างกันในรายละเอียดตามความจำเป็นของแต่ละชนชั้น แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าชนทั้ง 2 กลุ่มต่างก็เรียนวิชาพื้นฐานที่เหมือน ๆ กันคือ พระพุทธศาสนาและอักขรวิธี รวมทั้งวิชาไสยศาสตร์

ส่วนตัวหนังสือหรือตัวอักษรที่ใช้ศึกษาเล่าเรียนในล้านนาไทยสมัยก่อนนั้น ตามหลักฐานที่ค้นพบมีอยู่ 3 ชนิด คือ (ถิ่น รัติกนก, 2525 หน้า 56)

(1) ตัวหนังสือไทยวนหรือตัวหนังสือเมือง ตัวหนังสือดังกล่าวนี้เป็นตัวหนังสือที่สำคัญยิ่งที่ใช้ในการศึกษาเล่าเรียน โดยเฉพาะใช้จารพระธรรมเทศนาในใบลานสำหรับพระภิกษุใช้เทศน์สั่งสอนประชาชน ตัวอักษรชนิดนี้ไม่เพียงแต่รู้จักกันทั่วไปในภาคเหนือเท่านั้น ในภาคอีสานก็รู้จักใช้ตัวหนังสือไทยวนนี้และเรียกว่า “ตัวหนังสือธรรม”

(2) ตัวหนังสือฝักขาม ตัวหนังสือชนิดนี้เกิดจากการที่พระเจ้ากือนากษัตริย์องค์ที่ 9 แห่งราชวงศ์มังราย ได้นิมนต์พระมหาสุมนเถระจากเมืองศรีสัชนาลัย เพื่อนำพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์มาเผยแพร่ในแคว้นล้านนาไทย พระสุมนเถระพร้อมด้วยอริยสงฆ์ลูกศิษย์พากันขึ้นมาตามคำนิมนต์ และพร้อมกันนั้นได้นำเอาอักษรสุโขทัยสมัยพระยาลิไทมาใช้ด้วยเรียกว่า “ตัวหนังสือฝักขาม” (ถิ่น รัติกนก, 2525 หน้า 57) ดังปรากฏหลักฐานดังกล่าวอยู่ที่ศิลาจารึกวัดพระยืน จังหวัดลำพูน ตัวหนังสือชนิดนี้ได้รับความนิยม และนำไปใช้แพร่หลายทั่วไปในล้านนาไทยระยะหนึ่ง โดยเฉพาะนิยมจารึกตามศิลาจารึกต่าง ๆ ซึ่งพบทั่วไปในภาคเหนือปัจจุบัน

(3) ตัวหนังสือขอมไทยหรือขอมเมือง ตัวหนังสือดังกล่าวเกิดจากการเอาตัวหนังสือไทยวนกับตัวหนังสือสุโขทัยมาผสมกัน โดยใช้ตัวหนังสือสุโขทัยเขียนตัวกลม ๆ แบบตัวหนังสือไทยญวน และมีหางขมวดเป็นหนามเตยแบบตัวหนังสือขอม ส่วนการผสมตัวอักษรเป็นคำนั้นใช้ผสมแบบไทยวน ตัวหนังสือชนิดนี้เท่าที่พบเป็นอักษรที่จารลงบนใบลานเกี่ยวกับบทกวีนิพนธ์เป็นส่วนใหญ่ และเป็นตัวหนังสือที่นิยมใช้เฉพาะในปลายศตวรรษที่ 24 ถึงต้นศตวรรษที่ 25 เท่านั้น หลังจากนั้นมาจึงได้นำตัวหนังสือไทยวนหรือตัวหนังสือเมืองแท้ ๆ มาใช้อีกครั้งหนึ่งและใช้มาจนเท่าทุกวันนี้

3) กระบวนการเรียนการสอน อย่างไรก็ตาม การเรียนหนังสือในสมัยโบราณนั้น เราไม่สามารถกำหนดตารางเวลาเรียนเวลาสอนที่แน่นอนดังเช่นปัจจุบันนี้ได้ แต่จากหลักฐานต่าง ๆ เท่าที่ค้นพบ เช่น ในหนังสือสารประวัติครูบาศรีวิชัย ซึ่งเป็นหนังสือที่สิงฆะ วรรณสัย (2525 หน้า 11) เขียนขึ้นจากข้อเท็จจริงตามข้อมูลที่ได้สนทนากับครูบาศรีวิชัยโดยตรง และจากการสัมภาษณ์บรรดาญาติโยมที่ใกล้ชิดกับครูบาศรีวิชัย ได้กล่าวถึงการเรียนหนังสือในแต่ละวันของวัดที่ครูบาเป็นเจ้าอาวาสอยู่ดังความตอนหนึ่งว่า

“...ตื่นเช้าเวลา 5 นาฬิกา ทำความสะอาดปัดกวาดบริเวณวัด แล้วสวดมนต์ตอนเช้ามืด จากนั้นเด็กวัดเรียนหนังสือ ส่วนพระเณรก็ลงไปบิณฑบาต ตอนกลางวันก็เรียนหนังสือ ค่ำลงก็ทำวัตรสวดมนต์ แล้วเด็กวัดเรียนหนังสือต่อ พระเณรก็ปฏิบัติในคลองวัตรของสมณะเวียนวนกันอยู่อย่างนี้”

วิบูลย์ ทานุชิต (2528 หน้า 49) กล่าวว่า จากการสัมภาษณ์มณี พะยอมยงค์ ซึ่งเคยผ่านการบวชเรียนมาแล้ว ได้กล่าวถึงกิจวัตรประจำวันและการเรียนหนังสือของวัดในล้านนาไทยสมัยก่อนว่า

“ในตอนเช้า หลังจากตื่นนอนแล้วก็ทำความสะอาดที่อยู่ที่นอน เสร็จแล้วก็แบ่งออกเป็นกลุ่ม ๆ กลุ่มหนึ่งออกไปบิณฑบาต อีกกลุ่มหนึ่งที่เหลือก็ทำความสะอาดวัด จนกระทั่งกลุ่มแรกกลับจากบิณฑบาตมาก็ฉันอาหารเช้า หลังจากนั้นก็ท่องอ่านเขียนหนังสือ ในตอนบ่ายทุกคนช่วยกันทำงาน

ตามที่เจ้าอาวาสมอบหมาย โดยแต่ละคนจะทำงานตามที่ตนเองถนัด เช่น การก่อสร้างซ่อมแซมวัด เป็นต้น พอตอนเย็นก็มีการสวดมนต์ (สูตร) พร้อมกันทั้งพระภิกษุ สามเณร และขะยม หลังจากสวดมนต์เสร็จเรียบร้อย เจ้าอาวาสก็จะอบรมสั่งสอนเกี่ยวกับศีลธรรมจรรยามารยาทต่าง ๆ แล้วก็เริ่มเรียนท่องอ่านเขียนหนังสือพื้นเมือง รวมทั้งการสวดมนต์ด้วย”

ดังนั้นจึงพอสรุปได้ว่า เวลาเรียนหนังสือส่วนใหญ่ของล้านนาไทยสมัยก่อน จะเป็นช่วงตอนเช้าหลังจากฉันอาหารเช้าเสร็จแล้ว และอีกช่วงหนึ่งในตอนค่ำหลังจากสวดมนต์เป็นต้นไป ซึ่งกระทำเช่นนี้จนกลายเป็นกิจวัตรประจำวันอย่างหนึ่ง

ส่วนการเรียนหนังสือสมัยก่อนเครื่องอุปกรณ์ในการเรียนมีอยู่ประมาณ 2-3 อย่างเท่านั้น คือ อย่างแรกได้แก่กระดานดำสำหรับเขียน ซึ่งมีขนาดประมาณ 10 × 20 นิ้ว อย่างที่ 2 ได้แก่ ดินสอหินสำหรับใช้เขียน มีสีเหลือง หรือบางทีก็เป็นดินสอที่ทำด้วยดิน เช่น ดินดาน เป็นต้น อุปกรณ์อย่างสุดท้ายคือไม้บรรทัด ซึ่งจะเป็นไม้อะไรก็ได้ ในสมัยก่อนอุปกรณ์การเรียนมีแค่ 2-3 อย่างนี้ก็ถือว่าเพียงพอแล้ว

4) การวัดผลประเมินผล การเรียนในวัดสมัยโบราณไม่มีการจำกัดขอบเขตและระยะเวลาที่แน่นอน ใครเรียนได้แค่ไหนก็เอาแค่นั้น และถ้าติดขัดอยู่กับบทเรียนใดก็เรียนซ้ำจนกว่าจะได้ การจัดการศึกษาแบบโบราณเด็กจะเริ่มเข้าสู่กระบวนการเรียนตั้งแต่อายุประมาณ 7 ปีขึ้นไป หากแต่ระยะเวลาที่จะจบการศึกษายังไม่มีความแน่นอน โดยจะขึ้นอยู่กับความพอใจและความวิริยะอุตสาหะของผู้บวชเรียนเอง ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าระยะเวลาในการศึกษาเล่าเรียนของสามัญชนหรือไพร่เมือง จึงแตกต่างกันไปตามแต่ละบุคคล

สำหรับการศึกษาของชนชั้นสูงได้แก่กษัตริย์และขุนนางนั้นก็เช่นเดียวกัน ไม่อาจจะกำหนดเวลาได้แน่นอน เพราะเป็นการศึกษาของชนกลุ่มน้อย และขึ้นอยู่กับความจำเป็นความสนใจของแต่ละบุคคลในสมัยนั้นเป็นสำคัญ

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า พื้นฐานทางการศึกษาดั้งเดิมบางประการของล้านนาไทย แม้จะไม่เหมาะสมกับสภาพการณ์ของสังคมยุคที่กำลังปฏิรูปบ้านเมือง ที่ต้องการคนที่มีความรู้ความสามารถตามแบบสมัยใหม่ก็ตาม แต่เราคงจะปฏิเสธไม่ได้ว่าพื้นฐานการจัดการศึกษาตามรูปแบบที่กล่าวมา ได้มีส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดความสงบสุขและความเป็นระเบียบในสังคม หรือแม้กระทั่งการรักษาเอกราชของดินแดนส่วนนี้ไว้ได้ ในขณะที่เผชิญกับการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกอย่างรุนแรงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

3.2 การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา มีสายสัมพันธ์ความเป็นมาเกี่ยวเนื่องกับคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายตั้งแต่สมัยของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งมีพระภิกษุจากดินแดนล้านนาเดินทางไปศึกษาตามหลักสูตรของมหามกุฏราชวิทยาลัย พร้อมกับได้อุปสมบทญัตติใหม่เป็นพระภิกษุในฝ่ายคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ภายหลังเมื่อเรียนพอมีความรู้ในระดับหนึ่ง รัชกาล

ที่ 5 มีพระประสงค์จะขยายการจัดการศึกษาออกไปตามหัวเมือง โดยอาศัยพระภิกษุในพระพุทธศาสนาเป็นครูสอนและใช้วัดเป็นสถานศึกษา พระมหาคำปิงซึ่งเป็นพระภิกษุชาวล้านนายุคแรก จึงเดินทางกลับมาเพื่อสอนหนังสือไทยและวางรากฐานคณะสงฆ์ภายใต้เงาความเป็นพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายในล้านนา

3.2.1 บทบาทพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนายุคแรก

เมื่ออาณาจักรล้านนาถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของพื้นแผ่นดินไทย รูปแบบการบริหารงานทั้งของฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักรจึงขึ้นตรงกับรัฐบาลสยาม จากที่เคยมีกษัตริย์ปกครองก็เปลี่ยนมาเป็นเจ้าผู้ครองนคร บทบาทจากที่เคยมีอำนาจสิทธิ์ขาดในการบริหารบ้านเมือง ก็เปลี่ยนมาเป็นบริหารงานตามนโยบายของรัฐบาลสยาม ฝ่ายศาสนจักรก็มีการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบเดียวกัน จากที่เคยปกครองด้วยพระสังฆสวามีคือพระภิกษุที่มีอายุตั้งแต่ 35 ปี พรรษา 15 ขึ้นไป รวมถึงเป็นผู้เจริญทั้งวัยวุฒิ คุณวุฒิ เจริญในศีล สมาธิ และปัญญา (พระราชเขมากร และรวีโรจน์ ศรีคำภา, 2562 หน้า 10) ได้รับการสถาปนาจากกษัตริย์ของล้านนาให้เป็นใหญ่ในการปกครองคณะสงฆ์ก็ถูกยกเลิก เปลี่ยนมาเป็นปกครองตามรูปแบบของคณะสงฆ์ไทย ภายใต้กรอบของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 จึงนำไปสู่การปฏิรูปคณะสงฆ์ในดินแดนล้านนาหลายอย่าง นอกจากนี้ การศึกษาซึ่งเป็นเรื่องใหญ่และสำคัญที่จะส่งผลต่อการบริหารงานทั้งฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักร โดยนโยบายของรัฐบาลสยามในขณะนั้นต้องการให้คนที่อยู่ภายใต้การปกครอง เป็นผู้สามารถอ่านออกเขียนได้ ด้วยการใช้อักษรไทยและพูดภาษาไทยให้ได้มากที่สุด เพื่อสร้างความรู้สึกให้กับคนที่อยู่ภายใต้การปกครองเกิดความเป็นไทย

หากย้อนกลับไปศึกษาถึงจุดเริ่มต้นของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย โดยเฉพาะสถานการณ์พระพุทธศาสนาของประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 จะเห็นการเปลี่ยนแปลงหรือการปฏิรูปของคณะสงฆ์ไทยอย่างเห็นได้ชัด เพราะการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลต่อการปฏิรูปคณะสงฆ์ตามหัวเมือง หรือรัฐที่อยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลสยามตามไปด้วย คณะสงฆ์ธรรมยุตเป็นกลุ่มสงฆ์ที่เกิดขึ้นใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะยังทรงผนวชเป็นพระภิกษุพระนามว่า “วชิรญาณภิกขุ” พระองค์ได้ทำการอุปสมบทใหม่ครั้งที่ 2 จากคณะสงฆ์รามัญนิกาย เนื่องจากพระองค์ได้ศึกษาข้อวัตรปฏิบัติ แล้วนำมาเทียบเคียงกับข้อพุทธบัญญัติในคัมภีร์พระไตรปิฎก ทรงเห็นว่าข้อปฏิบัติของคณะสงฆ์รามัญนิกายมีความบริสุทธิ์ถูกต้องตามพระธรรมวินัยมาก จึงทรงถือเอาข้อปฏิบัติจากคณะสงฆ์ดังกล่าว และนำมาอบรมสั่งสอนสัทธิวิหาริกของพระองค์ จนกระทั่งมีผู้ศรัทธาเลื่อมใสเข้าไปศึกษาเพิ่มมากขึ้น คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจึงเริ่มก่อตัวขึ้นมาตั้งแต่บัดนั้น

เมื่อคณะธรรมยุตมีความเจริญมากขึ้น กอปรกับผู้ที่เข้ามาบวชในคณะสงฆ์นี้ ส่วนมากจะเป็นผู้มีความรู้ความสามารถทั้งด้านการปกครองและด้านการศึกษา พอถึงกาลสมัยของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส การปกครองคณะสงฆ์ในตอนต้น พระองค์อาศัยพระเถระฝ่ายธรรมยุติกนิกายไปช่วยปกครองคณะสงฆ์ทั้ง 2 ฝ่าย สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) (2543 หน้า 19) ให้ความเห็นในประเด็นนี้ว่า เพราะพระสงฆ์ในนิกายเดิมหาพระเถระผู้สามารถในการปกครองได้น้อยไม่เพียงพอต่อการบริหารงาน ส่วนคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายถึงมี

จำนวนน้อย แต่มีพระเถระผู้สามารถในการปกครองเพียงพอที่จะช่วยงานได้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าจึงได้ทรงเลือกพระเถระธรรมยุติกนิกายไปช่วยปกครองพระสงฆ์ทั้ง 2 นิกายในคราวจำเป็น นอกจากนี้ พระเถระฝ่ายธรรมยุติกนิกายยังมีบทบาทไปช่วยจัดการศึกษาของทางบ้านเมืองและในทางคณะสงฆ์ด้วย ต่อมาเมื่อพระเถระคณะมหานิกายเจริญมากขึ้น มีผู้สามารถในการปกครองและจัดการศึกษาได้มากขึ้น เพียงพอที่จะบริหารงานด้วยตนเองได้ พระเถระคณะธรรมยุตจึงหมดความจำเป็นที่จะต้องช่วยการบริหารงานคณะมหานิกายต่อไป

นอกจากนี้ การเกิดขึ้นของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ซึ่งเป็นพระราชบัญญัติฉบับแรกและเป็นแม่แบบให้กับพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ในฉบับต่อ ๆ มา เกิดจากแนวคิดเพื่อการบริหารงานคณะสงฆ์ภายในสังฆมณฑลให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยหลักการสำคัญคือการปกครองคณะสงฆ์และเพื่อส่งผลเอื้อต่อการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ หลักการปกครองดังกล่าวจึงมีผลต่ออาณาจักรล้านนา เมื่อถูกผนวกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งกับสยาม การปกครองคณะสงฆ์ในล้านนาจึงถูกปฏิรูป เพื่อให้เข้ากับระเบียบการปกครองอย่างคณะสงฆ์ไทยทุกประการ และวิธีการหนึ่งที่ถูกนำมาใช้เพื่อการปฏิรูปคณะสงฆ์ในดินแดนล้านนา คือการนำพระสงฆ์สามเณรจากดินแดนล้านนาลงมาศึกษาเรียนรู้ในกรุงเทพมหานคร เมื่อเติบโตพอมีความรู้ความสามารถก็ให้กลับมายังภูมิลำเนา เพื่อวางรากฐานการปกครองและการศึกษาแก่คณะสงฆ์ตามลำดับ พระสงฆ์กลุ่มแรกของล้านนาที่ได้เข้าไปถวายตัวศึกษากับสมเด็จพระมหาสมณะเจ้าฯ คือพระมหาคำปิง คนฺธสาโร และพระปินตา แต่ผู้ที่ถูกกำหนดให้มีบทบาทสำคัญในการปฏิรูปคณะสงฆ์และจัดการศึกษาแบบอย่างรัฐบาลสยาม นั่นคือ พระมหาคำปิง คนฺธสาโร หรือที่รู้จักกันในราชทินนามต่อมาว่า “พระนพีสีพิศาลคุณ”

พระนพีสีพิศาลคุณ (พระมหาคำปิง คนฺธสาโร) เกิดเมื่อปี พ.ศ. 2411 ณ บ้านลวงเหนือ ตำบลลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ เป็นชุมชนคนไทยลื้อที่ถูกกวาดต้อนมาในสมัยพระเจ้าแสนเมืองมา ในรัชกาลที่ 7 แห่งราชวงศ์มังราย ได้บวชเป็นสามเณรที่วัดศรีมุงเมือง (สะลวงเหนือ) เดิมเรียกว่า “วัดบูรณะฉันท์” แต่ชาวบ้านเรียกกันว่า “วัดลวงเหนือ” ต่อมาได้ย้ายเข้ามาอยู่วัดหัวข่วง (วัดแสนเมืองมาหลวง) ซึ่งตั้งอยู่ใกล้คุ้มหลวงเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ (พระมหาปุณณ์สมบัติ ปภากโร และคณะ, 2565 หน้า 56) ด้านข้อมูลที่ปรากฏอยู่ภายในวัดศรีมุงเมืองมีบันทึกไว้ว่า ในปี พ.ศ. 2432 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฏ์ เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณได้ผนวชเป็นพระภิกษุ ประทับ ณ วัดราชาธิวาส ในระหว่างนั้นพระองค์เสด็จขึ้นไปจังหวัดเชียงใหม่ ได้ทรงรู้จักคุ้นเคยกับพระคำปิงซึ่งก็ยังอุปสมบทได้ไม่นาน ถึงเวลาที่จะเสด็จกลับกรุงเทพมหานคร พระคำปิงได้ตามเสด็จลงมายังกรุงเทพฯ ด้วย พร้อมกับได้ทำการญัตติใหม่เป็นพระภิกษุฝ่ายธรรมยุติกนิกาย แล้วพักอาศัยอยู่ที่วัดราชาธิวาสระยะหนึ่ง ต่อมาเมื่อสมเด็จกรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฏ์จะทรงลาผนวช จึงได้นำพระคำปิงมาฝากถวายตัวไว้ในสำนักของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในขณะที่ดำรงพระอิสริยยศที่กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส จึงโปรดให้อยู่วัดมกุฏกษัตริยารามเพื่อศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม ตามหลักสูตรของมหามกุฏราชวิทยาลัย จนสอบผ่านได้เปรียญตรี ซึ่งเรียกกันในครั้งนั้นว่า “เปรียญมหามกุฏ” จึงได้คำนำหน้าว่า “พระมหา”

ต่อมาในปี พ.ศ. 2438 พระนพีสีพิศาลคุณได้รับแต่งตั้งเป็นพระครูฐานานุกรมของกรมหมื่น-วชิรญาณวโรรสที่ “พระครูสังฆบริคุต” ถึงปี พ.ศ. 2442 มีรับสั่งให้กลับมาเชียงใหม่พร้อมกับพระปินตาที่ลงไปกรุงเทพฯ ด้วยกัน ทั้งสองรูปเมื่อเดินทางกับมาถึงเชียงใหม่ ได้พักอาศัยอยู่ที่คณะหอธรรมวัดเจดีย์หลวงระยะหนึ่ง ต่อมาได้กลับไปจำพรรษาที่วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานครเป็นครั้งที่ 2 การไปครั้งนี้ท่านได้รับแต่งตั้งสมณศักดิ์เป็นพระครูฐานานุกรมผู้ใหญ่ที่ “พระครูพิศาลสรภัญ”

การกลับมาเมืองเชียงใหม่ครั้งที่ 2 ของท่าน ด้วยความรู้ความสามารถในการเทศนาธรรมแบบมีโวหารอย่างไทยภาคกลาง ทำให้พ่อเจ้าอินทวโรรสและแม่เจ้าทิพเนตรเกิดความเลื่อมใสศรัทธาจึงให้การอุปถัมภ์บำรุง ถึงกับสร้างกุฏิให้พระนพีสีพิศาลคุณพักอาศัยที่วัดเชียงมั่น เพื่อความสะดวกแก่ท่านพ่อเจ้าอินทวโรรสในการมาฟังธรรม ต่อมาในปี พ.ศ. 2448 ท่านได้รับแต่งตั้งสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่ “พระนพีสีพิศาลคุณ” เป็นพระราชาคณะธรรมยุติกนิกายรูปแรกของล้านนาเชียงใหม่

ครั้นถึงปี พ.ศ. 2452 เจ้าพ่ออินทวโรรสได้ถึงแก่พิราลัย พระนพีสีพิศาลคุณจึงได้ย้ายจากวัดเชียงมั่นกลับมาที่คณะหอธรรมวัดเจดีย์หลวง จากนั้นไม่นานท่านได้เดินทางไปเยี่ยมเจ้าฟ้าเชียงตุง ณ เมืองเชียงตุงอยู่ระยะหนึ่ง แล้วจึงเดินทางกลับมาเชียงใหม่ หลังจากกลับมาถึงท่านได้ไปจำพรรษายังบ้านเกิดที่วัดศรีมุงเมือง ซึ่งเป็นวัดเก่าเมื่อบวชครั้งแรก และได้รับภาระเป็นเจ้าอาวาสที่วัดนี้จนถึงปี พ.ศ. 2457 หลังจากนั้นท่านได้ทำหนังสือทูลขอลาสิกขากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อวันที่ 27 ธันวาคม พ.ศ. 2457 แล้วได้เดินทางกลับไปยังเมืองเชียงตุง อ้างข้อมูลเพิ่มเติมจากเว็ปไซต์ลานธรรมจักร (2556, ออนไลน์) ว่า ท่านได้แต่งงานกับเจ้าหญิง ณ เชียงตุง อยู่ที่นครเชียงตุง รัฐฉาน และได้รับแต่งตั้งด้านการปกครองให้มีตำแหน่งเป็นกำนัน ต่อมาได้รับฐานันดรศักดิ์เป็น “เจ้าฟ้ามยุรา” และถูกส่งไปเป็นเจ้าเมืองเล็น ใช้ชีวิตในเพศฆราวาสอยู่ที่เมืองนั้นจนถึงกาลอวสานแห่งชีวิต

พระนพีสีพิศาลคุณได้เดินทางไปเข้ารับการศึกษาเรียนรู้ขนบธรรมเนียม ประเพณี วิถีปฏิบัติและรูปแบบการศึกษาอย่างรัฐบาลสยาม ภายใต้การดูแลของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสในขณะนั้น โดยการเข้าไปศึกษาในสำนักเรียนวัดมกุฏกษัตริยาราม (พระมหาปุณณ์สมบัติ ปภากโร และคณะ, 2565 หน้า 32) ซึ่งเป็นหนึ่งในโรงเรียนสาขาของมหามกุฏราชวิทยาลัย จากทั้งหมด 5 แห่ง มีวิธีการเรียนและการสอบเหมือนกันทุกแห่ง การจัดตั้งวิทยาลัยแห่งนี้ขึ้นมาก็เพื่อปฏิรูปการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ใหม่ เนื่องจากการศึกษาของคณะสงฆ์ในอดีตมีความยุ่งยากสำหรับผู้เรียน ทั้งหลักสูตร ทั้งกระบวนการเรียนการสอน รวมถึงกระบวนการสอบ วิทยาลัยจึงได้ออกแบบวิธีการสอนและการสอบความรู้โดยสร้างหลักสูตรขึ้นมาใหม่ เพื่อให้เกิดความชัดเจนจึงจัดแบ่งเป็นชั้นตามหลักสูตร 6 ชั้น นับตามลำดับชั้นจากต่ำไปหาสูงคือ นักเรียนตรี นักเรียนโท นักเรียนเอก เปรียญตรี เปรียญโท และเปรียญเอก และยังมีการชำระและพิมพ์หลักสูตรจากอักษรขอมให้เป็นอักษรไทย

โดยชั้นต้นกำหนดให้ผู้เรียนเรียนบาลีไวยากรณ์ เสร็จแล้วจึงเรียนพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎกต่อไป ในแต่ละชั้นได้มีการกำหนดหลักสูตร เพื่อให้ครูผู้สอนสามารถบอกสอนได้ถูกต้องตามเนื้อหาของหลักสูตร รวมถึงการจัดสอบจะได้ไม่เกิดความสับสน แต่ถึงกระนั้น ปัญหาสำหรับผู้เรียนและผู้สอนคือตำราเรียนมีไม่เพียงพอ ซึ่งหลักสูตรสำหรับแต่ละชั้น ดังนี้

ตารางที่ 3.1 หลักสูตรมหามกุฏราชวิทยาลัยเดิม

ชั้น	หลักสูตร
นักเรียนตรี	ใช้แก้คาถาธรรมบทบั้นปลาย
นักเรียนโท	ใช้อรรถกถาธรรมบทความนิทาน
นักเรียนเอก	ใช้บาลีไวยากรณ์
เปรียญตรี	ใช้บาลีพระวินัยมหาวรรคและจุลวรรค และบาลีพระอภิธรรมบางเล่ม
เปรียญโท	ใช้บาลีพระวินัยมหาวิภังค์และภิกษุณีวิภังค์และบาลีบางเล่ม
เปรียญเอก	ใช้แก้คาถาธรรมบทบั้นต้น

ส่วนรูปแบบการสอบใช้วิธีเขียนแทนการแปลด้วยปากเปล่า ถ้าสอบชั้นใดได้แล้วก็ถือว่าสอบได้ในชั้นนั้น ไม่ต้องกลับมาแปลเริ่มต้นใหม่อีกครั้งเหมือนเมื่อก่อน และการสอบยังกำหนดให้มีการจัดสอบในทุกปี ซึ่งแต่เดิมเคยกำหนด 3 ปี ครั้ง หรือขึ้นอยู่กับสถานการณ์ความสงบจากศึกสงครามของบ้านเมือง (พระมหาเจริญ กตปญฺโญ (กระพิลา) และคณะ, 2563 หน้า 55) ดังนั้น การปรับปรุงการศึกษาสำหรับพระภิกษุสามเณรในครั้งนี้ เท่ากับเป็นการเริ่มต้นนำเอาวิธีการและวิชาการแบบใหม่เข้ามาใช้ และสอนในวงการศึกษาของพระภิกษุสามเณร จนกลายมาเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาแผนใหม่ของคณะสงฆ์และการศึกษาของชาติ การจัดการศึกษาในห่วงระยะนี้ เป็นช่วงเวลาที่พระนพีสีพิศาลคุณได้เข้ารับการศึกษาและเรียนรู้อักษรไทยกลาง รวมถึงเรียนรู้หลักสูตรและวิธีการจัดการเรียนการสอนแบบเป็นระบบอย่างที่รัฐบาลสยามต้องการ

ก่อนหน้าที่พระนพีสีพิศาลคุณจะเข้ารับการศึกษาตามหลักสูตรของมหามกุฏราชวิทยาลัย ในปี พ.ศ 2428-2434 เป็นระยะเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริจัดตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นตามหัวเมืองต่าง ๆ เนื่องจากทรงเห็นความสำคัญของการศึกษาว่าจะช่วยพัฒนาประเทศ จึงโปรดให้ใช้วัดเป็นโรงเรียนตามแบบประเพณีเดิม (สุชาดา วราหพันธ์, 2537 หน้า 75) เพราะก่อนจะมีการจัดตั้งโรงเรียนหลวงตามหัวเมือง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ-วโรรส (2514 หน้า 84) เมื่อครั้งมีพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นก็ทรงพิจารณาเห็นเป็นเช่นเดียวกันว่า การจัดการศึกษาของบ้านเมืองในระยะนั้น ยังคงอาศัยวัดเป็นสถานที่ให้การศึกษาอบรมแก่ประชาชนอยู่แล้ว ต่างแต่ผลที่ได้คือทำให้ผู้เรียนมีความรู้แตกต่างกันเท่านั้น เนื่องจากกระบวนการเรียนการสอนและความชำนาญของครูผู้สอนมีมากน้อยต่างกัน เพราะครูผู้สอนส่วนมากจะเป็นพระสงฆ์และชาวบ้านที่ผ่านการบวชพอที่จะอ่านออกเขียนได้เท่านั้น ต่อมาเมื่อกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ได้รับคำอาราธนาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เป็นผู้จัดการศึกษาตามหัวเมือง โดยดำรงตำแหน่งเป็นเจ้ากระทรวงกรมศึกษาหัวเมือง (พ.ศ. 2441-2444) เป็นระยะเวลาที่พระนพีสีพิศาลคุณได้รับการศึกษาตามหลักสูตรของวิทยาลัยจบชั้นเปรียญตรีพอดี ต่อมาจึงมีรับสั่งให้ท่านกับพระปินตาเดินทางกลับมาล้านนาเชียงใหม่ เพื่อวางรากฐานการศึกษาอย่างไทยภาคกลาง ตามหลักสูตรที่เคยศึกษามา

3.2.2 พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายกับการปฏิรูปการศึกษาในล้านนา

เหตุการณ์จัดการศึกษาในล้านนาเชียงใหม่ ก่อนพระนพีสีพิศาลคุณจะเดินทางลงไปกรุงเทพมหานคร เพื่อไปเข้ารับการศึกษาตามหลักสูตรที่กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงออกแบบสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2480 หน้า 16) กล่าวว่า ในปี พ.ศ 2418 กรมธรรมการมีประกาศให้พระสงฆ์ตามวัดหัวเมืองจัดสอนหนังสือตามแบบเรียนหลวงขึ้น แต่เนื่องจากไม่ได้มีการบังคับอย่างจริงจัง ทำให้ประกาศของกรมธรรมการดังกล่าวไม่ประสบผลสำเร็จ และจากการให้อิสระในการปกครองจากรัฐบาลกรุงเทพ ส่งผลให้หัวเมืองมีอิสระสามารถจัดการศึกษาตามรูปแบบเฉพาะของตนเองได้ เช่นในกรณีที่เมืองเชียงใหม่ ในปีเดียวกันกับที่มีการประกาศของกรมธรรมการ กลุ่มมิชชันนารีโปรเตสแตนต์เองก็ได้เปิดสถานที่สอนหนังสือและการฝีมือสำหรับเด็กหญิงขึ้น ในบริเวณที่พักที่ตั้งอยู่เชิงสะพานนวรัฐ หลังจากนั้นกลุ่มมิชชันนารีก็ได้จัดการศึกษาสำหรับเด็กชายขึ้นที่เมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน เมืองลำปาง เมืองพิษณุโลก เมืองแพร่ และเมืองน่านในเวลาต่อมา (สมโชติ อ๋องสกุล, 2534 หน้า 51) เป็นการแสดงให้เห็นถึงความพยายามของต่างชาติ ในการเข้าถึงคนท้องถิ่นให้ได้มากที่สุด อาจจะด้วยวัตถุประสงค์ด้านการศึกษา ด้านการศาสนา หรือด้านการปกครองก็เป็นได้

จากสภาพการจัดการศึกษาดังกล่าว เป็นผลทำให้การจัดการศึกษาในดินแดนล้านนาเต็มไปด้วยความยากลำบาก โดยเฉพาะดินแดนที่อยู่ในลักษณะประเทศราชหรือที่เรียกเขตปกครองลักษณะนี้ว่าเป็น “มณฑล” เช่น มณฑลพายัพ หรือมณฑลบูรพา เป็นต้น ทำให้ในขณะนั้นแม้ว่าจะมีมณฑลถึง 19 มณฑล แต่การจัดการศึกษาในช่วงก่อนหรือระยะเวลาที่กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นผู้จัดการศึกษาในหัวเมืองนั้น ก็ไม่สามารถที่จะจัดได้ทั่วทุกมณฑล สุชาดา วราหพันธ์ (2537 หน้า 77) วิเคราะห์ว่าหน้าจะมาจากสาเหตุ ดังนี้

1) สาเหตุจากสภาพการปกครองในหัวเมือง โดยเฉพาะในมณฑลประเทศราชอย่างหัวเมืองนครเชียงใหม่ ด้วยเหตุที่เจ้าเมืองเคยมีอำนาจในเมืองของตนมาก่อน การจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลทำให้อำนาจของเจ้าเมืองต้องถูกลดลง ส่งผลทำให้เจ้าเมืองไม่พอใจ จึงเกิดการต่อต้านรัฐบาลขาดการให้ความร่วมมืออย่างที่ควรจะเป็น นอกจากนี้ ยังประสบกับปัญหาจากการที่ครูบาตามวัดห้ามไม่ให้ตั้งโรงเรียนอีกด้วย (หจช, ร.5 ศ.12/8 พ.ศ. 2441-2453)

2) สาเหตุจากการที่ยังไม่สามารถเลือกหาตัวผู้อำนวยการศึกษาได้ครบทุกมณฑล ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงทำให้ในปีแรกที่กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เริ่มจัดการศึกษาในหัวเมืองมีผู้อำนวยการศึกษาเพียง 9 รูป จัดการศึกษาใน 10 มณฑล แต่ต่อมาในปี พ.ศ. 2442 ก็ได้ผู้อำนวยการศึกษาเพิ่มขึ้นอีก 4 รูป จัดการศึกษาได้อีก 4 มณฑล รวมมณฑลที่ได้รับการจัดการศึกษาทั้งสิ้น 14 มณฑล หนึ่งในนั้นคือมณฑลพายัพ ซึ่งเป็นการเดินทางกลับมายังเมืองเชียงใหม่ของพระนพีสีพิศาลคุณ

เมื่อพระนพีสีพิศาลคุณเดินทางกลับไปเมืองเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2439 ได้พำนักที่คณะหอธรรมวัดเจดีย์หลวงอยู่ระยะหนึ่ง (พระเทพกวี (จันทร์ กุสโล), 2547 หน้า 90) ใน พ.ศ. 2442 ท่านได้เริ่มจัดการศึกษาอย่างรัฐบาลสยามขึ้นที่เมืองเชียงใหม่ โดยใช้คณะหอธรรมวัดเจดีย์หลวงเป็นสถานที่จัดการศึกษา ในปีถัดมาพระนพีสีพิศาลคุณได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระอุปัชฌาย์รูปแรกของคณะ

ธรรมยุติกนิกายเมืองเชียงใหม่ จากนั้นท่านได้ส่งพระภิกษุสามเณรลงไปศึกษาเล่าเรียนที่วัดบวรนิเวศอีกหลายรูป ในส่วนการศึกษาของสามเณรในเมืองเชียงใหม่ ตั้งแต่ปี พ.ศ 2444 เป็นต้นมา ท่านได้เริ่มจัดการเรียนการสอนพระธรรมวินัยตามแบบของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส และได้ส่งสามเณรจากคณะหอธรรมวัดเจดีย์หลวงเข้าสอบไล่พระธรรมวินัยในสนามสอบของมณฑลพายัพ มีสามเณรที่สามารถสอบผ่านได้เป็นสามเณรรู้ธรรม (นักธรรม) สืบต่อมาอีกหลายรูป (วรชาติ มีชูบท, 2551 หน้า 47) เป็นการแสดงให้เห็นถึงความตั้งใจในการจัดการเรียนการสอน และเพื่อการสนองพระราโชบายของรัชกาลที่ 5 ดังนั้น การสร้างผลงานของพระนพีสีพิศาลคุณ ยังมีผลกระเพื่อมต่อการปกครองของคณะสงฆ์ในดินแดนล้านนา เพราะการเดินทางกลับมายังดินแดนบ้านเกิดในครั้งนี้ ท่านได้รับการเปลี่ยนสถานะการบวชจากนิกายเดิมในล้านนา มาเป็นการบวชแบบใหม่อย่างธรรมยุติกนิกาย ซ้ำยังได้รับการแต่งตั้งสมณะศักดิ์จากสยาม อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญที่รัฐบาลสยามมีให้กับท่าน และท่านเองก็เป็นผู้มีความรู้ความสามารถจนทำให้เจ้านายฝ่ายเหนือเกิดการยอมรับ ดังปราณี ศิริธร ณ พัทลุง (2508 หน้า 28) กล่าวว่า การจัดการศึกษาและการเผยแผ่ธรรมยุติกนิกายของพระนพีสีพิศาลคุณ ได้เป็นที่เลื่อมใสของบรรดาเจ้านาย เนื่องจากความรอบรู้ในพระธรรม โดยสามารถเทศน์เป็นสำเนียงอย่างกรุงเทพฯ ได้ไพเราะ และถือเป็นของใหม่ตามแบบอย่างของกรุงเทพฯ อีกทั้งน่าจะได้รับการสนับสนุนจากข้าหลวงใหญ่ เนื่องจากธรรมยุติกนิกายถือเป็นนิกายในพุทธศาสนาแบบเป็นทางการและได้รับการยอมรับจากชนชั้นนำสยาม ส่วนวรชาติ มีชูบท (2551 หน้า 94) กล่าวอีกว่า จากความเลื่อมใสศรัทธาของเจ้านายเมืองเชียงใหม่ ทำให้เจ้าอินทวโรรสอาราธนาพระนพีสีพิศาลคุณให้ย้ายไปจำพรรษาที่วัดเชียงมั่นใกล้กับคุ้มของพระองค์ และได้มีการจัดตั้งโรงเรียนสอนหนังสือไทยขึ้นที่วัดเชียงมั่นอีกแห่งหนึ่ง โดยช่วงเวลานั้น เนื่องด้วยความดีความชอบที่ปรากฏท่านจึงได้เลื่อนสมณศักดิ์จาก “พระครูสังฆบริคุต” ขึ้นเป็น “พระครูพิศาลสรภัญ” ฐานานุกรมผู้ใหญ่ในเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต

นอกจากพระนพีสีพิศาลคุณจะมีบทบาทสำคัญด้านการจัดการศึกษาแบบรัฐไทย อย่างเห็นได้ชัดแล้ว สิ่งที่ถูกกำหนดในบทบาทของการเป็นพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายชุดแรกในล้านนา คือการเป็นพระสงฆ์นักปกครอง ตามรูปแบบที่คณะสงฆ์ส่วนกลางได้จัดโครงสร้างไว้ โดยการใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 เพราะก่อนหน้าที่จะเกิดพระราชบัญญัติฉบับนี้ขึ้นมา การปกครองของคณะสงฆ์ยังขาดความเป็นเอกภาพ สาเหตุหนึ่งก็เนื่องมาจากการปกครองของบ้านเมืองยังไม่สามารถจัดการปกครองให้เป็นระบบอย่างเดียวกันได้ การประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ ก็เพื่อสร้างระบบปกครองของคณะสงฆ์ให้มีความสอดคล้องกับการปกครองของบ้านเมือง และยังมีเงื่อนไขอีกหลายประการดังนฤนาท อนุพงศ์พัฒน์ (2546 หน้า 42) กล่าวว่า การประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ก็เพื่อการจัดการคณะสงฆ์ให้มีลักษณะรวมศูนย์ โดยขึ้นกับมหาเถรสมาคม สาเหตุหนึ่งของการเกิดพระราชบัญญัติฉบับนี้ มาจากการที่ส่วนกลางมองว่า คณะสงฆ์และการศาสนาตามหัวเมืองมีความอ่อนแอเหลวไหล จำเป็นต้องทำให้เกิดความเรียบร้อยเป็นเอกภาพ ส่วนเนื้ออ่อนขรัวทองเขียว (2553 หน้า 55) อธิบายถึงสถานการณ์ของคณะสงฆ์ไทยในขณะนั้นว่า เมื่อคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายถูกสถาปนาขึ้น และได้รับการยอมรับในราชสำนักกรุงเทพฯ แทนที่มหานิกาย ทำให้

ภาพของพระสงฆ์มหานิกายทั้งในกรุงเทพฯ และในหัวเมือง ถูกมองว่ามีความเหลวไหลไม่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางอาณาจักร พระสงฆ์ธรรมยุตหลายรูปมีบทบาทสำคัญกับการออกแบบการปกครองคณะสงฆ์ และผู้ที่มีบทบาทสำคัญในขณะนั้นคือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

การเดินทางกลับมายังดินแดนล้านนาของพระนพีสีพิศาลคุณ ในนามของพระสงฆ์สังกัดคณะธรรมยุติกนิกาย ความคาดหวังนอกจากการจัดการศึกษาอย่างส่วนกลางแล้ว รูปแบบการปกครองอย่างส่วนกลางภายใต้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ก็จะต้องถูกนำมาใช้เช่นกัน โดยเฉพาะกรณีที่ถูกแต่งตั้งให้เป็นพระอุปัชฌาย์สามารถบวชให้กับคนในท้องถิ่นได้ถูกต้องตามกฎหมาย นั่นเท่ากับเป็นสัญญาณชี้ให้เห็นว่ากฎกติกาที่คณะสงฆ์ส่วนกลางบัญญัติขึ้นมาได้ถูกใช้ในดินแดนล้านนา และเป็นสัญญาณจุดเริ่มต้นในการขยายตัวของพระสงฆ์ที่อยู่ภายใต้สังกัดคณะธรรมยุติกนิกาย แต่การกลับมาของพระนพีสีพิศาลคุณในสถานะเป็นพระสงฆ์ในนิกายนี้ ลานนาสีโหภิกขุ (บุญเลิศ พริงพราวลี) (2536 หน้า 89) กล่าวว่า กลับไม่เป็นที่ยอมรับของคณะสงฆ์เดิมที่มีอยู่ มีแต่จะสร้างความขัดแย้งให้เกิดขึ้นในคณะสงฆ์เมืองเชียงใหม่ เนื่องจากเดิมโครงสร้างของคณะสงฆ์ล้านนามีผู้ปกครองสูงสุดในแต่ละเมือง รวมถึงในเมืองเชียงใหม่ เจ้าอินทวิชยานนท์ได้มีการแต่งตั้งสังฆราชทั้ง 7 เป็นผู้ดูแลพระสงฆ์อยู่ก่อนแล้ว โดยมีพระครูบาวัดฝายหินเป็นปฐมสังฆนายก แต่ระเบียบของพระสงฆ์ในล้านนามักจะให้ความสำคัญกับระบบหมวดอุโบสถหรือหัวหมวดวัด ให้ความสำคัญระหว่างอาจารย์กับศิษยานุศิษย์ มากกว่าการปกครองแบบพระอุปัชฌาย์อย่างเดียว แสดงว่าการปกครองแบบอาศัยพระอุปัชฌาย์เป็นผู้ดูแล อย่างที่คณะสงฆ์ส่วนกลางต้องการนั้นยังไม่เป็นผล ปัญหาความขัดแย้งจากการไม่ยอมรับของคณะสงฆ์ดั้งเดิมยังมีปรากฏให้เห็นอยู่หลายครั้ง ตัวอย่างเช่นครั้งหนึ่งพระนพีสีพิศาลคุณขณะนั้นเป็นพระครูพิศาล-สรภัญ ได้รายงานปัญหาการจัดการศาสนาในเมืองเชียงใหม่ เพื่อให้เกิดความเหมาะสมตามกาลสมัยของประเทศ กรณีออกประกาศให้ครูบาซึ่งเป็นสังฆราชาช่วยดูแลพระสงฆ์ในหมวดของตน ให้ปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระวินัยสงฆ์ ซึ่งพระสงฆ์ส่วนใหญ่รับทราบ แต่ไม่ยอมปฏิบัติตามคำประกาศนั้น เพราะกลุ่มพระสงฆ์ในล้านนาเดิมส่วนมากยังไม่ให้การยอมรับในท่าน พระนพีสีพิศาลคุณจึงทำรายงานส่งมายังกรุงเทพฯ ด้านกระทรวงธรรมการจึงได้นิมนต์พระครูบากลุ่มที่ทำการขัดขืนไม่ปฏิบัติตาม ลงไปยังกรุงเทพฯ เพื่อชี้แจงข้อกล่าวหาดังกล่าว (หจช. ร.5 ศ.12/8 พ.ศ. 2441-2453) ฉะนั้น การที่รัฐบาลสยามมีท่าทีในลักษณะเช่นนี้ เป็นการแสดงให้เห็นถึงความถูกต้องในการใช้อำนาจหน้าที่ของพระนพีสีพิศาลคุณ และแสดงให้เห็นถึงการยอมรับในบทบาทด้านการปกครองของท่านเช่นกัน

จากความพยายามในการบริหารคณะสงฆ์จากส่วนกลาง ผ่านบทบาทของพระนพีสีพิศาลคุณ ซึ่งเป็นบุคคลในท้องที่ ทำให้หลายครั้งที่ท่านต้องอาศัยอำนาจจากส่วนกลาง เพื่อช่วยลดปัญหาความขัดแย้งจากคณะะสงฆ์เดิมในล้านนา หรือแม้กระทั้งต้องอาศัยการสร้างความคุ้นเคยกับเจ้าผู้ครองนครเดิม เพื่อสร้างการยอมรับจากกลุ่มพระสงฆ์เดิมและกลุ่มชนที่ให้การสนับสนุน แม้การเลื่อนชั้นสมณศักดิ์ของพระนพีสีพิศาลคุณและพระสงฆ์ในล้านนาเดิม ก็ต้องผ่านการกลั่นกรองอย่างรอบคอบ เพื่อลดความขัดแย้งจากกลุ่มพระสงฆ์ที่ยังไม่ยอมรับการปกครองในรูปแบบใหม่ เพราะส่วนกลางเองก็เกรงว่าการตั้งพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายให้มีสมณศักดิ์เทียบเท่ากับเจ้าคณะใหญ่ ซึ่งเป็นฝ่ายมหานิกายและ

เป็นตำแหน่งที่ได้รับการแต่งตั้งโดยเจ้าเมืองเชียงใหม่อยู่แล้ว การกระทำดังกล่าวอาจไม่เป็นที่ยอมรับของผู้ที่นับถือนิกายเดิม และจะสร้างความแตกแยกในคณะสงฆ์ได้อีก ซึ่งไม่เป็นผลดีต่อทางส่วนกลางเลย (เนื้ออ่อน ขัวทองเขียว, 2553 หน้า 63) แต่เพื่อการจัดโครงสร้างคณะสงฆ์ในล้านนาให้เข้าระเบียบเดียวกันกับส่วนกลาง จึงจำเป็นต้องแต่งตั้งให้พระมหาคำปิงและพระสงฆ์ในล้านนา มีสมณศักดิ์เช่นเดียวกับพระสงฆ์ในมณฑลอื่น ๆ อีกทั้งเป็นการแก้ปัญหาความขัดแย้งในคณะสงฆ์เมืองเชียงใหม่ จากเหตุที่ส่วนกลางสนับสนุนให้พระนพีสีพิศาลคุณเผยแพร่คณะธรรมยุติกนิกายในล้านนา ดังนั้น สมณศักดิ์สุดท้ายที่ท่านได้รับแต่งตั้งคือ “พระนพีสีพิศาลคุณ”

ส.กวีวัฒน์ (อ้างใน เนื้ออ่อน ขัวทองเขียว, 2553 หน้า 108) ได้กล่าวถึงประเด็นสาเหตุความขัดแย้งระหว่างธรรมยุตินิกายกับมหานิกายในเมืองเชียงใหม่ได้เริ่มค่อย ๆ สงบลงว่า เนื่องจาก ในปี พ.ศ. 2452 เป็นปีที่เจ้าอินทวโรรสถึงแก่พิราลัย และอุบาสกคนสำคัญคืออินต๊ะค่อ ผู้มีส่วนช่วยในการเสริมบารมีให้แก่พระนพีสีพิศาลคุณถึงแก่กรรมลงทำให้ขาดผู้อุปถัมภ์ เพราะในสมัยที่เจ้าอินทวโรรสยังมีพระชนม์ชีพอยู่ พระนพีสีพิศาลคุณไปที่แห่งใดมักจะมีผู้ต้อนรับให้ความสะดวก อีกทั้งยังได้รับความเกรงใจเพราะอาศัยบารมีของพระองค์ เมื่อสิ้นเจ้าอินทวโรรสอำนาจของท่านก็ลดน้อยลงตามไปด้วย ท่านจึงต้องจากวัดเชียงมั่นกลับมาพักอยู่คณะหอธรรมวัดเจดีย์หลวงตามเดิม แต่ต่อมาในปี พ.ศ. 2456 กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสได้ขอพระราชทานเลื่อนบรรดาศักดิ์ให้กับพระนพีสีพิศาลคุณ เนื่องจากท่านได้จัดการเรียนพระธรรมวินัยของพระภิกษุสามเณรและจัดการสอบไล่ประจำปี โดยได้ขยายไปเมืองแพร่และเมืองน่านจนสามารถตั้งนักธรรมของมณฑลพายัพได้ จึงขอพระบรมราชานุญาตยกพระนพีสีพิศาลคุณขึ้นเป็นพระอาจารย์โทในทางคันถธุระ มีตำแหน่งเทียบเท่าเจ้าคณะเมือง แต่หลังจากนั้นเพียง 5 เดือน ท่านก็หมดความยินดีกับบรรดาศักดิ์ที่พึงได้รับมา ท่านจึงมีหนังสือกราบทูลกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสว่า ตนเองมีความเบื่อหน่ายไม่สามารถประพฤติพรหมจรรย์ได้ จึงจะขอลาสิกขาบท (หจช.ร.6 ศ.13/4, 2456) เมื่อกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงตรวจสอบแล้วพบว่า พระนพีสีพิศาลคุณเป็นผู้หมดความเลื่อมใสและเสื่อมจากการเป็นที่นับถือของคนทั้งหลายจริง พระองค์จึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ท่านลาสิกขาบทได้ ดังนั้น บทบาทของพระนพีสีพิศาลคุณด้านการปกครอง มักจะมีความสอดคลองในรูปแบบของการจัดการศึกษา เพราะผลในการจัดการศึกษาจึงทำให้ได้เลื่อนสมณศักดิ์และบรรดาศักดิ์ ซึ่งบรรดาศักดิ์จะเป็นตัวกำหนดอำนาจและหน้าที่ได้ในระดับหนึ่ง

3.2.3 การศึกษาพระปริยัติธรรมในล้านนายุคเริ่มต้น

การจัดตั้งสำนักเรียนของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา เพื่อวางรากฐานการศึกษาด้านพระปริยัติธรรมแผนกนักธรรม เกิดขึ้นในสมัยที่คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายกลุ่มแรกนำโดยพระนพีสีพิศาลคุณ (พระมหาคำปิง คนฺธสาโร) ได้เริ่มจัดการศึกษาของสามเณรในเมืองเชียงใหม่ ตั้งแต่ปี พ.ศ 2444 เป็นต้นมา เบื้องต้นได้มีการเขียนจดหมายถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเพื่อร้องขอหนังสือแบบเรียนสนับสนุนจากส่วนกลาง ดังจะเห็นได้จากหนังสือตอบกลับจากของพระองค์ความว่า

“ด้วยพระยานริศราชกิจ ข้าหลวงใหญ่ ผู้รักษาการนายมณฑลพายัพนำจดหมาย ของเธอมาให้อ่านทราบความแล้ว เป็นเวลาเหมาะที่มีประชุมกรรมการของมหามกุฎราชวิทยาลัย ฉันได้แสดงในที่ประชุมเรื่องการที่เธอได้สั่งสอนพระศาสนาและจัดตั้งพระสงฆ์ธรรมยุติกาขึ้นที่เมือง นครเชียงใหม่ แลขอหนังสือของวิทยาลัยช่วย กรรมการสภาอนุโมทนาการงารของเธอด้วยจิตต์ชื่นชม เป็นอย่างยิ่ง แลได้อนุญาตหนังสือให้ตามบาญชีที่ส่งมา นอกจากนี้พระศาสนาโสภณ วัดราชประดิษฐ์ ได้ให้หนังสือภิกขุปาฏิโมกข์พิมพ์ 300 เล่ม พระอมราภิรักขิต วัดเทพศิรินทร ได้ให้หนังสือธรรมวินยานุศาสน์ 50 เล่ม อุโบสถสูตร์ 30 เล่ม สุภาษิตพระร่วง 100 เล่ม ส่วนหนังสือนวโกวาท 100 เล่ม เป็นของฉัน ให้พงศาวดารย่อเล่ม 1 กับเล่ม 2 อย่างละ 10 เล่ม จัดในส่วนของหลวงบำรุงการศึกษา...”

นอกจากนี้พระองค์ยังกำชับให้มหาคำปิงถือปฏิบัติ หลังจากได้รับหนังสือสนับสนุนการจัดการเรียนการสอนเรียบร้อยแล้ว โดยให้มีจดหมายของใจและชี้แจ้งการจัดการหนังสือที่ได้รับมอบมา ซึ่งมีข้อความรับสั่งดังนี้ว่า “...เมื่อเธอได้รับหนังสือเหล่านี้แล้ว แลได้แจกจ่าย ใช้สอยอย่างไร จงมีหนังสือขอบใจแลแจ้งการที่ได้จัดได้ทำมาถึงมหามกุฎราชวิทยาลัยเพื่อกรรมการสภา ได้ทราบแลอนุโมทนา และประกาศข่าวนั้นในธรรมจักษุให้มหาชนทราบ แลควรมีจดหมายขอบใจ ถึงท่านผู้ให้หนังสือช่วยส่วนตัวด้วย” (เอกสารที่ 35/302 วัดบวรนิเวศวิหาร ลงวันที่ 8 ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก 120)

รูปแบบการจัดการศึกษาในล้านนา ภายใต้การดูแลของพระสงฆ์สังกัดคณะธรรมยุติกนิกาย ยุคแรก นำโดยพระมหาคำปิงซึ่งเป็นพระสงฆ์กลุ่มแรกของล้านนา ที่ได้เดินทางไปรับการอุปสมบทญัตติใหม่จากคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย และได้รับการศึกษาตามหลักสูตรที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงกำหนดไว้ ทำให้พระมหาคำปิงได้เห็นบริบทรูปแบบการจัดการศึกษาที่เป็นระบบอย่างส่วนกลางในตอนนั้น หลังจากที่พระมหาคำปิงได้รับการศึกษาจากส่วนกลางจนจบหลักสูตรในระดับหนึ่ง (วรชาติ มีชูบท, 2551 หน้า 20) ระยะนั้นเป็นเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชการที่ 5 มีพระราชดำริที่จะจัดการศึกษาให้กับคนในประเทศชาติ โดยเฉพาะขยายการจัดการศึกษาไปยังหัวเมืองที่ห่างไกล จึงทรงมอบหมายให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นผู้จัดการการศึกษาตามหัวเมือง พระองค์จึงได้คัดเลือกพระสงฆ์ที่เดินทางมาจากหัวเมืองต่าง ๆ และผ่านการศึกษาตามหลักสูตรของมหามกุฎราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นหลักสูตรที่พระองค์ทรงออกแบบขึ้น พระมหาคำปิงจึงเป็นหนึ่งในกลุ่มของพระสงฆ์ยุคแรกที่ถูกส่งกลับมายังหัวเมืองเดิม เพื่อให้ดำเนินการจัดการเรียนการสอน โดยใช้วัดเป็นสถานศึกษาและมีพระสงฆ์เป็นครูผู้สอน โดยเริ่มจัดการเรียนการสอนพระธรรมวินัยตามแบบของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผลของการจัดการศึกษาในสมัยแรก พระมหาคำปิงสามารถส่งสามเณรจากคณะหอธรรมวัดเจดีย์หลวงเข้าสอบไล่พระธรรมวินัยในสนามสอบของมณฑลพายัพ มีสามเณรที่สามารถสอบผ่านได้เป็นสามเณรรู้ธรรม (นักธรรม) และผลของการจัดการศึกษาในลักษณะนี้ ทำให้พระภิกษุสามเณรในล้านนาได้รับการเรียนรู้และสอบผ่านตามหลักสูตรของส่วนกลางสืบต่อมาอีกหลายรูป

พระมหาปุณณ์สมบัติ ปภากโร (บุญเรือง) (2566 หน้า 208) กล่าวว่า การเรียนการสอนนักธรรมและบาลีในยุคของพระมหาคำปิง ยังเป็นช่วงที่เต็มไปด้วยอุปสรรคมากมายเนื่องจากเป็นยุค

เริ่มต้น ซึ่งมีพระสงฆ์ในดินแดนล้านนาไทยไม่กี่รูปที่ให้การสนับสนุนจัดการศึกษาอย่างไทยกลาง จึงทำให้การศึกษานักธรรมและบาลีในยุคของพระมหาคำปิงไม่ประสบผลสำเร็จมากนัก เช่นเดียวกับการดำเนินการโรงเรียนสอนภาษาไทย ส่วนสาเหตุที่ทำให้การดำเนินงานของท่านไม่ประสบผลสำเร็จอาจเนื่องมาจากหลายปัจจัย โดยเฉพาะพิจารณาจากสภาวการณ์ของบ้านเมืองในสมัยนั้น เป็นยุคที่การศึกษายังไม่ได้รับความนิยม ร่วมถึงแนวคิดแบบชาตินิยมที่มองว่าดินแดนล้านนามีเอกลักษณ์และอัตลักษณ์เป็นของตัวเอง การนำแนวคิด วิธีการ หรือระบบจัดการศึกษาอย่างไทยกลางมาวางรากฐานให้กับคนในพื้นที่จึงขาดการยอมรับ โดยเฉพาะการศึกษาที่ใช้ตัวอักษรอย่างไทยกลาง ซึ่งเป็นสิ่งที่พระมหาคำปิงต้องเริ่มต้นจัดการศึกษา เพื่อทำให้ผู้ศึกษาในพื้นที่สามารถอ่านออกและเขียนด้วยอักษรไทยให้ได้ และอีกปัจจัยหนึ่งที่สำคัญต่อการจัดการศึกษาคือหนังสือแบบเรียน ซึ่งเป็นสื่อจัดการศึกษาที่ทันสมัยที่สุดในขณะนั้น ยังเป็นสิ่งที่ขาดแคลนสำหรับนักเรียนเพื่อส่งเสริมการอ่านและการเขียน ดังนั้น เพื่อให้การจัดการศึกษานักธรรมและบาลีได้ดำเนินการไปอย่างต่อเนื่อง จึงเป็นเหตุผลให้ท่านต้องเขียนจดหมายร้องขอหนังสือสำหรับการเรียนนักธรรมและบาลีจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

แต่หากพิจารณาจากเหตุผลสนับสนุนที่ทำให้ท่านได้รับการเลื่อนยศ เนื่องจากท่านได้จัดการเรียนพระธรรมวินัยของพระภิกษุสามเณรและจัดการสอบไล่ประจำปี โดยได้ขยาย การจัดการศึกษาตามพระราโชบายไปยังเมืองแพร่และเมืองน่าน จนสามารถจัดตั้งนักธรรมของมณฑลพายัพขึ้นได้ การจัดสอบธรรมในหัวเมืองมณฑลพายัพเกิดขึ้นครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ. 2456 ผู้เป็นแม่กองดูแลสนามสอบ คือ “พระครูเจ้าคณะเมือง” (แม่กองธรรมสนามหลวง, 2561, ออนไลน์) เป็นเหตุให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสขอพระบรมราชานุญาตยกพระนพีสีพิศาลคุณขึ้นเป็นพระอาจารย์โทในทางคันถธุระ มีตำแหน่งเทียบเท่าเจ้าคณะเมือง และมีการจัดสอบอีกครั้งที่ 2 เกิดขึ้นเมื่อปี 2459 โดยมีพระครูโพธิรังสี เป็นแม่กองดูแลสนามสอบ และมีพระปลัดปัน จากวัดหอธรรม เป็นรองแม่กองช่วยดูแลสนามสอบ ซึ่งเป็นการจัดสอบหลังจากที่พระมหาคำปิงได้ลาสิกขาบทแล้ว จากข้อความที่กล่าวมา ผู้วิจัยมองว่า การจัดการศึกษาของพระมหาคำปิงมีความสำเร็จในระดับหนึ่ง ถึงแม้จะไม่สามารถสร้างโรงเรียนสอนภาษาไทยหรือสร้างบุคลากรทางการศึกษา เพื่อที่จะสารต่อการศึกษาอย่างที่ส่วนกลางต้องการ แต่ผลที่ปรากฏคือพระภิกษุสามเณรในล้านนาได้รับการศึกษาและสามารถสอบผ่านตามหลักสูตร รวมถึงมีการขยายการจัดการศึกษาไปยังเมืองอื่น ๆ ในมณฑลเดียวกัน จนสามารถจัดตั้งขึ้นเป็นสนามสอบประจำของมณฑลได้

บทบาทการจัดการศึกษาของพระมหาคำปิงสิ้นสุดลง หลังจากเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่คือเจ้าอินทวโรรสถึงแก่พิราลัย จึงทำให้ท่านขาดผู้สนับสนุนที่เป็นกำลังหลัก รวมถึงอำนาจด้านการปกครองที่เคยได้รับสำหรับจัดการปกครองคณะสงฆ์ในล้านนา ตามนโยบายภายใต้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ไทย ก็เริ่มได้รับความหวั่นไหวมากยิ่งขึ้น ซึ่งแต่เดิมก็มีการต่อต้านจากคณะสงฆ์เดิมในล้านนาอยู่แล้ว จากหลายเหตุผลดังกล่าว จึงทำให้พระมหาคำปิงซึ่งดำรงสมณศักดิ์ในขณะนั้นที่ “พระนพีสีพิศาลคุณ” ได้มีจดหมายกราบทูลลาสิกขาบทถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อ

พระองค์พิจารณาจนทราบว่า พระนพีสีพิศาลคุณเป็นผู้หมดความเลื่อมใสและเสื่อมจากการเป็นที่นับถือของชาวล้านนาดังแต่ก่อน พระองค์จึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ท่านลาสิกขาบทได้ในปี พ.ศ. 2456 จึงเป็นเหตุให้บทบาทการจัดการศึกษาและบทบาทการปกครองคณะสงฆ์ในล้านนาของท่านสิ้นสุดลง แต่ผลพวงที่เกิดกับการศึกษาของคณะสงฆ์ในล้านนา คือได้รับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการศึกษาที่ใช้อักษรและหลักสูตรอย่างไทยกลาง ตามที่พระมหาคำปิงเป็นผู้วางรากฐานไว้ในเบื้องต้น และเป็นเหตุให้พระภิกษุสามเณรในล้านนาได้รับการศึกษาในลักษณะนี้สืบต่อมาอีกหลายปี

3.2.4 การศึกษาพระปริยัติธรรมในล้านนายุคฟื้นฟู

หลังจากสิ้นบทบาทของพระมหาคำปิง ซึ่งเป็นพระภิกษุภายใต้สังกัดคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายรูปแรกในล้านนาลง การจัดการศึกษาโดยพระภิกษุจากคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้ว่างอยู่ถึง 15 ปี ก่อนที่พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) ซึ่งเป็นพระเถระผู้ใหญ่ที่สำคัญในคณะสงฆ์ไทยอีกรูปหนึ่งในขณะนั้น จะเดินทางขึ้นมาจัดการศึกษาสารต่อผลงานเดิม หรือจะกล่าวได้อีกอย่างว่าเป็นการมาวางรากฐานซ้ำ เพื่อให้การศึกษามีความมั่นคงและเกิดการขยายตัวมากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากข้อมูลการเดินทางมายังดินแดนล้านนา โดยมีการจัดเตรียมผู้คนและอุปกรณ์ทางการศึกษามาพร้อมกันเป็นจำนวนมาก ซึ่งการเดินทางของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) พร้อมกับคณะได้เดินทางถึงเชียงใหม่ในวันที่ 28 พฤษภาคม พ.ศ. 2471 กล่าวกันว่า การเดินทางในครั้งนี้สยามได้ทำตามคำนิมนต์ของพลตรีเจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่และพระยาราชนกูล (อวบ เปาโรหิต ภายหลังเป็นเจ้าพระยามุขมนตรี) โดยอ้างเหตุที่น่าสนใจว่า เพื่อฟื้นฟูวัดเจดีย์หลวงและวางรากฐานการศึกษาและเผยแผ่ธรรมยุติกนิกายให้มั่นคง ดังปรากฏในจดหมายลายพระหัตถ์พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าธานีนิวัต เสนาบดีกระทรวงธรรมการ (กระทรวงศึกษาธิการ ที่ 135/9621 ลงวันที่ 18 มกราคม 2470) ไปถึงราชเลขาธิการว่า

“...สมเด็จ พระสังฆราชเจ้ามีรับสั่งว่า เจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ 9 พร้อมด้วยพระยาราชนกูล (อวบ เปาโรหิต) สมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลพายัพขอพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) ขึ้นไปประกาศสั่งสอนพระภิกษุสามเณรในมณฑลให้ปฏิบัติดีงามดุจมณฑลอื่น เพราะมณฑลนี้ยังปฏิบัติล้าหลังมณฑลอื่นนั้น พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ก็พอใจทำการเช่นนี้และรับรองว่าจะไปได้ ขอให้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณา”

ในประเด็นการเดินทางนี้ พระครูนพีสีพิศาลคุณ (ทอง โฆสิโต) อดีตเจ้าอาวาสวัดเจดีย์หลวงและเป็นพระภิกษุที่ได้ร่วมเดินทางในคราวนั้น ได้บันทึกไว้ว่า “...เจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) พร้อมด้วยคณะสงฆ์วัดบรมนิวาสมาเชียงใหม่ครั้งนี้ นับว่าเป็นประวัติศาสตร์สำคัญส่วนหนึ่ง ท่านเจ้าคุณเป็นพระมหาเถระมีสมณศักดิ์ชั้นสูงในคณะธรรมยุติกนิกายที่ออกไปเผยแพร่พระพุทธศาสนาในเชียงใหม่ ดูเหมือนจะมีท่านนี้เป็นองค์แรกในประวัติศาสตร์และในศกนี้ ท่านเจ้าคุณได้จัดส่งให้พระมหาทองคำพร้อมด้วยคณะอีก 7 รูป จากวัดบรมนิวาสออกเดินทางไปนครเชียงตุง รัฐฉานพม่า ส่วนท่านพร้อมกับคณะสงฆ์อีกส่วนหนึ่งเดินมาทางเชียงใหม่” (ธนจรรย์ สุระมณี, 2562 หน้า 18)

การเดินทางสู่ล้านนาครั้งนั้นได้สร้างแรงกระเพื่อมทั้งพุทธจักรและอาณาจักรไม่น้อยเนื่องจากพระอุบาลีคุณูปมาจารย์เป็นพระผู้ใหญ่ เป็นสมาชิกสภามหามกุฏราชวิทยาลัย มีความใกล้ชิดกับคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายส่วนกลาง และชนชั้นปกครองทั้งกรุงเทพและล้านนา ธนจรรย์ สุระมณี (2562 หน้า 19) กล่าวว่า ความสัมพันธ์และความสำคัญเชิงรัฐนี้ เห็นได้ชัดจากการเดินทางของคณะทั้งหมดที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐ และเป็นการเดินทางมาในนามของรัฐบาลสยาม สมเด็จพระสังฆราชเจ้า (กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์) วัดราชบพิตร มอบให้มหามกุฏราชวิทยาลัยจ่ายค่าพาหนะเดินทางจำนวน 900 บาท จ่ายค่านิตยภัตสำหรับครูเดือนละ 40 บาท เป็นระยะเวลาประมาณ 1 ปี มีพระภิกษุสามเณรที่ติดตามร่วมเดินทางมาด้วยจำนวน 35 รูป เป็นพระเปรียญ 3 รูป มีพระมหาทอง โฆสิโต เป็นผู้ช่วย พระมหาผิว (วัดบวรมงคล) และพระมหาผล เป็นครูประจำ มีพระภิกษุสามเณรที่มีสถานะเป็นนักเรียนนักธรรม-บาลี และยังมีอุบาสก อุบาสิกากับลูกศิษย์พระอีกจำนวน 50 คน การเดินทางในครั้งนั้น คณะได้นำแบบเรียนหลักสูตรนักธรรมและบาลีที่ได้รับการสนับสนุนจากมหามกุฏราชวิทยาลัยพร้อมกับเงินอีกจำนวน 40 บาท นอกจากนี้ ยังมีหนังสือประเภทอื่น ๆ อีกจำนวนหนึ่งติดขึ้นมาด้วย นอกจากการเดินทางมาในครั้งนี้ของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ จะเป็นการมาวางแผนเพื่อจัดการศึกษาอย่างเป็นระบบแล้ว ธนจรรย์ สุระมณี (2562 หน้า 19) ยังได้สะท้อนให้เห็นประวัติศาสตร์การเดินทางคราวนั้นอีกว่า แท้จริงแล้วการเดินทางมาเผยแผ่ธรรมยุติกนิกายที่ล้านนาครั้งนั้น พระอุบาลีคุณูปมาจารย์มีคณะพระสงฆ์และผู้ติดตามแบ่งออกเป็น 3 คณะ ทั้งที่เป็นทางการกับไม่เป็นทางการ คือ

คณะที่ 1 นำโดยพระอุบาลีคุณูปาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) เดินทางมาในรูปแบบที่เป็นทางการ มีการจัดต้อนรับอย่างเป็นทางการ โดยเหมาโบกี้รถไฟด่วนนั่งนอนเต็ม 1 ตู้ มีผู้โดยสารเต็มจำนวน 50 คน

คณะที่ 2 คณะผู้ติดตาม มีทั้งพระสงฆ์สามเณรและฆราวาส โดยเดินทางตามมาในภายหลังหลังจากคณะแรกมาถึงเชียงใหม่ได้ 20 วัน มีประมาณ 20 คน เป็นคณะที่ไม่ต้องมีพิธีการต้อนรับเป็นกิจจะลักษณะ และเป็นคณะที่ต้องอยู่เผยแผ่ปฏิบัติศาสนกิจอย่างจริงจังและต่อเนื่อง

คณะที่ 3 เป็นคณะที่เดินทางขึ้นมาตามคำชักชวนของพระอุบาลีคุณูปาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) โดยเดินทางแยกต่างหากจากคณะแรกอย่างเช่นคณะของหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต เป็นต้น

รวมคณะเดินทางจำนวนกว่า 70 คน มีพิธีส่งอย่างเป็นทางการโดยมีพระมหาเถระของคณะธรรมยุติกนิกายจำนวนมากมาให้กำลังใจ

พระอุบาลีคุณูปาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) จึงมีผู้ติดตามเป็นจำนวนมากโดยถูกแบ่งเป็นกลุ่มตามหน้าที่เช่น กลุ่มพระเถระผู้ให้การสนับสนุน กลุ่มครูสอน กลุ่มนักเรียน กลุ่มฆราวาสที่ให้การสนับสนุนด้านอื่น ๆ เป็นต้น ดังนั้น ในประเด็นนี้ ส.กวีวัฒน์ (2563 หน้า 22) กล่าวว่า การเรียนการสอนนักธรรมบาลีในยุคนี้จึงมีความพร้อมอันเนื่องมาจากการวางแผนในเบื้องต้นคือ มีหลักสูตรซึ่งได้รับการสนับสนุนจากมหามกุฏราชวิทยาลัย มีครูผู้สอนซึ่งเป็นพระมหาเปรียญที่มีความชำนาญในการสอน มีนักเรียนที่เป็นพระภิกษุสามเณรติดตามมากับคณะ ด้วยเหตุนี้ การเรียนนักธรรมและบาลีในครั้งนั้น จึงมีลักษณะเหมือนการเคลื่อนย้ายโรงเรียนมาสาธิต เพื่อมาเป็นตัวอย่างสำหรับพระสงฆ์สามเณรในล้านนาด้วย การเดินทางมาปฏิบัติศาสนกิจในดินแดนล้านนาของพระอุบาลีคุณูปาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) ในครั้งนี้ ใช้

เวลาประมาณ 4 ปี สามารถทำให้คณะสงฆ์ธรรมยุติกายในล้านนามีความมั่นคงทั้งด้านการปกครองและการจัดการศึกษา การดำเนินการเพื่อวางรากฐานการศึกษาอย่างเป็นทางการได้กำหนดทำพิธีเปิดโรงเรียนขึ้นในวันพฤหัสบดีที่ 31 พฤษภาคม 2471 เวลา 17.00 น. มีพิธีเจริญพระพุทธมนต์ในพระวิหารหลวง ซึ่งในเย็นวันนั้นมีเจ้าหลวงพระยาเพชรพิสัยพร้อมด้วยข้าราชการ รวมถึงประชาชนจำนวนมากมาร่วมฟังพระเจริญพระพุทธมนต์ พอถึงเช้าของวันศุกร์ที่ 1 มิถุนายน 2471 เวลา 07.00 น. มีพิธีถวายอาหารบิณฑบาตพระสงฆ์ที่มาเจริญพระพุทธมนต์และพระภิกษุสามเณรที่เป็นครูและนักเรียน เมื่อพระสงฆ์สามเณรฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว พระอุบาลีคุณูปาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) ได้แสดงพระธรรมเทศนา 1 กัณฑ์ เพื่อเป็นการอนุโมทนาในกุศลจิตให้กับผู้มาร่วมงาน เสร็จแล้วได้ทำพิธีเปิดโรงเรียนให้คณะครูเปิดสอนเป็นปฐมฤกษ์บนพระวิหารหลวง โดยมีพระมหาผิวเริ่มสอนบาลีและธรรมบท ส่วนพระมหาผลเริ่มสอนนักธรรม จนพอสมควรแก่เวลาก็เป็นอันเสร็จพิธี

เหตุการณ์นับตั้งแต่ปี 2471 เป็นต้นมา พระมหาปุณณ์สมบัติ ปภากโร (บุญเรือง) (2566 หน้า 209) กล่าวว่า คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้สร้างมีความสัมพันธ์กับวัดเจดีย์หลวงเป็นอย่างมาก โดยยึดโยงในลักษณะความเป็นกลุ่มก้อนเดียวกัน ซึ่งปรากฏใน 2 ลักษณะคือ 1) ความเป็นคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัดบรมนิวาส ได้สร้างความรู้สึกแบบเป็นวัดพี่วัดน้อง และให้ความสำคัญในการช่วยเหลือกิจการของวัดเจดีย์หลวง ด้านส่งพระภิกษุที่มีความรู้ความสามารถมาทำหน้าที่ครูสอน หรือให้การรองรับพระภิกษุสามเณรจากล้านนาที่มีความตั้งใจจะไปศึกษาต่อที่กรุงเทพฯ เข้าสังกัด เพื่อกลับมาทำหน้าที่เผยแผ่หรือเป็นครูสอนในล้านนาต่อ เช่น พระพุทธพจนวราภรณ์ (จันทร์ กุสโล) เป็นต้น 2) สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงฆ์ของคณะธรรมยุติกนิกายได้ให้ความสำคัญกับวัดเจดีย์หลวง โดยมองว่าวัดเจดีย์หลวงเป็นที่มั่นของธรรมยุติกนิกายในล้านนา การจัดส่งพระภิกษุที่สำเร็จการศึกษาจากมหามกุฏราชวิทยาลัยมาช่วยงานพระศาสนา หรือการส่งพระภิกษุผู้สำเร็จการศึกษาด้านนักธรรมและบาลีภายใต้สังกัดวัดธรรมยุติกนิกายจากวัดอื่น ๆ เช่น วัดบรมนิวาส วัดบวรนิเวศวิหาร วัดบวรมงคล วัดนรนาถสุนทริการาม วัดบุรณศิริมาตยาราม วัดพระศรีมหาธาตุ เป็นต้น ให้มาปฏิบัติหน้าที่ในการเผยแผ่และช่วยงานการศึกษาอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งมีการขยายพื้นที่ธรรมยุติกนิกายไปสู่เมืองอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้บริเวณเมืองเชียงใหม่ เช่น การส่งพระมหาจันทร์ศรี จนฺททีโป[1] วัดบวรนิเวศวิหาร ให้ไปเป็นครูสอนนักธรรมและบาลีที่วัดบ้านหนองดู่ อ.ป่าซาง จ.ลำพูน เป็นต้น

3.2.5 การศึกษาพระปริยัติธรรมในล้านนายุครักษา

จากผลพวงการวางรากฐานทั้งด้านการปกครอง และการจัดการศึกษาของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) ให้กับคณะธรรมยุติกนิกายในล้านนาเชียงใหม่ โดยใช้พื้นที่ของวัดเจดีย์หลวงเป็นจุดยุทธศาสตร์เริ่มต้น หลังจากท่านเดินทางกลับลงไปยังกรุงเทพมหานคร ในปี พ.ศ. 2474 รากฐานการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกกายในล้านนาเชียงใหม่ ยังได้รับการสารต่อโดยคณะ

[1] พระอุดมญาณโมลี อดีตเจ้าอาวาสวัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี

พระภิกษุสามเณรที่เป็นครูสอนและนักเรียนที่ติดตามท่านมา ถึงแม้ในปี พ.ศ. 2475 หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต จะได้รับภารธุระเป็นเจ้าอาวาสของวัดเจดีย์หลวงอยู่ 1 พรรษา (ส.กวีวัฒน์, 2563 หน้า 126) ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีว่าท่านเป็นพระป่าสายปฏิบัติกรรมฐาน ชอบความสงบสงัดออกเที่ยววิเวกตามป่าเขา ไม่สันทัดด้านการปกครองหรือการจัดการศึกษา แต่ถึงกระนั้น การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายยังได้รับการขับเคลื่อนโดยคณะลูกศิษย์ของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) หลังออกพรรษาแล้วในปีเดียวกัน หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ได้ลาจากการเป็นเจ้าอาวาสวัดเจดีย์หลวง ออกเที่ยววิเวกตามป่าเขาในเขตอำเภอรอบนอก เพื่อแสวงหาโมกขธรรมตามอัธยาศัยและความตั้งใจของท่าน ภาระการเป็นสมภารของวัดเจดีย์หลวงจึงตกกับพระมหาทอง โฆสิโต หรือราชทินนามในคณะนั้น คือ พระครูนพีสีพิศาลคุณ ซึ่งเป็นพระเถระรูปหนึ่งที่มีบทบาทวางรากฐานด้านการศึกษา ช่วยเหลืองานเป็นครูสอนมาตั้งแต่ต้น และเป็นผู้ขับเคลื่อนงานด้านการศึกษาในล้านนาเป็นหลัก หลังจากที่พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) ได้เดินทางกลับ ผู้วิจัยจึงมีเข้าใจว่า ท่านคงปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งเจ้าอาวาสที่วัดเจดีย์หลวงนี้เพียงไม่กี่เดือน

ต่อจากนั้น ในปี พ.ศ. 2476 พระพุทธิโสภณ (แหวว ธมฺมทินฺโน) ก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสต่อ ซึ่งท่านก็เป็นพระภิกษุอีกรูปหนึ่งที่ได้เดินทางโดยรถไฟร่วมกับคณะพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) ในขณะที่ดำรงตำแหน่งเป็น “พระครูสังฆรักษ์” เป็นพระครูฐานานุกรมในพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) วัดบรมนิวาสราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร โดยความประสงค์แต่แรกท่านไม่ได้ตั้งใจจะขึ้นมาอยู่ประจำ เพียงแต่เดินทางร่วมเพื่อขึ้นมาส่งครูบาอาจารย์และเพื่อนสหธรรมิก แต่เมื่อท่านได้สัมผัสกับบรรยากาศภูมิประเทศและสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ปรากฏถูกกับอัธยาศัย ประกอบกับได้รับคำขอร้องจากพระอุปัชฌายาจารย์ และพระเถระที่เป็นพระมหาเปรียญทั้ง 3 รูป คือ พระมหาทอง โฆสิโต พระมหาผิว และพระมหาผล (พระครูโสภณกวีวัฒน์ (ธนจรรย์ สุระมณี, 2547 หน้า 103-104) จึงตกลงใจอยู่ช่วยงานปฏิบัติศาสนกิจตั้งแต่นั้นมา นับตั้งแต่พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) เป็นต้นมา พระพุทธิโสภณ (แหวว ธมฺมทินฺโน) นับเป็นเจ้าอาวาสวัดเจดีย์หลวงรูปที่ 4 ภายใต้สังกัดคณะธรรมยุติกนิกาย

การจัดการศึกษาในยุคของพระพุทธิโสภณ (แหวว ธมฺมทินฺโน) เป็นเจ้าอาวาส ได้รับการช่วยเหลือจากพระเถระสำคัญอีกรูปหนึ่ง คือสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (พิมพ์ ธมฺมธโร) ในขณะที่ดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ “พระญาณดิลก” ได้ขึ้นมาปฏิบัติศาสนกิจที่วัดเจดีย์หลวงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2480-2483 (วัดพระศรีมหาธาตุ, 2552 หน้า 44) โดยปฏิบัติศาสนกิจเป็นผู้กำกับการคณะสงฆ์วัดเจดีย์หลวง รวมทั้งทำหน้าที่เป็นผู้จัดการศึกษาปริยัติธรรม และเป็นครูสอนปริยัติธรรมในสำนักเรียนวัดเจดีย์หลวง ในช่วงที่วัดเจดีย์หลวงกำลังอยู่ในยุคของการฟื้นฟูและเพื่อจะก้าวสู่ยุคพัฒนาทั้งในด้าน ศาสนวัตถุ ศาสนบุคคล ศาสนศึกษา จนได้รับพระบรมราชานุญาตให้ยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิด “วรวิหาร” ตั้งแต่วันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2481 (กรมการศาสนา, ม.ป.ป. ออนไลน์)

แต่หลังจากสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (พิมพ์ ธมฺมธโร) เดินทางย้ายออกจากวัดเจดีย์หลวงในปี พ.ศ. 2483 ในปีถัดมาเกิดเหตุการณ์สงครามมหาเอเชียบูรพาขึ้น (พ.ศ. 2484 - 2488) (ส.กวีวัฒน์, 2563 หน้า 131) คณะพระภิกษุสามเณรในตัวเมืองเชียงใหม่ได้รับผลกระทบ โดยเฉพาะพระภิกษุสามเณรวัดเจดีย์หลวงต้องแยกย้ายออกหาที่พำนักตามอำเภอรอบนอก ในระหว่างนี้การจัดการศึกษาภายในวัดเจดีย์หลวงต้องหยุดชะงักลง เพราะต้องหาที่หลี้ภัยจากสงครามเป็นการชั่วคราว ส่วนพระพุทธิโสภณ (แหวว ธมฺมทินฺโน) พร้อมกับพระภิกษุสามเณรบางส่วน คณะศรัทธาวัดป่าเปอะ อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ได้มาอาราธนาเมื่อวันที่ 29 ธันวาคม 2486 ให้ไปหลบภัยสงคราม ซึ่งเป็นวัดที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองเชียงใหม่ ระยะทางประมาณ 7 กิโลเมตร โดยคณะศรัทธาวัดป่าเปอะได้จัดกุฏิถวายสำหรับพำนักอย่างเป็นเอกเทส พร้อมทั้งจัดกุฏิเล็ก ๆ อีก 2-3 หลัง ให้พระภิกษุสามเณรผู้ติดตามได้พักอาศัยเพื่อปรนนิบัติท่านด้วย

3.2.6 การศึกษาพระปริยัติธรรมในล้านนายุคพัฒนา

ต่อจากนั้น ส.กวีวัฒน์ (2563 หน้า 137-140) กล่าวอีกว่า หลังจากที่พระพุทธิโสภณ (แหวว ธมฺมทินฺโน) ได้มรณภาพลงเมื่อวันที่ 21 กรกฎาคม พ.ศ. 2502 รวมอายุได้ 80 ปี พระธรรมดิลก (ขันติ์ ขนฺติโก) ในขณะที่ดำรงสมณศักดิ์เป็น “พระราชสารสุธี” ได้รับภาระปฏิบัติหน้าที่เป็นเจ้าอาวาสวัดเจดีย์หลวงต่อ ซึ่งท่านได้บรรพชาเป็นสามเณรที่วัดบรมนิวาส เมื่อปี พ.ศ. 2469 โดยมีพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) เจ้าอาวาสวัดบรมนิวาสเป็นพระอุปัชฌาย์ ได้อยู่ศึกษานักธรรมและบาลี ณ วัดแห่งนี้เป็นเวลาประมาณ 2 ปี ช่วงเวลาที่พระอุปัชฌาย์ของท่านเดินทางขึ้นมาที่ล้านนาเชียงใหม่ ท่านได้ติดตามขึ้นมาในฐานะเป็นสามเณรนักเรียน ซึ่งเป็นคณะติดตามคณะที่ 2 เดินทางโดยรถไฟตามมาในภายหลัง และได้อยู่ศึกษาในสำนักเรียนวัดเจดีย์หลวงตั้งแต่ยุคเริ่มต้น จนสอบได้นักธรรมโทและเปรียญธรรม 4 ประโยค ในสังกัดสำนักเรียนวัดเจดีย์หลวง คณะธรรมยุติกนิกาย ท่านได้พยายามสอบเปรียญธรรม 5 ประโยค อยู่ถึง 4 ปี ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากต้องทำหน้าที่เป็นครูสอนนักเรียนรุ่นน้อง รวมถึงรับภาระช่วยงานพระเถระด้านการบริหารวัด

จากประสบการณ์ดังกล่าว จึงนับได้ว่าท่านเป็นพระเถระที่มีบทบาทรับผิดชอบในฐานะเป็นผู้ตามจนกลายมาเป็นผู้นำ เป็นผู้เห็นและมีส่วนร่วมกับการเปลี่ยนแปลงของวัดเจดีย์หลวง และคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนามาตั้งแต่ต้น เพราะนอกจากจะรับภาระการเป็นเจ้าอาวาสของวัดเจดีย์หลวง ซึ่งถือเป็นวัดศูนย์กลางการปกครองและการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา บทบาทที่สำคัญก่อนรับภาระเป็นเจ้าอาวาส ท่านยังได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าคณะจังหวัดรูปแรก ของจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง และอุตรดิตถ์ (ธรรมยุต) เมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2494 ในขณะที่ดำรงสมณศักดิ์ที่ “พระครูพิศาลขันติคุณ” ต่อมาในปี พ.ศ. 2495 ได้เลื่อนสมณะศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ “พระวิสุทธิสารสุธี” ถัดจากนั้น วันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2520 ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะจังหวัดอีกครั้ง เนื่องจากมีการปรับเปลี่ยนพื้นที่การปกครอง โดยมีพื้นที่ปกครองคือจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน แม่ฮ่องสอน (ธรรมยุต) ต่อมาในวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2522 ได้รับแต่งตั้ง

ให้เป็นรองเจ้าคณะภาค 4,5,6,7 (ธรรมยุต) และได้เลื่อนสมณะศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมที่ “พระธรรมดิลก” เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2532 ซึ่งเป็นตำแหน่งสุดท้ายที่ได้รับ

ในยุคของพระธรรมดิลก (ขันติ์ ขนฺติโก) เป็นเจ้าอาวาสวัดเจดีย์หลวง เป็นเจ้าสำนักเรียน รวมถึงมีตำแหน่งด้านการปกครองเป็นถึงเจ้าคณะจังหวัด กิจการด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนาเชียงใหม่ จึงจัดอยู่ในยุคของความรุ่งเรืองก็ว่าได้ ดังจะเห็นได้จากผลงานด้านการศึกษาที่เกิดขึ้นในยุคของท่านมีเป็นจำนวนมาก ถึงแม้ว่าผลงานบางอย่างจะไม่ใช่ท่านเป็นผู้ริเริ่มก็ตาม แต่ท่านจะเป็นผู้ให้การสนับสนุนและส่งเสริม นับว่าท่านเป็นส่วนหนึ่งของงานนั้น ๆ จนเป็นผลงานที่ปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรมอยู่จนทุกวันนี้ เป็นยุคกิจการด้านการศึกษาที่มีการส่งเสริมทั้งของพระภิกษุสามเณรและเยาวชนของชาติให้ได้รับการศึกษาควบคู่กันไป ผลงานที่ปรากฏในยุคของท่านเป็นเจ้าอาวาสวัดเจดีย์หลวง เช่น อนุญาตให้โรงเรียนพุทธิโสภณสามารถจัดตั้งและเปิดสอนภายในวัดเจดีย์หลวงก่อนได้ ก่อนที่จะย้ายออกไปจัดตั้งอยู่ภายนอกบริเวณด้านหน้าวัดจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ยังอนุญาตให้สร้างโรงเรียนเมตตาศึกษาขึ้นภายในวัดเจดีย์หลวง เพื่อเป็นสถานที่รองรับและให้การศึกษาแก่เด็กและเยาวชนของชาติที่ด้อยโอกาสเพราะความยากจน ซึ่งเริ่มจัดตั้งเมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ. 2503 โดยมีพระวินัยโกศล (จันทร์ กุสโล) รองเจ้าอาวาสวัดเจดีย์หลวงในขณะนั้นเป็นผู้ดำเนินการจัดตั้งและบริหารงาน

ต่อมาในวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ. 2515 ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนปริยัติธรรมขึ้นในวัดเจดีย์หลวงอีกแผนกหนึ่ง ด้วยความร่วมมือจากกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ โดยเปิดโรงเรียนมีหลักสูตรการเรียนการสอนแบบ “ปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา” (บาลีมัธยม)

ต่อมาเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2524 สำนักเรียนวัดเจดีย์หลวงได้รับการสนับสนุนจากพระธรรมดิลก (วิชมัย) เจ้าคณะภาค 4, 5, 6, 7 (ธรรมยุต) วัดบวรนิเวศวิหาร รวมถึงได้รับการอุดหนุนจากกองทุนของ ม.จ. ชัชวลิต เกษมสันต์ จำนวน 100,000 บาท จึงได้ทำการเปิดเป็น “ศูนย์การศึกษาธรรม-บาลีภาคเหนือ” ขึ้นในวัดเจดีย์หลวง เพื่อเป็นการสร้างศาสนทายาทฟื้นฟูการศึกษานักธรรมและบาลีให้กลับฟื้นฟูก้าวหน้าอีกครั้ง

ต่อมาผลงานด้านการศึกษาชิ้นสุดท้ายที่เกิดขึ้นในยุคของท่าน คือการจัดตั้งมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย สำหรับเป็นสถานศึกษาของพระภิกษุสามเณรในระดับอุดมศึกษาในเขตภาคเหนือ โดยสภามหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาในพระบรมราชูปถัมภ์ได้ขยายสาขาออกมายังภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศ ส่วนเขตภาคเหนือเริ่มจัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2534 ใช้ชื่อเปิดเป็น “วิทยาเขตล้านนา” ต่อท้าย จัดตั้งอยู่ภายในบริเวณวัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่ มีพระเทพกวี (จันทร์ กุสโล) เป็นรองอธิการบดีวิทยาเขตรูปแรก และมีวัดเจดีย์หลวงเป็นสถานที่รองรับสำนักงาน อาคารเรียน รวมถึงให้เป็นที่พักอาศัยแก่พระภิกษุสามเณรผู้นักเรียนนักศึกษา พระธรรมดิลก (ขันติ์ ขนฺติโก) ในฐานะเป็นเจ้าอาวาส ได้มีบทบาทแต่งตั้งและสั่งให้คณะกรรมการสงฆ์วัดเจดีย์หลวง โดยมีพระครูมหาเจติยาภิบาล (ชูเกียรติ อภโย) เป็นประธาน

กรรมการประชุมรับทราบและให้ความร่วมมือสนับสนุนในทุกกรณี รวมทั้งให้ใช้งบประมาณของวัดปรับปรุงซ่อมแซมอาคารสถานที่ช่วยวิทยาเขตล้านนาได้ตามต้องการ

ส.กวีวัฒน์ (2559 หน้า 36-44) กล่าวว่า หลังจากพระธรรมดิลก (ขันติ์ ขนฺติโก) ได้มรณภาพลงในวันที่ 30 พฤษภาคม 2534 ด้วยวัย 80 ปี เป็นช่วงที่มีผลงานด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายเกิดขึ้นในยุคท่านมากมาย จึงจัดได้ว่าเป็นยุคที่การศึกษาด้านปริยัติธรรมได้รับพัฒนามากที่สุด ต่อจากนั้น ภาระการเป็นเจ้าอาวาสครองวัดเจดีย์หลวง ซึ่งถือเป็นศูนย์กลางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ได้ถูกส่งต่อถึงพระพุทธพจนวราภรณ์ (จันทร์ กุสโล) ในขณะที่ดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมที่ “พระธรรมดิลก” โดยได้รับภารธุระเป็นเจ้าอาวาสเมื่อปี พ.ศ. 2535 ซึ่งความสัมพันธ์ของท่านกับวัดเจดีย์หลวงก็นับได้ว่าเป็นพระเถระอีกรูปหนึ่งที่ผ่านทั้งการเป็นนักเรียน เป็นครู เป็นร่วมผู้ก่อตั้ง และเป็นผู้บริหาร โดยเฉพาะกิจการด้านการศึกษาที่เกิดขึ้นภายในวัดเจดีย์หลวง ท่านเป็นผลผลิตยุคเริ่มต้นจากการจัดการศึกษาภายใต้การกำกับดูแลของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) และเป็นพระเถระชาวล้านนามีภูมิลำเนาเป็นคนอำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน ถึงแม้การเข้ามาสู่สำนักเรียนวัดเจดีย์หลวงของท่าน จะเข้ามาหลังจากที่พระอุบาลีคุณูปมาจารย์เดินทางกลับลงไปกรุงเทพมหานครประมาณ 1 ปีก็ตาม ซึ่งเป็นยุคที่พระมหาทอง โฆสิโต ปฏิบัติหน้าที่เป็นเจ้าอาวาส ท่านจึงได้รับการบรรพชาเป็นสามเณรโดยมีพระครูนพีสีพิศาลคุณ (ทอง โฆสิโต) เป็นพระอุปัชฌาย์ เมื่อเดือนตุลาคม 2475 ในขณะที่มีอายุได้ 15 ปี แต่ก่อนที่ท่านจะบรรพชาเป็นสามเณรนั้น ท่านได้ฝากตัวเป็นศิษย์วัดเจดีย์หลวงอยู่ก่อนประมาณ 4 เดือน ในระยะนี้ได้อาศัยเรียนวิชาภาษาไทยเบื้องต้น ในชั้นเตรียมประถมที่โรงเรียนพุทธิโศภณจนพออ่านออกเขียนได้ ซึ่งตอนนั้นโรงเรียนยังตั้งอยู่ภายในวัดเจดีย์หลวงด้านเหนือพระวิหารหลวง ปัจจุบันคือบริเวณอาคารอเนกประสงค์ เป็นอาคารเรียนของ มมร.วิทยาเขตล้านนา

พระพุทธพจนวราภรณ์ (จันทร์ กุสโล) เป็นพระเถระอีกรูปหหนึ่งที่เห็นความเปลี่ยนแปลงของวัดเจดีย์หลวง และกิจการคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนาเคียงคู่กับพระธรรมดิลก (ขันติ์ ขนฺติโก) เนื่องจากท่านได้เข้ามาสัมผัสกับสำนักเรียนวัดเจดีย์หลวงตั้งแต่ยุคแรก โดยการเป็นนักเรียนตั้งแต่บรรพชาเป็นสามเณรเมื่อปี พ.ศ. 2475 และสามารถสอบได้นักธรรมชั้นตรี ในปี พ.ศ. 2476 และสอบได้นักธรรมชั้นโท ในปี พ.ศ. 2479 ณ สำนักเรียนวัดเจดีย์หลวง รวมถึงได้รับการเรียนบาลีไวยากรณ์จากสำนักเรียนแห่งนี้ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2477-2478 ต่อมาจึงได้เดินทางไปอยู่วัดบรมนิวาส กรุงเทพมหานคร เมื่อปี พ.ศ. 2481 และสอบได้เปรียญธรรม 3 ประโยค ต่อมาในปี พ.ศ. 2482 สามารถสอบได้นักธรรมชั้นเอกและเปรียญธรรม 4 ประโยค ณ สำนักเรียนวัดบรมนิวาส ถัดมาในปี พ.ศ. 2483 กลับมาจำพรรษาที่วัดเจดีย์หลวง แต่เมื่อถึงเวลาสอบท่านเดินทางกลับไปยังสำนักเรียนวัดบรมนิวาส และสอบได้เป็นเปรียญธรรม 5 ประโยค ที่สำนักเรียนแห่งนี้อีกครั้ง ต่อจากนั้น ท่านก็ได้กลับมาอยู่วัดเจดีย์หลวงเพื่อช่วยงานทำหน้าที่เป็นครูสอนนักธรรมและบาลี แก่ศิษย์รุ่นน้องผู้มาในภายหลัง ท่านจึงเป็นผู้เห็นความเป็นไปของสำนักเรียนวัดเจดีย์หลวงในแต่ละยุค ตั้งแต่ยุคของพระครูนพีสีพิศาลคุณ (ทอง โฆสิโต) ยุคของพระพุทธิโสภณ (แหวว ธมฺมทินฺโน) ยุคของพระธรรมดิลก (ขันติ์

ขนฺติโก) จนมาถึงยุคของท่านเอง แต่หลังจากกลับมาอยู่วัดเจดีย์หลวงได้ไม่นานก็เกิดภัยสงครามมหาเอเชียบูรพาขึ้น จึงได้ร่วมคณะกับพระพุทธิโสภณ (แหวว ธมฺมทินฺโน) หลบไปลี้ภัยสงครามที่วัดป่าเปอะ อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ จนเหตุการณ์สู้รบกันเริ่มสงบลง จึงได้พากันเดินทางกลับยังวัดเจดีย์หลวง และเริ่มเปิดทำการเรียนการสอนนักธรรมและบาลีดังเดิม แต่การจัดการศึกษาในยุคนี้ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นจัดการศึกษาแบบผยุงรักษาเพื่อไม่ให้เสื่อมถอยไป

ถึงแม้ในช่วงที่พระธรรมดิลกเป็นเจ้าอาวาสปกครองวัดเจดีย์หลวง บทบาทส่วนมากของท่านจะเป็นการส่งเสริมและสนับสนุน ตามหน้าที่ของการเป็นผู้นำภายใต้บทบาทของเจ้าอาวาส และบทบาทของเจ้าคณะผู้ปกครองของคณะสงฆ์ ส่วนพระพุทธพจนวราภรณ์ในฐานะเป็นรองเจ้าอาวาส จะเป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่สนองงาน หรือเป็นผู้สร้างสรรค์ผลงานทั้งด้านการปกครองและการจัดการศึกษา โดยได้เริ่มช่วยงานตั้งแต่บทบาทของการเป็นครูสอนหลังจากสอบได้เปรียญธรรม 5 ประโยค เมื่อปี พ.ศ. 2483 เป็นต้นมา นอกจากนี้ ท่านยังเป็นผู้มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษา ในนามตัวแทนคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนาอยู่หลายประเภท ควบคู่กับการมีบทบาทด้านการปกครองคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ซึ่งอำนาจด้านการปกครองสามารถใช้เป็นเครื่องมืออำนวยให้การจัดการศึกษาเป็นไปได้อย่างสะดวก และผลจากการจัดการศึกษายังเป็นเครื่องชี้วัดงานด้านการบริหารจัดการคณะสงฆ์ได้อีกระดับหนึ่งด้วย

พระพุทธพจนวราภรณ์ (จันทร์ กุสโล) เป็นผู้มีบทบาทเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในล้านนา เริ่มตั้งแต่เป็นผู้เรียน เป็นครูสอน เป็นผู้ก่อตั้ง จนในที่สุดกลายมาเป็นผู้บริหาร จึงถือได้ว่าเป็นผู้มีส่วนร่วมกับการจัดการศึกษาอย่างแท้จริง สมกับได้การยกย่องว่าท่านเป็นพระนักพัฒนาตัวอย่าง และยุคสมัยที่ท่านเป็นเจ้าอาวาสวัดเจดีย์หลวง การจัดการศึกษาของวัดเจดีย์หลวงมีความเจริญก้าวหน้า ซึ่งมีสถานศึกษาครบถ้วนทั้ง 3 แผนก คือ 1) สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงจัดการเรียนการสอนทั้งนักธรรมและบาลี มีการกำกับดูแลโดยเจ้าสำนักเรียนคือเจ้าอาวาส 2) โรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน เป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสายสามัญ บริหารงานโดยครูใหญ่ต่อมาเปลี่ยนเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนและคณะกรรมการสถานศึกษา ซึ่งเป็นสถานศึกษาระดับมัธยมต้นจนถึงมัธยมปลาย (ม.1-6) จัดการเรียนการสอนเฉพาะพระภิกษุสามเณรเท่านั้น เรียนวิชาทางพระพุทธศาสนาควบคู่กับวิชาการทางโลก 3) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา เป็นสถานศึกษาในระดับอุดมศึกษาที่ขยายสาขามาจากกรุงเทพมหานคร แต่เดิมตั้งอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ต่อมาได้ย้ายไปตั้งอยู่ที่ตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม จนถึงทุกวันนี้ จัดการเรียนการสอนวิชาการทางพระพุทธศาสนาควบคู่กับวิชาการทางโลก ผู้เรียนในสมัยต้นเป็นพระภิกษุสามเณรล้วน ต่อมาได้เปิดโอกาสให้กับบุคคลทั่วไปที่สนใจสามารถเข้าเรียนได้ ในทุกวันนี้จึงเป็นการจัดการเรียนการสอนแบบผสม ทั้งนักศึกษาที่เป็นฆราวาสและบรรพชิตเรียนร่วมกัน ฉะนั้น การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในยุตของพระพุทธพจนวราภรณ์ จึงจัดอยู่ในระดับของความรุ่งเรือง เนื่องจากการจัดการศึกษาในยุคนี้มีการส่งเสริม และเกิดการพัฒนาจนเป็นรูปธรรมอย่างเห็นได้ชัด ตราบจนถึงยุคของพระเทพวุฒาจารย์ (ชูเกียรติ อภโย) เป็นเจ้าอาวาส

หลังจากพระพุทธพจนวราภรณ์ (จันทร์ กุสโล) ได้มรณภาพลงเมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2551 บทบาทการเป็นเจ้าอาวาสเพื่อบริหารกิจการคณะสงฆ์ของวัดเจดีย์หลวง ได้ตกมาถึงยุคของพระเทพวุฒาจารย์ (ชูเกียรติ อภโย) (พ.ศ. 2551 – 2563) (ส.กวีวัฒน์, 2564 หน้า 87-91) ท่านเป็นพระเถระที่ผ่านการบรรพชาเป็นสามเณรอยู่ปีกว่า ซึ่งพรรชาเมื่อวันที่ 5 มิถุนายน 2487 และได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุที่วัดเจดีย์หลวงในสมัยของพระพุทธิโศภณ (แหวว ธมฺมทินฺโน) เป็นเจ้าอาวาสและเป็นพระอุปัชฌาย์ เมื่อวันที่ 15 สิงหาคม 2488 ในอดีตก่อนที่ท่านจะรับภาระเป็นเจ้าอาวาสวัดเจดีย์หลวง ท่านได้ผ่านการศึกษาทั้งนักธรรมและบาลีในสำนักเรียนวัดเจดีย์หลวง รวมถึงได้ปฏิบัติหน้าที่ด้านการส่งเสริมและดูแลการศึกษามาโดยตลอด

การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายภายในวัดเจดีย์หลวง ในยุคของพระเทพวุฒาจารย์ (ชูเกียรติ อภโย) เป็นการดำเนินงานในลักษณะรักษาของเดิมต่อจากบูรพาจารย์ หากแต่มีการส่งเสริมการศึกษาอย่างต่อเนื่อง โดยการตั้งกองทุนเพื่อส่งเสริมและสนับสนุนให้เป็นทุนการศึกษา รวมถึงการหมั่นประชุมให้กำลังใจทั้งคณะครูและนักเรียนเป็นประจำทุกเดือน หากนักเรียนสอบผ่านนักธรรมและบาลีในแต่ละชั้น จะมีการมอบรางวัลให้กับผู้สอบผ่านทุกครั้ง ซึ่งบทบาทในลักษณะนี้ท่านได้ถือปฏิบัติจนถึงวาระสุดท้าย

ดังนั้น การจัดการศึกษาของธรรมยุติกนิกายในล้านนาในยุคของพระนพีสีพิศาลคุณนับได้ว่าไม่ประสบผลสำเร็จ เช่นเดียวกับการดำเนินการโรงเรียนสอนภาษาไทยอาจจะเนื่องจากให้น้ำหนักความสำคัญกับภารกิจด้านอื่นเสียมากดังกล่าวแล้วในตอนต้น ซึ่งต่างจากยุคพระอุบาลีคุณูปาจารย์ ซึ่งมีความใกล้ชิดกับสถาบันการปกครองและคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายอีกทั้งมีประสบการณ์ในการทำงานที่ภาคอีสานมาแล้ว ด้วยประสบการณ์ในการบริหารของพระอุบาลีคุณูปาจารย์จึงมีคณะติดตามเป็นจำนวนมาก โดยถูกแบ่งเป็นกลุ่มตามหน้าที่ เช่น กลุ่มพระเถระผู้ให้การสนับสนุน กลุ่มครูสอน กลุ่มนักเรียน กลุ่มฆราวาสที่ให้การสนับสนุนอื่น ๆ เป็นต้น ดังนั้น การเรียนการสอนนักธรรมบาลี ในยุคนี้จึงมีความพร้อมอันเนื่องมาจากการวางแผนในเบื้องต้น คือหลักสูตรการเรียนได้รับสนับสนุน จากมหามกุฏราชวิทยาลัย อาจารย์ผู้สอนเป็นพระมหาเปรียญที่มีความชำนาญในการสอน มีนักศึกษา ที่เป็นพระภิกษุสามเณร ด้วยเหตุนี้ การเรียนนักธรรมบาลีในครั้งนั้นจึงมีลักษณะแช่นกับการ เคลื่อนย้ายโรงเรียนมาสาธิตเพื่อมาเป็นตัวอย่างสำหรับพระสงฆ์ล้านนานั่นเอง

คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจึงใช้เป็นพื้นที่ในการคัดสรร และรับรองพระสงฆ์สามเณรจากล้านนาที่มีความตั้งใจจะไปศึกษาต่อที่กรุงเทพฯ เพื่อกลับมาทำหน้าที่เหมือนกับอดีต เช่น พระพุทธพจนวราภรณ์ (จันทร์ กุสโล) เป็นต้น ซึ่งมหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ของฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ให้ความสำคัญด้วยการจัดส่งพระสงฆ์ที่สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยแห่งนี้บ้าง หรือพระสงฆ์ที่สำเร็จการศึกษานักธรรมบาลีแต่สังกัดวัดธรรมยุติกนิกาย เช่น วัดบรมนิวาส วัดบวรนิเวศวิหาร วัดบวรมงคล วัดนรนาถสุนทริการาม วัดบูรณศิริ วัดพระศรีมหาธาตุ เป็นต้น มาปฏิบัติหน้าที่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและการศึกษาอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งขยายธรรมยุติกนิกายไปสู่หัวเมืองล้านนา เช่น พระมหาจันทร์ศรี จนฺทีโป (พระอุดมญาณโมลี) วัดบวรนิเวศวิหาร ถูกส่งให้มาเป็นอาจารย์สอนนักธรรมบาลี ที่วัดบ้านหนองดู่ จ.ลำพูน เป็นต้น

3.3 วิเคราะห์การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การศึกษาในพระนครเจริญแพร่หลายมาก ทรงมีพระราชดำริจะขยายการศึกษาออกไปในหัวเมืองต่าง ๆ ทั่วพระราชอาณาจักร เพื่อให้กุลบุตรของชาติมีโอกาสได้รับการศึกษาทั่วถึงกัน เพราะจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษาและประเทศชาติตามลำดับ ในปี พ.ศ. 2441 (ร.ศ. 117) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงปรึกษากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส จึงมีพระบรมราชโองการประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักร มีพระราชดำริเห็นว่า วัดทั้งปวงเป็นสถานที่ศึกษาเล่าเรียนแต่เดิมมา จึงได้ทรงอาราธนาพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ให้ทรงเป็นพระธุระจัดการศึกษาในวัดตามหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักร และทรงให้ทุกวัดดำเนินการตามพระราชประสงค์ โปรดให้ทรงเลือกพระเถระที่มีคุณวุฒิความสามารถออกไปเป็นผู้อำนวยการ จัดการศึกษาในหัวเมืองประจำมณฑลต่าง ๆ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เป็นฝ่ายสนับสนุนอีกแรงหนึ่ง (ประกาศพระราชดำริในการจัดการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า กฎหมายรัชกาลที่ 5, 2441, น. 85) ส่วนหัวเมืองทางเหนือคือมณฑลพายัพมีพระนพีสีพิศาลคุณ (พระมหาคำปิง คนฺธสาโร) เป็นผู้รับพระบัญชาแต่งตั้งจากกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ให้เป็นผู้สนองงานปฏิรูปการคณะสงฆ์และจัดการศึกษาตามแบบส่วนกลาง ฉะนั้น จึงนับเป็นจุดเริ่มต้นของการเข้ามาและมีการดำเนินการจัดการศึกษา ในนามคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในพื้นที่ดินแดนล้านนา

3.3.1 การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม

การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมในปัจจุบัน สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงจัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในเขตภาคเหนือ ใช้อาคารเรียนของโรงเรียนสามัคคีวิทยาทานเป็นสำนักงานและทำการจัดการศึกษา ตั้งอยู่เลขที่ 103 วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งอาคารเรียนตั้งอยู่ด้านทิศเหนือขององค์พระธาตุเจดีย์หลวง หรือเรียนชื่ออาคารว่า “ญสส” เป็นอาคาร 3 ชั้น เป็นหน่วยงานภายใต้การกำกับดูแลของมหาเถรสมาคมซึ่งอยู่ในความอุปถัมภ์ของรัฐบาล โดยมีสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติเป็นผู้รับสนองงาน ได้กำหนดทิศทางการจัดการศึกษา ดังนี้

1) ด้านแนวคิดการจัดการศึกษา

สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงมีการกำหนดแนวคิดการจัดการศึกษา เพื่อสร้างทิศทางและเป้าหมายของการศึกษาให้ชัดเจน ให้ตอบสนองต่อนโยบายหลักของการศึกษาคณะสงฆ์ภายใต้การกำกับดูแลของมหาเถรสมาคม ดังนี้

ก. วิสัยทัศน์ : มุ่งพัฒนาพระภิกษุสามเณรและเยาวชนให้เป็น ศาสนทายาทที่ดีอย่างมีประสิทธิภาพ

ข. ปรัชญา : ปญฺญา โลกสฺมึ ปชฺโชโต. ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก

ค. วัตถุประสงค์

1) เพื่อให้การศึกษาอบรม มีความรู้ตามหลักพุทธธรรม

2) เพื่อให้สืบทอดและเผยแผ่ศาสนธรรม พัฒนากาย วาจา ใจ ให้มีความเห็นที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม

3) เพื่อให้เห็นคุณค่าของความเป็นสมณะและเป็นศาสนทายาทที่ดี มีคุณภาพ มีคุณธรรม จริยธรรม

4) เพื่อส่งเสริมบทบาทพระภิกษุสามเณรในการนำพุทธธรรมสู่พุทธศาสนิกชนไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันอย่างเหมาะสม

5) เพื่อให้ยึดมั่นในสถาบัน ชาติ พระพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์

ง. ยุทธศาสตร์

1) พัฒนาคุณภาพพระภิกษุสามเณร ให้มีคุณธรรม จริยธรรม มีระเบียบวินัยในข้อ วัตรปฏิบัติของสมณะตามหลักธรรมและวินัยของพระพุทธศาสนา

2) พัฒนาคุณภาพพระภิกษุสามเณรให้มีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมให้สอดคล้อง กับโลกยุคโลกาภิวัตน์

3) พัฒนาการเรียนการสอนให้เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่พระภิกษุสามเณร ให้มีความใฝ่รู้ ใฝ่เรียนมีทักษะในการคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ยึดมั่นในพระธรรมวินัย

4) พัฒนาคณาจารย์ให้มีคุณภาพทางด้านคุณธรรม จริยธรรม ให้มีความรู้ทั้งด้าน วิชาการ จริยวัตร มีความซื่อสัตย์ เสียสละต่อพระพุทธศาสนา

5) พัฒนาอาคารสถานที่และภูมิทัศน์ เพื่อให้มีบรรยากาศในการส่งเสริมการเรียนการสอนและให้เพียงพอต่อความต้องการในการจัดการศึกษาโดยยึดหลักการใช้ทรัพยากรอย่างประหยัดและคุ้มค่า

จ. พันธกิจ

1) จัดโครงสร้างการบริหารงานอย่างเป็นระบบ เพื่อพัฒนาคณาจารย์ให้มีศักยภาพ มีคุณภาพ และมีศีลธรรม

2) จัดการเรียนการสอนด้วยกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

3) จัดระบบความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของหน่วยงานสำนักศาสนศึกษาและส่วนของวัดอย่างมีเอกภาพ

4) จัดระบบงานปกครองให้มีขั้นตอน มีระเบียบ วิธีการที่ชัดเจนโดยยึดหลักพระธรรมวินัย

5) สร้างสัมพันธภาพระหว่างสำนักเรียน วัด สถานศึกษาในการพัฒนาพระภิกษุ สามเณรให้มีจริยวัตร มีความกตัญญู มีคุณธรรม

ฉ. นโยบาย สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง แผนกธรรม-บาลี มีนโยบายดังนี้

1) มุ่งพัฒนาบุคลากรให้มีศักยภาพสูงของการทำงานทุก ๆ ด้าน และเน้นการปฏิบัติตนเอง และงานให้มีคุณภาพ ทั้งด้านคุณธรรม จริยธรรม ให้สมกับเป็นผู้นำของสถาบันพระพุทธศาสนา

2) มุ่งพัฒนาฝึกฝนให้พระภิกษุสามเณรได้มีจิตสำนึกในกิจวัตรดี การงานดี การเรียนดี และความประพฤติดี

3) มุ่งพัฒนารักษากิจวัตรอันดีงามของบูรพาจารย์

ช. การบริหารจัดการ

การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ภายใต้การดำเนินงานของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง บริหารงานตามนโยบายตามพระราชบัญญัติการศึกษา พระปริยัติธรรม พ.ศ.2562 กฎ ประกาศคำสั่งของมหาเถรสมาคมและคณะสงฆ์จังหวัด กำหนด โครงสร้างการบริหารการศึกษา มีผู้รับผิดชอบในการบริหารภายในโรงเรียน ดังนี้

1) เจ้าสำนักศาสนศึกษา ได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าคณะจังหวัด มีหน้าที่รับผิดชอบ กิจการของสำนักศาสนศึกษาและนำนโยบายด้านการศึกษามาปฏิบัติ มีอำนาจแต่งตั้งคณะกรรมการ เพื่อบริหารด้านบริหารทั่วไป ด้านวิชาการ ด้านธุรการ ด้านปกครอง และด้านบริการ

2) ที่ปรึกษาเจ้าสำนักศาสนศึกษา ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาผู้ทรงคุณวุฒิที่มีอาวุโส พรรษาภายในวัด ผู้ให้คำชี้นำหลักธรรมคำสั่งสอนของพระศาสนาและหลักสำคัญในการจัดการศึกษา

3) คณะกรรมการสงฆ์ของวัด ส่งเสริมสนับสนุน กำกับติตตามการดำเนินงานของสำนักศาสนศึกษาในด้านการพัฒนาคุณภาพการจัดการศึกษา

4) เจ้าสำนักศาสนศึกษาหรือผู้บริหารสถานศึกษา ทำหน้าที่ในการบริหารจัดการศึกษาของสำนักศาสนศึกษาตามกฎของวัดกำหนด

5) คณะกรรมการจัดการศึกษา ทำหน้าที่ดำเนินการจัดการศึกษาของโรงเรียนให้มีคุณภาพ และมาตรฐาน ประกอบด้วย ผู้บริหารสถานศึกษา ได้แก่ เจ้าสำนักศาสนศึกษา ชมรมศิษย์เก่าเจดีย์หลวง ที่ปรึกษาเจ้าสำนักศาสนศึกษา อาจารย์ใหญ่ ผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่ เลขานุการสำนักศาสนศึกษา แบ่งออกเป็นฝ่ายต่าง ๆ ตามความเหมาะสมของสำนักศาสนศึกษา ดังนี้ หัวหน้าฝ่ายทำหน้าที่ บริหารงานให้เป็นไปตามหลักสูตรประกอบด้วย บริหารงานทั่วไป ฝ่ายวิชาการ ฝ่ายธุรการ ฝ่ายปกครอง และฝ่ายบริการ

6) ครูผู้สอน ทำหน้าที่จัดการเรียนการสอน ควบคุม ดูแลนักเรียน และปฏิบัติหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมาย

7) หน่วยงานสนับสนุน ได้แก่ คณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเชียงใหม่ ชมรมศิษย์เก่า ครู ผู้ปกครอง ศรัทธาสาธุชนทั่วไป

สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงมีการกำหนดแนวคิดการจัดการศึกษาที่ชัดเจน ภายใต้วิสัยทัศน์ วัตถุประสงค์ ยุทธศาสตร์ พันธกิจ และนโยบาย โดยการบริหารจัดการของคณะกรรมที่มีการแต่งตั้ง โดยมีเจ้าอาวาสปฏิบัติหน้าที่ตำแหน่งเจ้าสำนักศาสนศึกษา ดูแลทั้งแผนกนักธรรมและบาลี มีอาจารย์ใหญ่สำนักศาสนศึกษาเป็นผู้บริหารงานทั้งแผนกนักธรรมและบาลี และมีเลขานุการสำนักศาสนศึกษาเป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่ช่วยงานทั้งแผนกธรรมและบาลี ทุกตำแหน่งที่มีการแต่งตั้งโดยเจ้าสำนักเรียน ยกเว้นเจ้าสำนักเรียนคือเจ้าอาวาสเป็นโดยตำแหน่ง

2) ด้านหลักสูตร

ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา มีการจัดให้สอดคล้องกับระบบการศึกษาของรัฐ หรือ การศึกษาพระปริยัติธรรมประยุกต์ คือการศึกษาที่คณะสงฆ์ได้จัดประยุกต์กับ

หลักสูตรการศึกษาของรัฐ โดยมีหน่วยงานและกลุ่มบุคคลในวงการพระศาสนาเป็นผู้ดำเนินการ หลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม คือ นักธรรม เป็นหลักสูตรสำหรับบรรพชิต เรียกผู้เรียนหรือผู้สอบว่า “นักธรรม”

หลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกนักธรรมทั้ง 3 ระดับ เป็นหลักสูตรที่ใช้ยุติในปี พ.ศ. 2550 ได้กำหนดวิชาและหนังสือเรียนไว้ตามตาราง ดังนี้ (สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง, 2544 หน้า 16)

ตารางที่ 3.2 หลักสูตรนักธรรมที่ใช้ในปัจจุบัน

นักธรรม		รายวิชา		หนังสือประกอบหลักสูตร
1	ชั้นตรี	1	วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม	ใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิตเล่ม 1
		2	วิชาธรรม	ใช้หนังสือนวโกวาท แผนกธรรมวิภาค และคิหิปฏิบัติ
		3	วิชาพุทธประวัติ	ใช้หนังสือพุทธประวัติเล่ม 1 - 2 - 3 ปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์ในสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสสเทว) ศาสนาพิธี เล่ม 1
		4	วิชาวินัย	ใช้หนังสือนวโกวาท แผนกวินัยบัญญัติ และวินัยมุขเล่ม 1
2	ชั้นโท	1	วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม	ใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 2
		2	วิชาธรรม	ใช้หนังสือธรรมวิภาคปริเฉทที่ 2
		3	วิชาพุทธประวัติ	ใช้หนังสืออนุพุทธประวัติ และพุทธานุพุทธประวัติอันกล่าวเฉพาะประวัติ พระสาวก สังคีติกถา ปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์ในสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสสเทว) และศาสนพิธี เล่ม 2
		4	วิชาวินัย	ใช้หนังสือวินัยมุข เล่ม 1 - 2
3	ชั้นเอก	1	วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม	ใช้หนังสือพุทธศาสนาสุภาษิต เล่ม 3 ให้แต่งเป็นทำนอง เทศนาโวหาร ยกสุภาษิตอื่นมาอ้าง 3 แห่ง อย่าให้ซ้ำกัน เรียงเชื่อมความให้สืบเนื่องติดต่อกันสนิท
		2	วิชาธรรม	ปัญหาธรรมโดยปรมัตถเทศนา ใช้หนังสือธรรมวิจารณ์ ส่วนปรมัตถปฏิป ทาและสังสารวัฏ สมถกรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐาน มหาสติปัฏฐาน คิริมานนทสูตร

นักธรรม		รายวิชา		หนังสือประกอบหลักสูตร
		3	วิชาพุทธ	แก้ปัญหาพุทธานุพุทธประวัติ กับข้อธรรมในท้องเรื่องนั้นใช้หนังสือพุทธประวัติ เล่ม 1-2-3 ปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์ในสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสสาเทว) พุทธานุพุทธประวัติ อนุพุทธประวัติ พระ ปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
		4	วิชาวินัย	แก้ปัญหาวินัยมีสังฆกรรมเป็นต้นหลักสูตรใช้หนังสือวินัยมุขเล่ม 3 พระราชบัญญัติ คณะสงฆ์

3) ด้านกระบวนการเรียนการสอน

การเรียนการสอน ผู้ที่จะเข้าสอบนักธรรมชั้นโท จะต้องสอบผ่านนักธรรมชั้นตรีมาก่อน และผู้ที่จะสอบนักธรรมชั้นเอก จะต้องสอบผ่านนักธรรมชั้นโทมาแล้วเท่านั้น เนื่องจากกำหนดการสอบพระปริยัติธรรมแผนกธรรม จะมีการสอบเร็วกว่าการสอบแผนกบาลี คือ มีการกำหนดการสอบในวันแรม 2 ค่ำ เดือน 12 ของทุกปี ดังนั้น การเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม แม่กองธรรมสนามหลวงจึงแบ่งการจัดการศึกษาแผนกธรรมออกเป็น 2 ภาค คือ ภาควิสาขะ และภาคเข้าพรรษา โดยกำหนดวันเวลา ในการเข้าเรียนและการหยุดเรียนไว้เช่นเดียวกับแผนกบาลี ส่วนเวลาในการเรียนการสอนที่แม่กองธรรมกำหนดไว้ คือจะต้องเรียนไม่น้อยกว่า 150 ชั่วโมง หากแต่ในสภาพความเป็นจริงอาจจะไม่ถึงหรืออาจจะมากว่าก็ได้ (กรมการศาสนา, 2541 หน้า 15)

ส่วนวันเปิดทำการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ของสำนักศาสนวัดเจดีย์หลวงวันแรกของปีการศึกษา โดยปกติจะถือเอาวันที่ 1 พฤษภาคม ของทุกปีเป็นวันแรกของการเปิดเรียน แต่โดยมากการเปิดเรียนของสำนักศาสนศึกษาจะถูกเลื่อนออกไป หลังการจัดงานประเพณีบูชาเสาอินทขีล หรือใช้วันเปิดเรียนวันเดียวกับโรงเรียนพระปริยัติธรรมสายสามัญ โดยให้เหตุผลว่านักเรียนเก่าส่วนมากอยู่ต่างจังหวัด มักจะเดินทางกลับมาวัดที่พักอาศัยในช่วงใกล้เปิดเรียนของโรงเรียนสายสามัญเท่านั้น ส่วนกิจกรรมก่อนเปิดเรียนจะมีการจัดปฐมนิเทศนักเรียน โดยมีเจ้าสำนักศาสนศึกษาเป็นประธานให้โอวาส ต่อจากนั้นจะเป็นคณะครูร่วมกันให้ข้อคิดพอสมควร เสร็จจากนั้น ครูใหญ่และเลขานุการสำนักเรียน พร้อมทั้งคณะครูผู้สอน จะทำการจัดแบ่งห้องเรียนตามจำนวนชั้น หากชั้นใดมีนักเรียนมากก็จะแบ่งออกเป็นหลายห้อง ซึ่งไม่มีการกำหนดตายตัวว่า แต่ละห้องจะต้องมีจำนวนนักเรียนเท่าไรต่อครู 1 รูป วันถัดมาถึงจะมีการจัดการเรียนการสอนกันตามปกติ

การจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม จะเป็นการจัดตลอดรอบเดียว ไม่มีแบ่งเป็น 2 ภาคการศึกษา วันสิ้นสุดการเรียนการสอนของแต่ละชั้น คือ 1 วันก่อนสอบธรรม

สนามหลวงของแต่ละชั้นเท่านั้น ส่วนกระบวนการเรียนการสอนในแต่ละสัปดาห์ สำนักศาสนศึกษากำหนดให้แผนกธรรมจัดการเรียนการสอนใน 2 ลักษณะ ดังนี้

1) สำหรับนักธรรมชั้นตรี ให้เรียนเต็ม 5 วันต่อสัปดาห์ แต่หากวันใดตรงกับวันธัมมัสสวนะ (วันพระ) ให้เลื่อนไปเรียนในวันเสาร์แทน

2) สำหรับนักธรรมชั้นโท-เอก ให้เรียน 3 วันแรกของสัปดาห์ (จันทร์/อังคาร/พุธ) แต่หากวันใดตรงกับวันธัมมัสสวนะ (วันพระ) ให้เลื่อนไปเรียนในวันเสาร์แทน

โดยสำนักเรียนจัดให้มีการเรียนการสอนในภาคค่ำ เริ่มเรียนตั้งแต่เวลา 18.00 – 21.00 น. หยุดเรียนในวันธัมมัสสวนะ วันอาทิตย์ และวันนักขัตฤกษ์

ส่วนครูผู้สอนแผนกนักธรรม สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง ในแต่ละปีการศึกษาจะมีการกำหนดครูผู้สอน โดยกำหนดแบ่งห้องเรียนตามจำนวนนักเรียน ซึ่งจะเป็นพระภิกษุภายในวัดเจดีย์หลวงที่เรียนจบนักธรรมชั้นเอกมาแล้ว จึงเป็นระบบการจัดการศึกษาแบบพี่สอนน้อง และจะมีการประกาศคำสั่งแต่งตั้งบุคลากรปฏิบัติหน้าที่ด้านการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกนักธรรม

ส่วนนักเรียนในสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงแผนกธรรม เป็นพระภิกษุสามเณรที่พักอาศัยอยู่ภายในบริเวณวัดเจดีย์หลวง นโยบายของเจ้าอาวาสวัดเจดีย์หลวงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันด้านการศึกษา คือการส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรที่อาศัยอยู่ในวัดต้องศึกษาเล่าเรียน โดยเฉพาะสามเณรรูปใดที่ยังไม่จบนักธรรมชั้นเอก จะต้องเข้าเรียนนักธรรมตามชั้นที่ตนยังต้องศึกษาอยู่ ส่วนพระภิกษุที่บวชใหม่ยังไม่พ้นนวกภูมิ คือ 5 พรรษา ต้องเข้ารับการศึกษานักธรรมตามชั้นที่ตนต้องศึกษาอยู่เช่นกัน

4) ด้านการวัดผลประเมินผล

สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ปัจจุบันเป็นสนามสอบแผนกธรรมของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจาก 3 จังหวัด คือ จังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน และแม่ฮ่องสอน โดยเป็นสนามสอบแผนกธรรมทั้ง 3 ระดับ ภายใต้การกำกับดูแลของสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง ฉะนั้น การวัดผลและประเมินผลของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงแผนกนักธรรม เป็นการดำเนินงานร่วมกันกับสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง ซึ่งจะมีการจัดสอบเพียงปีละ 1 ครั้ง โดยสอบพร้อมกันทั่วประเทศ ทางแม่กองธรรมสนามหลวงจะเป็นผู้รับผิดชอบในการออกข้อสอบ ตรวจข้อสอบ แจ้งผลการสอบ ทำใบประกาศนียบัตร และในการออกข้อสอบของกองธรรมสนามหลวงนั้น จะมีการรวบรวมข้อสอบจากคณะกรรมการหลายรูป โดยมีคณะกรรมการพิเศษตรวจคัดเลือกอีกชั้นหนึ่ง ลักษณะของปัญหาจะถามความจำ ความเข้าใจ ความคิดเห็น หรือการวิจารณ์ คละเคล้ากันไป และเป็นข้อสอบแบบอัตนัย ส่วนขั้นตอนในการจัดสอบต้องใช้ระเบียบตามที่สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวงกำหนดไว้เท่านั้น

ในปี พ.ศ. 2558 กองธรรมสนามหลวงแผนกธรรมได้มีประกาศเรื่อง วิธีปฏิบัติในการสอบธรรมสนามหลวงสำหรับสำนักเรียนส่วนภูมิภาค (สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง, 2558, ออนไลน์) โดยกำหนดการสอบธรรมสนามหลวงไว้ดังนี้

นักธรรมชั้นตรีกำหนดจัดสอบช่วงวันขึ้น 9 - 10 - 11 - 12 ค่ำ เดือน 11 ของทุกปี รวมสอบทั้งหมด 4 วัน ๆ ละ 1 รายวิชา วิชาละ 3 ชั่วโมง เริ่มสอบในเวลา 13.00 น. เป็นต้นไปของทุกวัน ซึ่งจัดสอบพร้อมกันทั่วประเทศ

นักธรรมชั้นโทและเอก กำหนดสอบวันแรม 2 - 3 - 4 - 5 ค่ำ เดือน 12 ของทุกปี รวมสอบทั้งหมด 4 วัน ๆ ละ 1 รายวิชา วิชาละ 3 ชั่วโมง เริ่มสอบในเวลา 13.00 น. เป็นต้นไปของทุกวัน โดยจัดสอบพร้อมกันทั่วประเทศ

โดยสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวงจะทำการส่งแฟ้มข้อสอบแต่ละวิชา เข้าสู่ระบบเว็บไซต์และแสดงในหน้าเว็บไซต์ของสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง ให้แต่ละสนามสอบใช้รหัสประจำสนามสอบเปิดแฟ้มข้อสอบโดยให้ปฏิบัติเช่นเดียวกับวันแรก ซึ่งสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวงจักให้ข้อสอบ ในลักษณะแฟ้มคอมพิวเตอร์ที่เว็บไซต์ของสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง ในเวลา 12.40 น. ทั้ง 4 วันของการสอบ มีกำหนดรายวิชาสอบคือ วันที่ 1 สอบวิชากระทู้ วันที่ 2 สอบวิชาธรรม วันที่ 3 สอบวิชาพุทธ และวันที่ 4 สอบวิชาวินัย

ก. วิธีการตรวจข้อสอบ

ในปี 2553 สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง (2553, ออนไลน์) มีประกาศเพิ่มเติมเรื่องวิธีการตรวจข้อสอบธรรมสนามหลวง (นักธรรม) ดังนี้ว่า

การตรวจประโยคธรรมสนามหลวง (นักธรรม) เป็นการตรวจที่ต้องเน้นพิจารณาถึงความจำความเข้าใจของนักเรียนผู้เข้าสอบธรรม และเป็นการแบ่งเบาภาระของกรรมการผู้ตรวจ สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง จึงเห็นสมควรให้มีการปรับวิธีการตรวจธรรมสนามหลวง เพื่อความรวดเร็วและง่ายต่อการตรวจ โดยให้กรรมการตรวจใบตอบนักธรรมปฏิบัติ ดังนี้

1) กรรมการกองตรวจ 2 กอง มีกรรมการตรวจ 4 รูป (เป็นกลุ่มละ 4 รูป) โดย 4 รูปให้ตกลงแบ่งหน้าที่ตรวจดังนี้ :

กรรมการรูปที่ 1 ให้ตรวจคำตอบและให้คะแนนข้อ 1-3 แล้วลงนามกำกับไว้ที่ข้อสุดท้าย (ข้อ 3)

กรรมการรูปที่ 2 ให้ตรวจคำตอบและให้คะแนนข้อ 4-6 แล้วลงนามกำกับไว้ที่ข้อสุดท้าย (ข้อ 6)

กรรมการรูปที่ 3 ให้ตรวจคำตอบและให้คะแนนข้อ 7-9 แล้วลงนามกำกับไว้ที่ข้อสุดท้าย (ข้อ 9)

2) เมื่อกรรมการรูปที่ 1-3 ตรวจเสร็จแล้ว ให้เขียนเลขผลรวมคะแนนในแต่ละข้อไว้ที่หน้าข้อที่ตรวจนั้น ๆ ด้านซ้ายมือ

3) กรรมการรูปที่ 4 ให้ตรวจคำตอบและให้คะแนนข้อ 10 พร้อมทั้งรวมคะแนนตั้งแต่ข้อ 1-10 แล้วให้ลงเลขคะแนนรวมทั้งหมดไว้ที่หัวกระดาษคำตอบแผ่นแรกขวามือด้านบนแล้วลงนามกำกับ

4) วิธีการตรวจนี้ใช้เฉพาะ 3 วิชา คือ ธรรม พุทธ และวินัย

นอกจากนี้ สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง (2554 หน้า 31-32) ยังได้อธิบายระเบียบการตรวจข้อสอบ เพื่อถือปฏิบัติร่วมกันของคณะกรรมการตรวจข้อสอบเพิ่มอีก คือ

1) วิธีตรวจนี้ เป็นวิธีตรวจให้คะแนน คะแนนเต็มแต่ละข้อมี 10 คะแนน

2) การจะตรวจให้คะแนนเต็มหรือไม่ ให้กรรมการพิจารณาเห็นตามสมควร ถ้าไม่ถูกเลย ให้ลงเลข 0

3) ข้อใหญ่ที่มีข้อย่อย ให้ลงคะแนนที่ข้อย่อยแต่ละข้อ แล้วรวมคะแนนไว้ที่เลขหัวข้อใหญ่นั้น ๆ เมื่อตรวจข้อย่อยครบในแต่ละข้อย่อยใหญ่ให้รวมคะแนนไว้คราวหนึ่ง แล้วเขียนเลขจำนวนคะแนนที่ได้เฉพาะข้อนั้น ๆ ไว้ที่เลขหัวข้อของข้อนั้น ๆ

4) เมื่อตรวจครบทั้ง 10 ข้อแล้ว ให้รวมคะแนนทั้งหมด (10 ข้อ) แล้วเขียนไว้ที่มุมขวาด้านบนทุกฉบับ

5) ตรวจเสร็จแล้วให้ลงชื่อกำกับไว้ที่มุมซ้ายมือด้านบนทุกฉบับ และฉบับแรกของแต่ละปึกให้ลงชื่อโดยเขียนตัวบรรจงทุกปึก

6) การตรวจให้ใช้กรรมการ 2 รูป เมื่อกรรมการรูปที่ 1 ตรวจเสร็จแล้ว ให้กรรมการรูปที่ 2 ตรวจซ้ำ ถ้าเห็นไม่ร่วมกันให้ตกลงแก้ไขเปลี่ยนแปลงได้ถ้าเห็นร่วมกันก็ไม่ต้องเปลี่ยนแปลงแก้ไข แล้วให้ลงนามกำกับไว้ทุกฉบับ โดยปฏิบัติเช่นเดียวกับกรรมการรูปที่ 1

ข. เกณฑ์การให้คะแนน

สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง (2554 หน้า 32-33) ได้กำหนดเกณฑ์การให้คะแนนสำหรับการตรวจข้อสอบของคณะกรรมการ เพื่อใช้เป็นคะแนนวัดผลโดยรวมสำหรับตัดสินว่านักเรียนผู้สอบนั้นผ่านหรือตก ซึ่งได้กำหนดเกณฑ์การให้คะแนนไว้ดังนี้

1) การให้คะแนนนักธรรมทุกชั้น มีหลักเกณฑ์ดังนี้

(1) สำหรับประโยคนักธรรมทุกชั้นให้ถือ 400 คะแนนเป็นเกณฑ์ วิชาทุกวิชาให้คะแนนเต็ม 100 คะแนน เมื่อรวมคะแนนของทั้ง 4 วิชาแล้ว ต้องได้คะแนนไม่ต่ำกว่า 280 คะแนน ถือว่าสอบได้ ต่ำกว่า 280 คะแนน ถือว่าสอบตก

(2) นักธรรมทุกชั้น เมื่อตรวจดูคะแนนของแต่ละวิชาที่ได้แล้ว หากมีวิชาใดวิชาหนึ่ง ได้คะแนนต่ำกว่า 25 คะแนน แม้จะรวมครบทุกวิชาแล้วได้เกินกว่าเกณฑ์ที่กำหนดก็ตาม ให้ถือว่าการสอบครั้งนี้เป็นการสอบตกด้วย

2) ผู้สอบนักธรรมทุกชั้น ต้องสอบทั้ง 4 วิชา ถ้าขาดสอบวิชาใดวิชาหนึ่ง สนามหลวงแผนกธรรมไม่รับพิจารณา ให้อยู่ในเกณฑ์สอบตก

3) การตอบสับข้อให้หักคะแนนเสีย 2 คะแนนเช่นเดิม คือแทนที่จะได้ 10 คะแนนเต็ม ก็ให้เพียง 8 คะแนนเท่านั้น หากตอบไม่หมดข้อ คงให้คะแนนไม่เต็มข้อเท่ากับการตอบ ถ้าผู้ตรวจเห็นว่าฉบับใดผิดมาก ไม่ได้แม้แต่คะแนนเดียว ก็ให้ลง 0 ไว้ด้วย

4) วิชาที่ตอบต้องได้คะแนนทุกวิชา จึงจะยอมรับรวมคะแนนให้ หากเกิดวิชาใดวิชาหนึ่งไม่ได้คะแนนแม้แต่คะแนนเดียว หรือได้ต่ำกว่า 25 คะแนน ก็ห้ามรวมคะแนน ปรับเป็นตก แม้รวมทุกวิชาแล้ว จะได้คะแนนสูงถึงเกณฑ์ที่กำหนดไว้ก็ตาม

ดังนั้น รูปแบบการวัดผลและประเมินผลของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง มีการวัดผลตามรูปแบบและกระบวนการของแม่กองธรรมสนามหลวง ซึ่งสำนักศาสนศึกษามีหน้าที่เพียงจัดการเรียนการสอน เพื่อเตรียมผู้เรียนให้มีความรู้ตามหลักสูตรที่แม่กองธรรมสนามหลวงกำหนด และส่งนักเรียนเข้าสอบในสนามสอบตามประกาศของสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง เป็นการกำหนดสอบพร้อมกันทั่วประเทศ ปัจจุบันมีการจัดสอบสองรอบ รอบแรกเป็นการสอบของนักธรรมชั้นตรีระหว่างวันขึ้น 9 - 12 ค่ำ เดือน 11 ของทุกปี และรอบที่สองเป็นการจัดสอบของนักธรรมชั้นโทและเอกระหว่างวันแรม 2 - 5 ค่ำ เดือน 12 ของทุกปี การกำหนดวันสอบทางแม่กองธรรมสนามหลวงจะกำหนดวันตาม

จันทรคติ คือกำหนดเอาวันข้างขึ้นกับข้างแรมเป็นเกณฑ์ และจะถือปฏิบัติในลักษณะเช่นนี้มาโดยตลอด สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงจัดเป็นสนามสอบธรรมสนามหลวงประจำจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน แม่ฮ่องสอน ธรรมยุติกนิกาย ทุกระดับชั้น ฉะนั้น เมื่อถึงกำหนดวันสอบธรรมสนามหลวงตามประกาศของสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง คณะพระภิกษุสามเณรที่สังกัดคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในเขตพื้นที่ทั้ง 3 จังหวัดจะเดินทางมาสอบธรรมสนามหลวงรวมกัน หากพระภิกษุสามเณรรูปใดอยู่ในพื้นที่ห่างไกลเดินทางไป-กลับไม่สะดวก ก็จะพักอาศัยอยู่ภายในวัดเจดีย์หลวงหรือวัดใกล้เคียง เช่น วัดสันติธรรม เป็นต้น จนกว่าสอบธรรมสนามหลวงเสร็จถึงจะเดินทางกลับ

ส่วนรูปแบบของการจัดสอบธรรมสานามหลวง สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวงจะมีประกาศระเบียบปฏิบัติทุกขั้นตอน เริ่มตั้งแต่กระบวนการส่งรายชื่อเพื่อขอเข้าสอบ วิธีปฏิบัติในการสอบ การลงโทษผู้ประพฤติทุจริตในการสอบ วิธีการเก็บรวบรวมข้อสอบส่ง วิธีการตรวจข้อสอบ เกณฑ์การให้คะแนน สุดท้ายคือการประกาศรายชื่อผู้สอบผ่าน ฉะนั้น กระบวนการของการวัดผลและประเมินผลสำนักศาสนศึกษาหรือสำนักเรียนทุกแห่ง จะต้องถือปฏิบัติตามประกาศของสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวงเท่านั้น รวมถึงข้อสอบก็ต้องเป็นข้อสอบกลางที่ผ่านการตรวจสอบจากคณะกรรมการที่แม่กองธรรมแต่งตั้ง ส่วนการตรวจข้อสอบของนักธรรมชั้นตรีจะมีประกาศให้ตรวจในเขตของละภาค ส่วนจะเป็นพื้นที่ของจังหวัดและวัดอะไรขึ้นอยู่กับการพิจารณาเห็นชอบของเจ้าคณะภาคนั้น ๆ สำหรับนักธรรมชั้นโทและเอก แม่กองธรรมสนามหลวงกำหนดให้ตรวจในส่วนกลาง

3.3.2 การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี

สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง เป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรมที่มีการจัดการเรียนการสอนทั้งแผนกธรรมและบาลี รวมถึงเป็นสนามสอบแผนกธรรมประจำจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน แม่ฮ่องสอน ของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ส่วนการจัดการศึกษาแผนกบาลีนั้น สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงเป็นเพียงสถานที่จัดการเรียนการสอนตามกำลัง เนื่องจากมีข้อจำกัดด้านบุคลากร โดยเฉพาะครูผู้สอนในชั้นประโยคสูงไม่มี ดังนั้น นักเรียนตั้งแต่ประโยค 5 ขึ้นไปที่ต้องการจะศึกษาต่อ ต้องไปอาศัยเรียนกับสำนักใหญ่ของคณะมหานิกาย อย่างเช่นในปัจจุบัน แม่กองบาลีสนามหลวงกำหนดให้วัดสวนดอกเป็นสถานที่จัดการเรียนการสอนบาลีประโยคสูง จนถึงเปรียญธรรม 9 ประโยค หรืออีกทางเลือกคือการย้ายไปอยู่สำนักอื่นของคณะธรรมยุติกนิกายที่มีการจัดการเรียนการสอนประโยคสูง เช่น กรุงเทพมหานคร เป็นต้น ส่วนทางเลือกสุดท้ายคือการศึกษาด้วยตนเอง

การจัดการศึกษาภาษาบาลีในอดีตของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง เริ่มมีการจัดการศึกษาอย่างจริงจัง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2471 สมัยพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) ซึ่งเดินทางขึ้นมายังดินแดนล้านนาเชียงใหม่ตามคำอาราธนาของพลตรีเจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ในขณะนั้น เพื่อมารับหน้าที่เป็นเจ้าอาวาสบูรณปฏิสังขรณ์วัดเจดีย์หลวง รวมถึงเพื่อจัดตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา สิ่งที่ท่านวางเป็นรากฐานให้กับวัดเจดีย์หลวงในขณะนั้น คือรูปแบบการจัดการศึกษาด้านนักธรรมและบาลี การวางรากฐานในเบื้อต้นท่านเดินทางมาพร้อมกับคณะสงฆ์วัดบรมนิวาส กรุงเทพมหานคร ได้นำการศึกษาพระปริยัติธรรมมาเปิดดำเนินการจัดการเรียนการสอนขึ้นเป็น

ครั้งแรก โดยกำหนดทำพิธีเปิดโรงเรียนขึ้นในวันพฤหัสบดีที่ 31 พฤษภาคม 2471 ช่วงเวลา 17.00 น. มีพิธีเจริญพระพุทธมนต์ในพระวิหารหลวงพอประมาณ ตอนเช้าของวันศุกร์ที่ 1 มิถุนายน 2471 เวลา 07.00 น. มีพิธีถวายอาหารบิณฑบาตพระสงฆ์ที่มาเจริญพระพุทธมนต์และพระภิกษุสามเณรที่เป็นครูและนักเรียน เมื่อพระสงฆ์สามเณรฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว พระอุบาลีคุณูปาจารย์ (จันทร์ สิรจนฺโท) ได้แสดงพระธรรมเทศนา 1 กัณฑ์ เสร็จแล้วได้ทำพิธีเปิดโรงเรียน โดยคณะครูเปิดสอนเป็นปฐมฤกษ์บนพระวิหารหลวง ซึ่งมีพระมหาผิวเริ่มสอนบาลีและธรรมบท ส่วนพระมหาผลเริ่มสอนนักธรรม จนพอสมควรแก่เวลาก็เป็นอันเสร็จพิธี

ต่อมาหลังจากพระอุบาลีคุณูปาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) ได้เดินทางกลับไปวัดบรมนิวาส กรุงเทพมหานคร คณะพระลูกศิษย์ที่ติดตามมากับท่านหลายรูป ได้อยู่ปฏิบัติศาสนกิจต่อจากท่านทั้งการเป็นเจ้าอาวาส ทั้งเป็นครูสอนนักธรรมและบาลีที่สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง จึงทำให้การจัดการศึกษาของวัดเจดีย์หลวงได้รับการรักษาและฟื้นฟูมาโดยตลอด แต่ความเจริญรุ่งเรืองและความซบเซาของการศึกษาในแต่ละยุคมีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับความเอาใจใส่ของเจ้าอาวาสในแต่ละยุค รวมถึงสถานการณ์ของบ้านเมือง หากแต่การจัดการศึกษาทั้งแผนกธรรมและบาลีเป็นสิ่งจำเป็นที่เจ้าอาวาสของวัดเจดีย์หลวงทุกรุ่น จะต้องจัดให้มีการเรียนการสอนมาโดยลำดับสืบต่อมาจนถึงทุกวันนี้ หากจะกล่าวถึงผลผลิตคือนักเรียนที่สำเร็จการศึกษาทั้งแผนกธรรมและบาลี ตั้งแต่อดีตเริ่มก่อตั้งจนถึงทุกวันนี้คงจะมีเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะผู้ที่สำเร็จการศึกษาจากสำนักศาสนศึกษาแห่งนี้ แต่ยังไม่ลาสิกขาบทได้ปรากฏผลงานแก่วงศ์การคณะสงฆ์ไทยอยู่หลายรูป เช่น พระโพธิรังษี อดีตเจ้าอาวาสวัดพันตอง พระธรรมสิทธาจารย์ อดีตเจ้าอาวาสวัดพระสิงห์ วรมหาวิหาร พระธรรมวิสุทธิมงคล อดีตเจ้าอาวาสวัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี พระพุทธพจนวราภรณ์ อดีตเจ้าอาวาสวัดเจดีย์หลวงเป็นต้น ดังนั้น การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา โดยเฉพาะภายในวัดเจดีย์หลวงยังมีการปรับปรุงพัฒนาอยู่ตลอด เพื่อให้มีความสอดคล้องกับการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรมควบคู่กัน และเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่นักเรียนให้ได้มากที่สุด (พระมหาอุดร ทีปวโส (ทิพยะ), 2565 หน้า 39-41)

1) ด้านแนวคิดการจัดการศึกษา

แนวคิดการจัดการศึกษาของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงแผนกบาลี ใช้แนวคิดจัดการศึกษาเดียวกันกับแผนกธรรม เนื่องจากอยู่ภายใต้การบริหารจัดการของคณะผู้บริหารและแผนงานเดียวกัน จึงทำให้มีวิสัยทัศน์ ปรัชญา วัตถุประสงค์ ยุทธศาสตร์ พันธกิจ นโยบาย และการบริหารจัดการ ดังนั้น แนวคิดการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จึงไม่มีความแตกต่างจากของการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม

2) ด้านหลักสูตร

คำว่า “หลักสูตรของภาษาบาลี” ในความหมายของคณะสงฆ์ แตกต่างไปจากความเข้าใจของนักวิชาการหรือนักบริหารการศึกษาทางโลกทั่ว ๆ ไป นั่นคือ ในความหมายของคณะสงฆ์ “หลักสูตร” ได้แก่หนังสือหรือแบบเรียนที่ใช้เรียนกัน ในแต่ละชั้น ในขณะที่นักวิชาการหรือนักบริหารการศึกษาทั่วไป จะให้ความหมายครอบคลุมไปถึงแนวประสบการณ์ทั้งมวล ที่มุ่งหมายให้ผู้ศึกษาได้รับจากการศึกษาทั้งในแง่วิชาการและพัฒนาการในทุก ๆ ด้านรวมไปถึงกิจกรรม การฝึกฝนที่เกี่ยวกับการ

เรียนการสอนทุกอย่าง ส่วนหนังสือเรียนหรือแบบเรียนเป็นเพียงอุปกรณ์การศึกษาอย่างหนึ่งเท่านั้น สำหรับหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของคณะสงฆ์ไทย แบ่งออกเป็น 9 ระดับ ตั้งแต่ระดับประโยค 1-2 จนถึงประโยค 9 โครงสร้างหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในปัจจุบันมีกำหนดวิชาและหนังสือเรียนไว้ ดังนี้

ตารางที่ 3.3 โครงสร้างหลักสูตรภาษาบาลีที่ใช้ในปัจจุบัน

ชั้น	รายวิชา	หลักสูตรที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน
ประโยค 1-2	1. วิชาแปลมคธเป็นไทย	ทั้งการแปลโดยพยัญชนะและแปลโดยอรรถ[2] ใช้หนังสือธัมมปทัฏฐกถาภาคที่ 1-4
	2. วิชาบาลีไวยากรณ์	ใช้หนังสือบาลีไวยากรณ์ 4 เล่มของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส คือ นาม- อัพพยศัพท์, อาขยาติ-กิตต์, สมาส-ติทธิต, สมัญญาภิธานาสนธิ ประเภทคำถามจะเน้นความจำเป็นหลัก
ป.ธ. 3[3]	1. วิชาแปลมคธเป็นไทย	ทั้งการแปลโดยพยัญชนะ และแปลโดยอรรถใช้หนังสือธัมมปทัฏฐกถาภาคที่ 5-8
	2. วิชาสัมพันธ์ไทย	ใช้เนื้อหาในหนังสือธัมมปทัฏฐกถาภาคที่ 5-8
	3. วิชาบาลีไวยากรณ์	ใช้หนังสือบาลีไวยากรณ์ 4 เล่มเป็นหลัก ประเภทคำถามจะเน้นความจำและความเข้าใจประกอบกัน
	4. วิชาบุรพภาค	ไม่มีหนังสือใช้เป็นหลักสูตรแน่นอน ส่วนมากจะเป็นข้อเขียนไทย) การเขียนจดหมายราชการหรือประกาศ โดยแก้ไขให้ถูกต้องตามระเบียบ ลักษณะวรรคตอน การย่อหน้า และหลักภาษาไทยตามสมัยนิยม
ป.ธ. 4	1. วิชาแปลไทยเป็นมคธ	ใช้หนังสือธัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ 1
	2. วิชาแปลมคธเป็นไทย	ใช้หนังสือมงคลัตถทีปนี ภาคที่ 1
ป.ธ. 5	1.วิชาแปลไทยเป็นมคธ	ใช้หนังสือธัมมปทัฏกถา ภาคที่ 2-3-4
	2 วิชาแปลมคธเป็นไทย	ใช้หนังสือมังคลัตถทีปนี ภาคที่ 2
ป.ธ. 6	1.วิชาแปลไทยเป็นมคธ	ใช้หนังสือธัมมปทัฏกถา ภาคที่ 5-6-7-8 แต่ในการสอบกรรมการจะแปลประโยคที่ออกสอบเป็นความไทยโดยสันทัด

[2] แปลโดยพยัญชนะ คือ การแปลตามหลักไวยากรณ์อย่างเคร่งครัด ตามตัวหนังสือ ส่วนแปลโดยอรรถเป็นการแปลเอาใจความ

[3] ป.ธ. ย่อมาจากคำว่า เปรียญธรรม ซึ่งจะใช้เรียกตั้งแต่ ป.ธ. 3 - ป.ธ. 9 ส่วนประโยค 1-2 ยังไม่เรียกว่าเปรียญธรรม ใช้เรียกว่า ประโยค

ชั้น	รายวิชา	หลักสูตรที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน
		หรืออาจจะดัดแปลงสำนวน ท้องเรื่องหรือตัดตอนที่ต่างๆ มาเรียงติดต่อกันเป็นประโยคสอบไล่ก็ได้
	2.วิชาแปลมคธเป็นไทย	ใช้หนังสือตติย-จตุตถ-ปัญจม-สมันตปาสาทิกา
ป.ธ. 7	1.วิชาแปลไทยเป็นมคธ	ใช้หนังสือมังคลัตถทีปนี ภาคที่ 1
	2.วิชาแปลมคธเป็นไทย	ใช้หนังสือปฐม-ทุติยสมันตปาสาทิกา
ป.ธ. 8	1 วิชาแต่งฉันท์มคธ	แต่งฉันท์เป็นภาษามคธ 3 ฉันท์ ในจำนวน 6 ฉันท์ มีปัฐยาวัตร อินทรวิเชียรฉันท์ อุเปนทรวิเชียร อินทวงศ์ วังสัฏฐะ วสันตดิลก ข้อความแล้วแต่กรรมการ จะกำหนด
	2. วิชาแปลมคธเป็นไทย	ใช้หนังสือสมันตปปาสาทิกา ภาค 1
	3. วิชาแปลมคธเป็นไทย	ใช้หนังสือวิสุทธิมรรค
ป.ธ. 9	1. วิชาแต่งไทยเป็นมคธ	แต่งมคธจากภาษาไทยล้วน ๆ ข้อความแล้วแต่กรรมการจะกำหนดให้
	2. วิชาแปลไทยเป็นมคธ	ใช้หนังสือวิสุทธิมรรค
	3. วิชาแปลมคธเป็นไทย	ใช้หนังสืออภิธรรมมัตถสังคหวิภาวินี

3) ด้านกระบวนการเรียนการสอน

รูปแบบการเรียนการสอนของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง ตั้งแต่ระดับเปรียญตรี (ประโยค 1-2 ถึง ป.ธ. 3) และเปรียญโท (ป.ธ. 4 ถึง ป.ธ. 6) ส่วนมากจะเป็นระบบแบบพี่สอนน้อง เช่นเดียวกับการจัดการศึกษาแผนกธรรม ในส่วนของเปรียญเอกตั้งแต่ประโยค ป.ธ. 8 ถึง ป.ธ. 9 ในสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงไม่มีเปิดสอน เพราะหาครูผู้มีความรู้ความชำนาญในประโยคสูงได้ยาก นักเรียนที่ต้องการจะศึกษาในประโยคชั้นสูง ต้องเดินทางไปเรียนยังโรงเรียนพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่ คือ วัดสวนดอก ส่วนการเปิดการเรียนการสอนจะอิงอยู่กับส่วนกลาง คือ วัดสามพระยา กรุงเทพมหานคร โดยแบ่งออกเป็น 3 ภาค คือ

1) ภาควิสาขะ เริ่มตั้งแต่ขึ้น 1 ค่ำ เดือน 6 จนถึงขึ้น 9 ค่ำเดือน 8

2) ภาคพรรษา เริ่มตั้งแต่แรม 9 ค่ำ เดือน 8 จนถึงขึ้น 13 ค่ำ เดือน 11

3) ภาคปวารณา เริ่มตั้งแต่ขึ้น 1 ค่ำ เดือน 12 จนถึงแรม 13 ค่ำ เดือนยี่

โดยปกติ จะมีการกำหนดเวลาเริ่มเรียนไว้ตั้งแต่เวลา 08.45 น. ถึง 10.30 น. และเวลา 13.00 น. ถึง 16.30 น. และปิดเรียนในวันโกน (ก่อนวันพระ 1 วัน) กับวันพระ นอกจากนั้น เป็นดุลพินิจของเจ้าสำนักจะเห็นสมควรพิจารณา กำหนดเวลาเปิด- ปิดให้เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นนั้น ๆ หรือเหตุการณ์อันสมควรก็ได้ ทั้งนี้ เพราะปีหนึ่งสำนักศึกษาบาลี จะต้องมีเวลาเรียนไม่น้อยกว่า 300 ชั่วโมง (สำนักศาสนศึกษาวัดเทพลีลา, 2540 หน้า 43)

วันเปิดทำการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ของสำนักศาสนวัดเจดีย์หลวงวันแรกของปีการศึกษา โดยปกติจะถือเอาวันที่ 1 พฤษภาคม ของทุกปีเช่นเดียวกับแผนกธรรม แต่โดยมากวันเปิดเรียนของสำนักศาสนศึกษาจะถูกเลื่อนออกไป หลังการจัดงานประเพณีบูชาเสาอินทขีล โดยใช้วันเปิดเรียนกับวันปฐมนิเทศเป็นวันเดียวกันกับของแผนกธรรม เหตุผลเพราะว่าจะได้เริ่มจัดการเรียนการสอนทั้งแผนกธรรมและบาลีไปพร้อมกัน ร่วมถึงกรณีนักเรียนเก่าส่วนมากอยู่ต่างจังหวัด มักจะเดินทางกลับมาวัดที่พักอาศัยในช่วงใกล้เปิดเรียนของโรงเรียนสายสามัญเท่านั้น ส่วนกิจกรรมก่อนเปิดเรียนจะมีการจัดปฐมนิเทศนักเรียน โดยมีเจ้าสำนักศาสนศึกษาเป็นประธานให้โอวาส ต่อจากนั้นจะเป็นคณะครูร่วมกันให้ข้อคิดพอสมควร เสร็จจากนั้น ครูใหญ่และเลขานุการสำนักเรียน พร้อมทั้งคณะครูผู้สอน จะทำการจัดแบ่งห้องเรียนตามจำนวนชั้น หากชั้นใดมีนักเรียนมากก็จะแบ่งออกเป็นหลายห้อง ซึ่งไม่มีการกำหนดตายตัวว่า แต่ละห้องจะต้องมีจำนวนนักเรียนเท่าไรต่อครู 1 รูป ต่อจากนั้น วันถัดมาถึงจะมีการทำการเรียนการสอนกันตามปกติ

การจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จะเป็นการจัดเพียงรอบเดียว ไม่มีแบ่งเป็น 2 ภาคการศึกษา เหมือนการจัดการศึกษาสายสามัญ นอกจากนักเรียนบาลีประโยคต้นที่สอบเก็บได้ในสมัยแรกบางรายวิชา จะต้องสอบซ่อมในสมัยที่สอง สำนักศาสนศึกษาจึงจะเปิดให้มีการเรียนการสอนเป็นรอบที่ 2 แต่โดยมากจะเป็นการรับผิดชอบของครูสอนเดิม ส่วนวันสิ้นสุดการเรียนการสอนของแต่ละชั้น คือ 1 วันก่อนสอบบาลีสนามหลวงของแต่ละชั้น ด้านกระบวนการเรียนการสอนในแต่ละสัปดาห์ สำนักศาสนศึกษากำหนดให้แผนกบาลีจัดการเรียนการสอนใน 2 ลักษณะ ดังนี้

1) สำหรับนักเรียนที่จบนักธรรมชั้นเอกแล้ว ให้เรียน 5 วันต่อสัปดาห์ แต่หากวันใดตรงกับวันธัมมัสสวนะ (วันพระ) ให้เลื่อนไปเรียนในวันเสาร์แทน

2) สำหรับนักเรียนที่ยังไม่จบนักธรรมชั้นเอก ให้เรียน 2 วันสุดท้านของสัปดาห์ (พฤหัสบดี/ศุกร์) แต่หากวันใดตรงกับวันธัมมัสสวนะ (วันพระ) ให้เลื่อนไปเรียนในวันเสาร์แทน

โดยสำนักเรียนจัดให้มีการเรียนการสอนในภาคค่ำ เริ่มเรียนตั้งแต่เวลา 18.00 – 21.00 น. หยุดเรียนในวันธัมมัสสวนะ วันอาทิตย์ และวันนักขัตฤกษ์

ดังนั้น ประเด็นเรื่องเวลาด้านการจัดการเรียนการสอนของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง มีลักษณะเช่นเดียวกับแผนกธรรม เนื่องจากเป็นนักเรียนกลุ่มเดียวกันที่ต้องศึกษาทั้งแผนกนักธรรม แผนกบาลี และพระปริยัติสายสามัญ จึงทำให้สำนักศาสนศึกษาต้องบริหารจัดการให้นักเรียนกลุ่มนี้ได้ศึกษาเล่าเรียนทั้ง 3 แผนก จัดว่าเป็นการจักการศึกษาที่หนักทั้งครูผู้สอนและตัวผู้เรียน แต่หากพิจารณาจากสภาพความเป็นจริงแล้ว สำนักศาสนศึกษาจะจัดให้เกิดการเรียนการสอนได้ ต้องใช้เวลาในภาคค่ำเท่านั้น เพราะเวลานอกนั้นนักเรียนต้องศึกษาพระปริยัติธรรมสายสามัญ หากสำนักศาสนศึกษาไม่จัดการศึกษาในลักษณะเช่นนี้ การศึกษาแผนกบาลีของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในพื้นล้านนาเชียงใหม่อาจจะไม่มีให้เห็น จึงเป็นการจัดแบบจำยอมเพื่อรักษาการศึกษาภาษาบาลีให้คงอยู่ ถึงแม้การศึกษาภาษาบาลีในนามคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา จะมีสอบผ่านสนามหลวงไม่มากก็ตาม

4) ด้านการวัดผลประเมินผล

แม่กองบาลีสนามหลวงมีหน้าที่เกี่ยวข้องโดยตรง เกี่ยวกับการสอบบาลีของคณะสงฆ์ทั่วประเทศ ผู้ที่ทำหน้าที่บริหารงานในแผนกบาลี เรียกว่า “แม่กองบาลี” มีหน้าที่ในการออกข้อสอบและเก็บรักษาสถิติด้านการสอบบาลี การสอบที่จัดขึ้นแต่ละครั้ง เรียกว่า “สอบบาลีสนามหลวง” ตำแหน่งผู้บริหารสูงสุดของกองบาลี เรียกว่า “แม่กองบาลี” พระมหาเถระผู้ดำรงตำแหน่งแม่กองบาลีในปัจจุบันคือ พระพรหมโมลี วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ และมีพระเถระระดับรองลงมาดำรงตำแหน่งเป็นรองแม่กองบาลีสนามหลวง ผู้ช่วยแม่กองบาลีสนามหลวง และเลขานุการแม่กองบาลีสนามหลวง ตามลำดับ การวัดผลและประเมินผลของแม่กองบาลีสนามหลวง การสอบบาลีสนามหลวงจะมีกำหนดการสอบในแต่ละปีดังนี้

ครั้งที่ 1 สำหรับเปรียญธรรม 6, 7, 8, 9 ในสนามสอบเขตกรุงเทพมหานคร สอบในวันขึ้น 2-3-4-5 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี

ครั้งที่ 2 สำหรับบาลีประโยค 1-2 และเปรียญธรรม 3-4-5 ประโยค สอบในวันแรม 10-11-12 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี

ในสมัยของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินธรมหาเถร ป.ธ.9) วัดสามพระยา ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมปัญญาบดี แม่กองบาลีสนามหลวง (พ.ศ. 2503-2531) ได้หยิบยกเรื่องการสอบประโยค 1-2 ที่ได้ยกเลิกไป โดยจัดให้มีการสอบขึ้นมาใหม่อีกครั้งเมื่อปี พ.ศ. 2510 และยังถือปฏิบัติมาจนทุกวันนี้ (พระมหาสมพงษ์ แก่นจันทร์, 2546 หน้า 87)

ในสมัยของสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สุวรรณ สุวณฺณโชตมหาเถร ป.ธ.7) แม่กองบาลีสนามหลวง (พ.ศ. 2532-2537) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ได้มีนโยบายทางด้านการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี เพิ่มเติมดังนี้

1) การออกข้อสอบบาลีสนามหลวง ในชั้นประโยค 1-2 จะไม่มีการออกคาถาและแก้อรรถคาถา ทั้งนี้ เพื่อให้นักเรียนในระดับนี้ จะได้ไม่ต้องเรียนหนักจนเกินไป อีกทั้งสามารถเรียนได้สะดวกขึ้น และมีโอกาสสอบผ่านมากขึ้น

2) การออกข้อสอบสนามหลวงในวิชาแปลไทยเป็นมคธของนักเรียนชั้นประโยค ป.ธ. 4 เป็นต้นไป จะมีการออกคาถาด้วย ทั้งนี้ เพื่อให้นักเรียนจดจำพระพุทธพจน์ได้ขึ้นใจ และต้องท่องจำคาถาให้ได้ โดยเฉพาะคาถาที่เป็นพระพุทธพจน์โดยตรงนั้น นักเรียนต้องท่องจำคาถาตามแบบอย่างเดียว ไม่อนุญาตให้แต่งแก้

ในสมัยของสมเด็จพระมหารัชชมังคลาจารย์ (ช่วง วรปุญฺญมหาเถร ป.ธ.9) แม่กองบาลีสนามหลวง (พ.ศ. 2538 - 2554) วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ ได้มีนโยบายทางด้านการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเพิ่มเติม ดังนี้

1) การเรียนการสอนวิชาแปลมคธเป็นไทย ของประโยค 1-2 ที่ข้อสอบจะไม่ออกคาถาและแก้อรรถมาก่อนหน้านี้ ให้ครูในแต่ละสำนักเรียนสอนการแปลคาถาและแก้อรรถให้นักเรียนด้วย ซึ่ง

อาจจะออกข้อสอบหรือไม่ก็ได้ แต่ทั้งนี้ อย่างน้อยก็เป็นอุปการะแก่การเรียนการสอบชั้นประโยคสูง ๆ ในอนาคต

2) การออกข้อสอบบาลีสนามหลวงนอกจากจะมีการออกคาถา ส่วนประโยคแก้อรรถที่รูปประโยคไม่ซับซ้อน ธรรมดา ก็มีสิทธิ์จะออกสอบด้วยเช่นกัน (จะพบได้โดยเฉพาะตั้งแต่ชั้นประโยค ป.ธ. 6 เป็นต้นไป)

3) การจัดปฐมนิเทศ กรรมการตรวจข้อสอบประโยคบาลีสนามหลวง โดยเฉพาะกรรมการที่จะได้รับการแต่งตั้งใหม่ อีกทั้ง ได้จัดพิมพ์คู่มือตรวจถวายกรรมการด้วย

4) เปิดโอกาสให้ครูสอนซึ่งสอนอยู่ในชั้นและวิชานั้น เป็นกรรมการตรวจเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะกรรมการในส่วนภูมิภาค

5) การมีนโยบายจัดตั้งสำนักเรียนประจำจังหวัด

6) การเก็บวิชาที่สอบผ่านแล้วเป็นเวลา 2 ปี นำร่องในชั้นประโยค 1-2 และดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2551 และยังถือปฏิบัติอยู่จนถึงปัจจุบันนี้

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี แม่กองบาลีเป็นผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับการออกปัญหา ส่วนการดำเนินการสอบในเขตต่างจังหวัด แม่กองบาลีจะมอบหมายให้เจ้าคณะภาคนั้น ๆ แต่งตั้งคณะกรรมการนำข้อสอบจากส่วนกลางไปยังสนามสอบทุกแห่ง โดยเปิดสอบในชั้นประโยค 1-2 และ ป.ธ. 3-4 แล้วนำใบตอบมาส่งแม่กองบาลีสนามหลวงเพื่อดำเนินการตรวจ โดยจะนิมนต์พระเถรานุเถระมาประชุมพร้อมกันในสถานที่ที่แม่กองบาลีกำหนด ส่วนประโยค ป.ธ. 5, 6, 7, 8 และ 9 ดำเนินการสอบในส่วนกลาง ตามที่แม่กองบาลีกำหนดให้เป็นสถานที่สอบ

การเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี การวัดผลและประเมินผลได้ใช้เกณฑ์ให้คะแนนเป็นตัวเลข โดยใช้วิธีการหักคะแนนเมื่อพบความผิดในการทำข้อสอบ ถ้าคะแนนที่ถูกหักออกไปเกินกำหนด ก็จะถือว่าสอบตกในวิชานั้น ๆ หลักเกณฑ์ในการหักคะแนนในวิชาต่าง ๆ มีดังนี้

1. วิชาบุรพภาค (สำหรับประโยค ป.ธ. 3)

1) วางรูปจดหมายผิด ให้ตก

2) วางย่อหน้าผิด หัก 2 คะแนน

3) ผิดวรรคตอนถึงเสียรูปหรือเสียความ หักแห่งละ 1 คะแนน

4) ใช้ตัวอักษรผิด หัก 1 คะแนน

เมื่อรวมแล้ว ถูกหักเกิน 12 คะแนน ถือว่าสอบตก (และจะถือว่าตกในวิชาอื่น ๆ ที่เหลือด้วย)

2. วิชาแปลไทยเป็นมคธ แปลมคธเป็นไทย และวิชาสัมพันธ์

1) ผิดศัพท์ เรียกชื่อสัมพันธ์ผิดในวิภัตติเดียวกัน หักศัพท์ละ 1 คะแนน

2) ผิดสัมพันธ์ (เรียกชื่อสัมพันธ์ผิดต่างวิภัตติหรือเข้าสัมพันธ์ผิด) หักแห่งละ 2 คะแนน

3) ผิดประโยค (เช่น ใช้ประโยคและกิริยาผิดบุรุษ) หักประโยคละ 6 คะแนน

ในทุกวิชา ถ้าตอบสับข้อ จะถูกหัก 2 คะแนนต่อ 1 วิชา ถ้าถูกหัก 1-6 คะแนน ให้ “3 ให้” ถ้าถูกหัก ตั้งแต่ 7 - 12 คะแนน ถือว่าให้ “2 ให้” แต่ถ้าถูกหัก 13 – 18 คะแนน ให้ “1 ให้” ถ้าถูกหักเกิน 18 คะแนน ให้ “ 0 ให้” ถือว่าสอบตก[4]

กระบวนการตรวจและประกาศผลสอบของแม่กองบาลีสนามหลวง เมื่อการดำเนินการสอบเสร็จสิ้นแล้ว ทางแม่กองบาลีสนามหลวงจะมีหนังสืออาราธนากรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ละมีคุณสมบัติถูกต้องตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ ทั้งจากส่วนกลางและส่วนภูมิภาคประชุม ตรวจข้อสอบพร้อมกัน ณ ศาลาประชุมสงฆ์ วัดสามพระยา เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร กำหนดให้วันแรม 2 ค่ำ เดือน 4 ของทุกปี รวมเวลาตรวจ 6 วัน หลังจากการตรวจเสร็จ ทางสำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวงจะทยอยประกาศผลการสอบให้ทราบอย่างเป็นทางการในวันสุดท้ายของการตรวจและวันถัดมา

3.3.3 การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา

โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาในอดีต สังกัดกรมศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ ปัจจุบันสังกัดกองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ (ม.ป.ป., ออนไลน์) และจัดการศึกษาตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน และศึกษารายวิชาเพิ่มเติม ภาษาบาลีและธรรมวินัย ภายใต้กฎกระทรวงว่าด้วยสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยสถาบันพระพุทธศาสนา พ.ศ. 2548

ส่วนประวัติโดยย่อของโรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน ตั้งอยู่เลขที่ 103 วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ สังกัดกองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ โดยคณะสงฆ์วัดเจดีย์หลวงวรวิหารได้เล็งเห็นความสำคัญของการศึกษา จึงได้ขออนุญาตจัดตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาต่อกรมการศาสนา และต่อมาเมื่อวันที่ 24 พฤศจิกายน 2515 ก็ได้รับการอนุเคราะห์จัดตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ตามใบอนุญาตเลขที่ 44/2515 โดยใช้ชื่อว่า “โรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน” ซึ่งมีพระเทพสารเวที (ขันติ์ ขนฺติโก) ตำแหน่งเจ้าอาวาสในขณะนั้นเป็นผู้จัดการเปิดทำการเรียนการสอนตั้งแต่เวลา 09.00 – 16.30 น. โดยใช้หลักสูตรประโยคประถมศึกษาตอนปลาย และมัธยมศึกษาตอนต้น (ป.5 - ม.3) ดำเนินการเรียนการสอนมาจนกระทั่งถึงปีการศึกษา 2527 ได้หยุดการเรียนการสอน เพื่อหันมาปรับปรุงหลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและบาลีแทน

ต่อมาในปี พ.ศ. 2534 คณะสงฆ์วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร โดยการนำของพระพุทธพจนวราภรณ์ (จันทร์ กุสโล) ซึ่งในขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมดิลก เจ้าอาวาสได้ร่วมกับศิษย์เก่ามหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ฯ ที่มารับราชการอยู่ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โดยมี ศ.ดร. แสง จันทร์งาม เป็นประธาน ได้ร่วมกันจัดตั้งมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ขึ้นภายในวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร เพื่อมุ่งสู่การพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ในภาคเหนือให้เจริญรุ่งเรือง และให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงในยุคของโลกาภิวัตน์ ซึ่งพระภิกษุ สามเณรต้องเข้าใจทั้งคดีโลกและคดีธรรมควบคู่กันไป ด้วยหลักการในเบื้องต้น คณะกรรมการบริหารงานวิทยาเขตล้านนา จึงได้เห็นชอบอนุญาตให้เปิดดำเนินการเรียนการสอนในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษาตอนปลาย

---

[4] ยกเว้นวิชาแปลไทยเป็นมคธ ในประโยค ป.ธ. 3 จะต้องได้ “2 ให้” คือ (ให้ ให้)

ควบคู่กันไป เพื่อจะได้ผลิตนักเรียนส่งต่อระดับอุดมศึกษาอย่างต่อเนื่องในอนาคต ด้วยเหตุนี้โรงเรียนสามัคคีวิทยาทานจึงได้เริ่มดำเนินการเรียนการสอนต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน (พระสุทัศน์ สุทสสโน (วงค์สถาน), 2555 หน้า 26-36)

1) ด้านแนวคิดการจัดการศึกษา

การดำเนินงานจัดการศึกษาของโรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน เป็นการดำเนินงานที่มีการ พัฒนาสมรรถนะครูและบุคลากรทางการศึกษาให้มีคุณภาพในการจัดการศึกษา และมีความมั่นคง ในวิชาชีพ การพัฒนาระบบการบริหารสถานศึกษาให้มีคุณภาพได้มาตรฐานโดยยึดหลักธรรมาภิบาล การพัฒนาผู้เรียนให้เป็นศาสนทายาทที่ดีมีคุณภาพและเป็นพลเมืองที่ดีของชาติ การพัฒนาหลักสูตร สื่อเทคโนโลยีสภาพแวดล้อมและทรัพยากร ให้เหมาะสมสอดคล้องกับบริบทของสถานศึกษาอย่างมีประสิทธิภาพและการพัฒนาการบริหารและการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

มีการบริหารงานจัดการศึกษาอย่างอิสระขึ้นตรงต่อกองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ เป็นสถานศึกษาที่อยู่ภายใต้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 ใช้หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 และหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ควบคู่หลักสูตรพระปริยัติธรรม (แผนกสามัญศึกษาโรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน, 2562 หน้า 1)

ก. วัตถุประสงค์ในการจัดการศึกษา

โรงเรียนสามัคคีวิทยาทานได้กำหนดวัตถุประสงฆ์ในการจักการศึกษาขึ้น เพื่อส่งเสริมการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายแผนกปริยัติสายสามัญ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

1) เพื่อให้การศึกษาอบรมแก่พระภิกษุสามเณร ให้เป็นผู้มีคุณธรรม จริยธรรม
2) เพื่อให้พระภิกษุสามเณร มีความรู้ความสามารถและมีสติปัญญา
3) เพื่อให้เห็นคุณค่าของความเป็นสมณะ
4) เพื่อจะได้เป็นศาสนทายาทที่ดี มีคุณภาพ
5) เพื่อพัฒนากายและจิตใจของพระภิกษุสามเณร ให้มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน
6) เพื่อให้ยึดมั่นในชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ในระบอบประชาธิปไตย

ข. อัตลักษณ์ของโรงเรียน

ผู้เรียนมีกิจวัตรดี การงานดี การเรียนดี และความประพฤติดี

ค. เอกลักษณ์ของโรงเรียน

สามัคคีนำ กิจกรรมเด่น เน้นคุณธรรม

ง. คำขวัญของโรงเรียน

ระเบียบดี สามัคคีนำ กิจกรรมเด่น บำเพ็ญประโยชน์

จ. ปรัชญาของโรงเรียน

ปญฺญา นรานำ รตนำ. ปัญญา เป็นแก้วสารพัดนึกของนรชนฯ

ฉ. คติพจน์ของโรงเรียน

ความดีอยู่ที่การเสียสละ ชัยชนะอยู่ที่ขันติธรรม

ช. สีประจำโรงเรียน

สีกรัก – สีราชนิยม

แนวคิดการจัดการศึกษาการจัดการศึกษาของโรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน มีการสร้างกรอบเพื่อกำหนดทิศทางจัดการศึกษาให้กับตนเองอย่างชัดเจน ดังจะเห็นได้จากการกำหนดอัตลักษณ์ เอกลักษณ์ คำขวัญ ปรัชญา คติพจน์ หรือสีประจำของโรงเรียน และมีการกำหนดโครงสร้างคณะผู้บริหารของโรงเรียนอย่างเป็นรูปธรรม เป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสายสามัญเพียงหนึ่งเดียวของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนาเชียงใหม่ ซึ่งเป็นโรงเรียนมีประวัติความเป็นมาที่แสดงให้เห็นถึงความตั้งใจของคณะสงฆ์ สำหรับการจัดตั้งเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และผลิตพระภิกษุสามเณรให้มีความรู้ความสามารถ ทั้งวิชาการทางโลกและวิชาการทางธรรมตามพระปรารภของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (จวน อุฏฐายีมหาเถระ) ตามที่กล่าวแล้วในเบื้องต้น

2) ด้านหลักสูตร

ปัจจุบันโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา จัดการเรียนการสอนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และตอนปลาย ตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาตอนต้น และมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2551 ของกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งโครงสร้างหลักสูตรและแนวดำเนินการดังนี้

1. หลักสูตรระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ปีพุทธศักราช 2551 มีหลักการ ดังนี้

1) ในการศึกษาที่มุ่งให้ผู้เรียนค้นพบความสามารถ ความถนัด และความสนใจของตนเอง

2) เป็นการศึกษาพระปริยัติธรรมขั้นพื้นฐาน เพื่อประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัยและการศึกษาต่อ

3) เป็นการศึกษาที่มุ่งให้สามารถปรับตัวเข้ากับสังคมปัจจุบันได้ตามสมควรแก่สมณวิสัย

จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาตามหลักสูตรนี้ จะต้องมุ่งปลูกฝังให้พระภิกษุสามเณรมีคุณลักษณะ ดังต่อไปนี้

1) มีความรู้ทักษะในวิชาพระปริยัติธรรมและวิชาสามัญ

2) มีนิสัยใฝ่หาความรู้ มีสมณสัญญา เคารพเชื่อฟัง และปฏิบัติตามข้อบังคับและระเบียบสงฆ์

3) มีสุขภาพดีทั้งร่างกายและจิตใจ

4) รู้จักบำรุงศาสนสมบัติ อนุรักษ์ และเสริมสร้างสภาพแวดล้อม

5) มีความภูมิใจในความเป็นสมณะ จงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์และเลื่อมใสใน ระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข

6) มีความคิดสร้างสรรค์ ปรับปรุงแนวทางปฏิบัติให้เกิดความเจริญแก่ชุมชน และสังคมสืบต่อไป

ก) โครงสร้างหลักสูตร

1. วิชาบังคับ จำนวน 78 หน่วยกิต ได้แก่รายวิชา วิชาบังคับแกน จำนวน 72 หน่วยกิต วิชาบังคับเลือก จำนวน 6 หน่วยการเรียน วิชาเลือกเสรี จำนวน 18 หน่วยการเรียน

1.1 การเรียน

ภาษาไทย	12	หน่วยการเรียน
วิทยาศาสตร์	9	หน่วยการเรียน
คณิตศาสตร์	6	หน่วยการเรียน
สังคมศึกษา	6	หน่วยการเรียน
สุขศึกษา	3	หน่วยการเรียน
ศาสนปฏิบัติ	12	หน่วยการเรียน
ภาษาบาลี	15	หน่วยการเรียน
ธรรมวินัย	9	หน่วยการเรียน

1.2 การเรียน ให้เลือกเรียนจากรายวิชาบังคับเลือกสังคมศึกษา

2. ให้เลือกเรียนจากรายวิชาในกลุ่มวิชาต่างๆ ต่อไปนี้

2.1 กลุ่มวิชาภาษา คือ ภาษาไทย ภาษาต่างประเทศ

2.2 กลุ่มวิชาวิทยาศาสตร์ - คณิตศาสตร์ คือ วิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์

2.3 กลุ่มวิชาสังคมศึกษา

2.4 กลุ่มพัฒนาบุคลิกภาพ คือ สุขศึกษาและศาสนปฏิบัติ

2.5 กลุ่มวิชาพระปริยัติธรรม คือ ภาษาบาลีและธรรมวินัย

3. กิจกรรม ได้แก่กิจกรรมดังต่อไปนี้

3.1 กิจกรรมแนะแนวหรือกิจกรรมแก้ปัญหาหรือกิจกรรมพัฒนาการเรียนรู้ จำนวน 1 คาบต่อสัปดาห์

3.2 กิจกรรมอิสระของผู้เรียนจำนวน 2 คาบต่อสัปดาห์

4. กิจของสงฆ์ ได้แก่ กิจที่พระภิกษุสามเณรปฏิบัติเป็นประจำอยู่ในวัด คือ กิจประจำวัด กิจประจำ ปักษ์ กิจประจำวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

ข) หน่วยการเรียน

รายวิชาใดที่ใช้เวลาเรียน 2 คาบต่อสัปดาห์ต่อภาคเรียน ให้มีค่าเป็น 1 หน่วยการเรียน รายวิชาใด ที่มีจำนวนคาบเรียนมากกว่าหรือน้อยกว่า 2 คาบต่อสัปดาห์ต่อภารเรียน ให้มีจำนวนหน่วยการเรียนมากขึ้น หรือน้อยลงเป็นไปตามสัดส่วน

ค) วิชาบังคับและวิชาเลือกเสรี

1. ผู้เรียนจะต้องเรียนวิชาบังคับและวิชาเลือกเสรี ตามที่กำหนดไว้ในโครงสร้างของหลักสูตร สำหรับ ภาษาต่างประเทศ เรียนได้ไม่เกิน 1 ภาษา

2. การจัดทำรายวิชาบังคับเลือกและวิชาเลือกเสรีตามที่กำหนดไว้ในหลักสูตร ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ และวิธีการที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนด

ง) การประเมินผลการเรียน

การประเมินผลการเรียน และการโอนผลการเรียนให้เป็นไปตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการประเมินผลการเรียนตามหลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2534

จ) เกณฑ์การจบหลักสูตร

1. ต้องเรียนวิชาบังคับและวิชาเลือกเสรี ตามที่กำหนดไว้ในโครงสร้างจำนวน 96 หน่วยการเรียน โดยเรียนวิชาบังคับ 78 หน่วยการเรียน วิชาเลือกเสรี 18 หน่วยการเรียน และทุกรายวิชาต้องได้รับการตัดสินผลการเรียน

2. ต้องได้หน่วยการเรียน วิชาบังคับแกน ภาษาไทย ศาสนปฏิบัติ ภาษาบาลีและธรรมวินัย

3. ต้องได้หน่วยการเรียนทั้งสิ้นไม่น้อยกว่า 85 หน่วยการเรียน

4. ในแต่ละภาคเรียนต้องเข้าร่วมกิจกรรมของสงฆ์ โดยต้องมีเวลาเข้าร่วมกิจของสงฆ์ไม่ น้อยกว่าร้อยละ 80 ของกิจวัตรที่ทางวัดกำหนด

2. หลักสูตรระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย พระปริยัติธรรมแผนกสามัญมีหลักการดังนี้

1) ในการศึกษาที่มุ่งให้แสวงหาความรู้ทางพระพุทธศาสนาให้แตกฉาน เพื่อการเผยแผ่และศึกษาต่อ

2) เป็นการศึกษาที่มุ่งเน้นให้มีประสบการณ์ ในการปฏิบัติกิจวัตรของสงฆ์อย่างถูกต้องและเคร่งครัด

3) เป็นการศึกษาที่มุ่งให้สามารถปรับตัวเข้ากับสังคมได้อย่างเหมาะสม

การศึกษาตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เป็นการศึกษาที่มุ่งให้พระภิกษุสามเณรปฏิบัติตามพระธรรมวินัย สามารถนำความรู้ที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าวิชาการทางพระพุทธศาสนาไปพัฒนาสังคม ตามระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย ที่มีพระมหากษัตริย์ เป็นประมุขตามสมควรแก่สมณวิสัย ในการจัดการศึกษาตามหลักสูตรนี้ จะต้องมุ่งปลูกฝังให้พระภิกษุสามเณรมีคุณลักษณะดังต่อไปนี้

1) มีความรู้ ทักษะในศาสนปฏิบัติและกิจของสงฆ์ตามพระธรรมวินัยและระเบียบสงฆ์

2) มีความรู้ ความเข้าใจ และเห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนา ตลอดจนวัฒนธรรมของชาวพุทธ

3) มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ สามารถนำแนวทางและวิธีการใหม่ๆ ไปใช้พัฒนาสังคม

4) รู้จักใช้สิทธิเสรีภาพในทางที่ก่อให้เกิดประโยชน์บนรากฐานแห่งกฎหมายและพระธรรมวินัย

5) มีความสำนึกในสมณสัญญาและการเป็นคนไทยร่วมกันมีความรักชาติศาสนาและพระมหากษัตริย์

6) สามารถปฏิบัติตนเป็นศาสนทายาทที่ดี

ก) โครงสร้างหลักสูตร

1. วิชาบังคับ จำนวน 42 หน่วยกิต ได้แก่รายวิชาต่อไปนี้

1.1 วิชาบังคับแกน จำนวน 36 หน่วยการเรียน

ภาษาไทย	6	หน่วยการเรียน
สังคมศึกษา	7	หน่วยการเรียน
สุขศึกษา	3	หน่วยการเรียน
ภาษาบาลี	12	หน่วยการเรียน
ธรรมวินัย	6	หน่วยการเรียน
ศาสนปฏิบัติ	3	หน่วยการเรียน

1.2 วิชาบังคับเลือก จำนวน 6 หน่วยการเรียน ให้เลือกเรียนจากรายวิชาบังคับเลือก วิทยาศาสตร์

2. วิชาเลือกเสรี เลือกเรียนอย่างน้อยจำนวน 39 หน่วยการเรียน ให้เลือกจากรายวิชาในกลุ่มวิชาต่างๆ ต่อไปนี้

2.1 กลุ่มวิชาภาษา

1) ภาษาไทย

2) ภาษาต่างประเทศ

2.2 กลุ่มวิชาสังคมศึกษา

2.3 กลุ่มพัฒนาบุคลิกภาพ

1) สุขศึกษา

2) ศาสนปฏิบัติ

2.4 กลุ่มวิทยาศาสตร์ - คณิตศาสตร์

1) วิทยาศาสตร์

2) คณิตศาสตร์

2.5 กลุ่มวิชาพระปริยัติธรรม

1) ภาษาบาลี

2) ธรรมวินัย

3) ศาสนศิลป์

3. กิจกรรม ได้แก่กิจกรรมต่อไปนี้

3.1 กิจกรรมแนะแนว หรือกิจกรรมแก้ปัญหา หรือกิจกรรมพัฒนาการเรียนรู้ จำนวน 2 คาบต่อสัปดาห์ต่อภาค

3.2 กิจกรรมอิสระของผู้เรียน

4. กิจของสงฆ์ ได้แก่ กิจที่พระภิกษุสามเณรปฏิบัติเป็นประจำอยู่ที่วัด คือ กิจประจำวัน กิจ ประจำปักษ์ กิจประจำวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

ข) หน่วยการเรียน

รายวิชาใดที่ใช้เวลาเรียน 2 คาบต่อสัปดาห์ ให้มีค่าเป็น 1 หน่วยการเรียน รายวิชาใดที่มีจำนวนคาบ เรียนมากกว่า หรือน้อยกว่า 2 คาบต่อสัปดาห์ต่อภาคเรียน ให้มีจำนวนหน่วยการเรียนมากขึ้น หรือน้อยลง เป็นไปตามสัดส่วน

ค) วิชาบังคับและวิชาเลือกเสรี

1. ผู้เรียนจะต้องเรียนวิชาบังคับและวิชาเลือกเสรีตามที่กำหนดไว้ในโครงสร้างของหลักสูตร สำหรับ ภาษาต่างประเทศ ผู้เรียนจะเลือกเรียนได้ไม่เกิน 2 ภาษา

2. การจัดทำรายวิชาบังคับเลือก และวิชาเลือกเสรี นอกเหนือจากที่กำหนดไว้ในหลักสูตรให้เป็นไป ตามหลักเกณฑ์ และวิธีการที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนด

ง) การประเมินผลการเรียน

การประเมินผลการเรียน และการโอนผลการเรียนให้เป็นไปตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการ ประเมินผลการเรียนตามหลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2551

จ) เกณฑ์การจบหลักสูตร

1. ต้องเรียนวิชาบังคับ และวิชาเลือกเสรีตามที่กำหนดไว้ในโครงสร้างของหลักสูตรอย่างน้อย 81 หน่วยการเรียน โดยเรียนวิชาบังคับ 42 หน่วยการเรียน วิชาเลือกเสรีอย่างน้อย 39 หน่วยการเรียน และทุกรายวิชาต้องได้รับการตัดสินผลการเรียน

2. ต้องได้หน่วยการเรียนของวิชาบังคับทั้งหมด

3. ต้องได้หน่วยการเรียนทั้งสิ้นไม่น้อยกว่า 78 หน่วยการเรียน

4. ในแต่ละภาคเรียนต้องเข้าร่วมกิจของสงฆ์ โดยมีเวลาเข้าร่วมกิจของสงฆ์ ไม่น้อยกว่าร้อยละ 80 ของกิจวัตรที่ทางวัดกำหนด

ฉ) การแก้ไขเปลี่ยนแปลงหลักสูตร

ในกรณีที่จะมีการยกเลิก เพิ่มเติม เปลี่ยนแปลงรายวิชาและเนื้อหาของรายวิชาต่างๆ ในหลักสูตร ให้ ทำเป็นคำสั่งของกระทรวงศึกษาธิการ

โดยหลักสูตรทั้งสองระดับดังกล่าวมา เทียบเท่าหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ทุกประการ ตามคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ วก. 307/2534 เรื่อง ใช้หลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2534 และคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ วก. 308/2534 เรื่องให้ใช้หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2534

นอกจากนี้ผู้ศึกษายังสามารถเทียบโอนหลักสูตรนักธรรม และเปรียญธรรมที่ได้ศึกษามาแล้วเพื่อ ยกเว้นการเรียนกลุ่มวิชาปริยัติธรรมในแผนกสามัญศึกษาได้อีกด้วย ตามคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการที่ วก. 1441/2535 เรื่องการยกเว้นรายวิชาเรียนในหลักสูตรพระปริยัติธรรม

แผนกสามัญศึกษาโดยผู้ที่สอบได้ นักธรรมชั้นโท ได้ยกเว้นรายวิชาธรรมวินัยในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และผู้เรียนที่สอบได้นักธรรมชั้นเอก ได้รับยกเว้นรายวิชาธรรมวินัยในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ส่วนผู้เรียนที่สอบได้บาลีประโยค 1-2 ได้รับยกเว้นรายวิชาบาลีในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และผู้เรียนที่สอบได้เปรียญธรรม 3 ประโยค ได้รับยกเว้น รายวิชาบาลีในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

3) ด้านกระบวนการเรียนการสอน

ก) แนวดำเนินการ เพื่อให้การจัดการศึกษาตามหลักสูตรนี้ ประสบความสำเร็จตามจุดหมายข้างต้น จึงกำหนดแนว ดำเนินการไว้ดังนี้

1. จัดให้พระภิกษุสามเณรได้เลือกเรียนอย่างกว้างขวาง เพื่อสำรวจความถนัดและความสนใจ

2. จัดประสบการณ์ต่างๆ ให้พระภิกษุสามเณรได้รู้จักและเข้าใจตนเอง สามารถแสวงหาแนวทางในการพัฒนาตนเอง

3. ส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษาวิชาพระปริยัติธรรม และวิชาสามัญ และประพฤติปฏิบัติ ตามพระธรรมวินัย

4. จัดให้มีการศึกษา ติดตาม และแก้ไขปัญหาของพระภิกษุสามเณรอย่างต่อเนื่อง

5. จัดการเรียนการสอนเน้นวิชาพระปริยัติธรรม ให้สามารถนำไปปฏิบัติได้

6. การจัดการเรียนการสอนและกิจกรรมต่างๆ ให้สอดแทรกการเสริมสร้างค่านิยมศีลธรรมเพื่อเป็นศาสนทายาทที่ดี

7. จัดการเรียนการสอนโดยเน้นกระบวนการเรียนรู้ กระบวนการคิดอย่างมีเหตุผล และกระบวนการกลุ่ม หลักเกณฑ์การใช้หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2534

ข) เวลาเรียน

1. หลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ใช้เวลาเรียนโดยปกติ ประมาณ 3 ปี

2. ในปีการศึกษาหนึ่ง ให้แบ่งเป็นภาคเรียนปกติ 2 ภาค ภาคเรียนละ 20 สัปดาห์ และโรงเรียน อาจเปิดภาคฤดูร้อนได้อีกตามที่เห็นสมควร โดยให้มีเวลาเรียน 4 สัปดาห์ เวลาเรียนต่อสัปดาห์ของรายวิชาที่ เปิดสอนจะต้องเป็น 5 เท่าของภาคปกติ และเวลาเรียนในภาคฤดูร้อนนี้ให้ใช้สำหรับเรียนรายวิชาที่เรียนซ้ำ หรือรายวิชาที่แก้ “0” หรือรายวิชาที่เปลี่ยน “ร” หรือ “มส”

3. โรงเรียนต้องเปิดเรียนสัปดาห์ละไม่น้อยกว่า 5 วัน วันละไม่น้อยกว่า 7 คาบ คาบละ 50 นาที รวมอย่างน้อย 35 คาบ

4. ให้เรียนตามหลักสูตรอย่างน้อยสัปดาห์ละ 32 คาบ และให้โรงเรียนจัดให้ผู้เรียนเข้าร่วมกิจกรรม ตามที่กำหนดไว้ในโครงสร้างของหลักสูตร โดยเข้าร่วมกิจกรรมแนะแนวหรือกิจกรรมแก้ปัญหาหรือกิจกรรม พัฒนาการเรียนรู้ จำนวน 1 คาบต่อสัปดาห์ นอกจากนี้ต้องจัดให้มีเวลาสำหรับให้ผู้เรียนปฏิบัติกิจกรรมอิสระ ตามความสนใจ จำนวน 2 คาบต่อสัปดาห์

5. นอกจากเวลาที่กำหนดในข้อ 1.1 ถึง 1.4 ต้องให้ผู้เรียนปฏิบัติกิจของสงฆ์โดยมีเจ้าอาวาสหรือ ผู้ที่เจ้าอาวาสมอบหมายเป็นผู้ควบคุม

นอกจากนี้ การจัดการศึกษาของโรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน เปิดทำการเรียนการสอนในรายวิชาต่าง ๆ ตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการและพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา แบ่งเป็น 2 ระดับ คือ (โรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน, 2566 หน้า 7)

1. ระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น คือ มัธยมศึกษาที่ปี 1 - 3

2. ระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย คือ มัธยมศึกษาปีที่ 4 - 6

หมายเหตุ - เวลาเรียนปกติ 08.30 – 16.20 น.

- หยุดเรียนในวันพระ วันอาทิตย์ และวันนักขัตฤกษ์

4) ด้านการวัดผลประเมินผล

ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แต่ละครั้ง ครูต้องกำหนดเกณฑ์การประเมินผล ซึ่งควรให้นักเรียนมีส่วนร่วมในการกำหนดด้วย และควรแจ้งให้นักเรียนทราบล่วงหน้าถึงวิธีการและเกณฑ์ในการประเมิน ซึ่งการประเมินผลควรมีลักษณะ ดังนี้ (กองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2557 หน้า 22-24)

1. มีเกณฑ์การประเมินที่เชื่อมโยงกับตัวชี้วัดชั้นปีที่กำหนดในหน่วยการเรียนรู้

2. อธิบายลักษณะชิ้นงานหรือภาระงานที่คาดหวังได้อย่างชัดเจน

3. รวมอยู่ในกระบวนการเรียนการสอน และกิจกรรมการเรียนการสอนมีคำอธิบายคุณภาพงานที่ชัดเจนและบ่งบอกคุณภาพงานในแต่ละระดับ

4. ใช้ผลการประเมินในการปรับปรุงการเรียนการสอน ให้สอดคล้องกับนักเรียนแต่ละคนแต่ละกลุ่มหรือทั้งชั้น

5. แจ้งผลการประเมินเกี่ยวกับการเรียนรู้และพัฒนาการของนักเรียน เพื่อเทียบเคียงไปสู่มาตรฐาน ให้นักเรียน ผู้ปกครอง และชุมชนทราบเป็นระยะ

6. นำผลการประเมินเป็นข้อมูลประกอบในการปรับปรุงหลักสูตร

7. การประเมินผลงานที่ได้รับให้นักเรียนปฏิบัติและกิจกรรมการเรียนรู้ของนักเรียนทุกกิจกรรมครูจะต้องกำหนดแนวการให้คะแนน เพื่อตรวจสอบว่านักเรียนมีความรู้อะไร และทำอะไรได้บ้าง ตามที่มาตรฐานการเรียนรู้กำหนดไว้แต่ละหน่วยการเรียนรู้

8. ภารกิจการวัดและประเมินผลการเรียนรู้ตามกลุ่มสาระการเรียนรู้ 8 กลุ่มสาระ และสาระพระพุทธศาสนา มีกระบวนการดังนี้

1) ครูผู้สอนเป็นผู้ประเมินและตัดสินผลการเรียนเป็นรายวิชา โดยประเมินตามผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง (มาตรฐานชั้นปี)

2) ดำเนินการประเมินผลก่อนเรียน เพื่อตรวจสอบ ปรับปรุงพื้นฐานของผู้เรียน

3) ประเมินผลระหว่างเรียน หลังการเรียน และปลายปี เพื่อนำผลไปตัดสินการผ่านผลการเรียนรู้ที่คาดหวังและตัดสินผลการเรียนรายวิชา

4) เลือกวิธีการประเมิน เครื่องมือการประเมินอย่างหลากหลาย เน้นการประเมินสภาพจริงครอบคลุมสาระและเหมาะสมกับธรรมชาติของผู้เรียน

5) ซ่อมเสริม ปรับปรุงแก้ไขผลการเรียนของผู้เรียนที่ไม่ผ่านเกณฑ์การประเมิน และส่งเสริมผู้เรียนที่ผ่านเกณฑ์การประเมิน ให้พัฒนาสูงสุดเต็มความสามารถ

6) การตัดสินการผ่านรายวิชาตามเกณฑ์การผ่านผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง (มาตรฐานชั้นปี) ที่กำหนด และประเมินให้ระดับผลการเรียนจากคะแนนการประเมินการผ่านผลการเรียนที่คาดหวังทุกข้อร่วมกัน

7) จัดการเรียนซ่อมเสริม และเรียนซ้ำรายวิชาที่ไม่ผ่านการตัดสินผลการเรียน และให้ประชุมพิจารณาให้ผู้เรียนที่มีผลการเรียนทุกรายวิชามีระดับการเรียนเฉลี่ยไม่ถึง “1” ให้เรียนซ้ำชั้น

8) ผู้บริหารสถานศึกษาเป็นผู้อนุมัติผลการประเมินและตัดสินผลการเรียน

9. การประเมินกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน

1) ครูผู้ควบคุมกิจกรรมเป็นผู้ประเมินและตัดสินกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนเป็นรายกิจกรรม

2) ประเมินกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนใน 2 ด้าน คือ การผ่านจุดประสงค์ของกิจกรรม และการมีส่วนร่วมในกิจกรรม โดยพิจารณาจากจำนวนเวลาเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรม

3) ตัดสินผลการปฏิบัติกิจกรรมเป็น 2 ระดับ คือ ผ่านและไม่ผ่าน โดยผู้ได้รับการตัดสินให้ผ่านจะต้องผ่านเกณฑ์การประเมินทั้ง 2 ด้าน

4) ประเมินและตัดสินกิจกรรมการผ่านช่วงชั้นตามเกณฑ์ที่สถานศึกษากำหนด (ผู้บริหารสถานศึกษาเป็นผู้อนุมัติผลการประเมินและตัดสินการปฏิบัติกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน)

10. การประเมินคุณลักษณะอันพึงประสงค์

1) ร่วมเป็นคณะกรรมการพัฒนาและประเมินคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของสถานศึกษาจากผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย

2) กำหนดคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของสถานศึกษา

3) กำหนดแนวทางการดำเนินการเป็นรายบุคคล โดยประเมินทั้งในห้องเรียนและนอกห้องเรียน

4) ดำเนินการประเมินและสรุปผลเป็นรายปี

5) การประเมินให้ผู้เรียนทราบและปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่อง

6) ประเมินผ่านช่วงชั้นตามเกณฑ์ที่สถานศึกษากำหนด

11. การประเมินการอ่าน คิดวิเคราะห์ และเขียน

1) ร่วมเป็นคณะกรรมการบริหารหลักสูตรและวิชาการกำหนดมาตรฐานเกณฑ์แนวทางการประเมินและการซ่อมเสริมผู้เรียนที่ไม่ผ่านการประเมินผลช่วงชั้น

2) ประกาศแนวทางและวิธีการประเมิน

3) แต่งตั้งคณะกรรมการประเมิน

4) ดำเนินการประเมินปลายปีและประเมินผ่านช่วงชั้น

5) ผู้บริหารอนุมัติผลการประเมิน

12. การประเมินผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนระดับชาติ

1) เตรียมตัวผู้เรียนให้มีความพร้อมที่จะรับการประเมิน

2) เตรียมตัวบุคลากร สถานที่ และอำนวยความสะดวกในการรับการประเมิน

3) สร้างความตระหนัก ความเข้าใจ และความสำคัญแก่ครูและผู้เรียน

4) นำผลการประเมินมาพัฒนา ปรับปรุงคุณภาพการจัดการศึกษาของสถานศึกษา

13. การพัฒนาเครื่องมือวัดและประเมินผล

1) เข้ารับการอบรมพัฒนาการจัดสร้างเครื่องมือวัดและประเมินผล เพื่อให้ครูได้มีความรู้ความเข้าใจ

2) จัดสร้างเครื่องมือวัดและประเมินผลให้สอดคล้องกับผลการเรียนที่คาดหวัง (มาตรฐานชั้นปี) สาระการเรียนรู้ กิจกรรมการเรียนรู้ และสภาพผู้เรียน

3) นำเทคโนโลยีมาประยุกต์ใช้ในการสร้างเครื่องมือ และใช้เป็นเครื่องมือวัดผลและประเมินผล

4) พัฒนา ปรับปรุงให้มีคุณภาพและมาตรฐาน

3.3.4 การจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษา

ความเป็นมาของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา เกิดขึ้นจากแนวความคิดและความพยายามของนายอุทัย บุญเย็น ศิษย์เก่ามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย รุ่นที่ 23 ที่ต้องการสนองคุณสถาบันโดยการขยายเครือข่ายไปยังภูมิภาค นายอุทัย บุญเย็น ได้เสนอแนวความคิดที่จะจัดตั้งวิทยาเขตขึ้นที่วัดล้านนาญาณสังวราราม ต่อพระพุทธพจนวราภรณ์ (จันทร์ กุสโล) เมื่อครั้งยังดำรงสมณศักดิ์เป็น พระเทพกวี (จันทร์ กุสโล) เจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่-ลำพูน-แม่ฮ่องสอน (ธ) ระหว่างมีการสัมมนาผู้บริหารการประถมศึกษาจังหวัดเชียงใหม่ ณ วัดล้านนาญาณสังวราราม ตำบลช่วงเปา อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ปี พ.ศ. 2533 พระพุทธพจนวราภรณ์ (จันทร์ กุสโล) ได้แนะนำให้ไปขอคำปรึกษาจากศาสตราจารย์เกียรติคุณแสง จันทร์งาม ศิษย์เก่า มมร. รุ่นที่ 1 ซึ่งก็ได้รับความร่วมมืออย่างดียิ่ง

ต่อมาพระพุทธพจนวราภรณ์ (จันทร์ กุสโล) ศาสตราจารย์เกียรติคุณแสง จันทร์งาม และนายอุทัย บุญเย็น ได้เข้าพระธรรมดิลก (ขันติ์ ขนฺติโก) เจ้าอาวาสวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร รองเจ้าคณะภาค 4-5-6-7 (ธ) เพื่อแจ้งวัตถุประสงค์ที่จะเปิดวิทยาเขต โดยขอเปลี่ยนสถานที่จากวัดล้านนาญาณสังวรารามมาเป็นวัดเจดีย์หลวงวรวิหารแทน พระธรรมดิลก (ขันติ์ ขนฺติโก) ยินดีและอนุญาตให้ใช้วัดเจดีย์หลวงวรวิหารเป็นสถานที่ตั้ง โดยมอบหอสมุดแหวน สุจิณฺโณ เป็นสำนักงานวิทยาเขต และมอบอาคารสามัคคีวิทยาทานเป็นอาคารเรียน เมื่อได้สถานที่ตั้งวิทยาเขตแล้ว นายอุทัย บุญเย็น ได้รวบรวมเพื่อนร่วมอุดมการณ์ ระยะแรกได้ 4 คน คือ นายกมล บุตรชารี นายบัณฑิต รอดเทียน นายเมินรัตน์ นวะบุศย์ และนางสาววาสนา วงศ์ยิ้มย่อง

สถานที่วางแผนทำโครงการขอจัดตั้ง คือ สำนักงานเลขานุการในสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช วัดบวรนิเวศวิหาร ผู้ที่ให้ความสะดวกติดต่อประสานงานกับผู้ใหญ่ในมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และบริการวัสดุอุปกรณ์เกี่ยวกับการดำเนินการทุกเรื่อง คือ พระมหาสุวิทย์

ปิยวิชโช ผู้ช่วยเลขานุการในสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ปัจจุบัน คือพระราชญาณกวี (สุวิทย์ ปิยวิชโช) วัดพระราม 9 กรุงเทพมหานคร ต่อมาท่านเจ้าคุณยังเป็นภาระขอทุนสมเด็จพระสังฆราช มาช่วยสร้างอาคารสามัคคีวิทยาทานในวัดเจดีย์หลวงวรวิหารอีกด้วย ขณะรอการอนุมัติจัดตั้งวิทยาเขต คณะผู้ทำงานได้ปรารภถึงโรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน ซึ่งเป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาของวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร พระธรรมดิลก (ขันติ์ ขนฺติโก) เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็นพระเทพสารเวทีได้จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 24 พฤศจิกายน พ.ศ. 2515 เปิดสอนระดับประถมศึกษาตอนปลาย ถึงมัธยมศึกษาตอนต้น และเลิกกิจการไปเมื่อ พ.ศ. 2527 ต่อมาในปีการศึกษา 2534 คณะผู้ทำงานโดยพระพุทธพจนวราภรณ์ (จันทร์ กุสโล) และนายอุทัย บุญเย็น ได้ขออนุญาตเปิดโรงเรียนสามัคคีวิทยาทานอีกครั้ง โดยขอเปิดระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ถึงระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เพื่อเป็นโรงเรียนสาธิตวิทยาเขตล้านนา ซึ่งมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย จึงได้มีคำสั่งที่ 13/2534 ตั้งวิทยาเขตล้านนาขึ้นที่วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร เมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2534 โดยมีคณะผู้ทำงานประจำวิทยาเขตล้านนาระยะเริ่มก่อตั้ง คือ 1) นายอุทัย บุญเย็น เป็นรักษาการหัวหน้าสำนักงานวิทยาเขต 2) นายกมล บุตรชารี รับผิดชอบงานด้านการจัดการศึกษา 3) นายเมินรัตน์ นวะบุศย์ รับผิดชอบงานนโยบายและแผน 4) นางสาววาสนา วงศ์ยิ้มย่อง รับผิดชอบงานทะเบียนและพัสดุ 5) นางสาวนิภาวรรณ ยาวิคำ รับผิดชอบงานธุรการ ซึ่งในยุคนี้สามารถกล่าวได้ว่า เป็นยุคที่การศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนาเชียงใหม่มีความรุ่งเรืองมากที่สุด เพราะมีบูรพาจารย์ที่สำคัญของวิทยาเขตล้านนาร่วมกันผลักดันจำนวนมาก

ยุคที่ 2 : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ได้สังกัดเป็นมหาวิทยาลัยของรัฐ (พ.ศ. 2540 – ปัจจุบัน) สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา เป็นวิทยาเขตการศึกษาหนึ่งของมหาวิทยาลัยในพระพุทธศาสนา อันมีนามว่า “สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย” ต่อมาได้พัฒนามาเป็นมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ จึงได้นามใหม่ว่า “มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย” โดยพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ 9) ทรงมีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยและให้ตราพระราชบัญญัติขึ้นเรียกว่า“พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. 2540” กล่าวได้ว่า มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย จัดตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติดังกล่าว เป็นนิติบุคคล และเป็นมหาวิทยาลัยของรัฐ มีวัตถุประสงค์ในการให้การศึกษาที่กว้างกว่าเดิม คือ ให้การศึกษา วิจัย ส่งเสริมและให้บริการทางวิชาการทางพระพุทธศาสนาแก่พระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ รวมทั้งทะนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม (มาตรา 6)

ในยุคนี้วิทยาเขตล้านนา ยังเปิดทำการเรียนการสอนสำหรับพระภิกษุสามเณรในระดับปริญญาตรี มีการปรับปรุงระบบบริหารจัดการเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงสถานภาพมาเป็นมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ แบบนิติบุคคล ทั้งในด้านอัตรากำลังคน ระบบบริหารจัดการ หลักสูตร ตลอดถึงระบบและกลไกต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ตามพระราชบัญญัติของมหาวิทยาลัย เนื่องจากความเป็นนิติบุคคล หรืออำนาจหน้าที่ในการบริหารจัดการที่ต้องดำเนินไปภายใต้กรอบของความเป็นหน่วยงานของรัฐ จึงส่งผลให้ผู้บริหาร บุคลากรของวิทยาเขตต้องเรียนรู้ที่จะปรับตัวให้เข้ากับสถานภาพของความเป็นเจ้าหน้าที่รัฐ ต้องพัฒนาตนเองให้มีคุณสมบัติคุณวุฒิที่สูงขึ้น ขอบข่ายการให้บริการ เนื้องานที่รับผิดชอบจะต้องปรับเปลี่ยนขยายออกไป เช่น การเปิดสอนในสาขาวิชาที่แตกต่างจากเดิม กลุ่ม

ผู้เรียนหรือนักศึกษามิใช่เฉพาะพระสงฆ์ แม่ชี เท่านั้น ระดับการศึกษาในวิทยาเขตต้องขยายเป็นระดับบัณฑิตศึกษาเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้เรียนเป็นสำคัญ

ในช่วงทศวรรษที่ 2 ของวิทยาเขตล้านนา กิจการของวิทยาเขตมีการขยายตัวเป็นอย่างมาก กล่าวคือเมื่อมีฐานะความเป็นมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ นิติบุคคลแล้ว จำเป็นต้องมีหลักและวิธีคิดใหม่ พร้อมสร้างกระบวนทัศน์ใหม่ (New Paradigm) ที่ก้าวหน้า กว้างไกลกว่า ทันยุคเหตุการณ์ เพื่อยกระดับการบริหารจัดการ การจัดการศึกษาตอบสนองความต้องการของผู้เรียน หรือผู้รับบริการเป็นสำคัญ เช่น ในการจัดการศึกษาระดับปริญญาตรี มีการเปิดสอนหลายสาขาวิชาเพิ่มขึ้น พร้อมเปิดรับนักศึกษาคฤหัสถ์เป็นปีแรกในปีการศึกษา 2544 ในภาคพิเศษนอกเวลาทำการ เปิดสอนในภาคปกติสำหรับนักศึกษาทั่วไปควบคู่กับนักศึกษาบรรพชิตเป็นคู่ขนานไปในปีการศึกษา 2546 และเปิดสอนระดับบัณฑิตศึกษา ในปีการศึกษา 2546 เป็นต้นมา ทำให้ยอดจำนวนนักศึกษาเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้ทรัพยากรการศึกษา ทรัพยากรด้านกายภาพไม่เพียงพอ เช่น อาคารเรียนหรือสถานที่จอดยานพาหนะไม่สอดรับกับจำนวนนักศึกษาที่เพิ่มขึ้นอย่างมีนัยยะสำคัญ

ผู้บริหารจึงได้มีแนวคิดในการขยายพื้นที่ไปยังด้านนอกวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร สำหรับเป็นที่ตั้งวิทยาเขต โดยการศึกษาและแสวงหาพื้นที่ในการขยายที่ตั้งแห่งใหม่ของวิทยาเขต ทั้งในเขตรอบตัวเมืองเชียงใหม่ รอบนอกตัวเมืองเชียงใหม่ ต่างอำเภอในรัศมีไม่ไกลจากตัวเมือง มีการคมนาคมสะดวก มีโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) ที่สามารถพัฒนาได้ ขั้นตอนเสาะหาพื้นที่ในการก่อสร้างที่ตั้งแห่งใหม่นี้ใช้เวลาอยู่หลายปี จนถึง พ.ศ.2554 เป็นคราวที่วิทยาเขตล้านนา ครบรอบ 2 ทศวรรษแห่งการสถาปนา จึงได้จัดซื้อที่ดินแปลงแรกในเดือนกรกฎาคม 2554 และแปลงที่ 2 ในช่วงถัดมาไม่นาน โดยใช้เงินรายได้ของวิทยาเขตทั้งหมด ณ ที่ตั้งบ้านป่าตาล ตำบลบวกค้าง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ตรงพิกัดหลักกิโลเมตรที่ 14 จากตัวเมืองเชียงใหม่ บนถนนทางหลวงหมายเลขที่ 1317 เส้นเชียงใหม่-แม่ออน เริ่มพัฒนาถมดินก่อสร้างอาคารปฏิบัติธรรมเป็นหลังแรก และเริ่มโครงการก่อสร้างอาคารเรียนหลังที่ 1 เมื่อปี พ.ศ. 2559 พร้อมทั้งอาคารเรียนหลังที่ 2 สร้างระบบงานสาธารณูปโภคในโครงการทั้งหมดโดยงบประมาณแผ่นดิน และในปีการศึกษา 2563 ได้เปิดทำการเรียนการสอนระดับดุษฎีบัณฑิตสาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญาเป็นปีแรก ในปีการศึกษา 2564/1 คณะกรรมการประจำวิทยาเขตได้อนุมัติแผนที่จะเปิดใช้อาคารเรียนที่ตั้งแห่งใหม่ในระดับบัณฑิตศึกษา พร้อมทั้งระดับปริญญาตรีภาคพิเศษเสาร์/อาทิตย์เป็นปีแรก คู่ขนานไปกับที่ตั้งในวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร เมืองเชียงใหม่ไปพร้อมกัน

1) ด้านแนวคิดการจัดการศึกษา

ในปี พ.ศ. 2540 รัฐบาลได้ตราพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ลงวันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2540 โดยให้มีสถานะเป็นมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ และเป็นมหาวิทยาลัยของรัฐที่ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐบาลไทย จัดการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับปริญญาตรีถึงปริญญาเอก เปิดสอนทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์และจัดหลักสูตรทั้งภาคภาษาไทยและภาคภาษาอังกฤษ เพื่อผลิตบัณฑิตเป็นสะพานเชื่อมเครือข่ายทั่วโลกและเพื่อการพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ในอนาคต (มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา, 2561, ออนไลน์)

ก. ปรัชญามหาวิทยาลัย (Philosophy)

"ความเป็นเลิศทางวิชาการตามแนวพระพุทธศาสนา"

(Academic Excellence based on Buddhism)

ข. ปณิธาน (Aspiration)

มุ่งเน้นให้มีการเรียนรู้ตลอดชีวิต ผลิตบัณฑิตให้มีความเป็นเลิศทางวิชาการตามแนวพระพุทธศาสนาพัฒนากระบวนการดำรงชีวิตในสังคมด้วยศีลธรรมชี้นำและแก้ปัญหาสังคมด้วยหลักพุทธธรรมทั้งในระดับชาติและนานาชาติ

ค. วิสัยทัศน์ (Vision Statements)

"ผลิตบัณฑิตที่มีความรู้เชี่ยวชาญเป็นเลิศด้านพระพุทธศาสนาในระดับชาติ นานาชาติ เพื่อมีส่วนร่วมพัฒนาพลเมืองโลก ด้วยการผสานองค์ความรู้ที่เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาที่มั่นคงสถิตมั่นในฐานะเป็นโครงสร้างพื้นฐานทางภูมิปัญญาของมวลมนุษย์ในอนาคต"

ง. พันธกิจ (Mission)

ให้การศึกษา วิจัย ส่งเสริมและให้บริการวิชาการทางพระพุทธศาสนา และสหวิทยาการแก่พระภิกษุ สามเณร และคฤหัสถ์ รวมทั้งการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของชุมชน ชาติและนานาชาติ

จ. วัตถุประสงค์ (Objectives)

1) ผลิตบัณฑิตที่เป็นคนดี มีความเป็นเลิศทางวิชาการตามแนวทางพระพุทธศาสนาทั้งในระดับชาติและอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง มีความเป็นผู้นำและสร้างสังคมไทยให้เป็น "สังคมแห่งภูมิปัญญา การเรียนรู้ และเป็นศูนย์กลาง ทางวิชาการพระพุทธศาสนาเถรวาท"

2) ส่งเสริมให้มีการสร้างงานวิจัยในทุกสาขาวิชาและทุกส่วนงานแต่ละศาสตร์ ทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ ด้วยงบประมาณจากแหล่งทุนที่หลากหลาย

3) เผยแผ่ องค์ความรู้ ภูมิปัญญา ด้านพระพุทธศาสนาที่แท้จริง ให้แก่กลุ่มประเทศอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง (อาเซียน) สืบสาน ส่งต่อ โดยศาสนทายาท ที่เข้มแข็ง แตกฉานในพระธรรมของพระพุทธศาสนา ให้ดำรงทรงไว้ในฐานะสมบัติที่ล้ำค่าของโลกควบคู่กับองค์ความรู้แขนกต่างๆ ที่สามารถนำไปประยุกต์กับชีวิตได้ทุกระดับ

4) บริการวิชาการ บริการสังคม ด้วยสรรพกำลัง และทุกองคาพยพของพระพุทธศาสนาให้เกิดผลสัมฤทธิ์ที่เจริญวัฒนาสถาพร เป็นประจักษ์ชัดเจนต่อสังคมไทยและสังคมโลก

5) สร้างพลวัตในการพัฒนามหาวิทยาลัยและเครือข่ายภาคีพุทธฯ ให้มีโครงสร้าง ระบบ และกระบวนการ บริหารจัดการที่มีคุณภาพ เน้นการควบคุมกระบวนการสำคัญสู่ผลลัพธ์และผลสัมฤทธิ์ที่มีประสิทธิผล ประสิทธิภาพ คุ้มค่า และสมประโยชน์

6) ส่งเสริมทำนุบำรุง สืบทอด อนุรักษ์ ศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของชาติและท้องถิ่นที่สะท้อนรูปแบบวิถีชีวิตอันเป็นอัตลักษณ์ชุมชน ประสานกับทุกองค์กรทั้งภายในและภายนอก ทั้งระดับชุมชน ท้องถิ่น ภูมิภาค ระดับชาติและอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง อาเซียน อย่างมีพลวัตร อยู่ตลอดเวลา

ฉ. เอกลักษณ์

บริการวิชาการพระพุทธศาสนาแก่สังคมในระดับชาติหรือนานาชาติการ ชี้นำป้องกันหรือแก้ปัญหาของสังคม 2 เรื่อง คือ

1) ภายในมหาวิทยาลัย จิตสาธารณะ หรือจิตสำนึกทางสังคม

2) ภายนอกหาวิทยาลัย การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและแนวพระราชดำรัสต่าง ๆ ไปใช้ในการแก้ปัญหาสังคม

ช. อัตลักษณ์

บัณฑิตมีความรอบรู้ในหลักพระพุทธศาสนาและสามารถเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่สังคมในระดับชาติหรือนานาชาติ

2) ด้านหลักสูตร

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา มีการดูแลหลักสูตรที่ทำการเปิดสอนโดยอาจารย์ผู้รับผิดชอบหลักสูตร และอาจารย์ประจำหลักสูตร ซึ่งมีหน้าที่สำคัญในการจัดการเรียนการสอน การบริหารและดำเนินงานด้านวิชาการให้เป็นไปตามแผนงาน รวมทั้งการประสานงานกับคณะหรือสาขาวิชาอื่นที่ให้บริการสอนเกี่ยวกับรายวิชาที่เปิดสอน เนื้อหาสาระรายวิชา ประมวลการสอน แผนการสอน การออกข้อสอบ การวัดและประเมินผลให้มีคุณภาพตามกรอบมาตรฐานคุณวุฒิและข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง และประกาศของมหาวิทยาลัย โดยมีคณะกรรมการบริหารหลักสูตรควบคุมดูแล และบริหารจัดการหลักสูตร

ตารางที่ 3.4 หลักสูตรระดับปริญญาตรี

ที่	ชื่อหลักสูตร	สาขาวิชาที่เปิดสอน	หลักสูตร พ.ศ.	จำนวนหน่วยกิตตลอดหลักสูตร
1.	ศิลปศาสตรบัณฑิต	สาขาวิชาพุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนา	2563	132
2.	รัฐศาสตรบัณฑิต	สาขาวิชาการปกครอง	2563	137
3.	ศึกษาศาสตรบัณฑิต	สาขาวิชาการสอนภาษาไทย	2566	143
4.	ศึกษาศาสตรบัณฑิต	สาขาวิชาการสอนภาษาอังกฤษ	2566	143
5.	ศึกษาศาสตรบัณฑิต	สาขาวิชาการสอนสังคมศึกษา	2566	143
6.	ศิลปศาสตรบัณฑิต	สาขาวิชาภาษาอังกฤษ	2564	150

ตารางที่ 3.5 หลักสูตรระดับปริญญาโท

ที่	ชื่อหลักสูตร	สาขาวิชาที่เปิดสอน	หลักสูตร พ.ศ.	จำนวนหน่วยกิตตลอดหลักสูตร
1.	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต	สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา	2563	36
2.	ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต	สาขาวิชาการบริหารการศึกษา	2563	45

ตารางที่ 3.6 หลักสูตรระดับปริญญาเอก

ที่	ชื่อหลักสูตร	สาขาวิชาที่เปิดสอน	หลักสูตร พ.ศ.	จำนวนหน่วยกิตตลอดหลักสูตร
1.	ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต	สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา	2563	66

3) ด้านกระบวนการเรียนการสอน

1. ระบบการจัดการศึกษา : ใช้ระบบทวิภาค โดย 1 ปีการศึกษาแบ่งออกเป็น 2 ภาคการศึกษาปกติ 1 ภาคการศึกษาปกติมีระยะเวลาศึกษาไม่น้อยกว่า 15 สัปดาห์

2. การดำเนินการหลักสูตร

2.1 วัน – เวลาในการดำเนินการเรียนการสอน ภาคปกติ เรียนในวันจันทร์– ศุกร์
ภาคการศึกษาที่ 1 เดือนมิถุนายน – เดือนตุลาคม
ภาคการศึกษาที่ 2 เดือนพฤศจิกายน – เดือนมีนาคม

2.2 คุณสมบัติของผู้เข้าศึกษา : คุณสมบัติและวุฒิการศึกษาของผู้มีสิทธิสมัครเข้าเป็นนักศึกษา ต้องมีคุณสมบัติ ดังต่อไปนี้

2.2.1 สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า และไม่เป็นผู้มีคุณสมบัติต้องห้ามข้อใดข้อหนึ่งต่อไปนี้

(1) ไม่เป็นผู้ที่เป็นโรคติดต่อร้ายแรง หรือโรคร้ายแรงที่เป็นอุปสรรคต่อการศึกษา

(2) ไม่เป็นผู้มีความประพฤติเสียหายอย่างร้ายแรงทางศีลธรรม เว้นแต่นักศึกษาตามโครงการศึกษาลักษณะพิเศษ

(3) ไม่เป็นผู้วิกลจริต หรือจิตฟั่นเฟือนไม่สมประกอบ หรือติดยาเสพติดให้โทษ

2.2.2 เป็นผู้ที่สภาวิชาการพิจารณาเห็นสมควรให้รับเข้าศึกษา

2.2.3 สำหรับนักศึกษาชาวต่างชาติ ต้องผ่านเกณฑ์ภาษาไทยตามที่หลักสูตรกำหนดหรือเทียบเท่า

4) ด้านการวัดผลการประเมินผล

1. กฎระเบียบหรือหลักเกณฑ์ในการให้ระดับคะแนนเป็นไปตามระเบียบมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยว่าด้วยการศึกษาระดับปริญญาตรี พ.ศ. 2559

2. กระบวนการทวนสอบมาตรฐานผลสัมฤทธิ์ของนักศึกษา

2.1 การทวนสอบมาตรฐานผลการเรียนรู้ขณะนักศึกษายังไม่สำเร็จการศึกษา กลยุทธ์ที่ใช้โดยปกติในการทวนสอบมาตรฐานผลการเรียนรู้ของนักศึกษา อาจารย์ผู้สอนในหลักสูตรต้องทวนสอบผลสัมฤทธิ์อย่างน้อยร้อยละ 25 ของรายวิชาที่เปิดสอนในแต่ละปีการศึกษา โดยมีวิธีดังนี้

2.1.1 การตรวจสอบการให้คะแนนจากกระดาษคำตอบข้อสอบของนักศึกษา การตัดเกรดและงานที่รับมอบหมายให้เป็นไปตามเกณฑ์ที่กำหนด โดยทั้งนี้ให้แต่งตั้งคณะกรรมการทวนสอบผลสัมฤทธิ์ ระดับหลักสูตรขึ้นมาตรวจประเมินรายวิชาที่มีผลการเรียนผิดปกติ

2.1.2 การประเมินหลักสูตรโดยนักศึกษาและผู้สำเร็จการศึกษา

2.1.3 การประเมินภาควิชาและหลักสูตรโดยบุคลากรภายนอก

2.1.4 การรายงานเกี่ยวกับทักษะของบัณฑิตโดยผู้ใช้บัณฑิตการทวนสอบมาตรฐานบางส่วนอาจจะดำเนินการโดยสถาบันอุดมศึกษาอื่นๆที่มีความร่วมมือทางการศึกษา แต่จะมีกระบวนการ อย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับรายละเอียดของการจัดการและความมีประสิทธิภาพของการดำเนินการร่วมกัน อย่างไรก็ตาม หลักสูตรในสถาบันอุดมศึกษาที่เปิดสอนจะต้องรับผิดชอบในการทวนสอบมาตรฐาน เพื่อให้มั่นใจว่าจะรักษามาตรฐานไว้ได้อย่างสม่ำเสมอ

2.2 การทวนสอบมาตรฐานผลการเรียนรู้หลังจากนักศึกษาสำเร็จการศึกษา

2.2.1 มีการสำรวจการได้งานทำและการทำงานตรงสาขาของบัณฑิต

2.2.2 มีการสำรวจความสามารถในการเข้าศึกษาต่อในสถาบันที่เป็นที่ยอมรับทั้งในและต่างประเทศ

2.2.3 มีการประเมินหลักสูตรทุกๆ 5 ปี โดยผู้ทรงคุณวุฒิผู้สอน บัณฑิต ผู้ใช้บัณฑิตและกรรมการบริหารหลักสูตร

2.2.4 มีการประเมินบัณฑิตโดยผู้ใช้บัณฑิต

3. เกณฑ์การสำเร็จการศึกษาตามหลักสูตร

3.1 การสำเร็จการศึกษา

3.1.1 ต้องเรียนให้ครบหน่วยกิตที่ระบุไว้ตามหลักสูตร

3.1.2 ต้องได้ระดับคะแนนเฉลี่ยไม่ต่ำกว่า 2.00

3.2 เป็นไปตามระเบียบมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยว่าด้วยการศึกษาระดับปริญญาตรี พ.ศ. 2559

3.4 สรุป

การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในล้านนาสมัยโบราณ มีลักษณะเฉพาะหลายประการทั้งด้านครูผู้สอน ด้านหลักสูตร ด้านกระบวนการเรียนการสอน และด้านการวัดผลประเมินผล ซึ่งสามารถสรุปให้เห็นลักษณะเฉพาะในแต่ละด้าน ดังนี้

1) ด้านครูผู้สอน คือ พระสงฆ์ มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นผู้สอน ซึ่งแบ่งระดับการสอนและเรียกชื่อตามชั้น คือ (1) สำหรับครูสอนชั้นประถม เรียก “ตุ๊หนาน” (2) สำหรับครูสอนชั้นมัธยม เรียก “ตุ๊บาลก๋า” และ 3) สำหรับครูสอนระดับสูง เรียก “ตุ๊หลวง” หรือในบางกรณีอาจมีครูผู้สอนที่เป็นฆราวาสร่วมด้วย ฉะนั้น การที่พระสงฆ์แสดงบทบาทด้านครูสอน เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความเคารพและศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์ในฐานะผู้มีความรู้

2) ด้านหลักสูตร การศึกษาของล้านนาไทยสมัยโบราณ ยังไม่มีการจัดระบบหลักสูตรการเรียนที่แน่นอน แต่พอสันนิษฐานได้ว่า คงจะมีการจัดรูปแบบและรายวิชาเรียน โดยจำแนกตามจุดประสงค์และความจำเป็นของผู้เรียน แต่หลักสูตรหรือรายวิชาพื้นฐานสำหรับคนทุกชนชั้นที่ต้องศึกษา คือความรู้ด้านอักขรวิธี การอ่าน และการเขียนเป็นต้น รวมถึงการจารคัมภีร์ด้วยอักษรล้านนา นอกจากนี้ การศึกษาหลักสูตรวิชาทางพระพุทธศาสนายังจัดเป็นวิชาชั้นสูง เป็นหลักสูตรที่ทุกชนชั้นต้องได้รับการศึกษา โดยเฉพาะการศึกษาด้านภาษาบาลี จนทำให้พระภิกษุในล้านนาหลายรูปมีความแตกฉาน และสามารถแต่งตำราหรือรจนาคัมภีร์ที่ปรากฏอยู่หลายเรื่อง เช่น คัมภีร์มังคลัตถทีปนี ชินกาลมาลีปกรณ์ ตำนานจามเทวีวงศ์ และปัญญาสชาดก เป็นต้น จึงเป็นสิ่งยืนยันได้ชัดว่า การศึกษาของล้านนาในอดีตมีความรุ่งเรือง โดยเฉพาะการกำหนดหลักสูตรวิชาทางพระพุทธศาสนา

3) ด้านกระบวนการเรียนการสอน ล้านนาในอดีตมีสภาพจัดการศึกษาตามวิวัฒนาการของบ้านเมืองในขณะนั้น สื่อการเรียนการสอน เช่น ตำราเรียน ก็มีลักษณะเป็นคัมภีร์ใบลานเป็นหลัก ส่วนอุปกรณ์ประกอบการเรียนการสอนมีเพียงกระดานดำ ดินสอที่ทำมาจากหินหรือดินดาน และไม้บรรทัดที่ทำมาจากไม้ทั่วไป สำหรับตัวอักษรที่ใช้ในการเรียนการสอนมีอยู่ 3 แบบ คือ (1) ตัวอักษรไทยยวนหรือตัวอักษรเมือง (2) ตัวอักษรฝักขาม ได้รับอิทธิพลจากสุโขทัย (3) ตัวอักษรขอมไทยหรือขอมเมือง เป็นการผสมกันรพหว่างอักษรไทยยวนและอักษรฝักขาม

4) ด้านการวัดผลประเมินผล การศึกษาของล้านนาในอดีตไม่มีรูปแบบการวัดผลประเมินผลอย่างชัดเจน โดยเฉพาะขอบเขตด้านระยะเวลาเรียน ขึ้นอยู่กับความสนใจของผู้เรียนว่าจะมีมากน้อยเพียงใด

โดยภาพรวม รูปแบบการศึกษาในล้านนาไทยสะท้อนถึงการผสมผสานระหว่างหลักสูตรและวิธีการที่มีลักษณะเฉพาะที่ตอบสนองความต้องการของสังคมในสมัยนั้น แต่หลังจากการเข้ามาของพระภิกษุกลุ่มใหม่ภายใต้สังกัดคณะธรรมยุติกนิกาย ทำให้การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์เดิมในล้านนาไทยได้รับการเปลี่ยนแปลง เพราะอิทธิพลจัดการศึกษาอย่างรัฐไทยเข้าครอบงำ ลักษณะเฉพาะหลายอย่างถูกกลืน เช่น อัตลักษณ์ด้านครูผู้สอน ด้านอักขรภาษา และด้านหลักสูตร ถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นไปตามอย่างรัฐไทย

บทที่ 4
รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

เนื้อหางานวิจัยในบทที่ 4 นี้ จะเป็นการอธิบายให้เห็นถึงรูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา โดยเฉพาะที่เด่นชัดคือการจัดการศึกษาที่ปรากฏภายในวัดเจดีย์หลวง ถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางการวางรากฐานคณะธรรมยุติกนิกายในล้านนา และเป็นศูนย์กลางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายมาตั้งแต่ต้น ฉะนั้น นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายหลายยุคหลายสมัย ได้รับการดูแลทะนุถนอมอย่างเอาใจใส่ ทั้งจากคณะสงฆ์จากกรุงเทพมหานครและจากคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนาเชียงใหม่ ถึงแม้บางยุคการศึกษาของสำนักเรียนวัดเจดีย์หลวงจะเสื่อมถอย บางแผนกถึงขนาดต้องหยุดการเรียนการสอนจากสาเหตุหลายประการ แต่ต่อมาในภายหลังสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง ก็ได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาใหม่จากหลายฝ่ายที่ให้การสนับสนุน จนกลายมาเป็นความเข้มแข็งและความรุ่งเรืองทางการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนาจนถึงทุกวันนี้ และทำให้เกิดมีสถานศึกษาสำหรับพระภิกษุสามเณรและฆราวาสได้อาศัยศึกษา ซึ่งเป็นแหล่งเรียนรู้วิชาการทั้งด้านพระพุทธศาสนาและวิชาการทางโลก จึงถือว่าเป็นการจัดการศึกษาที่ครอบคลุมทุกแผนกและทุกระดับชั้น ในวงการการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในยุคปัจจุบัน ซึ่งข้อมูลของเนื้อหาที่ปรากฏในงานวิจัยบทนี้ จะเป็นข้อมูลจากเอกสารและการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิในแต่ละประเด็น ดังนี้

4.1 รูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม
4.2 รูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี
4.3 รูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา
4.4 รูปแบบการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษา

4.1 รูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม

พระปริยัติธรรมแผนกธรรมหรือที่เรียกกันว่านักธรรม มี 3 ระดับ คือ นักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโท และนักธรรมชั้นเอก ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 11 (25/1/2567) กล่าวว่า การศึกษาแผนกนี้เกิดขึ้นตามพระดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นการศึกษาพระธรรมวินัยในภาษาไทย เพื่อให้พระภิกษุสามเณรผู้เป็นกำลังสำคัญของพระพุทธศาสนา สามารถศึกษาพระธรรมวินัยได้สะดวกและทั่วถึง เพื่อเป็นพื้นฐานนำไปสู่การศึกษาสัมมาปฏิบัติ ตลอดจนเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างไกลออกไป ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 12 (27/1/2567) กล่าวว่า ปัจจุบันการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมนี้อยู่ภายใต้การรับผิดชอบของ “กองธรรมสนามหลวง” โดยมีผู้บริหารสูงสุดของกองธรรมเรียกว่า “แม่กองธรรม” พระมหาเถระผู้ดำรงตำแหน่งแม่กองธรรมในปัจจุบันคือ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (สุชิน อคฺคชิโน) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม เป็นแม่กองธรรมสนามหลวง และมีพระ

เถระต่าง ๆ ดำรงตำแหน่งรองแม่กองธรรมสนามหลวง ผู้ช่วยแม่กองธรรมสนามหลวง และ เลขานุการแม่กองธรรมสนามหลวงตามลำดับ การสอบที่จัดขึ้นแต่ละครั้งเรียกว่า “สอบธรรมสนามหลวง”

อย่างไรก็ตาม กองธรรมสนามหลวงมีหน้าที่แค่เพียงเฉพาะในการออกข้อสอบ ตรวจข้อสอบ ประกาศผลการสอบ และเก็บรักษาสถิติเกี่ยวกับการสอบนักธรรมของผู้เข้าสอบทั่วประเทศเท่านั้น ส่วนการจัดการศึกษานั้น อยู่ในความรับผิดชอบของแต่ละสำนักเรียน ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 7 (20/1/2567) ที่กล่าวว่า สำนักเรียนหรือสำนักศาสนศึกษามีหน้าที่จักการศึกษาให้กับผู้เรียน เพื่อเตรียมความพร้อมให้กับนักเรียนในการเข้าสอบสนามหลวง ซึ่งเป็นการจัดสอบภายใต้การดูแลของแม่กองทั้ง 2 ฝ่าย คือ แม่กองธรรมสนามหลวงจัดการสอบแผนกนักธรรม และแม่กองบาลีสนามหลวงจัดการสอบแผนกบาลี เป็นเสมือนการแบ่งภาระและหน้าที่ระหว่างสำนักเรียนกับแม่กองทั้ง 2 ฝ่าย ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 4 (17/1/2567) กล่าวว่า คณะกรรมการการศึกษาสงฆ์ไม่ได้เข้าไปควบคุมดูแล และไม่มีกฎระเบียบว่าด้วยการบริหารสำนักเรียน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความพร้อมของสำนักเรียนด้านบุคลากร ทุนทรัพย์และผู้เรียนเป็นสำคัญ วัดที่เปิดเป็นสำนักเรียนแล้ว มีกฎระเบียบเกี่ยวกับการศึกษาพระปริยัติธรรมไม่เหมือนกัน ต่างดำเนินงานตามความเหมาะสม สภาพการจัดการศึกษาภายในสำนักเรียนโดยทั่วไปขึ้นอยู่กับเจ้าสำนักเรียน ครูสอนก็ไม่ได้กำหนดว่าต้องมีวุฒิครู แต่ใช้ระบบพี่สอนน้อง คือผู้ที่ผ่านการศึกษาในชั้นที่สูงกว่ามาแล้วพอที่จะมีความรู้ในเนื้อหาและมีศรัทธาที่จะสอน ก็สามารถเป็นครูสอนได้ในสำนักเรียนนั้น ๆ

4.1.1 แนวคิดการจัดการศึกษา

สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงมีการกำหนดแนวคิดการจัดการศึกษาที่ชัดเจน ภายใต้วิสัยทัศน์ วัตถุประสงค์ ยุทธศาสตร์ พันธกิจ และนโยบาย โดยการบริหารจัดการของคณะกรรมที่มีการแต่งตั้งจากเจ้าสำนักศาสนศึกษา โดยมีอาจารย์ใหญ่สำนักศาสนศึกษาเป็นผู้ปฏิบัติงานสนอง

แนวคิดการจัดการศึกษาของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 3 (16/1/2567) กล่าวว่า นโยบายการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ต้องเป็นไปตามประกาศมหาเถรสมาคม ว่าด้วยการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี พ.ศ. 2555 โดยกำหนดนโยบายในการจัดการศึกษาแผนกธรรมให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษาเล่าเรียนในวัด สำนักเรียนหรือสำนักศาสนศึกษา ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 7 (20/1/2567) ที่กล่าวว่า นโยบายหลักของการจัดการศึกษาแผนกธรรมและบาลี ต้องมาจากมหาเถรสมาคมเป็นผู้กำหนดนโยบายจัดการศึกษา ส่วนเจ้าคณะภาค และเจ้าคณะจังหวัดจะเป็นผู้รับสนองนโยบาย เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการจัดการศึกษาของสำเรียนในเขตปกครอง ด้านเจ้าคณะอำเภอ และเจ้าคณะตำบลมีหน้าที่เพียงให้การสนับสนุนเท่านั้น ดังนั้น สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงถึงแม้จะมีการกำหนดนโยบายขึ้นเอง ก็ต้องให้มีความสอดคล้องกับนโยบายหลักจากมหาเถรสมาคม ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 1 (9/1/2567) กล่าวว่า เจ้าคณะจังหวัดมีหน้าที่ในการส่งเสริมพระภิกษุสามเณรภายในเขตปกครองให้ได้รับการศึกษา โดยเฉพาะการศึกษาแผนกนักธรรมและบาลี เพื่อช่วยให้พระภิกษุสามเณรที่บวชใหม่ในพระพุทธศาสนาได้เรียนรู้พระธรรมวินัย และส่งเสริมให้มีการประพฤติตนให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย ซึ่งเป็นภารกิจหลักอีกด้านที่ฝ่ายปกครองต้องให้การสนับสนุน

ส่วนนโยบายจัดการศึกษาของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงในปัจจุบัน ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 7 (20/1/2567) กล่าวว่า ในช่วงต้นการจัดการศึกษาของสำนักเรียนในแต่ละปี นโยบายจะมีความชัดเจนเป็นรูปธรรม ได้รับการขับเคลื่อนและสนองนโยบายจากผู้บริหารและคณะครูเป็นอย่างดี เนื่องจากมีการจัดประชุมบคลากรก่อนเป็นเรียนทุกครั้ง โดยเฉพาะการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมจะได้รับการดูแล และสนับสนุนอย่างต่อเนื่องในช่วงต้นปีการศึกษา แต่ช่วงระหว่างกลางปีถึงปลายปีการศึกษา การสนองนโยบายมีน้อยลง ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 9 (20/1/2567) กล่าวว่า นโยบายของเจ้าสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงยังขาดความชัดเจน เนื่องจากเจ้าสำนักขาดการเอาใจใส่เท่าที่ควร ไม่มีการกำกับและติดตามอย่างแท้จริง จึงทำให้ไม่เข้าใจสภาพการจัดการศึกษาของสำนักศาสนศึกษา โดยในต้นปีการศึกษามีการประกาศนโยบายอย่างชัดเจน แต่พอเริ่มจัดการศึกษาอย่างจริงจัง เจ้าสำนักกับไม่สนใจในกระบวนการจัดการศึกษา รอหวังเพียงผลที่เกิดจากการสอบผ่านสนามหลวงเท่านั้น จึงทำให้ผลของการสอบสนามหลวงทั้งนักธรรมและบาลีได้น้อย ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 8 (20/1/2567) กล่าวตรงกันว่า นโยบายและวิสัยทัศน์ของเจ้าสำนักขาดความชัดเจน ไม่เป็นรูปธรรม เพราะขาดการปฏิบัติหรือติดตามอย่างสม่ำเสมอ

ดังนั้น จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องหลายท่าน ให้ความเห็นด้านแนวคิดจัดการศึกษาของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงมักไปในทิศทางเดียวกัน โดยเฉพาะนโยบายจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและบาลี มีการประกาศเป็นนโยบายอย่างชัดเจน แต่ขาดการปฏิบัติ กำกับ และติดตาม อย่างเสมอต้นเสมอปลาย จึงทำให้นโยบายของสำนักศาสนศึกษาไม่ถูกปฏิบัติจนเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะผลสัมฤทธิ์ที่เด่นชัดคือผลสอบผ่านสนามหลวงของแต่ละปีการศึกษา

4.1.2 หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรม

หลักสูตรพระปริยัติแผนกธรรมของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง ใช้รูปแบบหลักสูตรเดียวกันกับการประกาศกำหนดใช้หลักสูตรของแม่กองธรรมสนามหลวง ซึ่งในประเด็นนี้ ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 3 (16/1/2567) กล่าวว่า หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมไม่มีความแตกต่างจากหลักสูตรของทุกสำนักที่จัดการเรียนการสอนแผนกนี้ โดยใช้หลักสูตรทั้งระดับนักธรรมตรี นักธรรมโท และนักธรรมเอก ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงจัดทำไว้ และยังมีการนำมาใช้จัดการเรียนการสอนจนถึงปัจจุบันนี้ ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 9 (20/1/2567) กล่าวว่า หลักสูตรของสำนักเรียนขึ้นอยู่กับการกำหนดของแม่กองธรรมสนามหลวง ส่วนเนื้อหามีการปรับเปลี่ยนน้อยมาก จึงทำให้ไม่มีความสอดคล้องกับยุคสมัย สอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 8 (20/1/2567) ที่กล่าวว่า หลักสูตรนักธรรมต้องอิงอยู่กับหลักสูตรของแม่กองธรรมสนามหลวง ส่วนเนื้อหาในการสอนในแต่ละครั้ง จะต้องพิจารณาจากสภาพของผู้เรียนเป็นหลัก เพราะเนื้อหาในบางรายวิชามีมาก ต้องอาศัยทักษะทั้งด้านความจำและคิดวิเคราะห์ บางรายวิชามีหัวข้อมากต้องอาศัยทั้งความจำและความเข้าใจ แต่บางรายวิชาใช้ความจำน้อย แต่ใช้ความคิดความเข้าใจมาอธิบายเป็นต้น ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 7 (20/1/2567) กล่าวว่า ถึงหลักสูตรนักธรรมจะเป็นหลักสูตรเก่า แต่ก็ได้รับการปรับปรุงมาโดยตลอด โดยเฉพาะการตีความหรืออธิบายความในเนื้อหาของแต่ละรายวิชา ให้มีความง่ายต่อการศึกษาของผู้เรียน ดังจะเห็นได้จากหนังสือเรียนที่มีความหลากหลายที่แต่ละสำนักพิมพ์พยายามผลิตมานำเสนอ ทำให้เกิดการแข่งขันเพื่อสร้างความเข้าใจในเนื้อหา ซึ่งในอดีตมีเพียงโรงพิมพ์เดียวที่ทำการจัดพิมพ์

หลังสือเรียน คือโรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย จึงทำให้สำนวนหรือเนื้อหาของการอธิบายตีความมีเพียงสำนวนเดียว

ดังนั้น หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกนักธรรมของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง จึงไม่มีความแตกต่างจากของแม่กองธรรมสนามหลวง หรือของสำนักเรียนอื่น ๆ ที่จัดให้มีการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ส่วนการจะทำให้เนื้อหามีความยากหรือง่ายต่อผู้เรียนนั้น ขึ้นอยู่กับหนังสือประกอบการเรียนและกระบวนการสอนของครูแต่ละท่าน ที่จะออกแบบการเรียนการสอนอย่างไรให้มีความสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของผู้เรียน

4.1.3 กระบวนการเรียนการสอน

กระบวนการจัดการเรียนการสอนของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 10 (21/1/2567) กล่าวว่า มีความชัดเจนเป็นรูปธรรม เนื่องจากมีความพร้อมในหลาย ๆ ด้าน และมีแบบแผนที่บูรพาจารย์ในอดีตได้ยึดถือปฏิบัติต่อ ๆ กันมา ในยุคเริ่มแรกการจัดการศึกษาของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงแผนกธรรม นักเรียนยังไม่มีการเรียนหลายแผนก ต่อมาเมื่อยุคการศึกษาของวัดเจดีย์หลวงรุ่งเรืองมากขึ้น มีทั้งการศึกษาแผนกนักธรรมและบาลี แผนกสายสามัญ และระดับอุดมศึกษา ส่วนผู้เรียนก็เป็นนักเรียนกลุ่มเดียวกัน ซึ่งภาคกลางวันจะเป็นการเรียนแผนกสายสามัญ และระดับอุดมศึกษา ส่วนภาคกลางคืนจะเป็นการเรียนแผนกนักธรรมและบาลี นักเรียนบางรูปจึงมีความเหนื่อยล้ากับการศึกษา ซึ่งในประเด็นนี้ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 7 (20/1/2567) กล่าวว่า ผู้เรียนมีการเรียนหลายแผนกเกินไป จึงทำให้ผู้เรียนมีความเหนื่อยล้าต่อการเข้าชั้นเรียนในเวลาเย็น ซึ่งเป็นเวลาที่จำกัดเนื่องจากถูกบีบจากการจัดการศึกษาของแผนกสายสามัญ ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 8 (20/1/2567) กล่าวว่า เวลาเรียนของแผนกธรรมมีความเหมาะสมตามสภาพ เนื่องจากนักเรียนต้องเรียนหลายแผนก จึงทำให้มีเวลาเรียนไม่เต็มที่ ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 10 (21/1/2567) กล่าวว่า สำนักศาสนศึกษามีบริบทที่ไม่เอื้อต่อการจัดการศึกษามากนัก เนื่องจากผู้เรียนต้องเรียนตอนกลางคืน ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ผู้เรียนมีความเหนื่อยล้าจากการศึกษาภาคกลางวันมาแล้ว

ดังนั้น เวลาสำหรับจัดการเรียนการสอนของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง จึงเป็นการจัดตามสภาพความเป็นจริงเท่าที่จะสามารถบริหารจัดการได้ เพื่อเป็นการรักษาและสืบทอดพระปริยัติธรรมแผนกธรรมของคณะธรรมยุติกนิกายในล้านนา ซึ่งถือว่าวัดเจดีย์หลวงเป็นศูนย์กลางหรือจะกล่าวได้ว่า สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงเป็นเพียงหนึ่งเดียวของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนาเชียงใหม่ ที่ยังคงมีการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมอย่างเป็นระบบ

การกำหนดตัวครูผู้สอนในแต่ละปีการศึกษา อาจารย์ใหญ่สำนักศาสนศึกษาจะเป็นผู้สรรหาพระภิกษุภายในวัดเจดีย์หลวงที่จบนักธรรมชั้นเอกแล้ว มีความสามารถพอที่จะทำการสอนได้ แล้วส่งรายชื่อให้กับเจ้าสำนักเป็นผู้พิจารณาแต่งตั้งเพื่อปฏิบัติหน้าที่สอนในแต่ละชั้น จึงเป็นระบบแบบพี่สอนน้อง ส่วนรูปไหนจะสอนชั้นใดนั้น ขึ้นอยู่กับการเสนอตัวและการพิจารณาของอาจารย์ใหญ่เป็นขั้นต้น ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 7 (20/1/2567) ที่กล่าวว่า บุคลากรภายในวัดเจดีย์หลวงมีจำนวนจำกัด จึงต้องอาศัยใช้ระบบแบบพี่สอนน้อง เพื่อให้ขับเคลื่อนจัดการศึกษาภายในวัดเป็นไปได้ แต่บางครั้งครูผู้สอนต้องทำหน้าที่หลายบทบาท เช่น บางรูปต้องแสดงธรรมหรือสวดพระอภิธรรมในงาน

ศพ ซึ่งเป็นกิจที่จำเป็นและมักจัดในเวลาเดียวกับเวลาสอนของครู ครูผู้สอนจำต้องแบ่งเวลาเพื่อปฏิบัติศาสนกิจ จึงทำให้ภาระงานสอนไม่สามารถทำได้เต็มที่ และยังกล่าวอีกว่า ครูสอนนักธรรมชั้นตรีส่วนมากจะเป็นครูใหม่ จึงมีความตื่นตัวกับการเรียนรู้ภาระงานสอนค่อนข้างมาก สำหรับนักธรรมชั้นโทและชั้นเอกจะเป็นครูที่มีประสบการณ์สูง สามารถวางแผนและกำหนดแผนการสอนของตนเองได้ชัดเจน จึงทำให้ผลการสอบที่ออกมาเป็นที่น่าพอใจ

ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 8 (20/1/2567) กล่าวว่าเพิ่มเติมว่า ครูบางรูปที่ยังศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา บางครั้งก็มีเวลาเข้าสอนน้อย เนื่องจากภาระงานส่วนตัวด้านการศึกษายังไม่เสร็จสิ้น แต่ส่วนมากมักจะสอนกันอย่างเต็มที่ มีเพียงส่วนน้อยที่สอนไม่เต็มเวลา ถึงกระนั้นก็สามารถส่งผลกระทบต่อการจัดการศึกษาโดยรวมได้ ส่วนนักเรียนในสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงแผนกธรรมเป็นพระภิกษุสามเณรที่พักอาศัยอยู่ภายในบริเวณวัดเจดีย์หลวง นโยบายของเจ้าอาวาสวัดเจดีย์หลวงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันด้านการศึกษา คือการส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรที่อาศัยอยู่ในวัดต้องศึกษาเล่าเรียน โดยเฉพาะสามเณรรูปใดที่ยังไม่จบนักธรรมชั้นเอก จะต้องเข้าเรียนนักธรรมตามชั้นที่ตนยังต้องศึกษาอยู่ ส่วนพระภิกษุที่บวชใหม่ยังไม่พ้นนวกภูมิ คือ 5 พรรษา ต้องเข้ารับการศึกษานักธรรมตามชั้นที่ตนต้องศึกษาอยู่เช่นกัน

นอกจากนี้ กระบวนการเรียนการสอนของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 3 (16/1/2567) กล่าวว่า ในอดีตเป็นแบบการท่องจำ เห็นได้จากวิธีการของครูสอนนักธรรม จะเน้นให้ท่องจำก่อนทำการเรียนการสอนทุกครั้ง โดยเฉพาะการท่องหนังสือ “นวโกวาท” เป็นปฐมบทของการเรียนการสอน เน้นให้นักเรียนจำในหลักสูตร ไม่ว่าจะเป็นนักธรรมชั้นตรี ชั้นโท หรือชั้นเอก ยังไม่เน้นการวิเคราะห์ เป็นการสอนตามตัวอักษรในตำรา อีกอย่างที่เห็นได้ชัดคือเน้นการเขียน โดยให้นักเรียนเน้นการเขียน เพื่อให้มีความชำนาญจะได้ช่วยให้สอบผ่านในชั้นนั้น ๆ ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 10 (21/1/2567) กล่าวว่า การสอนของครูแต่ละท่านมีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับศักยภาพและประสบการณ์ของตัวครู ครูท่านไหนมีศักยภาพและประสบการณ์สอนสูง ก็สามารถจัดการเรียนการสอนได้เป็นอย่างดี ส่วนครูท่านไหนมีศักยภาพและประสบการณ์สอนน้อย การจัดการเรียนการสอนอาจจะเกิดปัญหา โดยเฉพาะกับตัวผู้เรียน

ดังนั้น จากการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องในประเด็น เรื่องกระบวนการเรียนการสอนของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง ส่วนมากจะให้ความสำคัญกับศักยภาพของสำนักศาสนศึกษาที่สามารถจัดการเรียนการสอนได้ โดยมีความพร้อมทั้งด้านบุคลากร ด้านอาคารสถานที่ ด้านอุปกรณ์ หรือแม้กระทั้งตัวผู้เรียน ถึงแม้บางอย่างจะไม่มีการปรับเปลี่ยนหรือเกิดการพัฒนาอย่างการศึกษาทางโลกก็ตาม ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 8 (20/1/2567) กล่าวว่า การจัดการเรียนการสอนของครูบางครั้งมีการนำสื่อทางเทโนโลยีเข้าช่วย แต่ยังขาดการผลิตสื่อการสอนด้วยตนเอง สำหรับครูใหม่ที่ยังไม่มีประสบการณ์สอนมักจะใช้วิธีการสอนในรูปแบบเดิมคือเขียนหน้ากระดานแล้วอธิบาย

4.1.4 การวัดผลประเมินผล

สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 1 (9/1/2567) กล่าวว่า ปัจจุบันเป็นสนามสอบแผนกธรรมของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจาก 3 จังหวัด คือ จังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน และแม่ฮ่องสอน โดยเป็นสนามสอบแผนกธรรมทั้ง 3 ระดับ ภายใต้การ

กำกับดูแลของสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง ฉะนั้น การวัดผลและประเมินผลของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงแผนกธรรม เป็นการดำเนินงานร่วมกันกับสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง ซึ่งจะมีการจัดสอบเพียงปีละ 1 ครั้ง โดยสอบพร้อมกันทั่วประเทศ ทางแม่กองธรรมสนามหลวงจะเป็นผู้รับผิดชอบในการออกข้อสอบ ตรวจข้อสอบ แจ้งผลการสอบ ทำใบประกาศนียบัตร และในการออกข้อสอบของกองธรรมสนามหลวงนั้น จะมีการรวบรวมข้อสอบจากคณะกรรมการหลายรูป โดยมีคณะกรรมการพิเศษตรวจคัดเลือกอีกชั้นหนึ่ง ลักษณะของปัญหาจะถามความจำ ความเข้าใจ ความคิดเห็น หรือการวิจารณ์ คละเคล้ากันไป และเป็นข้อสอบแบบอัตนัย ส่วนขั้นตอนในการจัดสอบต้องใช้ระเบียบตามที่สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวงกำหนดไว้เท่านั้น

ส่วนรูปแบบของการจัดสอบธรรมสานามหลวง สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวงจะมีประกาศระเบียบปฏิบัติทุกขั้นตอน เริ่มตั้งแต่กระบวนการส่งรายชื่อเพื่อขอเข้าสอบ วิธีปฏิบัติในการสอบ การลงโทษผู้ประพฤติทุจริตในการสอบ วิธีการเก็บรวบรวมข้อสอบส่ง วิธีการตรวจข้อสอบ เกณฑ์การให้คะแนน สุดท้ายคือการประกาศรายชื่อผู้สอบผ่าน ฉะนั้น กระบวนการของการวัดผลและประเมินผลสำนักศาสนศึกษาหรือสำนักเรียนทุกแห่ง จะต้องถือปฏิบัติตามประกาศของสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวงเท่านั้น รวมถึงข้อสอบก็ต้องเป็นข้อสอบกลางที่ผ่านการตรวจสอบจากคณะกรรมการที่แม่กองธรรมแต่งตั้ง ส่วนการตรวจข้อสอบของนักธรรมชั้นตรีจะมีประกาศให้ตรวจในเขตของละภาค ส่วนจะเป็นพื้นที่ของจังหวัดและวัดอะไรขึ้นอยู่กับการพิจารณาเห็นชอบของเจ้าคณะภาคนั้น ๆ สำหรับนักธรรมชั้นโทและเอก แม่กองธรรมสนามหลวงกำหนดให้ตรวจในส่วนกลาง

ดังนั้น จากการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องในประเด็นการวัดผลและประเมินนี้ มีความเห็นที่สอดคล้องและแตกต่างกัน ดังนี้ ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 3 (16/1/2567) กล่าวว่า การวัดผลและประเมินผลแผนกธรรม การทำข้อสอบจะใช้วิธีการเขียนตอบเท่านั้น เป็นการวัดผลแบบอัตนัย ใช้วิธีการเขียนแบบบรรยายให้มีความถูกต้องมากที่สุด ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของการวัดผลและประเมินผลของแผนกธรรม และการจัดสอบวัดผลจะจัดขึ้นเพียงครั้งเดียวต่อปี แต่วิธีการปฏิบัติและกระบวนการจัดสอบในปัจจุบันมีการปรับปรุงพัฒนา อย่างเช่นการจัดส่งข้อสอบ ในอดีตใช้บุคคลหรือคณะบุคคลที่แม่กองธรรมสนามหลวงประกาศแต่งตั้ง ให้เป็นผู้นำข้อสอบมาจัดส่งยังสนามสอบนั้น ๆ ส่วนปัจจุบันเป็นการส่งข้อสอบผ่านระบบเว็บไซต์ของแม่กองธรรมสนามหลวง โดยใช้รหัสผ่านเพื่อเข้าสู่ระบบเป็นต้น แต่การสอบยังคงมีการวัดผลและประเมินผลเพียงครั้งเดียวต่อปี ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 9 (20/1/2567) กล่าวว่า การวัดผลและประเมินผลของแม่กองธรรมสนามหลวงมีเพียงการสอบผ่านกับสอบตกเท่านั้น จึงทำให้นักเรียนไม่มีโอกาสในการแก้ตัว หากสอบตกกระบวนการเรียนจะต้องกลับมาเริ่มต้นเรียนใหม่ในเนื้อหาเดิมอีกตลอดปีการศึกษานั้น ๆ แต่หากจะพิจารณาในอีกมุมหนึ่ง ซึ่งเป็นปัญหาสำหรับการจัดการเรียนการสอนของครูในยุคปัจจุบันนี้ คือปัญหานักเรียนถูกสื่อ social media ครอบงำ จนทำให้ขาดความสนใจในการเรียน จึงทำให้นักเรียนหลายรูปมีผลการสอบธรรมสนามหลวงไม่ผ่านตามเกณฑ์

สำหรับแนวทางส่งเสริมนักเรียนของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง เพื่อจะให้สอบผ่านธรรมสนามหลวงในแต่ละชั้นปีนั้น ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 8 (20/1/2567) กล่าวว่า สำนักศาสนศึกษามีการจัด

อบรมก่อนสอบ 15 วัน โดยการใช้ข้อสอบเก่าของแม่กองธรรมสนามหลวงมาทดสอบ และจะมีการเก็บสะสมคะแนนในแต่ละวัน หากใครได้คะแนนมากตามเกณฑ์ที่กำหนด จะมีรางวัลสนับสนุนตามลำดับคะแนน เช่น รูปที่ได้คะแนนมากเป็นอันดับ 1 จะได้เงินรางวัล 1,000 บาท เป็นต้น ส่วนรูปที่ได้อันดับรองลงมา ก็จะได้เงินรางวัลลดหลั่นกันตามลำดับ หรือบางห้องครูผู้สอนเองอาจจะมีการอบรมฝึกให้ทำข้อสอบก่อนอบรมใหญ่ของสำนักศาสนศึกษาก็ได้ ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 7 (20/1/2567) ที่กล่าวว่า นักเรียนในสังกัดสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงที่สอบผ่านนักธรรมในแต่ละชั้น จะได้รับเงินรางวัลตามนโยบายของเจ้าสำนักศาสนศึกษารูปละ 2,000 บาท เพื่อเป็นการกระตุ้นส่งเสริมและให้เป็นรางวัลกำลังใจแก่ผู้สอบผ่าน และเป็นการกระตุ้นนักเรียนที่สอบไม่ผ่านให้มีความวิริยะตั้งใจศึกษาเล่าเรียน และสอบให้ผ่านเพื่อจะได้รางวัลเหมือนกับนักเรียนที่สอบผ่าน

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าการวัดผลและประเมินผลของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง เป็นการจัดประเมินผลตามรูปแบบและกระบวนการของแม่กองธรรมสนามหลวง โดยใช้สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงเป็นสนามสอบตามประกาศของสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง ส่วนบุคลากรดูแลสนามสอบ สำนักงานเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน แม่ฮ่องสอน (ธ) จะทำเป็นคำสั่งแต่งตั้งให้เจ้าคณะในเขตปกครองของคณะธรรมยุติกนิกายทุกรูป ร่วมถึงเลขานุกการของเจ้าคณะทุกรูปเป็นกรรมการสนามสอบ นอกจากนี้ สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงยังมีการกระตุ้นให้นักเรียนมีความตื่นตัวกับการสอบธรรมสนามหลวง ด้วยการจัดอบรมก่อนสอบทุกครั้ง และมีการประกาศให้รางวัลสำหรับผู้สอบได้คะแนนดีในขณะจัดอบรม รวมถึงนักเรียนผู้สอบผ่านธรรมสนามหลวงทุกรูปทุกชั้น

4.2 รูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี

สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง เป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรมที่มีการจัดการเรียนการสอนทั้งแผนกธรรมและบาลี รวมถึงเป็นสนามสอบแผนกธรรมประจำจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน แม่ฮ่องสอน ของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ส่วนการจัดการศึกษาแผนกบาลีนั้น สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงเป็นเพียงสถานที่จัดการเรียนการสอนตามกำลัง เนื่องจากมีข้อจำกัดด้านบุคลากร โดยเฉพาะครูผู้สอนในชั้นประโยคสูงไม่มี ดังนั้น นักเรียนตั้งแต่ประโยค 5 ขึ้นไปที่ต้องการจะศึกษาต่อ ต้องไปอาศัยเรียนกับสำนักใหญ่ของคณะมหานิกาย อย่างเช่นในปัจจุบัน แม่กองบาลีสนามหลวงกำหนดให้วัดสวนดอกเป็นสถานที่จัดการเรียนการสอนบาลีประโยคสูง จนถึงเปรียญธรรม 9 ประโยค หรืออีกทางเลือกคือการย้ายไปอยู่สำนักอื่นของคณะธรรมยุติกนิกายที่มีการจัดการเรียนการสอนประโยคสูง เช่น กรุงเทพมหานคร เป็นต้น ส่วนทางเลือกสุดท้ายคือการศึกษาด้วยตนเอง

4.2.1 แนวคิดการจัดการศึกษา

การจัดการศึกษาภาษาบาลีในอดีตของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 2 (15/1/2567) กล่าวว่า เริ่มมีการจัดการศึกษาอย่างจริงจัง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2471 สมัยพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) ซึ่งเดินทางขึ้นมายังดินแดนล้านนาเชียงใหม่ตามคำอาราธนาของพลตรีเจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ในขณะนั้น เพื่อมารับหน้าที่เป็นเจ้าอาวาสบูรณปฏิสังขรณ์วัดเจดีย์

หลวง รวมถึงเพื่อจัดตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา สิ่งที่ท่านวางเป็นรากฐานให้กับวัดเจดีย์หลวงในขณะนั้น คือรูปแบบการจัดการศึกษาด้านนักธรรมและบาลี การวางรากฐานในเบื้อต้นท่านเดินทางมาพร้อมกับคณะสงฆ์วัดบรมนิวาส กรุงเทพมหานคร ได้นำการศึกษาพระปริยัติธรรมมาเปิดดำเนินการจัดการเรียนการสอนขึ้นเป็นครั้งแรก โดยกำหนดทำพิธีเปิดโรงเรียนขึ้นในวันพฤหัสบดีที่ 31 พฤษภาคม 2471 ช่วงเวลา 17.00 น. มีพิธีเจริญพระพุทธมนต์ในพระวิหารหลวงพอประมาณ ตอนเช้าของวันศุกร์ที่ 1 มิถุนายน 2471 เวลา 07.00 น. มีพิธีถวายอาหารบิณฑบาตพระสงฆ์ที่มาเจริญพระพุทธมนต์และพระภิกษุสามเณรที่เป็นครูและนักเรียน เมื่อพระสงฆ์สามเณรฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว พระอุบาลีคุณูปาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) ได้แสดงพระธรรมเทศนา 1 กัณฑ์ เสร็จแล้วได้ทำพิธีเปิดโรงเรียน โดยคณะครูเปิดสอนเป็นปฐมฤกษ์บนพระวิหารหลวง ซึ่งมีพระมหาผิวเริ่มสอนบาลีและธรรมบท ส่วนพระมหาผลเริ่มสอนนักธรรม จนพอสมควรแก่เวลาก็เป็นอันเสร็จพิธี

ต่อมาหลังจากพระอุบาลีคุณูปาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) ได้เดินทางกลับไปวัดบรมนิวาส กรุงเทพมหานคร คณะพระลูกศิษย์ที่ติดตามมากับท่านหลายรูป ได้อยู่ปฏิบัติศาสนกิจต่อจากท่านทั้งการเป็นเจ้าอาวาส ทั้งเป็นครูสอนนักธรรมและบาลีที่สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง จึงทำให้การจัดการศึกษาของวัดเจดีย์หลวงได้รับการรักษาและฟื้นฟูมาโดยตลอด แต่ความเจริญรุ่งเรืองและความซบเซาของการศึกษาในแต่ละยุคมีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับความเอาใจใส่ของเจ้าอาวาสในแต่ละยุค รวมถึงสถานการณ์ของบ้านเมือง หากแต่การจัดการศึกษาทั้งแผนกธรรมและบาลีเป็นสิ่งจำเป็นที่เจ้าอาวาสของวัดเจดีย์หลวงทุกรุ่น จะต้องจัดให้มีการเรียนการสอนมาโดยลำดับสืบต่อมาจนถึงทุกวันนี้

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของสำนักศาสนศึกษวัดเจดีย์หลวง มีบทบาทหน้าที่ วิสัยทัศน์ ปรัชญา วัตถุประสงค์ ยุทธศาสตร์ พันธกิจ นโยบาย การบริหารจัดการ และโครงสร้างการบริหารงานเหมือนกับพระปริยัติธรรมแผนกธรรม เนื่องจากพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเป็นเพียงแผนกหนึ่งที่อยู่ภายใต้การบริหารงานของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง แต่หากจะพิจารณาถึงวิถีปฏิบัติเรื่องแนวคิดการจัดการศึกษาของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 8 (20/1/2567) กล่าวว่า การบริหารจัดการส่วนมากเป็นอำนาจหน้าที่ของอาจารย์ใหญ่ เจ้าสำนักเป็นเพียงผู้กำหนดนโยบาย และส่งเสริมให้เกิดการจัดการศึกษาอย่างเป็นระบบ แต่ความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนโยบายและวิสัยทัศน์ไม่มีความเป็นรูปธรรม เนื่องจากขาดการส่งเสริมและติดตามอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 7 (20/1/2567) ที่กล่าวว่า นโยบายและวิสัยทัศน์ในช่วงต้นปีการศึกษามีการประกาศอย่างชัดเจน และมีการขับเคลื่อนในช่วงระยะต้น แต่หลังจากการจัดสอบนักธรรมเสร็จแล้ว การนัดประชุมเพื่อสอบถามติดตามการเรียนการสอนไม่มี จึงทำให้นโยบายและวิสัยทัศน์แผนกบาลีมีความหย่อนยาน เป็นเหตุให้นโยบายไม่ถูกสนอง ทำให้บรรยากาศการเรียนการสอนแผนกบาลีมีความซบเซา โดยเฉพาะนักเรียนที่เป็นพระภิกษุสามเณรในวัดเจดีย์หลวง ซึ่งตามนโยบายสามเณรต้องเข้าเรียนทุกรูป ส่วนพระภิกษุที่ยังไม่พ้น 5 พรรษาต้องเข้าเรียนเช่นกัน แต่ความเป็นจริงในหลักปฏิบัติของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง ไม่ได้บังขับให้ผู้เรียนทุกรูปต้องเข้าชั้นเรียน หากแต่เอาความสมัครใจของพระภิกษุสามเณรที่สนใจจะศึกษาภาษาบาลีเท่านั้น

ฉะนั้น แนวคิดในการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง ใช้แนวคิดและมีโครงสร้างการบริหารงานเดียวกันกับแผนกนักธรรม ภายใต้การบริหารงานของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง ใช้อาคารสถานที่เดียวกันสำหรับบริหารงานและจัดการศึกษา คือ อาคาร “ญสส” ของโรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน ลักษณะการจัดการมีรูปแบบที่ชัดเจน เนื่องจากมีการจัดโครงสร้างการบริหารงานที่เป็นรูปธรรม จึงทำให้ขับเคลื่อนการจัดการเรียนการสอนแผนกบาลีเป็นไปได้ตามอัตภาพ โดยเฉพาะบาลีประโยค 1-2 ถึงประโยค ป.ธ. 3 ส่วนประโยคสูงขึ้นไปกว่านี้มักจะมีปัญหาเรื่องไม่มีครูผู้สอน ด้านการขับเคลื่อนนโยบายให้มีประสิทธิภาพ ผู้ให้สัมภาษณ์มีความเห็นตรงกันว่ายังเป็นปัญหา เนื่องจากการศึกษาแผนกบาลียังมีคำถามสำหรับผู้เรียนอยู่หลายประเด็น โดยเฉพาะประเด็นคำถามเรื่องเรียนแล้วจะนำไปใช้อะไร ทั้ง ๆ ที่นักเรียนหลายคนมองว่าเนื้อหาที่จะเรียนมีความยาก แต่เพื่อการดำรงไว้ซึ่งหลักสูตรและการเข้าใจในพระสัจจธรรมมากยิ่งขึ้น หน้าที่อย่างหนึ่งของคณะสงฆ์ไทยคือการส่งเสริมให้เกิดการศึกษาภาษาบาลี

4.2.2 หลักสูตพระปริยัติธรรมแผนกบาลี

การจัดการเรียนการสอนของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงแผนกบาลี จะใช้หลักสูตรตามประกาศของสำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวงทุกระดับชั้นที่ทำการเรียนการสอน เช่นเดียวกับสำนักเรียนอื่น ๆ จะแตกต่างก็เพียงแต่หนังสือประกอบเพิ่มเติม ซึ่งในประเด็นนี้ ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 7 (20/1/2567) กล่าวว่า หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเป็นหลักสูตรเก่า หากแต่บางส่วนได้รับการปรับปรุงพัฒนา โดยเฉพาะด้านเนื้อหามีการผลิตตำราประกอบการเรียนการสอนที่หลากหลาย แม่กองบาลีสนามหลวงก็มีการเปิดกว้างสามารถให้ใช้ตำราประกอบการเรียนได้หลายรูปแบบ ไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นตำราของแม่กองบาลีสนามหลวงเท่านั้น แต่ตำราหลักยังคงใช้ตำราที่มาจากโรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย สอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 8 (20/1/2567) ที่กล่าวว่า สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงมีการใช้หนังสือจากหลายสำนักพิมพ์ เพื่อให้ผู้เรียนได้ศึกษาจากหนังสือที่เป็นสำนวนปัจจุบัน ซึ่งหนังสือฉบับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นหนังสือที่มีสำนวนโบราณและยากสำหรับผู้เรียนในยุคปัจจุบัน ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 4 (17/1/2567) กล่าวว่า หลักสูตรภาษาบาลีของคณะสงฆ์ไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นการศึกษาเพื่อเรียนรู้ตามตัวอักษรเป็นส่วนมาก ยังขาดการต่อยอดเพื่อนำไปสู่การคิดวิเคราะห์ และนำไปใช้ได้อย่างแท้จริง

เมื่อกล่าวโดยสรุป จะเห็นได้ว่าสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงเป็นเพียงผู้นำหลักสูตรมาใช้เช่นเดียวกับสำนักศาสนศึกษาหรือสำนักเรียนอื่น ๆ ซึ่งเป็นหลักสูตรดังเดิมที่มีพัฒนาการมาจากหลักสูตรการศึกษาเดิมของคณะสงฆ์ไทย ซึ่งเป็นหลักสูตรภายใต้การดูแลของแม่กองธรรมสนามหลวง สำนักเรียนหรือสำนักศาสนศึกษามีหน้าที่เพียงจัดการเรียนการสอนเช่นเดียวกับแผนกธรรม ไม่สามารถจะเป็นผู้กำหนดหรือสร้างหลักสูตรขึ้นมาใหม่ได้ ซึ่งหนังสือหรือตำราเรียนหลักจะใช้ฉบับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ส่วนหน้าที่ครูคือการสอนนักเรียนให้เรียนรู้ตามหลักสูตรให้ได้มากที่สุด และสร้างคววามเข้าใจโดยใช้หนังสือประกอบการเรียนการสอนที่เป็นสำนวนใหม่ ง่ายต่อการเรียนรู้และเข้าใจของผู้เรียน

4.2.3 กระบวนการเรียนการสอน

รูปแบบการเรียนการสอนของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 4 (17/1/2567) กล่าวว่า ตั้งแต่ระดับเปรียญตรี (ประโยค 1-2 ถึง ป.ธ. 3) และเปรียญโท (ป.ธ. 4 ถึง ป.ธ. 6) ส่วนมากจะเป็นระบบแบบพี่สอนน้อง เช่นเดียวกับการจัดการศึกษาแผนกธรรม ในส่วนของเปรียญเอกตั้งแต่ประโยค ป.ธ. 8 ถึง ป.ธ. 9 ในสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงไม่มีเปิดสอน เพราะหาครูผู้มีความรู้ความชำนาญในประโยคสูงได้ยาก นักเรียนที่ต้องการจะศึกษาในประโยคชั้นสูง ต้องเดินทางไปเรียนยังโรงเรียนพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่ คือ วัดสวนดอก

ส่วนการเปิดการเรียนการสอนจะอิงอยู่กับส่วนกลาง คือ วัดสามพระยา กรุงเทพมหานคร โดยแบ่งออกเป็น 3 ภาค คือ (1) ภาควิสาขะ เริ่มตั้งแต่ขึ้น 1 ค่ำ เดือน 6 จนถึงขึ้น 9 ค่ำเดือน 8 (2) ภาคพรรษา เริ่มตั้งแต่แรม 9 ค่ำ เดือน 8 จนถึงขึ้น 13 ค่ำ เดือน 11 (3) ภาคปวารณา เริ่มตั้งแต่ขึ้น 1 ค่ำ เดือน 12 จนถึงแรม 13 ค่ำ เดือนยี่ โดยปกติจะมีการกำหนดเวลาเริ่มเรียนไว้ตั้งแต่เวลา 08.45 น. ถึง 10.30 น. และเวลา 13.00 น. ถึง 16.30 น. และปิดเรียนในวันโกน (ก่อนวันพระ 1 วัน) กับวันพระ นอกจากนั้น เป็นดุลพินิจของเจ้าสำนักจะเห็นสมควรพิจารณา กำหนดเวลาเปิด- ปิดให้เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นนั้น ๆ หรือเหตุการณ์อันสมควรก็ได้ ทั้งนี้ เพราะปีหนึ่งสำนักศึกษาบาลี จะต้องมีเวลาเรียนไม่น้อยกว่า 300 ชั่วโมง

วันเปิดทำการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ของสำนักศาสนวัดเจดีย์หลวงวันแรกของปีการศึกษา โดยปกติจะถือเอาวันที่ 1 พฤษภาคม ของทุกปีเช่นเดียวกับแผนกธรรม แต่โดยมากวันเปิดเรียนของสำนักศาสนศึกษาจะถูกเลื่อนออกไป หลังการจัดงานประเพณีบูชาเสาอินทขีล โดยใช้วันเปิดเรียนกับวันปฐมนิเทศเป็นวันเดียวกันกับของแผนกธรรม เหตุผลเพราะว่าจะได้เริ่มจัดการเรียนการสอนทั้งแผนกธรรมและบาลีไปพร้อมกัน ร่วมถึงกรณีนักเรียนเก่าส่วนมากอยู่ต่างจังหวัด มักจะเดินทางกลับมาวัดที่พักอาศัยในช่วงใกล้เปิดเรียนของโรงเรียนสายสามัญเท่านั้น ส่วนกิจกรรมก่อนเปิดเรียนจะมีการจัดปฐมนิเทศนักเรียน โดยมีเจ้าสำนักศาสนศึกษาเป็นประธานให้โอวาส ต่อจากนั้นจะเป็นคณะครูร่วมกันให้ข้อคิดพอสมควร เสร็จจากนั้น ครูใหญ่และเลขานุการสำนักเรียน พร้อมทั้งคณะครูผู้สอน จะทำการจัดแบ่งห้องเรียนตามจำนวนชั้น หากชั้นใดมีนักเรียนมากก็จะแบ่งออกเป็นหลายห้อง ซึ่งไม่มีการกำหนดตายตัวว่า แต่ละห้องจะต้องมีจำนวนนักเรียนเท่าไรต่อครู 1 รูป ต่อจากนั้น วันถัดมาถึงจะมีการทำการเรียนการสอนกันตามปกติ

การจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จะเป็นการจัดเพียงรอบเดียว ไม่มีแบ่งเป็น 2 ภาคการศึกษา เหมือนการจัดการศึกษาสายสามัญ นอกจากนักเรียนบาลีประโยคต้นที่สอบเก็บได้ในสมัยแรกบางรายวิชา จะต้องสอบซ่อมในสมัยที่สอง สำนักศาสนศึกษาจึงจะเปิดให้มีการเรียนการสอนเป็นรอบที่ 2 แต่โดยมากจะเป็นการรับผิดชอบของครูสอนเดิม ส่วนวันสิ้นสุดการเรียนการสอนของแต่ละชั้น คือ 1 วันก่อนสอบบาลีสนามหลวงของแต่ละชั้น ด้านกระบวนการเรียนการสอนในแต่ละสัปดาห์ สำนักศาสนศึกษากำหนดให้แผนกบาลีจัดการเรียนการสอนใน 2 ลักษณะ ดังนี้

1) สำหรับนักเรียนที่จบนักธรรมชั้นเอกแล้ว ให้เรียน 5 วันต่อสัปดาห์ แต่หากวันใดตรงกับวันธัมมัสสวนะ (วันพระ) ให้เลื่อนไปเรียนในวันเสาร์แทน

2) สำหรับนักเรียนที่ยังไม่จบนักธรรมชั้นเอก ให้เรียน 2 วันสุดท้านของสัปดาห์ (พฤหัสบดี/ศุกร์) แต่หากวันใดตรงกับวันธัมมัสสวนะ (วันพระ) ให้เลื่อนไปเรียนในวันเสาร์แทน

โดยสำนักเรียนจัดให้มีการเรียนการสอนในภาคค่ำ เริ่มเรียนตั้งแต่เวลา 18.00 – 21.00 น. หยุดเรียนในวันธัมมัสสวนะ วันอาทิตย์ และวันนักขัตฤกษ์

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์เก็บข้อมูลเชิงลึก ในประเด็นเรื่องเวลาของการจัดการเรียนการสอนนี้ ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 7 (20/1/2567) กล่าวว่า การเรียนภาษาบาลีเนื่องจากมีหลักสูตรและเนื้อหาที่ยาก การเรียนในแต่ละครั้งจำเป็นต้องใช้เวลานาน และเวลาเรียนที่สามารถจัดให้กับผู้เรียนได้มีเฉพาะภาคกลางคืนเท่านั้น เพราะภาคกลางวันผู้เรียนจะต้องเรียนพระปริยัติสายสามัญ จึงทำให้เวลาเรียนถูกบีบให้น้อยลง ไม่สามารถจัดให้มีเรียนอย่างของส่วนกลางได้ ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 8 (20/1/2567) กล่าวว่า เวลาสำหรับการจัดการเรียนการสอนต้องจัดตามสภาพ เนื่องจากนักเรียนต้องเรียนหลายแผนก ทำให้นักเรียนมีเวลาเรียนไม่เต็มที่ตามชั่วโมงที่ควรจะเป็น

ดังนั้น ประเด็นเรื่องเวลาด้านการจัดการเรียนการสอนของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง มีลักษณะเช่นเดียวกับแผนกธรรม เนื่องจากเป็นนักเรียนกลุ่มเดียวกันที่ต้องศึกษาทั้งแผนกนักธรรม แผนกบาลี และพระปริยัติสายสามัญ จึงทำให้สำนักศาสนศึกษาต้องบริหารจัดการให้นักเรียนกลุ่มนี้ได้ศึกษาเล่าเรียนทั้ง 3 แผนก จัดว่าเป็นการจักการศึกษาที่หนักทั้งครูผู้สอนและตัวผู้เรียน แต่หากพิจารณาจากสภาพความเป็นจริงแล้ว สำนักศาสนศึกษาจะจัดให้เกิดการเรียนการสอนได้ ต้องใช้เวลาในภาคค่ำเท่านั้น เพราะเวลานอกนั้นนักเรียนต้องศึกษาพระปริยัติธรรมสายสามัญ หากสำนักศาสนศึกษาไม่จัดการศึกษาในลักษณะเช่นนี้ การศึกษาแผนกบาลีของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในพื้นล้านนาเชียงใหม่อาจจะไม่มีให้เห็น จึงเป็นการจัดแบบจำยอมเพื่อรักษาการศึกษาภาษาบาลีให้คงอยู่ ถึงแม้การศึกษาภาษาบาลีในนามคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา จะมีสอบผ่านสนามหลวงไม่มากก็ตาม

4.2.4 การวัดผลประเมินผล

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี แม่กองบาลีเป็นผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับการออกปัญหา ส่วนการดำเนินการสอบในเขตต่างจังหวัด แม่กองบาลีจะมอบหมายให้เจ้าคณะภาคนั้น ๆ แต่งตั้งคณะกรรมการนำข้อสอบจากส่วนกลางไปยังสนามสอบทุกแห่ง โดยเปิดสอบในชั้นประโยค 1-2 และ ป.ธ. 3-4 แล้วนำใบตอบมาส่งแม่กองบาลีสนามหลวงเพื่อดำเนินการตรวจ โดยจะนิมนต์พระเถรานุเถระมาประชุมพร้อมกันในสถานที่ที่แม่กองบาลีกำหนด ส่วนประโยค ป.ธ. 5, 6, 7, 8 และ 9 ดำเนินการสอบในส่วนกลาง ตามที่แม่กองบาลีกำหนดให้เป็นสถานที่สอบ

การวัดผลและประเมินผลได้ใช้เกณฑ์ให้คะแนน เป็นตัวเลข โดยใช้วิธีการหักคะแนนเมื่อพบความผิดในการทำข้อสอบ ถ้าคะแนนที่ถูกหักออกไปเกินกำหนด ก็จะถือว่าสอบตกในวิชานั้น ๆ หลักเกณฑ์ในการหักคะแนนในวิชาต่าง ๆ มีดังนี้

1. วิชาบุรพภาค (สำหรับประโยค ป.ธ. 3)

1) วางรูปจดหมายผิด ให้ตก

2) วางย่อหน้าผิด หัก 2 คะแนน

3) ผิดวรรคตอนถึงเสียรูปหรือเสียความ หักแห่งละ 1 คะแนน

4) ใช้ตัวอักษรผิด หัก 1 คะแนน

เมื่อรวมแล้ว ถูกหักเกิน 12 คะแนน ถือว่าสอบตก (และจะถือว่าตกในวิชาอื่น ๆ ที่เหลือด้วย)

2. วิชาแปลไทยเป็นมคธ แปลมคธเป็นไทย และวิชาสัมพันธ์

1) ผิดศัพท์ เรียกชื่อสัมพันธ์ผิดในวิภัตติเดียวกัน หักศัพท์ละ 1 คะแนน

2) ผิดสัมพันธ์ (เรียกชื่อสัมพันธ์ผิดต่างวิภัตติหรือเข้าสัมพันธ์ผิด) หักแห่งละ 2 คะแนน

3) ผิดประโยค (เช่น ใช้ประโยคและกิริยาผิดบุรุษ) หักประโยคละ 6 คะแนน

ในทุกวิชา ถ้าตอบสับข้อ จะถูกหัก 2 คะแนนต่อ 1 วิชา ถ้าถูกหัก 1-6 คะแนน ให้ “3 ให้” ถ้าถูกหัก ตั้งแต่ 7 - 12 คะแนน ถือว่าให้ “2 ให้” แต่ถ้าถูกหักไป 13 – 18 คะแนน ให้ “1 ให้” ถ้าถูกหักไปเกิน 18 คะแนน ให้ “ 0 ให้” ถือว่าสอบตก

กระบวนการตรวจและประกาศผลสอบของแม่กองบาลีสนามหลวง เมื่อการดำเนินการสอบเสร็จสิ้นแล้ว ทางแม่กองบาลีสนามหลวงจะมีหนังสืออาราธนากรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ละมีคุณสมบัติถูกต้องตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ ทั้งจากส่วนกลางและส่วนภูมิภาคประชุม ตรวจข้อสอบพร้อมกัน ณ ศาลาประชุมสงฆ์ วัดสามพระยา เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร กำหนดให้วันแรม 2 ค่ำ เดือน 4 ของทุกปี รวมเวลาตรวจ 6 วัน หลังจากการตรวจเสร็จ ทางสำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวงจะทยอยประกาศผลการสอบให้ทราบอย่างเป็นทางการในวันสุดท้ายของการตรวจและวันถัดมา

ส่วนการวัดผลและประเมิลผลของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงแผนกบาลี เป็นการสอบร่วมกันกับคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกายที่สนามสอบวัดพระสิงห์ อำเมือง จังหวัดเชียงใหม่ สำนักศาสนศึกษามีหน้าที่จัดส่งรายชื่อนักเรียนผู้ขอเข้าสอบ ภายใต้สังกัดสำนักเรียนคณะจังหวัดเชียงใหม่ธรรมยุตและนำนักเรียนเข้าสู่สนามสอบตามวัน เวลา และสถานที่ที่สำนักแม่กองบาลีสนามหลวงกำหนด ในประเด็นของการออกข้อสอบในปัจจุบันนี้ ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 7 (20/1/2567) กล่าวว่า การออกข้อสอบของแม่กองบาลีสนามหลวงในปัจจุบัน มีเนื้อหาค่อนข้างง่ายขึ้นกว่าแต่ก่อน เพื่อเป็นการเอื้อให้กับนักเรียนจะสามารถสอบได้จำนวนมากขึ้น และครูผู้สอนบาลีก็จะสามารถกำหนดเนื้อหาในการสอนได้ง่ายขึ้น ไม่ต้องกังวลกับเนื้อหาในส่วนที่ยาก การจัดการเรียนการสอนแผนกบาลียังไม่มีความเข้มข้น จึงทำให้ผลสอบที่ออกมาสอบผ่านน้อย แต่มีนักเรียนที่สอบผ่านทุกปี ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 4 (17/1/2567) กล่าวว่า ขั้นตอน กระบวนการทั้งการสอบและการตรวจข้อสอบในทุกวันนี้มีความรวดเร็ว และมีความชัดเจน รวมถึงการประกาศผลสอบ เนื่องจากมีการนำสื่อโซเชียลมาช่วยในการประกาศผลสอบ ทำให้นักเรียนที่เข้าสอบสามารถรู้ผลสอบได้ โดยไม่ต้องรอประกาศรายชื่อผู้สอบผ่านจากสำนักงานเจ้าคณะจังหวัดเหมือนแต่ก่อน สอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 8 (20/1/2567) กล่าวว่า การจัดการศึกษาและการจัดสอบในปัจจุบันนี้ มีการนำเทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการจัดการเพิ่มมากขึ้น

ดังนั้น กระบวนการวัดผลและประเมินผล สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงไม่ได้เป็นสนามสอบแผนกบาลี จึงต้องนำนักเรียนส่งสอบร่วมกับสนามสอบของคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย หน้าที่ของสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงคือการจัดการเรียนการสอน และเตรียมความพร้อมให้กับนักเรียนบาลี

ที่จะเข้าสอบ ด้วยการจัดอบรมก่อนสอบ 15 วัน โดยคณะครูบาลีของสำนักเรียน จะจัดอบรมสำหรับนักเรียนบาลีประโยค 1-2 และประโยค ป.ธ. 3 เป็นหลัก สำหรับประโยคสูงกว่านี้ขึ้นไป ขึ้นอยู่กับครูผู้สอน การจัดอบรมในแต่ละครั้งจะได้รับการสนับสนุนการอบรมจากอาจารย์ใหญ่และคณะครูเป็นหลัก และการจัดอบรมเป็นเหมือนสร้างแรกกระเพื่อมด้านการศึกษาภาษาบาลี เพื่อให้นักเรียนมีความตื่นตัวก่อนสอบ ถึงแม้ผลสอบผ่านจะได้น้อยกว่าจำนวนส่งสอบอยู่มาก แต่ที่เป็นผลคือยังพอมีนักเรียนบางรูปสอบผ่านอยู่บ้างในแต่ละปีการศึกษา

4.3 รูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เป็นการศึกษารูปแบบหนึ่งของการศึกษาคณะสงฆ์ เป็นการศึกษาที่รัฐกำหนดให้มีขึ้นตามความประสงค์ของคณะสงฆ์ ซึ่งมีมูลเหตุสืบเนื่องมาจากการจัดตั้งโรงเรียนบาลีมัธยมศึกษาและบาลีวิสามัญศึกษา ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 12 (27/1/2567) กล่าวว่า หลังจากที่การศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง คือ มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย และสภาการศึกษามหามงกุฎราชวิทยาลัย เปิดดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2432 และ พ.ศ. 2489 มีความเจริญก้าวหน้ามากขึ้น มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัยจึงได้จัดแผนกมัธยมขึ้นมา เรียกว่าโรงเรียนบาลีมัธยมศึกษากำหนดให้การเรียนบาลี นักธรรม และความรู้ชั้นมัธยม โดยรับผู้ที่สำเร็จชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ต่อมาเมื่อโรงเรียนบาลีมัธยมศึกษานี้ได้แพร่ขยายออกไปยังต่างจังหวัดหลายแห่งมีพระภิกษุ และสามเณรเรียนกันมาก ทางคณะสงฆ์โดยองค์การศึกษาจึงได้กำหนดให้เรียกโรงเรียนประเภทนี้ใหม่ว่าโรงเรียนบาลีวิสามัญศึกษาสำนักเรียนวัด โดยมติคณะสังฆมนตรี และกระทรวงศึกษาธิการ ได้ออกระเบียบกระทรวงให้โรงเรียนบาลีวิสามัญศึกษาสำนักเรียนวัดนี้ เปิดทำการสอบสมทบในชั้นตัวประโยค คือ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 และชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ได้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา และเมื่อสอบได้แล้วจะได้รับประกาศนียบัตรจากกระทรวงศึกษาธิการอีกด้วย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พระภิกษุและสามเณรนิยมเรียนกันมากโรงเรียนประเภทนี้จึงแพร่หลายออกไปยังจังหวัดต่างๆ อย่างกว้างขวาง จนทำให้ทางการคณะสงฆ์เกรงว่าการศึกษาธรรม และบาลีจะเสื่อมลง เพราะพระภิกษุและสามเณรต่างมุ่งศึกษาวิชาทางโลกมากไป เป็นเหตุให้ต้องละทิ้งการศึกษาธรรมและบาลีเสีย แต่ทางการคณะสงฆ์ก็ยังพิจารณาเห็นความจำเป็นของการศึกษาวิชาในทางโลกอยู่

ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 11 (27/1/2567) กล่าวว่า สมัยแม่กองบาลีสนามหลวงคือสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินฺธรมหาเถระ) ในขณะที่ดำรงสมณะศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมที่พระธรรมปัญญาบดี ได้ตั้งคณะกรรมการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีขึ้นใหม่มีวิชาบาลี วิชาธรรม และวิชาทางโลก เรียกว่า บาลีศึกษาสามัญศึกษา และปริทัศน์ศึกษา ได้ประกาศเมื่อ พ.ศ. 2507 พร้อมกับได้ยกเลิกระเบียบของคณะสังฆมนตรีว่าด้วยการศึกษาของโรงเรียนบาลีวิสามัญศึกษาสำนักเรียนวัดเสีย และกำหนดให้พระภิกษุสามเณรเรียนหระปริยัติธรรมแผนกบาลีที่คณะสงฆ์ได้จัดขึ้นใหม่ แต่การณ์ปรากฏต่อมาว่า การตั้งสำนักเรียนตามแบบโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลีใหม่มีน้อย นักเรียนก็นิยมเรียนกันน้อย เพราะภิกษุสามเณรส่วนใหญ่ยังพอใจที่จะเรียน โดยได้รับ

ประกาศนียบัตรจากกระทรวงศึกษาธิการอยู่ ดังนั้น นักเรียนในโรงเรียนดังกล่าว จึงได้พากันเข้าชื่อกันเป็นนักเรียนโรงเรียนราษฎร์ของวัดซึ่งตั้งขึ้นโดยระเบียบกระทรวงศึกษาธิการบ้าง สมัครสอบเทียบบ้างเข้าเป็นนักเรียนผู้ใหญ่บ้าง ทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์ในช่วงนี้ระยะนั้นเกิดความสับสนเป็นอันมาก

ในขณะเดียวกันได้มีผู้แทนราษฎรยื่นเรื่องราวขอให้กระทรวงศึกษาธิการ เปิดการสอบสมทบในชั้นตัวประโยคให้แก่พระภิกษุสามเณร แต่กรมการศาสนาร่วมกับกรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องได้พิจารณาลงความเห็นร่วมกันว่าควรจะตั้งโรงเรียนขึ้นประเภทหนึ่ง เพื่อสนองความต้องการของพระภิกษุสามเณร โดยให้เรียนทั้งวิชาธรรม และวิชาสามัญศึกษาควบคู่กันไป โดยไม่มีการสอบสมทบ แต่ให้กระทรวงศึกษาธิการดำเนินการสอบเอง และโดยพระปรารภของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (จวน อุฏฐายีมหาเถระ) ว่า “การศึกษาทางโลกเจริญก้าวหน้ามากขึ้นตามความเปลี่ยนแปลงของโลก การศึกษาพระปริยัติธรรม ก็จำเป็นต้องอนุวัตรไปตามความเปลี่ยนแปลงของโลกบ้าง จึงเห็นสมควรที่จะมีหลักสูตรในการเรียนพระปริยัติธรรมเพิ่มขึ้นอีกแผนกหนึ่ง คือ หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ทั้งนี้ เพื่อให้ผู้ศึกษาได้มีโอกาสบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ได้ทั้งทางโลกและทางธรรมควบคู่กันไป”

ในที่สุด กระทรวงศึกษาธิการจึงได้ประกาศใช้ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ ว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาขึ้น เมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม 2514 และระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา พ.ศ. 2535 (ปัจจุบันใช้ระเบียบสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา พ.ศ. 2546) โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะทำให้การศึกษาในโรงเรียนดังกล่าวเป็นประโยชน์ต่อฝ่ายศาสนจักร และฝ่ายบ้านเมือง กล่าวคือ ทางฝ่ายศาสนจักรจะได้ศาสนทายาทที่ดี มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง เป็นผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ดำรงอยู่ในสมณธรรมสมควรแก่ภาวะสามารถธำรงและสืบต่อพระพุทธศาสนาให้เจริญสถาพรต่อไป และถ้าหากพระภิกษุสามเณรเหล่านี้ลาสิกขาบทไปแล้ว สามารถเข้าศึกษาต่อในสถานศึกษาของรัฐได้ หรือเข้ารับราชการสร้างประโยชน์ให้ก้าวหน้าแก่ตนเองและบ้านเมืองสืบต่อไปด้วยเช่นกัน ในระยะเริ่มแรกมีเจ้าอาวาส 51 แห่งรายงานเสนอจัดตั้งต่อกรมศาสนา

ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 6 (20/1/2567) กล่าวว่า โรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน จัดอยู่กลุ่มโรงเรียนการศึกษาปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา สังกัดสำนักเขตการศึกษา พระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา เขต 5 เปิดสอนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นถึงระดับชั้น มัธยมศึกษาตอนปลาย โดยคณะสงฆ์วัดเจดีย์หลวง วรวิหาร ได้ให้ความสำคัญต่อการศึกษา จึงได้ขอ อนุญาตจัดตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาต่อกรมการศาสนา ต่อมาเมื่อวันที่ 24 พฤศจิกายน 2515 ได้รับการอนุญาตจัดตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ตามใบอนุญาต เลขที่ 44/2515 โดยใช้ชื่อว่า “โรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน” โดยมีพระเดชพระคุณพระเทพสารเวที (ขันติ์ ขนฺติโก) ตำแหน่งเจ้าอาวาสในขณะนั้นเป็นผู้จัดการเปิดทำการสอนตั้งแต่เวลา 09.00-16.30 น. โดยใช้หลักสูตรประถมศึกษาตอนปลาย และมัธยมศึกษาตอนต้นดำเนินการเรียนการสอนมาจนถึงปี การศึกษา 2527 ได้หยุดการเรียน

การสอนเพื่อมาปรับปรุงหลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและบาลีแทน ซึ่งก็ได้ประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง ต่อมาในปี พ.ศ. 2534 คณะสงฆ์วัดเจดีย์หลวง วรวิหาร โดยพระเดชพระคุณพระธรรมดิลก (จันทร์ กุสโล) เจ้าอาวาส, รองเจ้าคณะภาค 4, 5 ,6 ,7 (ธ) ต่อมาได้รับพระบรมราชโองการสถาปนาขึ้นเป็นพระราชาคณะเจ้าคณะรองชั้นหิรัญยบัฏในราชทิน นามที่ “พระพุทธพจนวราภรณ์” ในขณะนั้นได้ร่วมกับศิษย์เก่ามหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรม ราชูปถัมภ์ ที่มารับราชการอยู่ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อันได้แก่ ศาสตราจารย์ ดร.แสง จันทร์งาม เป็นประธานได้ร่วมจัดตั้งมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ขึ้นภายในวัดเจดีย์หลวง วรวิหาร เพื่อมุ่งหวังในการพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ในภาคเหนือให้เจริญรุ่งเรือง และสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงในยุครุ่งเรืองของนวัตกรรมและวิวัฒนาการด้านเทคโนโลยีการสื่อสาร ซึ่งพระภิกษุสามเณรต้องเรียนรู้ทั้งคดีโลกและคดีธรรมควบคู่กันไปด้วยหลักการในเบื้องต้น คณะกรรมการบริหารงานมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จึงได้เห็นชอบให้ขออนุญาตเปิดดำเนินการเรียน การสอนในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น และมัธยมศึกษาตอนปลายควบคู่กันไป เพื่อที่จะได้ผลผลิตป้อนเข้าสู่ระดับอุดมศึกษาอย่างต่อเนื่องในอนาคต ด้วยเหตุนี้โรงเรียนสามัคคีวิทยาทานจึงได้เริ่ม ดำเนินการสอนต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

4.3.1 แนวคิดการจัดการศึกษา

การดำเนินงานจัดการศึกษาของโรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน เป็นการดำเนินงานที่มีการพัฒนาสมรรถนะครูและบุคลากรทางการศึกษาให้มีคุณภาพในการจัดการศึกษา และมีความมั่นคง ในวิชาชีพ การพัฒนาระบบการบริหารสถานศึกษาให้มีคุณภาพได้มาตรฐานโดยยึดหลักธรรมาภิบาล การพัฒนาผู้เรียนให้เป็นศาสนทายาทที่ดีมีคุณภาพและเป็นพลเมืองที่ดีของชาติ การพัฒนาหลักสูตร สื่อเทคโนโลยีสภาพแวดล้อมและทรัพยากร ให้เหมาะสมสอดคล้องกับบริบทของสถานศึกษาอย่างมีประสิทธิภาพ มีการพัฒนาระบบบริหารและการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

แรกเริ่มก่อตั้งและจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 6 (20/1/2567) กล่าวว่า เริ่มเปิดโรงเรียนพระปริยัติสายสามัญจัดการเรียนการสอนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2515 และได้ยุติจัดการเรียนการสอนลงในปี พ.ศ. 2527 สาเหตุเนื่องจาก พระวิสุทธิสารสุธี (ขันติ์ ขนฺติโก) เจ้าอาวาสวัดเจดีย์หลวงในขณะนั้น มองว่านักเรียนให้ความสนใจในการศึกษาพระปริยัติสายสามัญมากเกินไป จนส่งผลให้การศึกษาแผนกนักธรรมและบาลีมีความอ่อนแอ ท่านจึงให้ยุติการจัดการศึกษาแผนกสายสามัญ แล้วให้ช่วยกันเริ่มฟื้นฟูการศึกษาแผนกนักธรรมและบาลีอย่างโดยด่วน หลังจากนั้น โรงเรียนสามัคคีวิทยาทานได้หยุดทำการเรียนการสอนอยู่หลายปี จนถึงปี พ.ศ. 2534 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยมีแนวคิดจะขยายการศึกษาระดับอุดมศึกษาออกไปยังภูมิภาคต่าง ๆ เพื่อให้การขยายสาขาออกเป็นวิทยาเขตเป็นไปได้ กลุ่มอาจารย์ทั้งบรรพชิตและฆราวาสที่มีอุดมการณ์เดียวกัน ได้มีความเห็นร่วมกันว่าจะต้องรื้อฟื้นโรงเรียนพระปริยัติธรรมสายสามัญ คือโรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน เพื่อเป็นการสร้างฐานนักเรียนส่งต่อให้กับมหาวิทยาลัยที่จะเปิดในอนาคต โดยในเบื้องต้นทำเป็นโรงเรียนสาธิตของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เปิดทำการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับ

มัธยมศึกษาปีที่ 1-6 ซึ่งได้รับการดูแลและสนับสนุนด้านงบประมาณจากมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ในช่วงต้นมีนักเรียนเพียงชั้นละ 1 ห้อง แต่ต่อมาในภายหลัง เมื่อมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ก่อตั้งได้สำเร็จ การบริหารงานของโรงเรียนสามัคคีวิทยาทานด้านงบประมาณเกิดติดขัด เนื่องจากงบประมาณของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนามีไม่มาก จึงไม่สามารถที่จะสนับสนุนการจัดการศึกษาของโรงเรียนสามัคคีวิทยาทานต่อได้ ความเป็นโรงเรียนสาธิตของมหาวิทยาลัยจึงได้ยุติลง แต่การบริหารงานของโรงเรียนเพื่อให้ดำเนินต่อไปได้ จึงทำให้โรงเรียนต้องร้องขอความช่วยเหลือจากทางวัดเจดีย์หลวง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่โรงเรียนตั้งอยู่ร่วมทั้งมีผู้บริหารและครูสอนหลายรูปเป็นพระภิกษุของวัดเจดีย์หลวง ต่อมาโรงเรียนสามัคคีวิทยาทานจึงได้รับการดูแลและสนับสนุนจากวัดเจดีย์หลวงมาโดยตลอด โดยเฉพาะเวลามีปัญหาด้านงบประมาณ ทางวัดจะจัดสรรเงินให้ตามที่ร้องขอในลักษณะกึ่งยืมกึ่งถวาย

นอกจากนี้ ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 6 (20/1/2567) ยังกล่าวอีกว่า สถานการณ์ด้านงบประมาณของโรงเรียนสามัคคีวิทยาทานในปัจจุบันไม่ดีนัก หากโรงเรียนจะอยู่รอดได้ต้องได้รับการดูแลและสนับสนุนจากทางวัดเท่านั้น เนื่องจากงบประมาณรายได้ของโรงเรียนมาจากรายหัวของนักเรียนเป็นหลัก เป็นการสนับสนุนจากรัฐผ่านสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ซึ่งจำนวนนักเรียนแนวโน้มมีแต่จะลดลง จึงทำให้เงินรายได้ไม่เพียงพอต่อการบริหารงาน ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 7 (20/1/2567) ที่กล่าวว่า ปัจจุบันโรงเรียนมีขนาดลดลง เนื่องจากจำนวนนักเรียนลดลง จึงส่งผลต่องบประมาณในการบริหารงาน นอกจากนี้ ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 7 (20/1/2567) ยังกล่าวถึงแนวคิดการจัดการศึกษาของโรงเรียนด้านนโยบายและวิสัยทัศน์อีกว่า นโยบายของโรงเรียนสามัคคีวิทยาทานมีความสอดคล้องกับนโยบายการศึกษาของชาติ โดยเฉพาะนโยบายของกระทรวงศึกษาธิการ และมีการปรับเปลี่ยนอยู่ทุก 4 ปี ด้านยุทธศาสตร์จัดการศึกษาของโรงเรียนจะเน้นย้ำคุณลักษณะ 4 ดี คือ เรียนดี ความประพฤติดี กิจวัตรดี และการงานดี

ดังนั้น จากข้อมูลประวัติความเป็นมาและจากการลงพื้นที่สัมภาษณ์เชิงลึก ทำให้เห็นสถาพความเป็นมาของการจัดการศึกษาโรงเรียนพระปริยัติธรรมสายสามัญ โดยเฉพาะความพยายามในการจัดตั้งให้มีสถานศึกษาที่ส่งเสริมทั้งแผนกนักธรรม แผนกบาลี และแผนกสายสามัญ จนกลายมาเป็นโรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน โรงเรียนพระปริยัติธรรมสายสามัญเพียงหนึ่งเดียวของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนาเชียงใหม่ และเป็นสถานศึกษาที่เคยมีสายสัมพันธ์กับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา แต่ด้วยปัญหาด้านงบประมาณไม่เพียงพอ จึงทำให้มหาวิทยาลัยต้องยุติบทบาทจากโรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน ส่วนโรงเรียนเพื่อต้องการสร้างความอยู่รอดด้านงบประมาณจึงต้องขอการสนับสนุนงบประมาณจากวัดเจดีย์หลวงในลักษณะกึ่งยืมกึ่งให้ เพราะเงินรายรับจากรายหัวของนักเรียนที่ทางรัฐจัดสรรให้ผ่านสำนักงานพรพุทธศาสนาแห่งชาติ มีเพียงจำนวนน้อยไม่เพียงพอต่อการบริหางาน และแนวโน้มของจำนวนนักเรียนมีแต่จะลดลง เนื่องจากผู้เรียนต้องเป็นพระภิกษุสามเณรเท่านั้น และจำนวนผู้บวชในปัจจุบันนี้ก็มีแต่จะลดลงเช่นกัน

4.3.2 หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา

ปัจจุบันโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา จัดการเรียนการสอนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และตอนปลาย ตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาตอนต้น และมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2551 ของกระทรวงศึกษาธิการ

หลักสูตรของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เป็นหลักสูตรที่ต้องจัดเรียนร่วมกันทั้งแผนกนักธรรม แผนกบาลี และแผนกสามัญศึกษา ซึ่งตามความเป็นจริง การจัดการศึกษาทั้ง 3 แผนกนี้ก็มีหลักสูตรแยกเป็นของตนเองอยู่แล้ว แต่เพื่อเป็นการจัดการศึกษาที่ต้องการให้ผู้เรียนกลุ่มเดียวกันได้ศึกษาทั้ง 3 หลักสูตร จึงเกิดการจัดบูรณาการณ์หลักสูตรทั้ง 3 ให้รวมเป็นหลักสูตรของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 7 (20/1/2567) กล่าวให้ความเห็นในประเด็นนี้ว่า หลักสูตรโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ต้องอิงอยู่กับหลักสูตรแกนกลางที่กำหนดโดยกระทรวงศึกษาธิการ และหลักสูตรนักธรรม บาลี ที่มาจากมหาเถรสมาคมเป็นผู้กำหนด จึงจำเป็นต้องมีการบูรณาการณ์จัดการศึกษาเรื่องชั่วโมงสอนให้ลงตัว แต่ความเป็นจริงไม่สามารถจัดคาบสอนได้ตามหลักสูตรกำหนด เพราะเมื่อนำจำนวนรายชั่วโมงของแต่ละรายวิชามาแตกออกเป็นคาบสอน ทำให้มีคาบสอนมากเกินกว่าจะสอนได้ภายใน 1 วัน แต่ลักษณะของการเขียนรายงานเพื่อเสนอต่อมหาเถรสมาคม ต้องเขียนภาระงานตามที่กำหนดไว้ในหลักสูตร

ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 6 (20/1/2567) กล่าวว่า หลักสูตรของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เป็นหลักสูตรที่ต้องการสร้างอัตลักษณ์ให้กับผู้เรียน โดยเฉพาะการให้ความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมควบคู่กัน ในฐานะที่ผู้เรียนเป็นนักบวชในพระพุทธศาสนาจะให้ความรู้เพียงด้านใดด้านหนึ่งก็ไม่ควร เพราะทุกวันนี้โลกความเป็นจริงมีการพัฒนาการอยู่อย่างต่อเนื่อง จำเป็นที่ผู้เรียนต้องรู้เขารู้เราเพื่อเอาตัวรอดในสังคม

ฉะนั้น จากการวิเคราะห์โครงสร้างของหลักสูตรและการสัมภาษณ์เชิงลึก ทำให้เข้าใจบริบทการจัดการศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติแผนกสามัญศึกษา เนื่องจากต้องจัดการศึกษาแบบบูรณาการณ์กับหลักสูตรที่มีโครงสร้างเดิมเป็นของตนเอง จึงทำให้การบริหารหลักสูตรมีปัญหาด้านเวลาเรียน เพราะโครงสร้างของแต่ละหลักสูตรต่างก็มีเนื้อหาที่ต้องสอนเป็นจำนวนมาก การแตกคาบจึงทำให้ต้องใช้เวลาสอนมาก เป็นเหตุให้เวลาเรียนมีจำนวนมากกว่าการเรียนแบบทั่ว ๆ ไป และโรงเรียนก็ไม่สามารถจัดการเรียนการสอนได้ตามที่หลักสูตรกำหนด แต่หากจะตัดหลักสูตรหรือรายวิชาใดวิชาหนึ่งออก ก็จะขัดกับเจตนารมณ์ของการต่อตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ปัญหาเรื่องการจัดหลักสูตรจึงเป็นสิ่งท้าทายสำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรม อย่างเช่นโรงเรียนสามัคคีวิทยาทานต่อไป

4.3.3 กระบวนการเรียนการสอน

กระบวนการเรียนการสอนของโรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน ทุกระดับชั้นมีกระบวนการไม่แตกต่างกัน มีการจัดการเรียนการสอนอย่างโรงเรียนสายสามัญทั่ว ๆ ไป แตกต่างเฉพาะหลักสูตรที่ถูกกำหนดบังคับให้ผู้เรียนต้องศึกษาแผนกนักธรรมกับบาลีไปพร้อมกัน ด้านครูผู้สอนมีทั้งพระภิกษุและฆราวาส ส่วนมากครูที่เป็นพระภิกษุจะสอนวิชาการทางพระพุทธศาสนา แต่หากมีความรู้ในวิชาอื่นที่เปิดสอนก็สามารถสอนได้ ส่วนครูที่เป็นฆราวาสส่วนมากจะสอนวิชาหลักใน 8 กลุ่มสาระ นอกจากนี้

จะมีนักศึกษาฝึกประสบการณ์จากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในจังหวัดเชียงใหม่ เช่น มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หรือมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ เป็นต้น มาฝึกสอนในแต่ละปีการศึกษา ในประเด็นด้านครูผู้สอนผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 7 (20/1/2567) กล่าวว่า โรงเรียนสามัคคีวิทยาทานมีปัญหาเรื่องอัตรากำลังของครูผู้สอน มีจำนวนไม่เหมาะสมกับจำนวนนักเรียน จึงทำให้เกิดปัญหาที่ตามมาด้านจัดครูสอนได้ไม่ตรงตามรายวิชาของสาขาที่จบมา มีความเหลื่อมล้ำของครูแต่ละกลุ่มสาระ บางกลุ่มสาระมีครูสอนจำนวนมาก บางกลุ่มสาระมีครูผู้สอนจำนวนน้อย โรงเรียนจึงแก้ปัญหาด้วยการจัดให้ครูไปอบรมเพิ่มเติมในรายวิชาที่ขาดครูผู้สอน เพื่อให้มีความรู้สามารถสอนในรายวิชานั้น ๆ ได้ ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 6 (20/1/2567) ที่กล่าวว่า จำนวนครูไม่เพียงพอต่อจำนวนรายวิชา ในอดีตผู้บริหารเคยใช้วิธีการยืมครูมาช่วยสอนจากโรงเรียนใกล้เคียง เช่น โรงเรียนเมตตาศึกษา แต่ในปัจจุบันโรงเรียนมีแผนบริหารจัดการกับเรื่องนี้ ด้วยการจ้างครูเพิ่มเติมในรายวิชาที่ขาดมาสอนเป็นรายชั่วโมง

เมื่อกล่าวโดยสรุป กระบวนการเรียนการสอนของโรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน ด้านเวลาเรียนมีการปรับให้สอดคล้องกับตัวผู้เรียน เนื่องจากเป็นนักบวชในพระพุทธศาสนา เวลาเข้าเรียน เวลาพักเที่ยง เวลาเลิกเรียน และวันหยุดเรียน จะมีความแตกต่างจากโรงเรียนสายสามัญทั่ว ๆ ไป ส่วนกระบวนการเรียนการสอนในแต่ละรายวิชา หากมีภาคปฏิบัติจะต้องคำนึงถึงสถานะความเป็นนักบวช บางรายวิชาจึงไม่สามารถลงมือในภาคปฏิบัติได้จริง เช่น วิชาพละ เป็นต้น แต่สามารถออกแบบบูรณาการณ์ได้ ส่วนปัญหาด้านครูผู้สอนมีไม่เพียงพอหรือมีความรู้ไม่ตรงกับรายวิชาที่เปิดสอน ผู้บริหารมีความพยายามในการจัดการกับปัญหา เพื่อให้การศึกษาสามารถขับเคลื่อนต่อไปได้ นอกจากนี้โรงเรียนยังมีประกาศกฎระเบียบเพิ่มเติมสำหรับนักเรียน เพื่อควบคุมพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมกับสมณสารูปของการเป็นนักบวช แสดงให้เห็นถึงความเอาใจใส่ของผู้บริหารที่ต้องการพัฒนาศักยภาพของนักเรียน ทั้งด้านความรู้และความประพฤติไปพร้อมกัน

4.3.4 การวัดผลประเมินผล

รูปแบบการวัดผลและประเมินของโรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 6 (20/1/2567) กล่าวว่า เป็นการวัดและประเมินผลเพื่อปรับปรุงและพัฒนาผู้เรียนตามมาตรฐานและตัวชี้วัดในแต่ละหน่วยการเรียนรู้ โดยมีดำเนินการอย่างน้อยภาคเรียนละ 2 ครั้ง คือการสอบกลางภาคและสอบปลายภาค สำหรับครูผู้สอนที่มีประสบการณ์สอน จะวางแผนเกี่ยวกับวิธีการและเครื่องมือที่ใช้ในการวัดและประเมินผล ตามมาตรฐานและตัวชี้วัดในแต่ละหน่วยการเรียนรู้ โดยใช้วิธีการประเมินผลที่หลากหลาย เช่น ผ่านการตรวจการบ้านหรือแบบฝึกหัด การประเมินภาคปฏิบัติ การสัมภาษณ์ การซักถาม แฟ้มสะสมงาน ไม่มุ่งเน้นการทำข้อสอบแต่เพียงอย่างเดียว ในบางรายวิชาจะมีการประเมินภาคปฏิบัติจากการกำหนดสถานการณ์ หรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของผู้เรียน เช่นในรายวิชาภาษาอังกฤษ จะมีการให้นักเรียนสนทนากับชาวต่างชาติ ซึ่งถือเป็นภาคปฏิบัติและเรียนรู้ไปในตัวเป็นอย่างดี

ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 7 (20/1/2567) กล่าวว่า เป็นการวัดและประเมินคุณภาพผู้เรียนเพื่อสรุปความคิดรวบยอดของผู้เรียนหลังจากการเรียนรู้มาตลอดภาคการศึกษา ผ่านกระบวนการจัดสอบกลาง

ภาคและการสอบปลายภาค ซึ่งใช้วิธีการหรือรูปแบบการทดสอบที่หลากหลาย ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมกับจำนวนและลักษณะธรรมชาติของผู้เรียน เช่น การใช้เทคโนโลยีหรือโปรแกรมทดสอบสำเร็จรูปในการทดสอบแบบออนไลน์ที่สะดวกและง่ายต่อการเข้าถึง หรือการวัดและประเมินด้วยแบบทดสอบที่เป็นแบบปรนัย หรืออัตนัย รวมถึงสังเกตพฤติกรรมจากการเข้าร่วมกิจกรรม เป็นต้น

ดังนั้น กระบวนการวัดผลและประเมินผลการเรียนรู้ของโรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน เป็นกระบวนการที่หลากหลายแตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่มสาระรายวิชา เพื่อให้มีความสอดคล้องกับมาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัด รวมถึงมีการวัดผลและประเมินผลตามสภาพความเป็นจริงของผู้เรียน เนื่องจากผู้เรียนเป็นสามเณรในพระพุทธศาสนา การศึกษาในบางรายวิชาที่ต้องมีภาคปฏิบัติอย่างเช่น วิชาพละจำเป็นต้องอาศัยการบูรณาการ เป็นต้น

4.4 รูปแบบการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษา

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์เก็บข้อมูลเชิงลึกสำหรับผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง กับการจัดการศึกษาของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ในประเด็นด้านนโยบายจัดการศึกษา ด้านหลักสูตรที่ทำการเปิดสอนในปัจจุบัน ด้านกระบวนการเรียนการสอน และด้านการวัดผลประเมินผล ซึ่งผู้ทรงคุณวุฒิแต่ละท่านให้ความเห็นในลักษณะทั้งที่สอดคล้องและแตกต่างกันในแต่ละประเด็น ดังนั้น

4.4.1 แนวคิดการจัดการศึกษา

ประเด็นด้านนโยบายของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 3 (16/1/2567) กล่าวว่า เป็นนโยบายมุ่งพัฒนาการศึกษาของพระภิกษุสามเณร ตลอดจนกุลบุตรกุลธิดาที่เป็นเยาวชนของชาติ เป็นการจัดการศึกษาแนวใหม่ในระดับอุดมศึกษา ให้มีความเป็นสากลมากยิ่งขึ้น เรียนน้อยลง เรียนรู้ง่ายขึ้น แต่ได้ความรู้จริง เพียงพอแก่การนำไปใช้ประโยชน์ การจัดการศึกษาของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยยุคแรก มุ่งไปที่พระภิกษุสามเณรเป็นหลัก เพื่อส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรได้เรียนในระดับอุดมศึกษา ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 13 (20/1/2567) กล่าวว่า นโยบายด้านการศึกษาของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นนโยบายที่ต้องการตอบสนองความต้องการของผู้เรียน มีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคของผู้บริหาร ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 13 (20/1/2567) กล่าวว่า โดยเฉพาะในยุคปัจจุบันนี้ ผู้บริหารมีนโยบายต้องการเปิดการเรียนการสอนให้เพิ่มสาขามากขึ้น เพื่อเปิดรับจำนวนนักศึกษาให้เพิ่มมากขึ้น ซึ่งในอดีตการจัดการศึกษาของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นการจักการศึกษาเฉพาะพระภิกษุสามเณรเท่านั้น แต่ต่อมาในปี พ.ศ. 2540 มหาวิทยาลัยสงฆ์ได้มี พรบ. เป็นมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐและได้รับงบประมาณจากรัฐ จึงมีพันธกิจให้มหาวิทยาลัยบริการวิชาการแก่พระภิกษุสามเณรและประชาชนทั่วไป จากพระราชบัญญัติฉบับนี้ทำให้มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง 2 แห่ง สามารถจัดการศึกษาให้กับนักศึกษาที่เป็นฆราวาสได้ ดังนั้น ในปี พ.ศ. 2544 เป็นต้นมา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จึงได้เริ่มเปิดรับสมัครนักศึกษาที่เป็นฆราวาสนำร่องก่อนมหาวิทยาลัยแม่และวิทยาเขตอื่น ๆ โดยคณะแรกที่เริ่มเปิดรับสมัครคือคณะรัฐศาสตร์ สาขาวิชาการปกครอง ภาคเสาร์-อาทิตย์ ส่วนในภาคปกติเริ่มเปิดรับตั้งแต่ปี

พ.ศ. 2546 เป็นต้นมา จากการเปิดรับนักศึกษาที่เป็นฆราวาสทำให้มหาวิทยาลัยได้รับความนิยม มีคนมาสมัครเรียนเป็นจำนวนมาก เป็นเหตุให้อาคารเรียนไม่เพียงพอต่อการจัดการศึกษา บางปีต้องอาศัยเช่าอาคารเรียนจากสถานศึกษาในบริเวณใกล้เคียง เช่น โรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน โรงเรียนเมตตาศึกษา หรือโรงเรียนอาชีวะศึกษาเป็นต้น แต่ถึงอย่างไรก็ตาม การกำหนดนโยบายของวิทยาเขตต้องมีความสอดคล้องกับมหาวิทยาลัยแม่ที่ส่วนกลาง

ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 5 (18/1/2567) กล่าวว่า นโยบายของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา มีนโยบายจัดการศึกษาที่มีเป้าหมายเป็นอันเดียวกัน ซึ่งผู้บริหารในระดับสูงพยายามสร้างเอกภาพในการบริหารงานด้านการศึกษาให้เป็นไปทิศทางเดียวกัน โดยเฉพาะทิศทางในการผลิตบัณฑิตให้มีคุณภาพทั้งทางวิชาการและความประพฤติ ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 14 (21/1/2567) กล่าวว่า นโยบายหลักต้องดำเนินการตามนโยบายของสถาบันแม่ ซึ่งมีการกำหนดเอาไว้อย่างชัดเจน การดำเนินการภายใต้ความเป็นวิทยาเขตจึงไม่สามารถกำหนดนโยบายได้เองทั้งหมด จึงเป็นเหตุให้วิทยาเขตขาดความเป็นอิสระด้านนโยบายบางอย่าง หรือแม้กระทั้ง โอกาสที่จะพัฒนาตัวเองให้เข้ากับสภาพท้องถิ่นจึงเกิดขึ้นได้ยาก

ดังนั้น ประเด็นด้านนโยบายจัดการศึกษาของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นสิ่งที่ผู้บริหารให้ความสำคัญกับการกำหนดทิศทางของมหาวิทยาลัย ถึงแม้วิทยาเขตจะขาดความมีอิสระจากการกำหนดนโยบายบางอย่างด้วย แต่ก็ไม่ถึงกับเป็นอุปสรรคต่อการจัดการศึกษาของวิทยาเขต เนื่องจากเป้าหมายหลักเพื่อต้องการผลิตบัณฑิตให้มีคุณภาพ ทั้งด้านวิชาการทางโลกและทางธรรม ทั้งด้านความประพฤติคือคุณธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา จึงทำให้มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา มีการกำหนดนโยบายใหม่บางอย่างที่มีลักษณสอดคล้องกับนโยบายหลักและเป็นนโยบายที่ตอบโจทย์กับสภาพสังคมของพื้นที่ เพื่อจะช่วยให้มหาวิทยาลัยเกิดการพัฒนาทั้งด้านการบริหารงาน ด้านการจัดการศึกษาลักษณะสร้างความเชื่อมโยงเป็นสายสัมพันธ์กัน ทั้งคณะผู้บริหาร คณาจารย์ เจ้าหน้าที่ นักศึกษา รวมถึงสังคมโดยรอบ ซึ่งจะเป็นการขับเคลื่อนมหาวิทยาลัยภายใต้กรอบของนโยบายทั้งนโยบายหลักและนโยบายย่อย เป้าหมายเพื่อการพัฒนาทรัพยากรของสังคมคือมนุษย์

4.4.2 หลักสูตรระดับอุดมศึกษา

ประเด็นด้านหลักสูตรของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 13 (20/1/2567) กล่าวว่า ในอดีตการเรียนในแต่ละหลักสูตรของวิทยาเขตล้านนาจะมีค่าเทอมที่ไม่แพง ภายใต้มาตรฐานการรับรองจากกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรมอย่างชัดเจน รวมถึงได้เรียนหมวดวิชาทางพระพุทธศาสนาอันเป็นอัตลักษณ์ของมหาวิทยาลัย จึงเป็นเหตุให้ได้รับความสนใจจากประชาชนจำนวนมาก ปัจจุบันหลักสูตรพยายามออกแบบให้ตอบโจทย์ของผู้เรียนและสอดคล้องกับนโยบายของชาติ ทุกหลักสูตรรวมศูนย์กลางอยู่ที่ส่วนกลาง การจะได้รับอนุมัติให้เปิดหรือปิดหลักสูตรการก็ดี อนุมัติจบหลักสูตรก็ดี ต้องอาศัยสภามหาวิทยาลัยจากส่วนกลาง วิทยาเขตมีหน้าที่จัดการเรียนการสอน ส่วนการเปิดแต่ละสาขา มองว่าหากสาขาใดส่วนกลางไม่มีเปิด แต่วิทยาเขต

มีเปิดมักจะเกิดปัญหาในการบริหารจัดการ แต่ผู้บริหารในวิทยาเขตล้านนาในปัจจุบันนี้ ยังมีความคาดหวังอยากเห็นการเปิดหลักสูตรใหม่ขยายสาขาวิชาเพิ่มเติม เช่น อยากเห็นสาขาวิชาที่ส่งเสริมด้านการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา หรือด้านการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมของล้านนา เพื่อเป็นการส่งเสริมอัตลักษณ์ของมหาวิทยาลัย และสร้างคุณค่าให้กับท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 3 (16/1/2567) ที่กล่าวว่า หลักสูตรในระยะแรกเป็นหลักสูตรด้านพระพุทธศาสนาและปรัชญาเป็นหลัก มีจำนวนหน่วยกิตมากพอควร กว่านักศึกษาจะเรียนจบหลักสูตร ต้องอาศัยความรู้ด้านพระพุทธศาสนาและปรัชญาภายใต้ภาษาอังกฤษ เป็นต้น ซึ่งเป็นหลักสูตรที่มีความหลากหลาย

ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 14 (21/1/2567) กล่าวว่า หลักสูตรมีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย เพื่อให้มีความสอดคล้องกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง และมีความสอดคล้องกับการจัดการศึกษาในปัจจุบัน ซึ่งในอดีตมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยผู้เรียนต้องศึกษาตลอดหลักสูตรถึง 8 ปี จึงจะจบการศึกษาตามกระบวนการของหลักสูตรนั้น ๆ ได้ แต่ในยุคปัจจุบัน คณะผู้บริหารได้พยายามปรับปรุงและพัฒนาหลักสูตรให้มีความทันสมัย โดยเฉพาะความเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ควรมีการปรับเปลี่ยนหลักสูตรให้เหมาะสมและสอดคล้องกับนโยบายของรัฐ

ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 5 (18/1/2567) ที่กล่าวว่า กระบวนการของหลักสูตรทุกหลักสูตรต้องให้มีความสอดคล้องกับเป้าหมายของมหาวิทยาลัย คือการผลิตบัณฑิตให้มีคุณภาพทั้งด้านวิชาการและด้านคุณธรรม โดยเฉพาะตลอดหลักสูตรที่ยังศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัย นักศึกษาควรได้เรียนรู้และซึมซับวัฒนธรรมของมหาวิทยาลัย จากการดูแลของอาจารย์ประจำหลักสูตรภายใต้การบริหารงานของมหาวิทยาลัย

ดังนั้น ประเด็นด้านหลักสูตรที่ทำการเปิดสอนอยู่ในปัจจุบันของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดการขยายตัวด้านหลักสูตร โดยเฉพาะต้องการให้เกิดหลักสูตรใหม่ที่ตอบสนองความต้องการของผู้เรียน แต่บริบทของมหาวิทยาลัยมีข้อจำกัดในการเปิดหลักสูตรบางหลักสูตร เนื่องจากเป็นมหาวิทยาลัยทางพระพุทธศาสนา หลักสูตรที่มีความเหมาะสมต้องเป็นหลักสูตรสายสังคมศาสตร์เป็นหลัก ซึ่งในปัจจุบันนี้ วิทยาเขตล้านนาสามารถขยายหลักสูตรเปิดสอนได้ตั้งแต่ระดับปริญญาตรี 6 สาขาวิชา ระดับปริญญาโท 2 สาขาวิชา และปริญญาเอก 1 สาขาวิชา รวมทั้งหมด 9 สาขาวิชา แนวโน้มของผู้บริหารมีความต้องการขยายสาขาวิชาเพิ่มในทุกระดับชั้น และต้องเป็นหลักสูตรที่มีมาตรฐานได้รับการรับรองอย่างถูกต้องจากกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (อว.)

4.4.3 กระบวนการเรียนการสอน

ประเด็นด้านกระบวนการเรียนการสอนของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 14 (21/1/2567) กล่าวว่า กระบวนการเรียนการสอนมีการปรับเปลี่ยนไปในทิศทางที่ดีขึ้นกว่าแต่ก่อน ถึงแม้จะไม่ดีเท่ากับสถาบันอื่น ๆ เนื่องจากมหาวิทยาลัยมีขีดจำกัดในหลายประเด็น โดยเฉพาะความเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ทางพระพุทธศาสนา การจัดการศึกษาในหลาย

หลักสูตรไม่สามารถทำได้เหมือนมหาวิทยาลัยทั่วไป สอดคล้องกับผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 13 (20/1/2567) ที่กล่าวว่า กระบวนการเรียนการสอนมีข้อจำกัด คือระเบียบข้อบังขับจากส่วนกลาง ทำให้เกิดความไม่คล่องตัวกับวิทยาเขตบางประการ โดยเฉพาะข้อปลีกย่อย เช่น ด้านภาษาวัฒนธรรม หรือการจัดการศึกษาให้กับนักศึกษากลุ่มชาติพันธ์ที่ไร้สัญชาติเป็นต้น หากแต่มีข้อดีกับนักศึกษากลุ่มชาติพันธ์บางคนที่ได้รับการสนับสนุนด้านทุนการศึกษา ซึ่งนักศึกษาของวิทยาเขตล้านนาส่วนมากจะมากจากพื้นที่ห่างไกล บางคนเป็นชาวเขามีถิ่นลำเนาอยู่บนพื้นที่สูง การเดินทางมีความยากลำบาก เวลาเปิดเรียนต้องเช่าหอพักในบริเวนใกล้กับมหาวิทยาลัย นักศึกษาหลายคนที่เป็นฆราวาสต้องทำงานนอกเวลาเรียน เพื่อเก็บเป็นค่าใช้จ่ายและค่าเรียนของตนเอง เป็นเหตุให้อาจารย์ผู้สอนต้องออกแบบการเรียนการสอนให้มีความสอดคล้องและเอื้อเฟื้อกับนักศึกษา ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 3 (16/1/2567) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้การสอนในระดับอุดมศึกษา มีความเป็นสากลตามหลักสูตรที่อนุมัติในมหาวิทยาลัย มีคณะ สาขาวิชา มีการปฐมนิเทศอาจารย์และนักศึกษาอย่างเป็นระบบ ที่สำคัญมีรับบกลไกลในการให้ความรู้ ในสายของอาจารย์มีการจัดการเรียนการสอนที่ทันสมัยขึ้น อาจารย์มีความรู้ความเข้าใจในวัตถุประสงค์และเป้าหมายของการจัดการศึกษาตามหลักสูตร มีการนำสื่อมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนมากยิ่งขึ้น

ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 5 (18/1/2567) ให้ความเห็นต่างออกไปว่า อาจารย์ผู้สอนไม่มีห้องพักที่ถูกจัดเป็นสัดส่วนอย่างชัดเจน หรือเป็นเอกเทศของแต่ละสาขาวิชา การบริหารจัดการของอาจารย์ประจำหลักสูตรแต่ละสาขาวิชา จึงขาดความเป็นเอกเทศ เช่นการประชุมปรึกษากันอย่างไม่เป็นทางการ หรือการเข้าพบอาจารย์ของนักศึกษาในแต่ละสาขาก็เกิดขึ้นได้ยาก บางครั้งจึงส่งผลต่อการดูแลนักศึกษาของแต่ละสาขาวิชา ซึ่งมีความสำคัญต่อกระบวนการจัดการศึกษาตั้งแต่ต้นจนจบ รวมถึงอาจารย์ประจำหลักสูตรต้องมีการสร้างบรรยากาศการทำงาน ภายใต้บริบทของแต่ละสาขาวิชา นอกจากนี้ อาจารย์ผู้สอนต้องทำความเข้าใจในบทบาทและหน้าที่อย่างสม่ำเสมอ และควรจะมีการแสวงหาความรู้ใหม่ เพื่อปรับตัวให้ทันกับสถานการณ์ทางสังคมโลกในยุคปัจจุบัน

ดังนั้น ประเด็นด้านกระบวนการจัดการเรียนการสอน ผู้ให้สัมภาษณ์มีทั้งความเห็นที่สอดคล้องและความเห็นต่าง จึงเป็นประเด็นที่ควรศึกษาทั้ง 2 มุมมอง ในประเด็นที่มีความเห็นสอดคล้องกันคือ มหาวิทยาลัยมีรูปแบบการเรียนการสอนที่ทันสมัยมากยิ่งขึ้นกว่าในอดีต แต่ยังมีขีดจำกัดในการพัฒนาด้านอุปกรณ์สนับสนุนการเรียนการสอนบางอย่าง เนื่องจากงบประมาณและรายได้ของมหาวิทยาลัยมีไม่มาก แต่การขับเคลื่อนด้านกระบวนการเรียนการสอนยังสามารถทำได้ดี ส่วนประเด็นการเห็นต่างคือ การบริหารจัดการด้านอาคารสถานที่พักของอาจารย์ประจำหลักสูตร ยังไม่มีความเป็นเอกเทศ ส่งผลต่อการบริหารงานบางอย่างในหลักสูตรทั้งหว่างอาจารย์ในหลักสูตร และการดูแลนักศึกษาในแต่ละหลักสูตร

4.4.4 การวัดผลประเมินผล

ประเด็นด้านการวัดผลประเมินผลของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 3 (16/1/2567) กล่าวว่า มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา มี

การวัดผลและประเมินผลที่สอดคล้องกับสภาพการศึกษา โดยเป็นไปตามกระบวนการของแต่ละหลักสูตร มีการประเมินผลทั้งแบบอิงกลุ่มและอิงเกณฑ์ ที่สำคัญต้องเป็นไปตามเกณฑ์วัดผลและประเมิณผลของหลักสูตรอย่างชัดเจน ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 13 (20/1/2567) กล่าวว่า การวัดผลและประเมินผลของอาจารย์แต่ละท่าน ต้องให้มีกระบวนการที่สอดคล้องกับหลักสูตร (มคอ 2) และแผนการสอน (มคอ 3) ในแต่ละรายวิชา รวมถึงต้องประเมินผลการเรียนในรูปแบบที่หลากหลายภายใต้บริบทการจัดการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ ที่ให้ความสำคัญทั้งด้านวิชาการและคุณธรรมทางพระพุทธศาสนา ผู้ทรงคุณวุฒิคนที่ 14 (21/1/2567) มีความเห็นต่างออกไปว่า การวัดผลและประเมินผลของอาจารย์บางท่านในมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา มีความไม่เหมาะสมตามหลักเกณฑ์ของรายวิชาสมัยใหม่ ควรมีการวัดแบบบูรณาการณ์และมีความเป็นสากล มีการสร้างกระบวนการที่ตรวจสอบได้อย่างชัดเจนและเป็นระบบ อย่างเช่นกรณีการออกข้อสอบที่ไม่สอดคล้องกับเวลาในการทำข้อสอบ เป็นต้น

ดังนั้น ประเด็นด้านการวัดผลและประเมินผลของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา มีการกำหนดเกณฑ์เพื่อสร้างมาตรฐานกการวัดผลและประเมินผลใน 2 รูปแบบ คือใช้รูปแบบการอิงกลุ่มและอิงเกณฑ์ ส่วนการออกข้อสอบในแต่ละรายวิชาขึ้นอยู่กับอาจารย์สอนของแต่ละรายวิชา แต่ต้องมีความสอดคล้องกับหลักสูตรและแผนการสอน (มคอ 3) และมีกระบวนการทวนสอบผลสัมฤทธิ์หลังอาจารย์ผู้สอนตัดเกรด หากแต่การตรวจสอบกระบวนการวัดผลและประเมินผลยังไม่มีความเข้มข้นเท่าที่ควร จึงทำให้มีบางรายวิชาพบปัญหาการออกข้อสอบที่ไม่สอดคล้องกับเวลาในการทำข้อสอบ จึงเป็นสิ่งที่ทางมหาวิทยาลัยต้องทบทวนกระบวนการ เพื่อสร้างคุณภาพสำหรับการวัดผลและประเมินผล

4.5 สรุป

ด้านแนวคิดการจัดการศึกษา: คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา มีการกำหนดนโยบายทุกแผนกอย่างชัดเจน มีนโยบายหลักที่กำหนดโดยมหาเถรสมาคม ภายใต้การสนับสนุนจากเจ้าคณะภาคและเจ้าคณะจังหวัด มีกระบวนการขับเคลื่อนจากผู้บริหารและคณะครูของสำนักศาสนศึกษา และมีโครงสร้างการบริหารงานที่เป็นรูปธรรม ส่วนนโยบายการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา จะมุ่งเน้นการพัฒนาคุณภาพของครูและบุคลากรทางการศึกษา พัฒนาหลักสูตร สื่อเทคโนโลยี และการบริหารสถานศึกษาให้มีคุณภาพ เพื่อการจัดการเรียนการสอนในการสร้างศาสนทายาทที่ดีและพลเมืองที่ดีของชาติ มีการปรับเปลี่ยนหลักสูตรและการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับนโยบายการศึกษาของชาติอยู่ตลอด ด้านนโยบายของระดับอุดมศึกษาจะมุ่งพัฒนาการศึกษาของพระภิกษุสามเณรและเยาวชนของชาติ เน้นการจัดการศึกษาให้มีความเป็นสากลมากขึ้น เรียนรู้ง่ายแต่ได้ความรู้จริง ปรับเปลี่ยนตามยุคสมัยและความต้องการของผู้เรียน

ด้านหลักสูตร: การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนาเป็นไปตามหลักสูตรของแม่กองธรรมสนามหลวง ไม่มีความแตกต่างจากหลักสูตรที่ใช้ในสำนักเรียน

อื่น ๆ แต่เนื้อหาอาจจะมีการปรับเปลี่ยนเล็กน้อยเพื่อความสอดคล้องกับสภาพของผู้เรียน ด้านหลักสูตรของแผนกบาลีก็ใช้หลักสูตรตามประกาศของสำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง โดยมีการใช้ตำราที่มาจากหลายสำนักพิมพ์ เพื่อให้เหมาะสมกับผู้เรียนในยุคปัจจุบัน ด้านหลักสูตรของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เป็นการบูรณาการหลักสูตรของแผนกธรรม แผนกบาลี และแผนกสามัญศึกษา เพื่อให้ผู้เรียนได้รับการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม ใช้ทั้งหลักสูตรแกนกลางที่กำหนดโดยกระทรวงศึกษาธิการ หลักสูตรนักธรรมและบาลีที่มาจากมหาเถรสมาคม ส่วนปัญหาที่พบในการจัดการศึกษาคือการจัดสรรเวลาเรียนที่ไม่สามารถทำได้ตามหลักสูตรกำหนด เนื่องจากความซับซ้อนของการบูรณาการหลักสูตรและจำนวนชั่วโมงเรียนที่มากเกินไป ส่วนหลักสูตรระดับอุดมศึกษา มีการปรับปรุงหลักสูตรให้ทันสมัย เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้เรียนและตลาดของผู้ใช้บัณฑิต

ด้านกระบวนการเรียนการสอน: การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนามีการจัดการศึกษาอย่างชัดเจนและมีระบบ แต่บางครั้งการเรียนการสอนต้องปรับตัวตามความเหนื่อยล้าของผู้เรียนที่ต้องเรียนหลายแผนก นอกจากนี้ เป็นการจัดการศึกษาแบบพี่สอนน้อง การเรียนการสอนจัดในภาคค่ำ เพื่อหลีกเลี่ยงเวลาเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ซึ่งจัดการเรียนการสอนในภาคเช้าและภาคบ่าย สำหรับครูผู้สอนแผนกสามัญศึกษามีทั้งพระภิกษุและฆราวาส ส่วนปัญหาด้านครูผู้สอนที่พบคือ มีจำนวนไม่เพียงพอหรือไม่ตรงกับรายวิชาที่เปิดสอน โรงเรียนแก้ปัญหาด้วยการให้ครูรับการอบรมเพิ่มเติม และขอความช่วยเหลือจากโรงเรียนใกล้เคียง หรือจัดจ้างครูเพิ่มเติมในบางรายวิชา ส่วนระดับอุดมศึกษา มีการปรับปรุงกระบวนการเรียนการสอนให้ทันสมัย และสอดคล้องกับหลักสูตรอยู่ตลอด มีการใช้สื่อการเรียนการสอนที่ทันสมัยมากขึ้น แม้จะมีข้อจำกัดบางประการเนื่องจากเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์

ด้านการวัดผลประเมินผล: การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา แผนกธรรมเป็นการดำเนินงานร่วมกับสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง โดยการจัดสอบปีละ 1 ครั้ง และมีการออกข้อสอบแบบอัตนัย การตรวจข้อสอบและประกาศผลสอบ ก็ดำเนินการโดยคณะทำงานของแม่กองธรรมสนามหลวง สำหรับแผนกบาลี จะได้รับการจัดการจากแม่กองบาลีสนามหลวง โดยการออกข้อสอบและการตรวจข้อสอบ จะดำเนินการโดยคณะกรรมการที่ได้รับการแต่งตั้งจากแม่กองบาลี การวัดผลจะใช้ระบบให้คะแนนและการหักคะแนนตามความผิดในการทำข้อสอบ การประกาศผลสอบจะดำเนินการในวันสุดท้ายของการตรวจ ด้านการสอบแผนกบาลีจะจัดร่วมกับคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกายที่สนามสอบวัดพระสิงห์ ส่วนแผนกสามัญศึกษามีกระบวนการวัดผลที่หลากหลาย แตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่มสาระรายวิชา เพื่อให้มีความสอดคล้องกับมาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัด รวมถึงตามสภาพความเป็นจริงของผู้เรียน ส่วนระดับอุดมศึกษามีกระบวนการวัดผลและประเมินผลที่สอดคล้องกับหลักสูตร โดยใช้การประเมินทั้งแบบอิงกลุ่มและอิงเกณฑ์

บทที่ 5
บทสรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

5.1 บทสรุปผลการวิจัย

การศึกษาเรื่องรูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนาครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย เพื่อศึกษาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในประเทศไทย เพื่อศึกษารูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา และเพื่อเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

สำหรับวิธีการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยเน้นวิธีการสำรวจเอกสาร (Documentary Research) จากงานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา และใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 20 รูป/คน เป็นการสัมภาษณ์เชิงลึกในรูปแบบไม่เป็นทางการ โดยแบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ

1) กลุ่มผู้บริหารการศึกษาระดับนโยบาย จำนวน 7 รูป/คน

2) กลุ่มนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา จำนวน 7 รูป/คน

3) กลุ่มผู้จัดการศึกษาของคณะสงฆ์ภาคปฏิบัติ จำนวน 6 รูป/คน

การศึกษาเรื่องนี้เป็นเรื่องค่อนข้างละเอียดอ่อน เพราะเป็นเรื่องกระทบกับองค์กรคณะสงฆ์ ผู้วิจัยจึงได้นำข้อมูลจากการให้สัมภาษณ์มาสรุปในภาพรวม เพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบในทางลบกับองค์กรคณะสงฆ์และผู้ให้ข้อมูล การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กล่าวถึงการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา โดยจะเน้นหนักไปที่รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนาที่ดำเนินการอยู่ในปัจจุบันนี้ จากการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการวิจัย โดยเรียงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

1) แนวคิดการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย จากผลการวิจัยพบว่า แนวคิดการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยตั้งแต่ยุคโบราณ เน้นไปที่การเรียนรู้ด้านคันถธุระหรือพระปริยัติธรรม โดยเฉพาะการศึกษาพระธรรมด้วยภาษาบาลี แม้จะมีลักษณะที่ไม่เป็นระบบชัดเจน มีวิธีการเรียนการสอนแบบท่องจำและการแปลแบบคำต่อคำ (บอกพระปริยัติธรรม) เป็นสิ่งที่มีบทบาทสำคัญต่อการถ่ายทอดความรู้ในคณะสงฆ์ไทย หลักสูตรการศึกษาใช้คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นหลัก โดยเฉพาะคัมภีร์พระไตรปิฎก การสอบวัดความรู้ในก็มีขั้นตอนที่ยุ่งยากและเคร่งครัด ทำให้การศึกษาของพระสงฆ์มีลักษณะเป็นการถ่ายทอดตามประเพณีสืบต่อกันมา การสอบในลักษณะนี้ จึงเป็นอุปสรรคต่อการปรับตัวให้เข้ากับสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว แต่ข้อดีคือเป็นการรักษามาตรฐานของความรู้ในสมัยนั้นไว้ได้ ดังนั้น วัดจึงถือเป็นศูนย์กลางของการศึกษาสำหรับกุลบุตร โดยเป็นที่ที่ให้โอกาสในการยกระดับสถานะทางสังคม และเตรียมตัวสำหรับการเข้ารับราชการ สะท้อนให้เห็นบทบาทของการศึกษาคณะสงฆ์ในฐานะที่เป็นหนึ่งในเสาหลักของสังคมในอดีต

2) การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา จากผลการวิจัยพบว่า การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในล้านนาสมัยโบราณ ก่อนที่จะได้รับอิทธิพลแนวคิดจัดการศึกษาอย่างคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย สามารถสรุปเป็นประเด็นในแต่ละด้านดังนี้ **(1) ด้านครูผู้สอน** พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในฐานะครูผู้สอน แบ่งออกเป็นหลายระดับ ได้แก่ "ตุ๊หนาน" สำหรับชั้นประถม, "ตุ๊บาลก๋า" สำหรับชั้นมัธยม และ "ตุ๊หลวง" สำหรับระดับสูง นอกจากนี้ยังมีครูฆราวาสร่วมสอนในบางกรณี การมีพระสงฆ์เป็นครูสอนสะท้อนถึงความศรัทธาในฐานะผู้มีความรู้ของสังคม นอกจากนี้ บทบาทของพระสงฆ์ในฐานะครูแสดงให้เห็นชัดว่าวัดเป็นศูนย์กลางของการศึกษา ทั้งทางด้านศาสนาและการเรียนรู้ทางโลก **(2) ด้านหลักสูตร** การศึกษาของล้านนาในสมัยโบราณไม่มีระบบหลักสูตรที่แน่นอน แต่มีการจัดการศึกษาโดยเน้นความจำเป็นของผู้เรียน ซึ่งเนื้อหาพื้นฐานที่ทุกชนชั้นต้องศึกษา ได้แก่ ความรู้ด้านอักขรวิธี การอ่านออกเขียนได้ โดยเฉพาะการจารคัมภีร์ด้วยอักษรล้านนา ในอดีตวิชาทางพระพุทธศาสนาจัดเป็นหลักสูตรชั้นสูง โดยเฉพาะภาษาบาลีถือเป็นวิชาสำคัญ สิ่งที่บ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองของการศึกษาทางศาสนาในล้านนา คือการมีพระภิกษุผู้แตกฉานในภาษาบาลีและสามารถแต่งตำราทางพระพุทธศาสนาด้วยภาษาบาลีได้ เช่น คัมภีร์มังคลัตถทีปนีและปัญญาสชาดก เป็นต้น **(3) ด้านกระบวนการเรียนการสอน** การศึกษาของคณะสงฆ์ล้านนาในอดีต แสดงให้เห็นด้านการปรับตัวตามพัฒนาการของสังคม แต่เดิมใช้ตำราเรียนเป็นคัมภีร์ใบลาน ต่อมามีพัฒนาการสื่อการเรียนการสอน โดยมีกระดานดำ ดินสอหินหรือดินดาน และไม้บรรทัด ด้านตัวอักษรมีใช้อยู่ 3 แบบ ได้แก่ ตัวอักษรไทยยวน (ตัวเมือง), ตัวอักษรฝักขาม ได้รับอิทธิพลจากสุโขทัย, และตัวอักษรขอมไทย (ขอมเมือง) ซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างอักษรไทยยวนและฝักขาม การใช้ตัวอักษรหลากหลายนี้สะท้อนถึงความยืดหยุ่นและอิทธิพลทางวัฒนธรรมในล้านนา **(4) ด้านการวัดผลประเมินผล** ในล้านนาโบราณไม่มีระบบการวัดผลประเมินผลที่ชัดเจน ความสำเร็จในการศึกษาไม่ได้ขึ้นอยู่กับระยะเวลาเรียน แต่ขึ้นอยู่กับความสนใจและความตั้งใจของผู้เรียนเอง ระบบนี้แสดงให้เห็นถึงความยืดหยุ่นทางการศึกษา และให้ความสำคัญกับความต้องการ รวมถึงความพร้อมของผู้เรียนเป็นหลัก ดังนั้น การศึกษาคณะสงฆ์ในล้านนาสมัยโบราณ จึงเป็นการผสมผสานระหว่างการเรียนรู้ที่มีลักษณะเฉพาะตามวิถีชีวิต และความต้องการของสังคมล้านนาในสมัยนั้น แต่การเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาได้เกิดขึ้นจากอิทธิพลของรัฐไทยในภายหลัง การเข้ามาของกลุ่มพระภิกษุในนามคณะธรรมยุติกนิกายซึ่งเป็นนิกายใหม่จากรัฐไทย ส่งผลให้การศึกษาของคณะสงฆ์ในล้านนาเปลี่ยนแปลงไป โดยมีการจัดการศึกษาแบบรัฐไทยเข้ามาครอบงำ จึงทำให้ลักษณะเฉพาะหลายอย่าง เช่น การจัดการเรียนการสอนแบบดั้งเดิม ครูผู้สอน หรือหลักสูตรที่เป็นเอกลักษณ์ ถูกปรับเปลี่ยนให้เข้ากับรูปแบบการจัดการศึกษาอย่างรัฐไทย ซึ่งเป็นการลดทอนอัตลักษณ์การศึกษาแบบล้านนาเดิม

3) รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา จากผลการวิจัยพบว่า แนวคิดและลักษณะการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา สามารถสรุปเป็นประเด็นสำคัญดังนี้ **(1) ด้านแนวคิดการจัดการศึกษา** คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา มีการกำหนดนโยบายอย่างชัดเจนโดยมหาเถรสมาคม โดยมีการสนับสนุนจากเจ้าคณะภาคและเจ้าคณะจังหวัด การบริหารจัดการมีโครงสร้างที่เป็นรูปธรรม นโยบายเน้นการพัฒนาคุณภาพของครู บุคลากรทางการศึกษา และหลักสูตรให้ทันสมัย มีการนำสื่อเทคโนโลยีและนวัตกรรมมาปรับใช้ นอกจากนี้การจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาในล้านนามีการเน้นความเป็นสากล ให้สอดคล้องกับนโยบายการศึกษา

ของชาติ และตอบสนองต่อความต้องการของผู้เรียน การมีระบบที่ชัดเจนและการบริหารจัดการอย่างเป็นรูปธรรม ช่วยให้การจัดการศึกษามีคุณภาพและสอดคล้องกับยุคสมัยมากขึ้น **(2) ด้านหลักสูตร** การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ใช้หลักสูตรที่กำหนดโดยสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวงและสำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง แม้ว่าจะไม่มีความแตกต่างจากสำนักเรียนอื่น ๆ แต่เนื้อหาบางอย่างถูกปรับเล็กน้อยเพื่อให้เข้ากับสภาพของผู้เรียน การจัดการเรียนการสอนแผนกสามัญศึกษามีการบูรณาการหลักสูตรทั้งทางโลกและทางธรรม การใช้หลักสูตรแกนกลางของกระทรวงศึกษาธิการควบคู่กับหลักสูตรนักธรรมและบาลี ช่วยให้ผู้เรียนได้รับการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม ปัญหาหลักที่พบคือการจัดสรรเวลาเรียนที่ซับซ้อนเนื่องจากการบูรณาการจากหลายหลักสูตร ทำให้จำนวนชั่วโมงเรียนมีมากเกินไป ส่งผลต่อเวลาในการจัดการเรียนการสอนที่ไม่สอดคล้องกับหลักสูตร **(3) ด้านกระบวนการเรียนการสอน** การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายล้านนามีความเป็นระบบ แต่บางครั้งการเรียนการสอนต้องปรับตัวให้เหมาะสมกับสภาพผู้เรียน เนื่องจากผู้เรียนมีความเหนื่อยล้าจากการเรียนหลายแผนก กระบวนการเรียนการสอนเน้นจัดในภาคค่ำ เพื่อหลีกเลี่ยงการทับซ้อนกับการเรียนแผนกสามัญศึกษาที่จัดในภาคเช้าและบ่าย ด้านครูผู้สอนในแผนกสามัญศึกษามีทั้งพระภิกษุและฆราวาส แต่ปัญหาสำคัญคือการขาดแคลนครูผู้สอนในบางวิชา การแก้ปัญหาเหล่านี้ใช้วิธีการอบรมครูเพิ่มเติม หรือขอความช่วยเหลือจากโรงเรียนใกล้เคียง ในระดับอุดมศึกษากระบวนการเรียนการสอนมีการใช้สื่อที่ทันสมัยมากขึ้น แม้จะมีข้อจำกัดจากการเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ แต่ก็มีการปรับปรุงการเรียนการสอนอย่างต่อเนื่องเพื่อให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลง **(4) ด้านการวัดผลประเมินผล** การวัดผลในแผนกธรรมของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา มีการดำเนินงานร่วมกับสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง โดยจัดสอบปีละ 1 ครั้ง ใช้ข้อสอบแบบอัตนัย ส่วนการวัดผลในแผนกบาลีดำเนินการโดยแม่กองบาลีสนามหลวง การประเมินใช้ระบบการหักคะแนนตามความผิดที่พบ การประกาศผลสอบเป็นไปตามกระบวนการของแม่กองบาลีสนามหลวง ด้านแผนกสามัญศึกษามีการวัดผลตามกลุ่มสาระรายวิชา เพื่อให้สอดคล้องกับมาตรฐานการเรียนรู้ ส่วนระดับอุดมศึกษามีกระบวนการวัดผลที่หลากหลาย สอดคล้องกับหลักสูตรและการประเมินทั้งแบบอิงกลุ่มและอิงเกณฑ์ สรุปโดยรวม นโยบายและการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนามีความเป็นระบบ มีการปรับตัวตามยุคสมัย และตอบสนองต่อความต้องการของผู้เรียนผ่านการบริหารจัดการและการพัฒนาหลักสูตรอย่างต่อเนื่อง

5.2 อภิปรายผลการวิจัย

1) แนวคิดการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย จากผลการวิจัยพบว่า การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยมีบทบาทสำคัญในประวัติศาสตร์ของประเทศไทย โดยเฉพาะในยุคที่การศึกษาแบบฆราวาสยังไม่ได้รับการพัฒนามากนัก วัดเป็นสถานที่สำคัญที่กุลบุตรสามารถได้รับการศึกษา ซึ่งไม่เพียงแต่การศึกษาในด้านศาสนา แต่ยังรวมถึงการเรียนรู้ทั่วไปที่ช่วยในการพัฒนาสถานภาพทางสังคม สอดคล้องกับพระครูจารุสารธรรม (2563) ที่กล่าวว่า การศึกษาเป็นหัวใจสำคัญในการพัฒนา

ประเทศชาติ พระพุทธศาสนาถือว่ายิ่งเป็นสิ่งสำคัญต่อการศึกษา การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี เป็นระบบการศึกษาหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญ เพื่อพัฒนาประชาชนในชาติให้มีความรู้ความสามารถ มีคุณธรรม จริยธรรม อย่างไรก็ตาม หลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในอดีต มีลักษณะจำกัดอยู่ที่การเรียนรู้และท่องจำพระคัมภีร์ โดยเฉพาะการศึกษาด้านภาษาบาลี มีการสอบเข้มงวดและยากลำบาก ทำให้มีความรู้ในเชิงลึกแต่ขาดการประยุกต์ใช้ในบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลง สอดคล้องกับวัฒนา มีชูเสพ (2560) ที่ศึกษาเรื่อง “แนวโน้มการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ภายในสองทศวรรษหน้า” ผลการวิจัยพบว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีมักจะเน้นภาษาบาลีและนำพระไตรปิฎกมาเรียนควบคู่อรรถกถา และสอดคล้องกับพระมหาวรพล วรพโล และคณะ (2562) ที่ศึกษาเรื่อง “แนวโน้มการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในประเทศไทย” พบว่า หลักสูตรของภาษาบาลีศึกษาแต่อรรถกถาและฎีกา ไม่ได้ศึกษาจากต้นฉบับคือพระไตรปิฎกโดยตรง จึงทำให้ไม่สามารถเข้าถึงองค์ความรู้บางส่วนได้อย่างสมบูรณ์ครบถ้วน และควรเสริมบทเรียนไวยากรณ์ชั้นสูงในชั้นเปรียญเอก รวมไปถึงการผสมผสานศาสตร์ความรู้ด้านอื่นที่ทันสมัยเข้ามาประยุกต์ เพื่อเป็นแรงกระตุ้นให้ผู้เรียนหันมาสนใจมากขึ้น

จากบทเรียนการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในอดีต ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคม การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยจึงจำเป็นต้องปรับปรุง เพื่อให้สอดคล้องกับพัฒนาการของสังคมยุคปัจจุบัน การผสมผสานการศึกษาระหว่างหลักศาสนากับวิชาการสมัยใหม่อย่างเป็นระบบ และสร้างวิสัยทัศน์ที่ชัดเจน จะช่วยให้การศึกษาของพระสงฆ์ ตอบสนองความต้องการของสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น การบูรณาการหลักคุณธรรมกับวิชาการ จะเป็นรากฐานสำคัญในการสร้างสังคมที่เจริญรุ่งเรืองและสงบสุข ซึ่งการจัดการศึกษาในลักษณะเช่นนี้ พบได้อย่างชัดเจนในการศึกษาแผนกสามัญศึกษาและระดับอุดมศึกษา สอดคล้องกับผลการวิจัยของจุไรรัตน์ แสนใจรักษ์ (2531) ที่ศึกษาเรื่อง “พัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทษ ระหว่างปี พ.ศ.2489-2527” พบว่า การเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในปี พ.ศ. 2489 และ 2490 นั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในวงการศึกษาของคณะสงฆ์ และการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เป็นผลสืบเนื่องมาจากความพยายามในการเคลื่อนไหว เพื่อการปรับปรุงบทบาทและฟื้นฟูฐานะของพระภิกษุสงฆ์ในสังคมไทย ในช่วงระยะเวลาที่สังคมไทยได้เริ่มพัฒนาไปสู่รูปแบบสมัยใหม่ ตามความก้าวหน้าของวิทยาการตะวันตก พระภิกษุสงฆ์ในฐานะผู้นำด้านศาสนา จึงจำเป็นต้องปรับปรุงการศึกษาและบทบาทของตนเอง ให้ทันสมัยสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสังคม เพื่อประโยชน์ในการสืบต่ออายุพระศาสนาให้สามารถดำรงอยู่ได้ในสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป

นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์ (2549) ที่กล่าวว่า การศึกษาในพระพุทธศาสนาเริ่มมีการพัฒนามาตามยุคสมัย จึงทำให้มีการเรียนศาสตร์ในด้านอื่น ๆ เพิ่มเติมมากขึ้นกว่าหลักธรรมวินัยดั้งเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาของพระสงฆ์ในมหาวิทยาลัยสงฆ์ มีการปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัย โดยมีการเรียนวิชาการทางโลกมากขึ้น ความเปลี่ยนแปลงนี้จะเป็นไปเพื่อการพัฒนาพระพุทธศาสนา หรือจะทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมลง จึงเป็นสิ่งที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ อันถือเป็น

สถาบันการศึกษาชั้นนำด้านพระพุทธศาสนาควรที่จะตระหนักถึงอย่างรอบคอบต่อไป และสอดคล้องกับอำนวย มีราคา (2563) ที่กล่าวว่า ยุคปัจจุบันครูจะต้องมีบทบาทในการเรียนการสอนเพื่อเกิดการพัฒนาต่อผู้เรียนทุกด้าน โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เป็นระบบการศึกษาประเภทหนึ่งซึ่งเปิดโอกาสให้พระภิกษุสามเณรผู้ขาดโอกาสทางการศึกษา ได้เรียนรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม บทบาทของครูโรงเรียนพระปริยัติธรรมในศตวรรษที่ 21 จำเป็นจะต้องมีการพัฒนาศักยภาพตนเอง ศักยภาพของงาน และศักยภาพของผู้เรียน เพราะบทบาทครูต้องดูการศึกษาโดยรวมเพื่อนำไปสู่การพัฒนาด้วยความคิดสร้างสรรค์และสร้างนวัตกรรมใหม่ รวมทั้งเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการเรียนรู้ของผู้เรียนให้รู้จักคิด สร้างสรรค์ ร่วมกันวางแผน รู้จักแยกแยะ รู้จักประยุกต์

ดังนั้น แนวคิดการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย พบว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี มีความสำคัญต่อการพัฒนาความรู้ด้านพระพุทธศาสนาของพระภิกษุสามเณร แต่ในขณะเดียวกัน การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยก็ควรมีพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการจัดการศึกษาแบบสมัยใหม่ เช่น การศึกษาปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาและระดับอุดมศึกษา เพื่อให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้ในหลาย ๆ ด้าน และสามารถเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้กว้างไกล

2) การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา จากผลการวิจัยพบว่า การจัดการศึกษาในล้านนาสมัยโบราณมีความซับซ้อนและลึกซึ้ง สะท้อนให้เห็นถึงการเชื่อมโยงระหว่างการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมท้องถิ่น เน้นวัดเป็นศูนย์กลางทางการศึกษา และอาศัยกระบวนการบวชเรียนเป็นแนวทางหลักเพื่อให้ได้รับการศึกษา พระสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดความรู้และคุณธรรมแก่คนในสังคม สอดคล้องกับพระครูอุทัยพัฒนโกศล (ฉลอง กุสโล) (2559) ที่กล่าวว่า พระสงฆ์เป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทสำคัญทางด้านการศึกษานับมาแต่โบราณกาล โดยเฉพาะในส่วนของการพัฒนาการศึกษาด้านธรรม ต่อมายังมีส่วนสำคัญในการพัฒนาการศึกษาครอบคลุมไปจนถึงการศึกษาในระดับโรงเรียนที่ขยายโอกาสให้กับชุมชนโดยรอบที่เรียกว่า บวร คือ บ้าน วัด และโรงเรียน จึงเห็นได้ว่า บ้านมีความเชื่อมโยงกับวัด และโรงเรียน โดยที่วัดเป็นจุดศูนย์กลางของการศึกษา จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนามีความสำคัญต่อการมีอยู่ของชุมชนในสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นชุมชนในเชิงเครือญาติ และชุมชนแห่งการศึกษาเรียนรู้ ซึ่งพระสังฆาธิการถือได้ว่าเป็นผู้นำในการเรียนรู้สำหรับชุมชนเป็นเวลานาน สอดคล้องกับผลการวิจัยของพระมหาญาณวัฒน์ ฐิตวฑฺฒโน และปฐมพงศ์ ศุภเลิศ (2557) ที่ศึกษาเรื่อง “วิเคราะห์ปรัชญาแนวคิดทางการศึกษาตาม พรบ.การศึกษาแห่งชาติ 2542 กับแนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)” พบว่า พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เชื่อว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษาโดยแท้ เพราะการศึกษาที่ถูกต้องกับพระพุทธศาสนา มีความสอดคล้องและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน และสอดคล้องกับผลการวิจัยของจุไรรัตน์ แสนใจรักษ์ (2531) ที่ศึกษาเรื่อง “พัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยระหว่างปี พ.ศ.2489-2527” พบว่า สถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ทำหน้าที่เป็นทางเลือกด้านการศึกษาของประชาชนที่ด้อยโอกาส และผลิตคนสู่ระบบสังคมอีกด้านหนึ่งด้วยการเรียนการสอนอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน และการพัฒนาการดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อแนวคิดด้านการศึกษาและระบบการศึกษาของคณะสงฆ์โดยส่วนรวม เป็นเหตุให้มีการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาในระดับต่างๆ และขยายโอกาสทางการศึกษาของพระสงฆ์ให้กว้างขึ้น จากการศึกษาเพียงพระธรรมวินัย สู่การศึกษาวิชาการต่าง ๆ ที่เป็นแบบอย่างสมัยใหม่ในเวลาต่อมา

เมื่อการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์เดิมในล้านนา ได้รับอิทธิพลแนวคิดจัดการศึกษาจากรัฐไทย โดยการนำกลุ่มพระภิกษุสามเณรในล้านนาลงมาญัตติใหม่ในสังกัดธรรมยุติกนิกาย และให้รับการศึกษาตามรูปแบบที่รัฐไทยจัดขึ้น โดยเฉพาะการศึกษาในรูปแบบภาษาไทยและการใช้อักษรไทย รวมถึงหลักสูตรที่คณะสงฆ์ไทยกำหนดขึ้น เพื่อให้พระภิกษุสามเณรในราชอาณาจักรต้องศึกษา ต่อมาพระภิกษุสามเณรกลุ่มเดิมเดินทางกลับมายังดินแดนล้านนา ได้นำหลักสูตรและรูปแบบจัดการศึกษาอย่างรัฐไทยมาปรับใช้กับคนในท้องถิ่น เป็นผลให้การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในล้านนาได้รับผลกระทบในหลายด้าน ดังนี้ (1) ด้านครูผู้สอน แต่เดิมครูผู้สอนเป็นพระสงฆ์ในท้องถิ่น อาศัยกระบวนการเรียนรู้และองค์ความรู้จากพื้นถิ่น แต่หลักจากรับอิทธิพลจากรัฐไทย ต้องอาศัยพระสงฆ์ที่มีความรู้ตามอย่างรัฐไทยเป็นหลัก (2) ด้านหลักสูตร แต่เดิมการศึกษาของล้านนา มีอักษรสำหรับเรียนและเขียนเป็นของตนเองโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการใช้ตัวอักษรเมือง (ตัวเมือง) แต่ต่อมาถูกแทนที่ด้วยการใช้ตัวอักษรอย่างรัฐไทย และใช้หลักสูตรการศึกษาที่ถูกกำหนดแบ่งเป็นแผนกตามอย่างรัฐไทยจนถึงปัจจุบัน (3) ด้านกระบวการเรียนการสอน จากอดีตการศึกษาภายในวัดถูกจัดในภาคเช้ากับภาคค่ำ แต่ต่อมารูปแบบการศึกษาของพระภิกษุสามเณรในล้านนา ได้รับการปรับเปลี่ยนเพื่อให้สอดคล้องกับหลักสูตร เนื่องจากหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันมีความหลากหลาย (4) ด้านการวัดผลประเมินผล ในอดีตการศึกษาของล้านนาไม่มีกรอบระยะเวลาจบการศึกษาที่ชัดเจน อาศัยความพอใจของผู้เรียนเป็นหลัก แต่เมื่อการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยปรากฏมีหลักสูตรชัดเจน กระบวนการวัดผลประเมินผลทางการศึกษาจึงมีความชัดเจนตามไปด้วย

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าการเข้ามาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในหลายด้าน โดยเฉพาะด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ในล้านนา เป็นภาพสะท้อนให้เห็นเจตนาในการพัฒนาชาติด้วยการศึกษา ซึ่งเริ่มจากกลุ่มคนด้านศาสนาเป็นหลัก จึงเป็นการปฏิรูปที่ไม่เพียงช่วยให้การบริหารจัดการมีประสิทธิภาพมากขึ้น แต่ยังทำให้การศึกษาพระปริยัติธรรมทุกแผนกในพื้นที่มีความเป็นมาตรฐานเดียวกัน สามารถพัฒนาให้พระภิกษุสามเณรได้รับการเรียนรู้ทั้งวิชาทางธรรม โดยบูรณาการร่วมกับวิชาการทางโลกได้เป็นอย่างดี สอดคล้องกับผลการวิจัยของอินถา ศิริวรรณ และนิเวศน์ วงศ์สุวรรณ (2558) ที่ศึกษาเรื่อง “การศึกษาแนวทางพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์” พบว่า คณะสงฆ์ต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหลักสูตรพระปริยัติธรรม ให้เป็นไปตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายการศึกษา ที่ให้สิทธิสถาบันพระพุทธศาสนาจัดการศึกษาได้ ตามรูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมที่เหมาะสม ซึ่งสิ่งที่ควรจะนำมาใช้ได้แก่ รูปแบบเปิดโอกาสให้พระภิกษุสามเณรได้เรียนวิชา นักธรรม–บาลี และวิชาสามัญควบคู่กันไป ตั้งแต่มัธยมศึกษาปีที่ 1 ถึงระดับปริญญาเอก วิชาที่พระภิกษุสามเณรควรได้รับการศึกษาในหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ได้แก่ วิชา ภาษาต่างประเทศ ภาษาไทย สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม คณิตศาสตร์ ศิลปะ วิทยาศาสตร์ สุขศึกษาและพลศึกษา การงานอาชีพและเทคโนโลยี ซึ่งเป็นวิชาพื้นฐานการศึกษาที่เรียนและสอนในสถานศึกษาโดยทั่วไป ดังนั้น คณะสงฆ์หรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัด

การศึกษาของคณะสงฆ์ ควรจะถือโอกาสพัฒนาปรับปรุงการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ให้เหมาะสมกับกาลสมัย

3) รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา จากผลการวิจัยพบว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา มีอยู่ 4 แผนก คือ (1) แผนกธรรม (2) แผนกบาลี (3) แผนกสามัญศึกษา (4) ระดับอุดมศึกษา โดยมีสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงเป็นศูนย์กลางในการจัดการศึกษา และเป็นวัดหลักของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ที่มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ในล้านนา ซึ่งในงานวิจัยนี้มีการจำแนกประเด็นการศึกษาออกเป็น 4 ด้าน คือ (1) ด้านแนวคิดการจัดการศึกษา (2) ด้านหลักสูตร (3) ด้านกระบวนการเรียนการสอน (4) ด้านการวัดผลประเมินผล ซึ่งสามารถอภิปรายในแต่ละด้านโดยภาพรวมตามแผนกการศึกษาดังนี้

การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ต้องเผชิญกับความท้าทายที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยและข้อจำกัดต่าง ๆ เช่น การจัดการเรียนการสอนที่ต้องรับมือกับการเรียนหลายแผนก และการจัดการทรัพยากรบุคคลที่อาจมีข้อจำกัด การพัฒนาระบบการศึกษาให้มีความยืดหยุ่น และสามารถตอบสนองต่อความต้องการของผู้เรียน รวมถึงสภาพแวดล้อม แต่โดยรวมแล้ว การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมที่คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายดำเนินการ มีการจัดการที่เป็นระเบียบและมีความชัดเจน แต่ยังต้องปรับตัวตามการเปลี่ยนแปลงและข้อจำกัดที่เกิดขึ้น สอดคล้องกับผลการวิจัยของพระชัษษพณฑ์ จันวงค์เดือน และคณะ (2563) ที่ศึกษาเรื่อง “การศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาการศึกษานักธรรม” พบว่า การศึกษานักธรรมเป็นงานการศึกษาที่มีความสำคัญต่อคณะสงฆ์ไทย เพื่อให้พระภิกษุสามเณรรู้และเข้าใจหลักธรรมคำสั่งสอนเป็นศาสนทายาทที่มีคุณภาพ ย่อมส่งผลให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ได้นาน ดังนั้น การศึกษานักธรรมในปัจจุบันมีหลักสูตรการเรียน เพื่อมุ่งให้รู้และเข้าใจคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนา มีหน่วยงานรับผิดชอบหลัก คือ แม่กองธรรมสนามหลวง มีการทำงานร่วมกันหลายฝ่ายตามนโยบายและระเบียบปฏิบัติ กิจกรรมการเรียนการสอนจัดขึ้นตามสำนักเรียนนั้น ๆ บริหารจัดการตามบทบริบทของแต่ละสำนักเรียน และวัดผลโดยการสอบธรรมสนามหลวง ส่วนปัญหาคือ หลักสูตรนักธรรมขาดการกำหนดองค์ประกอบของหลักสูตรที่ชัดเจน คู่มือและหนังสือเรียนไม่เป็นมาตรฐาน สำนักเรียนไม่ได้จัดทำเอกสารการสอนด้วยตนเอง หน่วยงานที่เกี่ยวข้องขาดการกำกับ นิเทศ ติดตาม และสนับสนุนเท่าที่ควร กิจกรรมการเรียนการสอนไม่ชัดเจนเน้นแต่บรรยาย สื่อไม่ทันสมัย ห้องเรียนใช้ตามสภาพ งบประมาณไม่เพียงพอ คณะกรรมการคุมสอบไม่เข้มงวด เน้นปริมาณ เกณฑ์การตรวจคลุมเครือ ผลการสอบไม่นำมาใช้ และการบริหารจัดการหลักสูตรในสำนักเรียนขาดความเป็นระบบชัดเจน

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา มีความสำคัญในการส่งเสริมความรู้ด้านภาษาบาลี แม้จะมีข้อจำกัดและความท้าทายไม่แตกต่างจากแผนกธรรม แต่การจัดการศึกษายังคงรักษามาตรฐาน และพยายามปรับปรุงให้เหมาะสมกับผู้เรียนในยุคปัจจุบัน เพื่อให้การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับผลการวิจัยของพระมหาวุฑฒ์ สุวุฑฒิโก และคณะ (2563) ที่ศึกษาเรื่อง “ศึกษาการจัดการเรียนรู้พระปริยัติธรรมแผนกบาลีของพระสงฆ์ไทย” พบว่า สภาพการจัดการเรียนรู้พระปริยัติธรรมแผนกบาลีของพระสงฆ์

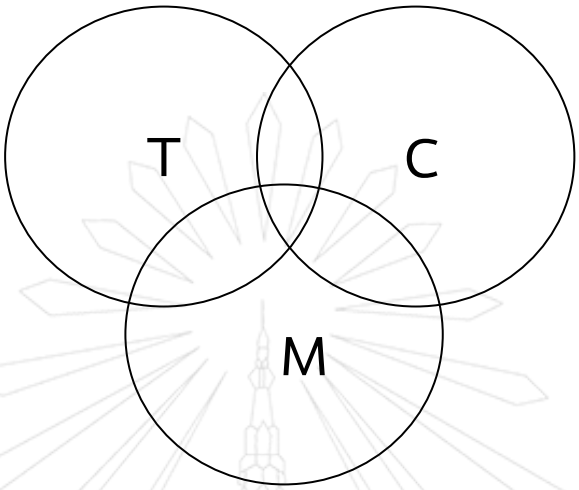
ไทย มีการขาดแคลนครูผู้สอนที่มีความรู้ความสามารถในการจัดการเรียนการสอน มีการใช้ระบบแบบพี่สอนน้อง พบปัญหาการจัดการเรียนการสอนที่ยุ่งยาก รวมถึงการสร้างบรรยากาศในห้องเรียนและนอกห้องเรียน สอดคล้องกับผลการวิจัยของพระมหาประจักษ์ กิตฺติเมธี (2560) ที่ศึกษาเรื่อง “การพัฒนาเทคนิคและวิธีการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี” พบว่า สภาพและปัญหาการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีมี 8 ด้าน คือ ด้านบุคคล ด้านอุปกรณ์ ด้านการจัดการเรียนการสอน ด้านสถานการณ์ ด้านหลักสูตร ด้านเนื้อหา ด้านองค์ความรู้ และด้านหลักธรรม และสอดคล้องกับผลการวิจัยของพระมหาสุธรรม สุรตโน และอำนวย เดชชัยศรี (2562) ที่ศึกษาเรื่อง “รูปแบบการบริหารสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี สู่ความเป็นเลิศตามหลักพุทธธรรม” พบว่า สภาพการบริหารภายในสำนักเรียนผู้บริหารขาดแคลนครูผู้สอนที่มีความรู้ความสามารถ ในงานวิจัยนี้ยังแนะนำว่าสำนักเรียนควรจัดทำการฝึกอบรมพัฒนาบุคลากร ดังนั้น ตามที่กล่าวอ้างมาเป็นการแสดงให้เห็นความท้าทาย ในการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสำหรับสำนักเรียนในยุคปัจจุบัน

การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนาต้องเผชิญกับความท้าทายในการปรับปรุงและพัฒนาการศึกษา เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการในยุคปัจจุบัน แม้ว่าจะมีปัญหาเรื่องงบประมาณและการจัดการ แต่โรงเรียนยังคงพยายามดำเนินการเพื่อให้การศึกษามีคุณภาพ และสามารถตอบสนองต่อความต้องการของผู้เรียนได้ แต่โรงเรียนก็มุ่งเน้นพัฒนาคุณภาพการศึกษา เพื่อตอบเสนองต่อนโยบายและความต้องการของสังคม โดยการบูรณาการหลักสูตรทางโลกและทางธรรมอย่างมีประสิทธิภาพ แม้ว่าจะมีปัญหาและข้อจำกัด สอดคล้องกับผลการวิจัยของธวัชชัย จันจุฬา และอุทุมพร เกตุสุนทร (2561) ที่ศึกษาเรื่อง “โครงการรูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาที่ตอบสนองต่อชุมชนและสืบทอดบุคลากรทางพุทธศาสนา” ซึ่งแบ่งประเด็นการศึกษาโดยสรุป 4 ด้าน พบว่า (1) รูปแบบการเรียนการสอน พบว่า มีการจัดการเรียนการสอนโดยยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง บูรณาการหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการร่วมกับหลักสูตรทางพุทธศาสนา (2) เป้าหมายของการจัดการศึกษา พบว่า โรงเรียนปริยัติธรรมมีเป้าหมายเพื่อให้นักเรียนเป็นคนดี อยู่ในศีลคุณธรรมมากกว่าการแข่งขันทางวิชาการ เพราะนักเรียนที่เข้าบวชเรียนส่วนใหญ่มีฐานะยากจน มีปัญหาทางครอบครัว บางรูปไม่สามารถอ่านออกเขียนได้ จึงทำให้มีการจัดการศึกษาตามลักษณะของเด็ก เน้นการช่วยตนเองและอยู่ในสังคมตามหลักพุทธศาสนาได้ (3) การระดมทุนและทรัพยากรเพื่อจัดการศึกษา พบว่า โรงเรียนมีแนวทางการระดมทุนจากข้างนอกในลักษณะของการบริจาค จัดโครงการหรือกิจกรรมตามวันสำคัญทางพุทธศาสนา (4) ปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อประสิทธิภาพของการจัดการศึกษาในโรงเรียนปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา พบว่า มี 4 ประการ คือ 1) วิสัยทัศน์ของผู้บริหารต่อการจัดการศึกษา 2) งบประมาณ สนับสนุนการจัดการศึกษา ซึ่งนับได้ว่ายังไม่เพียงพอต่อการพัฒนาคุณภาพการศึกษา 3) สภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการจัดการศึกษา 4) ครูและบุคคลากรที่ทำหน้าที่ในการจัดการเรียนรู้ให้กับนักเรียน ปัจจัยทั้ง 4 ประการที่กล่าวนั้น ถือว่ามีส่วนสำคัญทำให้การจัดการศึกษาบรรลุวัตถุประสงค์ ดังนั้น การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาในยุคปัจจุบัน ต้องฝ่าฟันอุปสรรคโดยเฉพาะเรื่องงบประมาณกับทรัพยากรด้านผู้เรียน

การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในระดับอุดมศึกษา มีความยืดหยุ่นด้านนโยบายและหลักสูตร เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้เรียนและสภาพสังคมปัจจุบัน มีการนำเทคโนโลยีมาใช้เพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษาและการจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ ช่วยให้นักศึกษาได้รับประสบการณ์การเรียนรู้ที่มีคุณภาพและทันสมัย มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องในหลายด้าน มหาวิทยาลัยสามารถตอบสนองความต้องการของผู้เรียนได้ดีขึ้น ด้านกระบวนการจัดการเรียนการสอน มหาวิทยาลัยมีรูปแบบการเรียนการสอนที่ทันสมัยมากยิ่งขึ้นกว่าในอดีต แต่ยังมีขีดจำกัดในการพัฒนาด้านอุปกรณ์สนับสนุนการเรียนการสอนบางอย่าง เนื่องจากงบประมาณและรายได้ของมหาวิทยาลัยมีไม่มาก แต่การขับเคลื่อนด้านกระบวนการเรียนการสอนยังสามารถทำได้ดี สอดคล้องกับผลการวิจัยของวัฒนา มีชูเสพ (2560) ที่ศึกษาเรื่อง “แนวโน้มการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ภายในสองทศวรรษหน้า” พบว่า การศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์จะมุ่งสนองพระศาสนาในการผลิตศาสนทายาท เช่น จัดหลักสูตรสนองความต้องการของผู้เรียน ในด้านผู้เรียนจะยังเป็นผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษา ด้านผู้สอนจะมีความชำนาญทั้งทางโลกและทางธรรม จะใช้เทคนิคการเรียนการสอนหลากหลาย ส่วนการวัดและประเมินผลมีแนวโน้มไม่เปลี่ยนแปลง ฆราวาสจะเข้ามาช่วยบริหารการจัดการศึกษาสงฆ์มากขึ้น จะมีการตั้งกองทุนพระพุทธศาสนา เพื่อสนับสนุนการบริหารการศึกษามากขึ้น บุคลากรในการจัดการศึกษาจะได้รับค่าตอบแทนและสวัสดิการมากขึ้น และสอดคล้องกับผลการวิจัยของสายทิพย์ จิตตมาศ (2527) ที่ศึกษาเรื่อง “บทบาทของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในสังคมไทย 2489 – 2526” พบว่า มหาวิทยาลัยสงฆ์ได้มีการจัดการศึกษาในรูปแบบของมหาวิทยาลัยสงฆ์อย่างแท้จริง มีบทบาทต่อสังคมไทยหลายประการ คือ มีบทบาทในการจัดการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณรให้มีความรู้ทั้งในทางศาสนาและวิชาการสมัยใหม่ เช่น ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ภาษาไทย กฎหมาย จิตวิทยา ปรัชญา ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ศิลปะ และบรรณารักษศาสตร์ เป็นต้น พร้อมกันนี้ มหาวิทยาลัยสงฆ์ยังได้จัดหลักสูตรให้พระภิกษุได้ออกไปฏิบัติศาสนกิจในการพัฒนาชนบท โดยการพัฒนาวัด พัฒนาหมู่บ้าน พัฒนาจิตใจ และพัฒนาสติปัญญา รวมทั้งการศึกษา ตลอดจนให้การบริการและการสงเคราะห์ในด้านต่าง ๆ แก่ประชาชน ดังนั้น จะเห็นได้ว่าการจัดการศึกษาในระดับอุดมศึกษา มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เท่าทันกับพัฒนาการของโลกยุคปัจจุบัน

5.3 องค์ความรู้

องค์ความรู้รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา สามารถกำหนดได้จาก 3 ด้าน ดังนี้

แผนภูมิที่ 5.1 องค์ความรู้

T = Teacher ได้แก่ ครูผู้เป็นหัวใจสำคัญของการศึกษา มีบทบาทในการสอน สร้างแรงบันดาลใจ และกระตุ้นผู้เรียน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพ

C = Course ได้แก่ หลักสูตรที่สามารถปรับเปลี่ยนได้ตามความต้องการของผู้เรียนและสังคม เน้นการเรียนรู้ที่มีความหมายและเชื่อมโยงกับชีวิตจริง รวมถึงการส่งเสริมทักษะที่จำเป็นในศตวรรษที่ 21 เช่น การคิดวิเคราะห์ การทำงานเป็นทีม และการแก้ปัญหา

M = Morality ได้แก่ การจัดการศึกษาที่เน้นหลักคุณธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะการศึกษาแผนกธรรมและบาลี เป็นการศึกษาหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเพียงอย่างเดียว

5.4 ข้อเสนอแนะ

5.4.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ควรที่จะพัฒนาระบบการศึกษาคณะสงฆ์ให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น ควรมีการปรับหลักสูตรให้สอดคล้องกับความต้องการของสังคม ควรมีการพัฒนาทักษะและความรู้ของพระภิกษุสามเณรให้รอบด้าน ควรส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาต่อของพระภิกษุสามเณรให้สูงขึ้น และควรสนับสนุนทรัพยากรและงบประมาณสำหรับการศึกษาคณะสงฆ์

5.4.2 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

ควรมีการศึกษารูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้าน ที่มีลักษณะเฉพาะลงไปในแต่ละแผนกของการจัดการศึกษา เพื่อจะได้นำข้อมูลไปใช้สำหรับการปรับปรุงและพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ ซึ่งสามารถแยกศึกษาในแต่ละแผนก ดังนี้

1) ควรทำวิจัยเรื่องการจักการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

2) ควรทำวิจัยเรื่องการจักการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

3) ควรทำวิจัยเรื่องการจักการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

4) ควรทำวิจัยเรื่องการจักการศึกษาระดับอุดมศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

บรรณานุกรม

1. ข้อมูลปฐมภูมิ

การศาสนา, กรม. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พิมพ์เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2525.

2. ข้อมูลทุติยภูมิ

(1) หนังสือ/ตำรา

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. (2527). ประวัติการศึกษาของสงฆ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.

_____. (2541). การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม-บาลี. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมการศาสนา.

_____. (2542). คู่มือพระสังฆาธิการ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.

กรมศิลปากร. (2516). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลตรีเจ้าราชบุตร (วงศ์ตะวัน ณ เชียงใหม่). เชียงใหม่: โรงพิมพ์ขวนพิมพ์.

กระทรวงศึกษาธิการ. (2526). 200 ปีของการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

กองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2557). คู่มือปฏิบัติงานโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.

คณะกรรมการกฤษฎีกา (สำนักนายกรัฐมนตรี). (2484). พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 และรัฐนิยม. พิมพ์แจกในงานกฐินพระราชทานวัดนวลนรดิศ จังหวัดธนบุรี. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. (ม.ป.ป.). ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. (ม.ป.ท.)

คณะสงฆ์จังหวัดสกลนครและศิษยานุศิษย์ของพระราชประสิทธิคุณ. (มปป). คู่มือพระสังฆาธิการ. กรุงเทพฯ: บจ.สหธรรมิก.

คณาจารย์มหามกุฏราชวิทยาลัย. (ม.ป.ป.). ประวัติการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. (สำเนา).

คะนึงนิตย์ จันทบุตร. (2528). การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477-2484. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

จารุรัตน์ ปั้นมณี. (2550). กฎหมายพระสงฆ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.

จดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 ศ.12/8. เรื่องจัดการคณะตามหัวเมืองต่าง ๆ (17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2441-2453).

_____ ร.5 ศ.12/8. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง จัดการคณะสงฆ์หัวเมืองต่าง ๆ (17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2441-2453).

_____ ร.6 ศ.13/4. เรื่องพระนพีสีพิศาลคุณ เมืองเชียงใหม่ ขอลาสิกขาบท (27 มกราคม-14 มีนาคม พ.ศ. 2456).

_____ ร.6 ศ.14/14. เรื่องขอพระบรมราชานุญาตยกพระนพีสีพิศาลคุณ เป็นพระคณาจารย์โท ในทางคันถธุระมีตำแหน่งเทียบเท่าเจ้าคณะเมือง (27 สิงหาคม–2 กันยายน 2456).

ชัย เรื่องศิลป์. (2520). ประวัติศาสตร์ไทยด้านสังคมสมัย พ.ศ. 2352-2453. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2523). ประวัติศาสตร์ไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 25. (ม.ป.ท.): เรืองศิลป์.

ชูศักดิ์ แซ่เอี้ย และคณะ. (2532). ประวัติความเป็นมาของพระสงฆ์. เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง การศึกษาพฤติกรรมของพระสงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับหลักฐานทางโบราณคดี ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 1. (2454).

_____ เล่ม 2. (2457).

_____ เล่ม 1. (2556).

_____ เล่ม 1. (ม.ป.ป.).

_____ เล่ม 5. (ม.ป.ป.).

ถิ่น รัติกนก. (2524). การศึกษาในลานนาไทยสมัยโบราณ. รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์โบราณคดี

ทรงคุณ จันทร์. (2549). การวิจัยเชิงคุณภาพทางวัฒนธรรม. กาฬสินธ์: ประสานการพิมพ์.

ทะเบียนและวัดผล มมร.ลน. (2564). สถิตินักศึกษา ปีการศึกษา 2564-4566. (สำเนา)

เทวประภาส มากคล้าย เปรียญ. (2549). เอกสาร : เอกสารแนะนำวัดคุ้งตะเภา. อุตรดิตถ์: วัดคุ้งตะเภา.

นฤนาท อนุพงศ์พัฒน์. (2546). ผลกระทบของพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ต่อการปกครองคณะสงฆ์ไทย. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บุญเลิศ พิงพราวลี และมนี บล็อก. (2497). ประทีปแก้วของเวียงพิงค์. เชียงใหม่: ลานนาการพิมพ์.

บุญสม เจนใจ. (2527). พระพุทธศาสนา ศาสนาประจำชาติไทย. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดงานส่งเสริมพระพุทธศาสนาวันวิสาขบูชา.

พระครูโสภณกวีวัฒน์ (ธนจรรย์ สุระมณี). (2547). ประวัติวัดเจดีย์หลวง ฉบับปรับปรุงแก้ไขพิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่: ทั้งฮั่วซิมการพิมพ์.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยานราธิปประพันธ์พงศ์. (2505). จดหมายเหตุลาลูแบร์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.

พระเทพกวี (จันทร์ กุสโล). (2547). วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร. เชียงใหม่: ทั้งฮั่วซินการพิมพ์.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2533). ทำไมคนไทยจึงเรียนพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.

พระไพศาล วิสาโล. (2546). พุทธศาสนาในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.

พระยาอนุมานราชธน. (2510). ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน. ราชบัณฑิตยสถาน.

พระราชวิสุทธิเมธี (ประจวบ ปาสาธิโก). (2550). พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 1 – 28. กรุงเทพฯ: สำนักพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2523). ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มานพ พลไพรินทร์. (2533). การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม. กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์.

ราณี ศิริธร ณ พัทลุง. (2508). เมื่อพระธรรมยุตินิกายมาจัดตั้งระเบียบการปกครองคณะสงฆ์มหานิกายในมณฑลพายัพ ในวรทัศน์อนุสรณ์. งานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าวรทัศน์ ณ ลำพูน.

ราชกิจจานุเบกษา. (ร.ศ. 121). พระราชบัญญัติลักษณปกครองคณะสงฆ์. กรุงเทพฯ : บำรุงนุกูลกิจ.

_____. (2484). พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484. กรุงเทพฯ : บำรุงนุกูลกิจ.

_____. (2505). พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505. กรุงเทพฯ : บำรุงนุกูลกิจ.

_____. (2535). พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535. กรุงเทพฯ : บำรุงนุกูลกิจ.

_____. (2562). พระราชบัญญัติการศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ. 2562. กรุงเทพฯ : บำรุงนุกูลกิจ.

โรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน. (2550). คู่มือนักเรียน ปีการศึกษา 2550. เชียงใหม่: โรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน. (สำเนา).

_____. (2562). รายงานผลการพัฒนาคุณภาพภายในสถานศึกษาประจำปีการศึกษา 2562. (สำเนา).

_____. (2566). เอกสารข้อมูลพื้นฐานโรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน. (สำเนา)

ลานนาสีโห ภิกขุ (บุญเลิศ พริงพราวลี). (2536). ประวัติปฐมสังฆนายก “โสภา” หรือพระอภัยสารทะ. เชียงใหม่: วัดฝายหิน.

วรชาติ มีชูบท. (2551). ประวัติวัดศรีมุงเมือง. เชียงใหม่: วรลักษณ์การพิมพ์.

วัดพระศรีมหาธาตุ. (2552). บูรพาจริยานุสรณ์ 2552. พิมพ์ครั้งที่ 1, กรุงเทพฯ: หจก. สามลดา.

วัลทนา แสงไพศรรค์. (2559). การปกครองสงฆ์ภายใต้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 : ศึกษาปัญหา อุปสรรค และแนวทางการแก้ไข. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วิทย์ วิศทเวทย์. (2531). ปรัชญาการศึกษาไทย 2411-2475. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.

ส.กวีวัฒน์. (2559). พิพิธภัณฑ์กตัญญุตาสามัคคี. กรุงเทพฯ: ศิลป์สยามบรรจุภัณฑ์และการพิมพ์.

_____. (2563). ประวัติวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร ฉบับ 150 ปี ชาตกาลหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต. เชียงใหม่: บริษัทนันทพันธ์พริ้นติ้ง.

_____. (2564). อภยมหาเถรานุสรณ์. เชียงใหม่: เชียงใหม่สแกนเนอร์และฮาร์ทเวิร์ดพริ้นทิ่งเฮาส์.

สงวน โชติสุขรัตน์. (2515). คนดีเมืองเหนือ. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

สนิท ศรีสำแดง. (2534). พระพุทธศาสนากับหลักการศึกษา : ภาคทฤษฎีความรู้. กรุงเทพฯ: นิลนารา การพิมพ์.

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2480). ประวัติสังเขปแห่งการจัดการศึกษาปรัตยุบันแห่งประเทศสยาม ภาคที่ 1 (2414-2434). พิมพ์ในงานปลงศพ หม่อมหลวงใหญ่ ดิศกุล ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม. (ม.ป.ท.).

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช. (2543). พุทธศาสนวงศ์. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2514). การคณะสงฆ์. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____. (2514). การศึกษา. ประมวลพระนิพนธ์ ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ 50 ปีแต่วันสิ้นพระชนม์.

สรัสวดี อ๋องสกุล. (2561). ประวัติศาสตร์ล้านนา ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง. (2544). เรื่องสอบธรรมสนามหลวงแผนกธรรม พ.ศ. 2554. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.

สำนักนายกรัฐมนตรี สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ กองแผนงาน. (2526). สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย. กรุงเทพฯ: การพิมพ์พระนคร.

สำนักศาสนาศึกษาวัดเทพลีลา. (2545). คู่มือเปิดตำราเรียนบาลี. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.

สิงฆะ วรรณสัย. (2525). สารประวัติครูบาศรีวิชัย นักบุญแห่งลานนาไทย. เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่.

สิริวัฒน์ คำวันสา. (2525). สงฆ์ไทย 200 ปี เล่ม 1. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ศรีอนันต์.

เอกสารที่ 35/302 วัดบวรนิเวศวิหาร ลงวันที่ 8 ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก 120 (2444)

John E. De Young. (1958). Village Life in Modern Thailand. Berkeley, University of California Press.

(2) งานวิจัย

จุไรรัตน์ แสนใจรักษ์. (2531). *พัฒนาการการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2489-2527.* วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ดวงพร สุขศิริวัฒน์. (2536). *พัฒนาการของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในประเทศไทย พ.ศ. 2527-2534.* วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ดิเรก ด้วงลอย. (2563). *อนาคตภาพการบริหารจัดการโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา (พ.ศ. 2563-2573).* ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา), บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล. (2519). *วิเคราะห์วรรณกรรมลานนาไทยเรื่องเจ้าวิฑูรสอนหลานและพระลอสอนโลก.* วิทยานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสารมิตร.

ธวัชชัย จันจุฬา และอุทุมพร เกตุสุนทร. (2561*). โครงการรูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาที่ตอบสนองต่อชุมชนและสืบทอดบุคลากรทางพุทธศาสนา*. รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

นันทนา วัฒนสุข. (2515). *บทบาทสมเด็จพระมหาสมณเจ้าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เกี่ยวกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา.* วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เนื้ออ่อน ขรัวทองเขียว. (2553). *รัฐสยามกับล้านนา พ.ศ. 2417-2476.* วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

แน่งน้อย ติดติรานนท์. (2519). *เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช.* วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปริศนา ศิรินาม. (2516). *ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองลานนาไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอยต้น.* ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. บัณฑิตวิทยาลัย, วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสารมิตร.

พรรณเพ็ญ เครือไทย. (2525). *โคลงพรหมทัต : การศึกษาเชิงวิจารณ์.* วิทยานิพนธ์ ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พระนคร ปญฺญาวชิโร (ปรังฤทธิ์). (2550). *การศึกษารูปแบบการเทศนาธรรมในล้านนา.* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาปุณณ์สมบัติ ปภากโร (บุญเรือง). (2566). *รูปแบบพัฒนาการธรรมยุติกนิกายในล้านนา.* ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระมหาภักดี ขันทะวัต. (2551). *การปฏิรูปคณะสงฆ์ในปนะเทศไทยยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ศึกษากรณีการเกิดขึ้นของคณะธรรมยุต.* ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ), บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหิดล.

พระมหามณเฑียร ธีรานนโท. (2538). *การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2489-2530.* วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระมหาวงศ์ไทย ศรีลารักษ์. (2542). *ศึกษาวิเคราะห์ปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย.* วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหิดล.

พระมหาสมพงษ์ แก่นจันทร์. (2546). *ประสิทธิผลองค์การศาสนศึกษา : ศึกษากรณีสำนักเรียนพระปริยัติ ธรรม ในเขตกรุงเทพมหานคร.* วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเกริก.

พระมหาสุข สุวีโร. (2539). *ความสนใจต่อการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์ ศึกษากรณีพระนิสิตมหา จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พระมหาสุรชัย วราสโภ. (2559). ประวัติคัมภีร์สัททาวิเสส. สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต.

พระมหาอุดร ทีปวโส (ทิพยะ). (2565). *การพัฒนารูปแบบการนิเทศภายในสำหรับสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่.* วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระสมรรถชัย มั่งคำมี. (2552). *รูปแบบการจัดองค์กรการปกครองคณะสงฆ์ไทย.* วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศรีปทุม.

พระสุทัศน์ สุทสฺสโน (วงค์สถาน). 2555. *การนำหลักอิทธิบาท 4 ไปใช้ในการศึกษาเล่าเรียนของนักเรียนโรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่.* วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

วัฒนา มีชูเสพ. (2538). *แนวโน้มการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ภายในสองทศวรรษหน้า.* วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วันชัย ปักษีเลิศ. (2546). *การปรับตัวของสถาบันสงฆ์ไทย พ.ศ. 2464-2544.* วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

วิบูลย์ ทานุชิต. (2528). *การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ พ.ศ. 2442-2476.* วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทนาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสารมิตร.

วีรชาติ นิ่มอนงค์. (2545). *ความไม่เสมอภาคทางการศึกษาของพระภิกษุสามเณรในประเทศไทย.* รายงานการวิจัย, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ.

ศิริพร ปัญญายิ่ง. (2565). *การพัฒนารูปแบบการนิเทศภายในของโรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่.* วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

สายทิพย์ จิตตมาศ. (2527). *บทบาทของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในสังคมไทย 2489 – 2526.* วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สิทธิพล เวียงธรรม. (2547). *ปัญหาการเรียนการสอนของคณะสงฆ์ในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม จังหวัดมหาสารคาม.* วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

สุชาดา วราหพันธ์. (2537). *แนวพระราชดำริทางการศึกษาในหัวเมืองของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส: การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์.* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุมาลี สุวรรณแสง. (2517). *ระบบบริหารงานศึกษาฝ่ายสงฆ์ในพระพุทธศาสนาในประเทศไทย.* วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2520). *การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามต้นฉบับใบลานในภาคเหนือ.* วิทยานิพนธ์ อ.ม. บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อุษา ชัยโชณิชย์. (2526). *การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2432-2490.* วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

(3) บทความวิชาการ

ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์. (2549). การศึกษาพระธรรมวินัยในพุทธศาสนา: วิวัฒน์หรือวิบัติ. *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,* 6(1), 249-271.

พระครูจารุสารธรรม. (2563). หลักสูตรนักธรรม-บาลี ในปัจจุบัน : กลไกส่งเสริมศาสนทายาท. *วารสารปรัชญาปริทรรศน์,* 25(2), 77-86.

พระครูอุทัยพัฒนโกศล (ฉลอง กุสโล). (2559). บทบาทคณะสงฆ์กับการศึกษา. *วารสารครุศาสตร์ปริทรรศน์,* 3(3), 120-135.

พระชัษษพณชิ์ จันวงค์เดือน และคณะ. (2563). การศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาการศึกษานักธรรม. *วารสารราชพฤกษ์,* 18(1), 65-73.

พระมหาญาณวัฒน์ ฐิตวฑฺฒโน และปฐมพงศ์ ศุภเลิศ. (2557). วิเคราะห์ปรัชญาแนวคิดทางการศึกษาตาม พรบ.การศึกษาแห่งชาติ 2542 กับแนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). *วารสารครุศาสตร์ปริทรรศน์,* 1(1), 103-119.

พระมหาประจักษ์ กิตฺติเมธี. (2560). การพัฒนาเทคนิคและวิธีการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี. *วารสารสถาบันวิจัยญาณสังวร,* 8(2), 101-112.

พระมหาปุณณ์สมบัติ ปภากโร และคณะ. (2565). ธรรมยุติกนิกาย: การเดินทางและวิวัฒนาการในล้านนา. *วารสารปรัชญาและศาสนา,* 7(1), 116-151.

พระมหาวรพล วรพโล และคณะ. (2562). แนวโน้มการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในประเทศไทย. *วารสารสถาบันวิจัยญาณสังวร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย,* 10(1), 163-168.

พระมหาวุฑฒ์ สุวุฑฺฒิโก และคณะ. (2563). ศึกษาการจัดการเรียนรู้พระปริยัติธรรมแผนกบาลีของพระสงฆ์ไทย. *วารสารการวิจัยการบริหารการพัฒนา,* 10(4), 100-110.

พระมหาสุธรรม สุรตโน และอำนวย เดชชัยศรี. (2562). รูปแบบการบริหารสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี สู่ความเป็นเลิศตามหลักพุทธธรรม. *วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์,* 6(1), 103-125.

พระราชเขมากร และรวีโรจน์ ศรีคำภา. (2562). พิธียกยอครูบา: ความศรัทธาของผู้สูงอายุในเชียงตุง. *วารสารมหาจุฬาวิชาการ,* 6(1), 82-94.

มณี พะยอมยงค์. (2525). พิธีไหว้ครู : ธรรมเนียมประเพณีสำคัญของระบบการศึกษาไทย. *ศึกษาศาสตร์สาร, 2*(4), 102-103.

สมโชติ อ่องสกุล. (2534). สตรีกับการศึกษาในสังคมไทย: การสถาปนาโรงเรียนสำหรับสตรียุคแรกในกระแสหลัก. *วารสารศึกษาศาสตร์,* 16(2), 1-18.

สุรสิงห์สำรวม ฉิมพะเนาว์. (2526). โลกทัศน์ชาวล้านนา อดีต-ปัจจุบัน. *วารสารสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.* 2, 11-28.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2524). การศึกษาล้านนาโบราณ – สมัยใหม่. *ศึกษาศาสตร์สาร,* 2(4), 30.

อานันท์ กาญจนพันธ์. (2519). ตำนานและลักษณะความคิดทางประวัติศาสตร์ในลานนาระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20 และ 21. *วารสารธรรมศาสตร์,* 1, 9-21.

อำนวย มีราคา. (2563). บทบาทครูโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ในศตวรรษที่ 21. *วารสารวิชาการ มจร บุรีรัมย์,* 5(1), 221-231.

อินถา ศิริวรรณ และนิเวศน์ วงศ์สุวรรณ. (2558). การศึกษาแนวทางพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์. *วารสารครุศาสตร์ปริทรรศน์,* 2(2), 10-23.

(4) เว็ปไซต์

กรมการศาสนา. (ม.ป.ป.). *วัดเจดีย์หลวง (ธ).* สืบค้นเมื่อ 13 เมษายน 2567, เข้าถึงได้จาก https://katin.dra.go.th/temple/view?id=101

กระทรวงศึกษาธิการ ที่ 135/9621 ลงวันที่ 18 มกราคม 2470

กองบาลีสนามหลวง. (ม.ป.ป.). *สอบบาลีสนามหลวง.* สืบค้นเมื่อ 5 เมษายน 2567, เข้าถึงได้จาก https://palidict.com

กองพุทธศาสนศึกษา. (ม.ป.ป.). *ประวัติการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี.* สืบค้นเมื่อ 19 เมษายน 2567, เข้าถึงได้จาก https://deb.onab.go.th/th/content/page/index/id/6116

กองพุทธศาสนศึกษา. (ม.ป.ป.). *ประวัติความเป็นมาของการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา.* สืบค้นเมื่อ 19 เมษายน 2567, เข้าถึงได้จาก https://deb.onab.go.th/th/content/page/index/id/6647

การขับเคลื่อนแผนยุธศาสตร์การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา (คปพ.). *ความเป็นมาของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์.* สืบค้นเมื่อ 24 กันยายน 2564, เข้าถึงได้จาก http://www.buddhism4.com

พระมหาวีระยุทธ ขันสิงห์. (2566). *เรียนรู้ประวัติการศึกษาภาษาบาลี.* สืบค้นเมื่อ 2 เมษายน 2567, เข้าถึงได้จาก https://www.ejan.co/news/rornim10mr

พระมหาวีระยุทธ ขันสิงห์. (2566). *เรียนรู้ประวัติการศึกษาภาษาบาลี.* สืบค้นเมื่อ 4 เมษายน 2567, เข้าถึงได้จาก https://www.ejan.co/news/rornim10mr

พระสหัส ปิติสาโร. (2553). *พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ไทย.* สืบค้นเมื่อ 30 กันยายน 2564, เข้าถึงได้จาก https://sites.google.com/site/nongwaa/WaTNoNGWaa/khxmul/pkkhrxng/faem-phrb-kd-prakas/phra-rach-bayyati-khna-sngkh-thiy

มณี พะยอมยงค์. (2516). *ประวัติและผลงานกวีล้านนา.* สืบค้นเมื่อ 3 เมษายน 2567 เข้าถึงได้จาก https://web.archive.org/web/20070707021817/http://www.khonmuang.com/poet.htm

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (ม.ป.ป.). *ประวัติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* สืบค้นเมื่อ 5 เมษายน 2567, เข้าถึงได้จาก https://www.mcu.ac.th/pages/history

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา. (2561). *ความเป็นมาของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา.* สืบค้นเมื่อ 2 เมษายน 2566, เข้าถึงได้จาก https://lanna.mbu.ac.th/history/

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. (2563). *ประวัติมหาวิทยาลัย.* สืบค้นเมื่อ 4 เมษายน 2567, เข้าถึงได้จาก https://www.mbu.ac.th/about/post-416/

แม่กองธรรมสนามหลวง. (2561). *ประวัตินักธรรม.* สืบค้นเมื่อ 16 เมษายน 2567, เข้าถึงได้จาก https://www.gongtham.net/docs/2561/ecclesiastical002.html

แม่กองบาลีสนามหลวง. (2550). *ประวัติการศึกษาของสงฆ์สมัยกรุงศรีอยุธยา.* สืบค้นเมื่อ 5 เมษายน 2567, เข้าถึงได้จาก https://web.archive.org/web/20071007013217/http://saengfund.org/watpaknam//education/edu24.htm

แม่กองบาลีสนามหลวง. (2552). *การศึกษาสมัยลานนาไทยและสุโขทัย (1800-1893).* สืบค้นเมื่อ 1 เมษายน 2567, เข้าถึงได้จาก https://web.archive.org/web/20071007012756/http://saengfund.org/watpaknam//education/edu23.htm

ลานธรรมจักร. (2556). *อาถรรพ์...สมณศักดิ์ "พระนพีสีพิศาลคุณ".* สืบค้นเมื่อ 24 พฤษภาคม 2566, เข้าถึงได้จาก http://www.dhammajak.net/forums/viewtopic.php?f=4&t=52340

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย. (2559). *การเผยแผ่พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทลัทธิลังกาวงศ์ในอาณาจักรสุโขทัย.* สืบค้นเมื่อ 1 เมษายน 2567, เข้าถึงได้จาก https://web.archive.org/web/20070528141657/http://www.tv5.co.th/service/mod/heritage/nation/sukhotai/index2.htm

สำนักงานเขตการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา เขต 8 (2567). *ประวัติความเป็นมาโรงเรียนพระปริยัติธรรม.* สืบค้นเมื่อ 7 เมษายน 2567, เข้าถึงได้จาก https://www.debeight.org/data_15159

สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง. (2553). *วิธีการตรวจข้อสอบนักธรรม*. สืบค้นเมื่อ 16 เมษายน 2567, เข้าถึงได้จาก https://www.gongtham.net/docs/2553/ExamAuditPolicy2553.pdf

สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง. (2558). *วิธีปฏิบัติในการสอบธรรมสนามหลวง ส่วนภูมิภาค 2558.* สืบค้นเมื่อ 16 เมษายน 2567, เข้าถึงได้จาก https://www.gongtham.net/web/forum/viewthread.php?thread_id=115

สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง. (2560). *ระเบียบสนามหลวงแผนกธรรม ว่าด้วยการจัดสอบธรรมสนามหลวง พ.ศ. 2560.* สืบค้นเมื่อ 17 เมษายน 2567, เข้าถึงได้จาก https://www.gongtham.net/docs/2560/dhamma-exam-rules-2560.pdf

iLaw. *ความล้าหลังของ พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ. 2505.* สืบค้นเมื่อ 21 ตุลาคม 2556, เข้าถึงได้จาก https://ilaw.or.th/node/2966

Lord Buddha. (2553). *ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในประเทศไทย.* สืบค้นเมื่อ 1 เมษายน 2567, เข้าถึงได้จาก https://web.archive.org/web/20070602024232/http://lbuddha.netfirms.com/bud_th.htm#%C5%D1%B7%B8%D4%E0%B6%C3%C7%D2%B7%E1%BA%BA%C5%D1%A7%A1%D2%C7%A7%C8%EC

บุคลานุกรม

1. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระเทพวชิราธิบดี วัดป่าดาราภิรมย์
   ตำแหน่ง เจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่-ลำพูน-แม่ฮ่องสอน (ธ)
   วันที่สัมภาษณ์ วันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2567
   สถานที่สัมภาษณ์ วัดป่าดาราภิรมย์ จังหวัดเชียงใหม่
2. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระครูโสภณกวีวัฒน์ วัดเจดีย์หลวง
   ตำแหน่ง ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดเจดีย์หลวง
   วันที่สัมภาษณ์ วันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2567
   สถานที่สัมภาษณ์ วัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่
3. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระครูสุนทรมหาเจติยานุรักษ์ วัดเจดีย์หลวง
   ตำแหน่ง รองอธิการบดี
   มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
   วันที่สัมภาษณ์ วันที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2567
   สถานที่สัมภาษณ์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จังหวัดเชียงใหม่
4. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระมหาปุณณ์สมบัติ ปภากโร วัดเจดีย์หลวง
   ตำแหน่ง ผู้อำนวยการศูนย์บริการวิชาการ
   มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
   วันที่สัมภาษณ์ วันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2567
   สถานที่สัมภาษณ์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จังหวัดเชียงใหม่
5. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระครูวินัยธรสัญชัญ ญาณวีโร, ผศ.ดร. วัดเจดีย์หลวง
   ตำแหน่ง ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์
   มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
   วันที่สัมภาษณ์ วันที่ 18 มกราคม พ.ศ. 2567
   สถานที่สัมภาษณ์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จังหวัดเชียงใหม่
6. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระครูมหาเจติยานุรักษ์ วัดเจดีย์หลวง
   ตำแหน่ง ผู้อำนวยการโรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน
   ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดเจดีย์หลวง
   วันที่สัมภาษณ์ วันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2567
   สถานที่สัมภาษณ์ วัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่

7. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระครูสิริธรรมเมธี วัดเจดีย์หลวง
ตำแหน่ง ครูใหญ่สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง,
รองผู้อำนวยการโรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน,
เจ้าคณะตำบลช้างเผือก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2567
สถานที่สัมภาษณ์ วัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่
8. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระครูสมุห์ทศพล ญาณสาโร วัดเจดีย์หลวง
ตำแหน่ง เลขาสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง,
ครูสอนพระปริยัติธรรม สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2567
สถานที่สัมภาษณ์ วัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่
9. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระครูสังฆรักษ์กันตพงษ์ กนฺตวโส วัดเจดีย์หลวง
ตำแหน่ง ครูสอนพระปริยัติธรรม สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2567
สถานที่สัมภาษณ์ วัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่
10. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระครูสังฆรักษ์วีรวัฒน์ วีรวฒฺโน วัดเจดีย์หลวง
ตำแหน่ง ประธานหลักสูตรสาขาวิชาการปกครอง มมร. วิทยาเขตล้านนา,
กรรมการสมาคมศิษย์เก่าโรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ 21 มกราคม พ.ศ. 2567
สถานที่สัมภาษณ์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จังหวัดเชียงใหม่
11. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ รศ.ดร.สัญญา สะสอง
ตำแหน่ง คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2567
สถานที่สัมภาษณ์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่
12. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ ผศ.ดร.สมหวัง แก้วสุฟอง
ตำแหน่ง อาจารย์ภาควิชาศาสนาและปรัชญา
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ 27 มกราคม พ.ศ. 2567
สถานที่สัมภาษณ์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

13. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ ผศ.ดร.ตระกูล ชำนาญ
ตำแหน่ง ผู้ช่วยอธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2567
สถานที่สัมภาษณ์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จังหวัดเชียงใหม่
14. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ นายกมล บุตรชาลี
ตำแหน่ง อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชาพุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนา
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ 21 มกราคม พ.ศ. 2567
สถานที่สัมภาษณ์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จังหวัดเชียงใหม่
15 ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระครูธรรมวิวัฒนคุณ
ตำแหน่ง เจ้าคณะอำเภอแม่แตง (ธ)
สถานที่สัมภาษณ์ วัดอรัญญวิเวก อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2567
16 ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระครูจิตตภัทราภรณ์
ตำแหน่ง เจ้าคณะอำเภอสันกำแพง (ธ)
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2567
สถานที่สัมภาษณ์ วัดโรงธรรมสามัคคี อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่
17 ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ นางอารีย์ พันธุ์จันทร์
ตำแหน่ง ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเชียงใหม่
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ 30 มกราคม พ.ศ. 2567
สถานที่สัมภาษณ์ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเชียงใหม่
18 ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ ผศ.ดร. สมหวัง แก้วสุฟอง
ตำแหน่ง อาจารย์ประจำภาควิชาปรัชญาและศาสนา
คณะมนุษยศาสต์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2567
สถานที่สัมภาษณ์ ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสต์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
19 ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ ดร.พิสิฏฐ์ โคตรสุโพธิ์
ตำแหน่ง อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2567
สถานที่สัมภาษณ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

20 ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ นายพิระพงศ์ วงศ์แสนสี
ตำแหน่ง อาจารย์ประจำวิทยาลัยนานาชาตินวัตกรรมดิจิทัล มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2567
สถานที่สัมภาษณ์ วิทยาลัยนานาชาตินวัตกรรมดิจิทัล มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
แบบสัมภาษณ์

แบบสัมภาษณ์เรื่อง
“รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา”

การสัมภาษณ์เชิงลึกนี้ เป็นส่วนหนึ่งในการเก็บรวบรวมมข้อมูล เพื่อจัดทำดุษฎีนิพนธ์ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้

1) เพื่อศึกษาแนวคิดการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย

2) เพื่อศึกษาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในประเทศไทย

3) เพื่อศึกษารูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

4) เพื่อเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

คำตอบจากแบบการสัมภาษณ์เชิงลึก ไม่มีข้อใดถูกหรือผิด ข้อมูลที่ได้จะนำไปใช้ เพื่อเป็นประโยชน์ในทางวิชาการเท่านั้น ไม่มีผลเสียใด ๆ ต่อตัวท่าน/ผู้ให้สัมภาษณ์ใด ๆ ทั้งสิ้น และไว้ใช้เป็นข้อมูลทางการศึกษาให้แก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ตามความต้องการ

กรุณาตอบแบบสัมภาษณ์เชิงลึกทุกข้อ ให้ตรงกับการรับรู้ และความเป็นจริงที่สอดคล้องกับความเป็นจริงให้มากที่สุด

แบบสอบถามมี 5 ตอน ได้แก่

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบการสัมภาษณ์เชิงลึก

ตอนที่ 2 รูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกนักธรรม

ตอนที่ 3 รูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี

ตอนที่ 4 รูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา

ตอนที่ 5 รูปแบบการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษา

ตอนที่ 1 : ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบการสัมภาษณ์เชิงลึก

1. ชื่อ นามสกุล ..... เพศ ..... อายุ ..... ปี
การศึกษา .....อาชีพ..... ตำแหน่ง ....
สถานภาพ ..... ที่อยู่ ....
โทรศัพท์ .....

ตอนที่ 2 : รูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกนักธรรมของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

2.1 นโยบายในการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกนักธรรมเป็นอย่างไร ?

.....
.....
.....

2.2 หลักสูตรการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกนักธรรมเป็นอย่างไร ?

.....
.....
.....

2.3 กระบวนการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกนักธรรมเป็นอย่างไร ?

.....
.....
.....

2.4 การวัดผลและประเมินผลการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกนักธรรมเป็นอย่างไร ?

.....
.....
.....

2.5 สถานที่จัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกนักธรรมเป็นอย่างไร ?

.....
.....
.....
.....

ตอนที่ 3 : รูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

3.1 นโยบายในการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเป็นอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

3.2 หลักสูตรการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเป็นอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

3.3 กระบวนการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเป็นอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

3.4 การวัดผลและประเมินผลการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเป็นอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

3.5 สถานที่จัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเป็นอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

ตอนที่ 4 : รูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

4.1 นโยบายในการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาเป็นอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

4.2 หลักสูตรการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาเป็นอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

4.3 กระบวนการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาเป็นอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

4.4 การวัดผลและประเมินผลการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาเป็นอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

4.5 สถานที่จัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาเป็นอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

ตอนที่ 5 : รูปแบบการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

5.1 นโยบายในการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาเป็นอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

5.2 หลักสูตรการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาเป็นอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

5.3 กระบวนการเรียนการสอนระดับอุดมศึกษาเป็นอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

5.4 การวัดผลและประเมินผลการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาเป็นอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

5.5 สถานที่จัดการเรียนการสอนระดับอุดมศึกษาเป็นอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

ขอขอบพระคุณที่ท่านให้ความกรุณาตอบแบบสอบสัมภาษณ์

ภาคผนวก ข
หนังสือขอความอนุเคราะห์ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา โทร. ๐๕๓ ๒๗๐๙๗๖ ต่อ ๑๕

ที่ อว ๗๙๑๕(๒)/ ๐๘๗๘ **วันที่** ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือเพื่อการวิจัย

เรียน พระครูปลัดณฐกร ปฏิภาณเมธี, ดร.

ด้วยบัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ขอรับรองว่า พระมหาเจริญ กตปณโญ เป็นนักศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต รหัสนักศึกษา ๖๓๓๐๕๕๐๒๑๒๐๐๓ สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา

นักศึกษาผู้มีความประสงค์จะขอเชิญท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการทำดุษฎีนิพนธ์ **เรื่อง** รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ทั้งนี้นักศึกษาผู้นี้อยู่ในความควบคุมดูแลของ **ผศ.ดร. โผน นามณี และ ผศ,ดร.ทรงศักดิ์ พรมดี** อาจารย์ที่ปรึกษา

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดพิจารณา

(พระครูวินัยธรสัญชัย ญาณวีโร, ผศ.ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์

ได้ตรวจสอบเครื่องมือ
ให้ไปใช้ได้เรียบร้อยแล้ว

(พระครูปลัดณฐกร ปฏิภาณเมธี, ดร.)

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา โทร. ๐๕๓ ๒๗๐๙๗๖ ต่อ ๑๕
ที่ อว ๗๙๑๕(๒)/๐๘๗๖ **วันที่** ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๖๖
เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือเพื่อการวิจัย

เจริญพร ผศ.ดร.ตระกูล ชำนาญ

ด้วยบัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ขอรับรองว่า พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เป็นนักศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต รหัสนักศึกษา ๖๓๓๐๕๕๐๒๑๒๐๐๓ สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา

นักศึกษาผู้มีความประสงค์จะขอเชิญท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการทำดุษฎีนิพนธ์ **เรื่อง** รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ทั้งนี้นักศึกษาผู้นี้อยู่ในความควบคุมดูแลของ **ผศ.ดร. โผน นามณี และ ผศ,ดร.ทรงศักดิ์ พรมดี** อาจารย์ที่ปรึกษา

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดพิจารณา

(พระครูวินัยธรสัญชัย ญาณวิโร, ผศ.ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์

ภาคผนวก ค
สรุปการประเมินผลค่า CVI ของแบบสัมภาษณ์

สรุปการประเมินผลค่า CVI ของแบบสัมภาษณ์
เรื่อง รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

ตอนที่ 1 : รูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกนักธรรมของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

ข้อที่	ระดับความเห็นของผู้เชี่ยวชาญ (1-4)			ทุกคนให้ความเห็นระดับ 3 หรือ 4
	คนที่ 1	คนที่ 2	คนที่ 3	
1	3	3	3	√
2	4	4	4	√
3	3	3	4	√
4	4	3	3	√
5	4	3	4	√
สรุปผล	S-CVI = 5/5 = 1.00 (ผ่านเกณฑ์ ≥ 1.00)			

ตอนที่ 2 : รูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

ข้อที่	ระดับความเห็นของผู้เชี่ยวชาญ (1-4)			ทุกคนให้ความเห็นระดับ 3 หรือ 4
	คนที่ 1	คนที่ 2	คนที่ 3	
1	3	4	3	√
2	3	4	4	√
3	4	3	4	√
4	3	3	3	√
5	3	3	4	√
สรุปผล	S-CVI = 5/5 = 1.00 (ผ่านเกณฑ์ ≥ 1.00)			

ตอนที่ 3 : รูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

ข้อที่	ระดับความเห็นของผู้เชี่ยวชาญ (1-4)			ทุกคนให้ความเห็นระดับ 3 หรือ 4
	คนที่ 1	คนที่ 2	คนที่ 3	
1	3	4	4	√
2	3	3	4	√
3	4	3	3	√
4	3	3	3	√
5	3	4	4	√
สรุปผล	S-CVI = 5/5 = 1.00 (ผ่านเกณฑ์ ≥ 1.00)			

ตอนที่ 4 : รูปแบบการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา

ข้อที่	ระดับความเห็นของผู้เชี่ยวชาญ (1-4)			ทุกคนให้ความเห็นระดับ 3 หรือ 4
	คนที่ 1	คนที่ 2	คนที่ 3	
1	3	4	3	√
2	3	3	3	√
3	3	4	4	√
4	4	3	3	√
5	3	3	4	√
สรุปผล	S-CVI = 5/5 = 1.00 (ผ่านเกณฑ์ ≥ 1.00)			

ภาคผนวก ง
เอกสารรับรองผลการพิจารณาจริยธรรมในคน

ใบรับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัย
เอกสารข้อมูลคำอธิบายสำหรับผู้เข้าร่วมการวิจัยและใบยินยอม

หมายเลขข้อเสนอการวิจัย ว.๔๓๓/๒๕๖๖

ข้อเสนอการวิจัยนี้และเอกสารประกอบของข้อเสนอการวิจัยตามรายงานการแสดงด้านล่าง ได้รับการพิจารณาจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแล้ว คณะกรรมการฯ มีความเห็นว่าข้อเสนอการวิจัยที่จะดำเนินการมีความสอดคล้องกับหลักจริยธรรมสากล ตลอดจนกฎหมาย ข้อบังคับและข้อกำหนดภายในประเทศ จึงเห็นสมควรให้ดำเนินการวิจัยตามข้อเสนอการวิจัยนี้ได้

ชื่อข้อเสนอการวิจัย: รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา (Educational Management Model of the Thammayut Nikaya Sangha in Lanna)

รหัสข้อเสนอการวิจัย: -

สถาบันที่สังกัด: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา

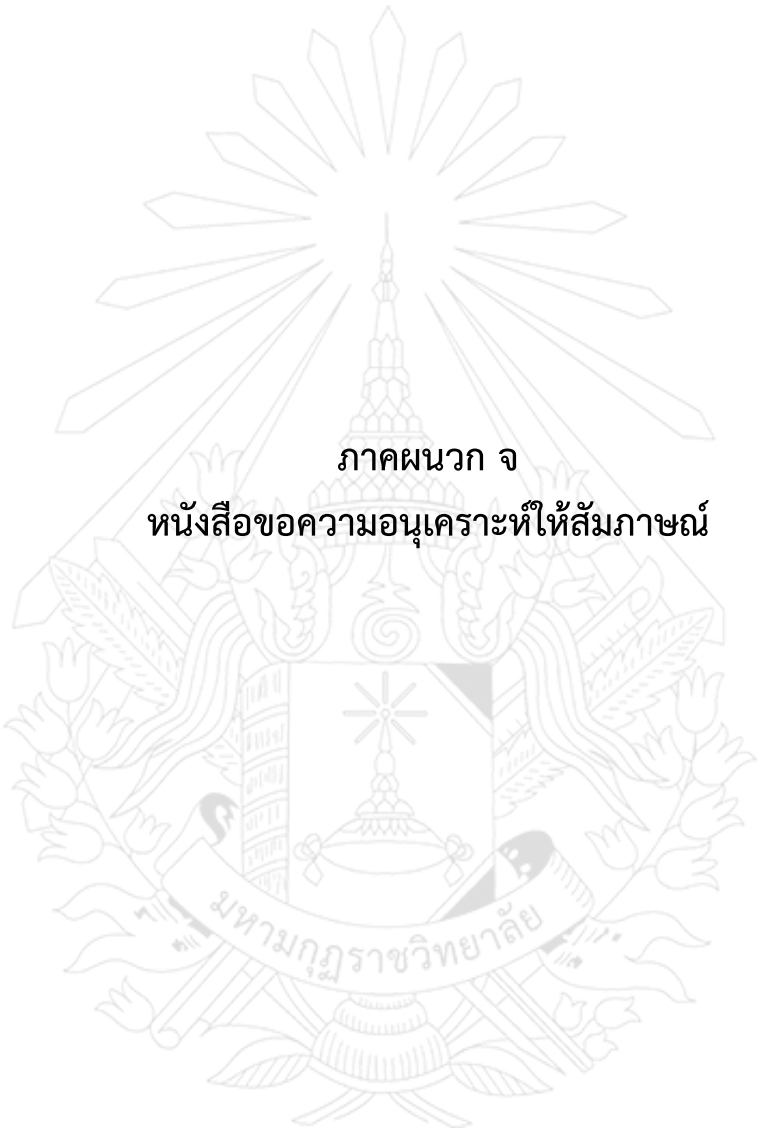
ผู้วิจัยหลัก: พระมหาเจริญ กตปญฺโญ (กระพิลา)

เอกสารที่พิจารณาทบทวน

๑. แบบเสนอโครงการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๖
๒. เอกสารชี้แจงข้อมูลผู้เข้าร่วมการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๖
๓. หนังสือแสดงเจตนายินยอมเข้าร่วมการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๖
๔. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล	ฉบับที่ วันที่ ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๖

(พระมหาสมบูรณ์ วุฑฺฒิกโร, รศ.ดร.)
ประธานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๖

หมายเลขใบรับรอง: ว.๔๓๓/๒๕๖๖
วันที่ให้การรับรอง: ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๖
วันหมดอายุใบรับรอง: ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๗

ภาคผนวก จ
หนังสือขอความอนุเคราะห์ให้สัมภาษณ์

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตล้านนา
๑๐๓ วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร ถนนพระปกเกล้า
ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ๕๐๒๐๐
โทร. ๐ ๕๓๒๗ ๐๙๗๕-๖ โทรสาร. ๐ ๕๓๘๑ ๔๗๕๒
www.lanna.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๕/ว ๐๙๔๖

๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เจริญพร ผศ.ดร.สมหวัง แก้วสุฟอง

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เป็นนักศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ได้ทำดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) โดยมี **ผศ.ดร.โผน นามณี และ ผศ.ดร.ทรงศักดิ์ พรมดี** เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ในการนี้ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่าน โปรดให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์แก่ พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำวิจัยต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อพิจารณา และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี

ขอเจริญพร

(พระครูสุนทรมหาเจติยานุรักษ์, ผศ.ดร.)
รองอธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
โทร. ๐๕๓ ๒๗๐๙๖๕-๖ ต่อ ๑๑๕

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตล้านนา
๑๐๓ วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร ถนนพระปกเกล้า
ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ๕๐๒๐๐
โทร. ๐ ๕๓๒๗ ๐๙๗๕-๖ โทรสาร. ๐ ๕๓๘๑ ๔๗๕๒
www.lanna.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๕/ว ๐๙๔๖

๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เจริญพร ผศ.ดร.ประทีป พืชทองหลาง นักวิชาการ

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เป็นนักศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ได้ทำดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) โดยมี **ผศ.ดร.โผน นามณี** และ **ผศ.ดร.ทรงศักดิ์ พรมดี** เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ในการนี้ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่าน โปรดให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์แก่ พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำวิจัยต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อพิจารณา และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี

ขอเจริญพร

(พระครูสุนทรมหาเจติยานุรักษ์, ผศ.ดร.)
รองอธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
โทร. ๐๕๓ ๒๗๐๙๖๕-๖ ต่อ ๑๑๕

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตล้านนา
๑๐๓ วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร ถนนพระปกเกล้า
ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ๕๐๒๐๐
โทร. ๐ ๕๓๒๗ ๐๙๗๕-๖ โทรสาร. ๐ ๕๓๘๑ ๔๗๕๒
www.lanna.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๕/ว ๐๙๔๖

๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เจริญพร ดร.พิสิฏฐ์ โคตรสุโพธิ์ นักวิชาการศาสนา

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เป็นนักศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ได้ทำดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) โดยมี **ผศ.ดร.โผน นามณี และ ผศ.ดร.ทรงศักดิ์ พรมดี** เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ในการนี้ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่าน โปรดให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์แก่ พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำวิจัยต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อพิจารณา และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี

ขอเจริญพร

(พระครูสุนทรมหาเจติยานุรักษ์, ผศ.ดร.)
รองอธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
โทร. ๐๕๓ ๒๗๐๙๖๕-๖ ต่อ ๑๑๕

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตล้านนา
๑๐๓ วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร ถนนพระปกเกล้า
ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ๕๐๒๐๐
โทร. ๐ ๕๓๒๗ ๐๙๗๕-๖ โทรสาร. ๐ ๕๓๘๑ ๔๗๕๒
www.lanna.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๕/ว ๐๙๔๖

๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เจริญพร นายพิระพงศ์ วงศ์แสนสี นักวิชาการ

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เป็นนักศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ได้ทำดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) **โดยมี ผศ.ดร.โผน นามณี และ ผศ.ดร.ทรงศักดิ์ พรมดี** เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ในการนี้ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่าน โปรดให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์แก่ พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำวิจัยต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อพิจารณา และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี

ขอเจริญพร

ยินดีให้สัมภาษณ์

(พระครูสุนทรมหาเจติยานุรักษ์, ผศ.ดร.)
รองอธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
โทร. ๐๕๓ ๒๗๐๙๖๕-๖ ต่อ ๑๑๕

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตล้านนา
๑๐๓ วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร ถนนพระปกเกล้า
ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ๕๐๒๐๐
โทร. ๐ ๕๓๒๗ ๐๙๗๕-๖ โทรสาร. ๐ ๕๓๘๑ ๔๗๕๒
www.lanna.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๕/ว ๐๙๔๖

๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

กราบเรียน พระเทพวชิราธิบดี เจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน แม่ฮ่องสอน (ธ)

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เป็นนักศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ได้ทำดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) โดยมี **ผศ.ดร.โผน นามณี และ ผศ.ดร.ทรงศักดิ์ พรมดี** เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ในการนี้ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่าน โปรดให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์แก่ พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำวิจัยต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงกราบเรียนมาเพื่อพิจารณา และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี

กราบเรียนมาด้วยความเคารพอย่างสูง

ยินดี พระเทพวชิราธิบดี

(พระครูสุนทรมหาเจติยานุรักษ์, ผศ.ดร.)
รองอธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
โทร. ๐๕๓ ๒๗๐๙๖๕-๖ ต่อ ๑๑๕

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตล้านนา
๑๐๓ วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร ถนนพระปกเกล้า
ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ๕๐๒๐๐
โทร. ๐ ๕๓๒๗ ๐๙๗๕-๖ โทรสาร. ๐ ๕๓๘๑ ๔๗๕๒
www.lanna.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๕/ว ๐๙๔๖

๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เรียน พระครูธรรมวิวัฒนคุณ เจ้าคณะอำเภอแม่แตง (๒)

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เป็นนักศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ได้ทำดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) โดยมี **ผศ.ดร.โผน นามณี และ ผศ.ดร.ทรงศักดิ์ พรมดี** เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ในการนี้ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่าน โปรดให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์แก่ พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำวิจัยต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณา และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี

เรียนมาด้วยความนับถือ

(พระครูสุนทรมหาเจติยานุรักษ์, ผศ.ดร.)
รองอธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
โทร. ๐๕๓ ๒๗๐๙๖๕-๖ ต่อ ๑๑๕

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตล้านนา
๑๐๓ วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร ถนนพระปกเกล้า
ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ๕๐๒๐๐
โทร. ๐ ๕๓๒๗ ๐๙๗๕-๖ โทรสาร. ๐ ๕๓๘๑ ๔๗๕๒
www.lanna.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๕/ว ๐๙๔๖

๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

กราบเรียน พระครูจิตตภัทราภรณ์ เจ้าคณะอำเภอสันกำแพง (ธ)

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เป็นนักศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ได้ทำดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) โดยมี **ผศ.ดร.โผน นามณี และ ผศ.ดร.ทรงศักดิ์ พรมดี** เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ในการนี้ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่าน โปรดให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์แก่ พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำวิจัยต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงกราบเรียนมาเพื่อพิจารณา และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี

กราบเรียนมาด้วยความเคารพอย่างสูง

(พระครูสุนทรมหาเจติยานุรักษ์, ผศ.ดร.)
รองอธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
โทร. ๐๕๓ ๒๗๐๙๖๕-๖ ต่อ ๑๑๕

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตล้านนา
๑๐๓ วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร ถนนพระปกเกล้า
ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ๕๐๒๐๐
โทร. ๐ ๕๓๒๗ ๐๙๗๕-๖ โทรสาร. ๐ ๕๓๘๑ ๔๗๕๒
www.lanna.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๕/ว ๐๙๔๖

๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เรียน พระครูโสภณกวีวัฒน์ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เป็นนักศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ได้ทำดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) โดยมี **ผศ.ดร.โผน นามณี และ ผศ.ดร.ทรงศักดิ์ พรมดี** เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ในการนี้ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่าน โปรดให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์แก่ พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำวิจัยต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณา และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี

เรียนมาด้วยความนับถือ

(พระครูสุนทรมหาเจติยานุรักษ์, ผศ.ดร.)
รองอธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
โทร. ๐๕๓ ๒๗๐๙๖๕-๖ ต่อ ๑๑๕

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตล้านนา
๑๐๓ วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร ถนนพระปกเกล้า
ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ๕๐๒๐๐
โทร. ๐ ๕๓๒๗ ๐๙๗๕-๖ โทรสาร. ๐ ๕๓๘๑ ๔๗๕๒
www.lanna.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๕/ว ๐๙๔๖

๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เรียน พระครูมหาเจติยานุรักษ์ ผอ.โรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระมหาเจริญ กตปญโญ เป็นนักศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ได้ทำดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) โดยมี **ผศ.ดร.โผน นามณี และ ผศ.ดร.ทรงศักดิ์ พรมดี** เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ในการนี้ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่าน โปรดให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์แก่ พระมหาเจริญ กตปญโญ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำวิจัยต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณา และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี

เรียนมาด้วยความนับถือ

(พระครูสุนทรมหาเจติยานุรักษ์, ผศ.ดร.)
รองอธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
โทร. ๐๕๓ ๒๗๐๙๖๕-๖ ต่อ ๑๑๕

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตล้านนา
๑๐๓ วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร ถนนพระปกเกล้า
ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ๕๐๒๐๐
โทร. ๐ ๕๓๒๗ ๐๙๗๕-๖ โทรสาร. ๐ ๕๓๘๑ ๔๗๕๒
www.lanna.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๕/ว ๐๑๔๖

๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เรียน พระครูสิริธรรมเมธี ครูใหญ่สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เป็นนักศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ได้ทำดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) โดยมี **ผศ.ดร.โผน นามณี และ ผศ.ดร.ทรงศักดิ์ พรมดี** เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ในการนี้ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่าน โปรดให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์แก่ พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำวิจัยต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณา และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี

เรียนมาด้วยความนับถือ

(พระครูสุนทรมหาเจติยานุรักษ์, ผศ.ดร.)
รองอธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

ยินดีให้สัมภาษณ์
พระครูสิริธรรมเมธี

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
โทร. ๐๕๓ ๒๗๐๙๖๕-๖ ต่อ ๑๑๕

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตล้านนา
๑๐๓ วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร ถนนพระปกเกล้า
ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ๕๐๒๐๐
โทร. ๐ ๕๓๒๗ ๐๙๗๕-๖ โทรสาร. ๐ ๕๓๘๑ ๔๗๕๒
www.lanna.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๕/ว ๐๙๔๖

๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เรียน พระครูสมุห์ทศพล ญาณสาโร เลขาสำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวง

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เป็นนักศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ได้ทำดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) โดยมี **ผศ.ดร.โผน นามณี และ ผศ.ดร.ทรงศักดิ์ พรมดี** เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ในการนี้ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่าน โปรดให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์แก่ พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำวิจัยต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณา และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี

เรียนมาด้วยความนับถือ

ยินดีให้สัมภาษณ์

(พระครูสุนทรมหาเจติยานุรักษ์, ผศ.ดร.)
รองอธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
โทร. ๐๕๓ ๒๗๐๙๖๕-๖ ต่อ ๑๑๕

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตล้านนา
๑๐๓ วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร ถนนพระปกเกล้า
ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ๕๐๒๐๐
โทร. ๐ ๕๓๒๗ ๐๙๗๕-๖ โทรสาร. ๐ ๕๓๘๑ ๔๗๕๒
www.lanna.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๕/ว ๐๙๔๖

๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เรียน พระครูสังฆรักษ์กันตพงษ์ กนฺตวโส ครูสอนปริยัติธรรม สำนักศาสนศึกษาวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เป็นนักศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ได้ทำดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) โดยมี **ผศ.ดร.โฬน นามณี และ ผศ.ดร.ทรงศักดิ์ พรมดี** เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ในการนี้ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่าน โปรดให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์แก่ พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำวิจัยต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณา และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี

เรียนมาด้วยความนับถือ

(พระครูสุนทรมหาเจติยานุรักษ์, ผศ.ดร.)
รองอธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
โทร. ๐๕๓ ๒๗๐๙๖๕-๖ ต่อ ๑๑๕

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตล้านนา
๑๐๓ วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร ถนนพระปกเกล้า
ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ๕๐๒๐๐
โทร. ๐ ๕๓๒๗ ๐๙๗๕-๖ โทรสาร. ๐ ๕๓๘๑ ๔๗๕๒
www.lanna.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๕/ว ๐๙๔๖

๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เจริญพร นางอารีย์ พันธุ์จันทร์ ผู้อำนวยการสำนักงานพุทธศาสนาจังหวัดเชียงใหม่

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เป็นนักศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ได้ทำดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) โดยมี **ผศ.ดร.โผน นามณี และ ผศ.ดร.ทรงศักดิ์ พรมดี** เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ในการนี้ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่าน โปรดให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์แก่ พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำวิจัยต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อพิจารณา และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี

ขอเจริญพร

(พระครูสุนทรมหาเจติยานุรักษ์, ผศ.ดร.)
รองอธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
โทร. ๐๕๓ ๒๗๐๙๖๕-๖ ต่อ ๑๑๕

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตล้านนา
๑๐๓ วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร ถนนพระปกเกล้า
ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ๕๐๒๐๐
โทร. ๐ ๕๓๒๗ ๐๙๗๕-๖ โทรสาร. ๐ ๕๓๘๑ ๔๗๕๒
www.lanna.mbu.ac.th

ที่ อว ๗๙๑๕/ว ๐๙๔๖

๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เจริญพร รศ.ดร.สัญญา สะสอง

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เป็นนักศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ได้ทำดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) **โดยมี ผศ.ดร.โผน นามณี และ ผศ.ดร.ทรงศักดิ์ พรมดี** เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ในการนี้ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่าน โปรดให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์แก่ พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำวิจัยต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อพิจารณา และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี

ขอเจริญพร

(พระครูสุนทรมหาเจติยานุรักษ์, ผศ.ดร.)
รองอธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา
โทร. ๐๕๓ ๒๗๐๙๖๕-๖ ต่อ ๑๑๕

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยศาสนศาสตร์ มมร วิทยาเขตล้านนา โทร. ๐๕๓-๒๗๐๙๗๕ ต่อ ๑๑๕

ที่ อว ๗๙๑๕(๒)/๐๙๒๕ **วันที่** ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เรียน พระครูสุนทรมหาเจติยานุรักษ์

ด้วยพระมหาเจริญ กตปญโญ เป็นนักศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ได้ทำดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) โดยมี **ผศ.ดร.โผน นามณี และ ผศ.ดร.ทรงศักดิ์ พรมดี** เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์แก่ พระมหาเจริญ กตปญโญ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำวิจัยต่อไป สำหรับวัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณาและหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี

(พระครูวินัยธรสัญชัย ญาณวีโร, ผศ.ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยศาสนศาสตร์ มมร วิทยาเขตล้านนา โทร. ๐๕๓-๒๗๐๙๗๕ ต่อ ๑๑๕

ที่ อว ๗๙๑๕(๒)/๐๙๒๖ **วันที่** ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เรียน พระมหาปุณณ์สมบัติ ปภากโร

ด้วย พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เป็นนักศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ได้ทำดุษฎีนิพนธ์ **เรื่อง รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา** ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) โดยมี **ผศ.ดร.โผน นามณี และ ผศ.ดร.ทรงศักดิ์ พรมดี** เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์แก่ พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำวิจัยต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณาและหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี

(พระครูวินัยธรสัญชัย ญาณวีโร, ผศ.ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยศาสนศาสตร์ มมร วิทยาเขตล้านนา โทร. ๐๕๓-๒๗๐๙๗๕ ต่อ ๑๑๕

ที่ อว ๗๙๑๕(๒)/๐๙๒๗ **วันที่** ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เรียน พระครูสังฆรักษ์วีรวัฒน์ วีรวฒฺโน

ด้วย พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เป็นนักศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ได้ทำดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง **รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา** ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) โดยมี **ผศ.ดร.โผน นามณี และ ผศ.ดร.ทรงศักดิ์ พรมดี** เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์แก่ พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำวิจัยต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณาและหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี

(พระครูวินัยธรสัญชัย ญาณวีโร, ผศ.ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยศาสนศาสตร์ มมร วิทยาเขตล้านนา โทร. ๐๕๓-๒๗๐๙๗๕ ต่อ ๑๑๕

ที่ อว ๗๙๑๕(๒)/๐๙๒๘ **วันที่** ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เจริญพร ผศ.ดร.ตระกูล ชำนาญ

ด้วย พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เป็นนักศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ได้ทำดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง **รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา** ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) โดยมี **ผศ.ดร.โผน นามณี และ ผศ.ดร.ทรงศักดิ์ พรมดี** เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์แก่ พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำวิจัยต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อพิจารณาและหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี

(พระครูวินัยธรสัญชัย ญาณวีโร, ผศ.ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยศาสนศาสตร์ มมร วิทยาเขตล้านนา โทร. ๐๕๓-๒๗๐๙๗๕ ต่อ ๑๑๕

ที่ อว ๗๙๑๕(๒)/๐๙๓๐ **วันที่** ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เจริญพร อาจารย์กมล บุตรชารี

ด้วย พระมหาเจริญ กตปญโญ เป็นนักศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ได้ทำดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง **รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา** ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) โดยมี **ผศ.ดร.โผน นามณี และ ผศ.ดร.ทรงศักดิ์ พรมดี** เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์แก่ พระมหาเจริญ กตปญโญ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำวิจัยต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อพิจารณาและหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี

(พระครูวินัยธรสัญชัย ญาณวีโร, ผศ.ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยศาสนศาสตร์ มมร วิทยาเขตล้านนา โทร. ๐๕๓-๒๗๐๙๗๕ ต่อ ๑๑๕

ที่ อว ๗๙๑๕(๒)/๐๙๓๑ **วันที่** ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เรียน พระครูวินัยธร สัญชัย ญาณวีโร, ผศ.ดร.

ด้วย พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เป็นนักศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ได้ทำดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง **รูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในล้านนา** ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) โดยมี **ผศ.ดร.โผน นามณี และ ผศ.ดร.ทรงศักดิ์ พรมดี** เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านโปรดให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์แก่ พระมหาเจริญ กตปญฺโญ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปดำเนินการทำวิจัยต่อไป สำหรับ วัน เวลา นั้น นักศึกษาจะเป็นผู้มาติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณาและหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี

(พระครูวินัยธรสัญชัย ญาณวีโร, ผศ.ดร.)
ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์

ยินดีให้สัมภาษณ์

ประวัติผู้วิจัย

1. ชื่อ – นามสกุล (ภาษาไทย)

พระมหาเจริญ กตปญฺโญ (กระพิลา)

2. ชื่อ – นามสกุล (ภาษาอังกฤษ)

Phramaha Charoen Katapanyo (Krapila)

3 ที่อยู่ปัจจุบัน

วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร เลขที่ 103 ถนนพระปกเกล้า ตำบลพระสิงห์
อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50200

4. ตำแหน่งงานปัจจุบัน

- อาจารย์ประจำหลักสูตรคณะศาสนาและปรัชญา
  สาขาวิชาพุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนา
  มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา

5. หน่วยงานและสถานที่อยู่ที่ติดต่อ

- มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เลขที่ 103 ถนนพระปกเกล้า ตำบลพระสิงห์
  อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50200 โทรศัพท์ 088-267-3113

E-mail : charoen4550@gmail.com มือถือ 084-0813302

6. ประวัติการศึกษา

- ปริญญาโท : ศน.ม. (พุทธศาสนาและปรัชญา)
  มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยา, 2556
- ปริญญาตรี : ศน.บ. (พุทธศาสตร์)
  มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยา, 2549